

नेपाल कानून पत्रिका

ने
का
प

भाग-६२

२०७७ वैशाख

अङ्क-१

२
०
७
७

वै
शा
ख

अ
ङ्क

१

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२००७२८, ४२००७२९, ४२००७५० Ext.२५११ (सम्पादन), २१११ (छापाखाना), २१३१ (बिक्री)

फ्याक्स: ४२००७४९, पो.व.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, admin@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

सम्पादन तथा प्रकाशन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
मुख्य रजिस्ट्रार श्री नृपध्वज निरौला, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री पदमप्रसाद पाण्डेय, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय- सदस्य	
रजिस्ट्रार श्री नारायणप्रसाद पन्थी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
अधिवक्ता श्री रुद्रप्रसाद पोखरेल, कोषाध्यक्ष, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री खगेन्द्रप्रसाद अधिकारी, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन- सदस्य	
प्रा.डा.विजय सिंह सिजापति, डिन, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कानून संकाय	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री भीमकुमार श्रेष्ठ, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री रामप्रसाद पौडेल

सम्पादन तथा प्रकाशन शाखामा कार्यरत् कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री देवीकुमारी चौधरी
शाखा अधिकृत श्री विकाश कुमार रजक
शाखा अधिकृत श्री नेत्र प्रसाद पौडेल
कम्प्युटर अधिकृत श्री बिक्रम प्रधान
ना.सु. श्री गीता लुङ्गटेल
ना.सु. श्री यशोदा निरौला
सि.क. श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री राजेश तिमल्सिना

भाषाविद् : श्री रामचन्द्र फुयाल

बिक्री शाखा :

ना.सु.श्री अर्जुन चौधरी

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

मुद्रण अधिकृत श्री कान्छा श्रेष्ठ
मुद्रण अधिकृत श्री आनन्दप्रकाश नेपाल
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिक्स श्री निर्मल बयलकोटी
सहायक डिजायनर श्री रसना बज्राचार्य
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
सिनियर प्रेसम्यान श्री अर्जुन घिमिरे
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी
बुकबाइन्डर श्री गंगा थापा
बुकबाइन्डर श्री धनमाया मानन्धर

प्रकाशित सङ्ख्या : ३५०० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा

निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७७..., ...महिना, नि.नं. ...., पृष्ठ ...

उदाहरणार्थ : नेकाप, २०७७, वैशाख, नि.नं.१०४१३, पृष्ठ १

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा

निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन, २०७७, ...- १ वा २, पृष्ठ ...

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७७, वैशाख – १ वा २, पृष्ठ १

सर्वोच्च अदालतको वेभसाइट www.supremecourt.gov.np

मा गई दायार्तर्फ प्रकाशनहरू मा क्लिक गरी २०६५ सालदेखिका नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन मा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

साथै, नेपाल कानून पत्रिका मा प्रकाशित भएका फैसलाहरू (२०१५ सालदेखि हालसम्म) हेर्न, पढ्न तथा सुरक्षित गर्न www.nkp.gov.np मा जानुहोला ।

खोज्ने तरिका

सर्वप्रथम www.nkp.gov.np लगइन गरेपश्चात् गृहपृष्ठमा देखिने शब्दबाट फैसला खोज्नुहोस् भन्ने स्थानमा कुनै शब्द नेपाली युनिकोड फन्टमा टाइप गरी खोज्न सक्नुहुन्छ । वेभसाइटको दोस्रो शीर्षकमा रहेको वृहत् खोजमा गई विभिन्न किसिमले फैसला खोज्न सकिनेछ । त्यस अतिरिक्त नेकाप प्रत्येक वर्ष र हाग्रा बारेमा समेत हेर्न सक्नुहुनेछ ।

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाऽविशतु गच्छतु वा यथेष्टं ।
अद्यैव वा मरणं मस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥८४॥

- भर्तृहरि नीतिशतकम्

अर्थः निन्दा गरुन् वा प्रशंसा, लक्ष्मी आउन् वा जाउन्,
आजै मर्नुपरोस् वा कालान्तरमा,
यी कुनै कुराको कत्ति पनि चिन्ता नराखी
न्यायिक मार्गमा लाग्नेहरू कहिल्यै विचलित हुँदैनन् ।

सर्वोच्च अदालतबाट २०७५ सालमा प्रकाशित नेपाल कानून पत्रिका
अतिरिक्ताङ्क २०७१ सीमित मात्रामा रहेकाले आफ्नो प्रति सुरक्षित गर्न सम्बन्धित
सबैको लागि जानकारी गराइन्छ ।
ने.का.प.को अतिरिक्ताङ्क २०७२ र २०७३ क्रमशः प्रकाशन हुँदै गरेको पनि
जानकारीका लागि अनुरोध छ । साथै सर्वोच्च अदालतबाट नेपाल कानून पत्रिका
संवैधानिक इजलास खण्डको छुट्टै प्रकाशन भएको जानकारी गराउन चाहन्छौं । यस
वर्ष वातावरणसँग सम्बन्धित फैसलाहरूको संगालो, २०७६ पनि प्रकाशन भएकाले
आफ्नो प्रति बेलैमा सुरक्षित गर्न सम्बन्धित सबैको लागि अनुरोध छ ।

मूल्य रु.७५।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/ विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	१०४१३ संयुक्त घुस रिसवत लिई भ्रष्टाचार गरेको	नेपाल सरकार विरुद्ध कृष्णप्रसाद जोशी	<ul style="list-style-type: none"> ■ भ्रष्टाचारको कसुर स्थापित हुनको लागि प्रतिवादीबाट रकम बरामद हुनु नै पूर्ण एवम् पर्याप्त प्रमाण हुन सक्दैन । प्रतिवादीले सो रकम स्वेच्छाले माग गरेको र स्वेच्छाले घुसबापतको रकम लिएको तथ्य वस्तुनिष्ठ, विश्वसनीय, प्रचुर एवम् पर्याप्त प्रमाणद्वारा परिपुष्टि हुनु पर्ने । 	१
२.	१०४१४ संयुक्त निषेधाज्ञा	रामदेव साह विरुद्ध जामाहिर दास नौनियासमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ गुठी सम्पत्तिको संरक्षण र रेखदेखका लागि दाताले कसैलाई अधिकार प्रदान नगरेसम्म अन्य सम्पत्तिमा जस्तो गुठीको सम्पत्तिमा हकवालाको नाताले अपुतालीको हक सिर्जना नहुने । 	१३
३.	१०४१५ संयुक्त भ्रष्टाचार	प्रदिपकुमार नकर्म विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ कुनै कसुर गरेको कारण कानूनमै देवानी र फौजदारी दुवै दायित्व बहन गर्नु पर्ने भनी उल्लेख भएको अवस्थामा केवल देवानी दायित्व पुरा गरेका कारणले मात्र फौजदारी दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । फौजदारी कसुरमा कसुरदारले बहन गर्नुपर्ने देवानी र फौजदारी दायित्वहरू फरक फरक दायित्वहरू हुन् । कानूनी व्यवस्थाले नै देवानी र फौजदारी दुवै दायित्वहरू बाध्यकारी हुने भनी उल्लेख गरेको अवस्थामा ऐच्छिक रूपमा देवानी वा फौजदारी दायित्वमध्ये कुनै एक दायित्व मात्र बहन गर्दा पर्याप्त हुने भनी व्याख्या गर्न नमिल्ने । 	१७

४.	१०४१६ संयुक्त जबरजस्ती करणी	प्रकाश थापा विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> घटनापश्चात् भएको पीडितको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदनले वस्तुगत प्रमाणको स्थान लिन्छ । त्यसैगरी, स्वयम् पीडित जो घटनाको असर र प्रभावबाट पीडामा परेको हुन्छ त्यस्तो व्यक्तिको कथनलाई जबरजस्ती करणीको कसुरमा झनै महत्त्वपूर्ण प्रमाण मानिने । 	३१
५.	१०४१७ संयुक्त लागु औषध	रमेश भन्ने बै लामा विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> सामान्यतः फौजदारी कसुरमा प्रति अभियुक्तउपरको कसुर छुट्टाछुट्टै प्रमाणित हुनुपर्ने तथा कसुरको मात्रासमेत प्रति अभियुक्त स्थापित हुनुपर्ने हुन्छ तथापि सामूहिक रूपमा एकआपसमा संगठित जालो भई गरेको कसुरमा कसुरको मात्रा पनि सामूहिक रूपमै समान हुने । केवल फरक-फरक स्थानमा पक्राउ परेको तथा सबैको साथबाट लागु औषध बरामद नभएको कारणले मात्र प्रतिवादीहरूको कसुरको मात्रा पनि फरक रहेको अनुमान गर्न नमिल्ने । 	४१
६.	१०४१८ संयुक्त अंश चलन	शारदादेवी खतिवडा विरुद्ध सावित्रीदेवी खतिवडासमेत	<ul style="list-style-type: none"> बाबु आमाले जुनसुकै स्रोतबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति छोराछोरीका लागि पैतृकसरह हुन्छ । सौतेनीआमाले बकसपत्र, दाइजो जुनसुकै माध्यमबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति आफ्नो छोरा छोरीलाई पैतृक हुने, सौतेनीतर्फबाट जन्मेका छोरा छोरीको लागि नहुने भनी व्याख्या गर्न नमिल्ने । 	५८

७.	१०४१९ संयुक्त निर्णय बदर	नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रीय कार्यालय, बालुवाटार, काठमाडौंसमेत विरुद्ध लक्ष्मण झवाली	<ul style="list-style-type: none"> ■ हद तोकिएको अवस्थामा उपल्लो हदको जरिवाना गर्दा सो हदभित्रको जरिवाना गर्नु पर्नाको पर्याप्त स्पष्ट आधार र कारण खोल्नु पर्ने । उपल्लो हदको सजाय नगरी कम सजाय गर्दा पनि न्यायको उद्देश्य पूरा हुने देखिएमा अधिकतम सजाय गर्नु न्यायको दृष्टिकोणले मनासिब नमानिने । 	७१
८.	१०४२० संयुक्त कर्तव्य ज्यान, जबरजस्ती करणी	नेपाल सरकार विरुद्ध साहेव महतोसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ गम्भीर प्रकृतिको सजाय हुने मुद्दामा कुनै कारणबाट सम्बन्धित प्रतिवादी उपस्थित हुन नआएको स्थितिमा पनि निजको प्रतिवाद गर्नेसम्बन्धी स्वच्छ सुनुवाइ (Fair trial) को अधिकार सुरक्षित हुन सकोस भन्ने अभिप्रायले न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा १०(४) मा प्रावधान व्यवस्थित गरिएको देखिन्छ । स्वच्छ सुनुवाइको मान्यताअनुसार यो प्रावधान ऐनमा समावेश भएको हो र यसलाई नेपालको संविधानको धारा २०(९) को सापेक्षतामा पनि हेर्न सकिन्छ । तसर्थ प्रतिवादीकी आमाले मुद्दामा अनुपस्थित रहेको छोराको हकमा भनी पेस गरेको निवेदन बेहोरालाई समेत हेरी, सोलाई समेत जानकारीमा लिई न्याय निरूपण गर्नु पर्ने । 	८२

९.	१०४२१ संयुक्त उत्प्रेषण	सौमिन्द्र भट्टाचार्य विरुद्ध श्रम अदालत, काठमाडौं, अनामनगरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> पारिश्रमिक तथा अन्य सुविधा सधै नेपाल भित्रै भुक्तानी भएको र विवादित रकम मात्र विदेशी भूमिमा भुक्तानी गर्नुपर्ने कुनै कारण नदेखिएको र निवेदकले विपक्षीलाई रकम भुक्तानी गरेको भए नेपालमा पारिश्रमिक आय कट्टी हुनुपर्नेमा सोसमेत भएको नदेखिएको अवस्थामा नेपाली कम्पनीले नेपालभित्रै काम गरेको नेपाली कामदार कर्मचारीलाई नेपालभित्रै भुक्तानी नदिई विदेशमा तेस्रो कम्पनीमार्फत भुक्तानी गरेको भनी लिएको दाबीलाई विश्वास गर्नुपर्ने कुनै आधार नदेखिँदा यस्तो दाबीलाई कानूनसम्मत मान्न नसकिने । 	९४
१०.	१०४२२ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश / प्रतिषेध	हिराकुमारी घलेसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> “राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ अन्तर्गत “राजमार्ग क्षेत्र” तोकिएको जग्गाको हकमा अपवादात्मक अवस्थामा बाहेक क्षतिपूर्ति प्राप्त नहुने र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ अन्तर्गत सडक सीमा तोकिएको जग्गा सडक विस्तारको लागि प्राप्त गर्नु पर्ने भएमा प्रचलित कानून अर्थात् जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ अन्तर्गतको प्रक्रिया पुरा गरी र क्षतिपूर्ति तिरेर मात्र गर्न सक्ने । 	१०४
११.	१०४२३ संयुक्त उत्प्रेषण	सुरेन्द्र सिलवाल विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> विना आधार र कारण करसम्बन्धी विवादहरूमा सोझै असाधारण क्षेत्रमार्फत आउन पाउने बाटो खुलाइदिने हो भने करसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाहरू र राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ समेत अर्थहिन भई निष्प्रयोजन हुन जाने । 	११९

१२.	१०४२४ संयुक्त परमादेश	कविता आगन्जा विरुद्ध झौखेल गाउँ विकास समितिसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ संविधानमा कुनै व्यक्तिको जन्म हुँदा निजको बाबु वा आमा नेपालको नागरिक रहेमा नेपालभित्र फेला परेको पितृत्व वा मातृत्वको ठेगान नरहेको प्रत्येक नाबालक निजको बाबु वा आमा फेला नपरेसम्म वंशजको आधारमा नेपालको नागरिक ठहर्ने व्यवस्था तथा नेपाली नागरिक आमाबाट नेपालमा जन्म भई नेपालमा नै बसोवास गरेको र बाबुको पहिचान हुन नसकेको व्यक्तिलाई समेत वंशजको आधारमा नागरिकता दिने व्यवस्थाहरू आलंकारिक व्यवस्था होइनन् । ती व्यवस्था कार्यान्वयन गराउनु सबै सम्बन्धित निकायको कर्तव्यभित्रको विषय हुने । 	१४१
१३.	१०४२५ संयुक्त उत्प्रेषण	कलमबहादुर खड्का विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टंगाल, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले व्यवस्था गरेको “अनुचित कार्य” मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले निर्देशन दिन सक्ने अधिकारलाई नेपालको संविधानले निरन्तरता नदिएको अवस्थामा साबिकको संविधानको प्रावधानको आधारमा आयोगले राष्ट्र सेवकलाई अनुचित कार्यको कसुरमा कारबाही गर्नु भनी निर्देशन दिएमा त्यो क्षेत्राधिकारविहीन हुन जाने । 	१५२

१४.	१०४२६ संयुक्त ठगी	नेपाल सरकार विरुद्ध दिलीपकुमार अधिकारीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ कुनै चेक सापटी, उपहार वा खुसीबापत कसैले कसैलाई दिइएको अनादर भएमा त्यस्तोलाई कसुर मानी सजाय गर्न मिल्ने देखिँदैन । वैध वा कानूनले कर्जा भन्न मिल्ने कर्जा वा दायित्वबापत धारक वा भुक्तानी पाउनेले चेक प्राप्त गरेको देखाउन नसकेको अवस्थामा जारी भएको चेकले चेक अनादरबाट सिर्जना हुने दायित्व वा सजाय आकर्षण गर्न सक्ने नदेखिने । 	१६३
१५.	१०४२७ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	भविन्द्रबहादुर थापा विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ सजाय गर्नको लागि कानूनले नै विभिन्न आधारहरू तोक्यो सजाय गर्ने अधिकारीलाई स्वविवेकीय अधिकार दिएको अवस्थामा तोकिएको आधारहरूमध्ये जुनसुकै आधारमा पनि उपल्लो हदको सजाय गर्नुलाई स्वविवेकीय अधिकारको भावना र मर्मसँग मेल खाएको मान्न नसकिने । 	१७७
१६.	१०४२८ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	उपेन्द्रप्रसाद ढकाल विरुद्ध भौतिक योजना तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ सरकारी सेवामा निरन्तर काम गर्ने अवसर पाएका कारणले मात्र फरक फरक सर्त लागू हुनेगरी भएका अलग अलग नियुक्तिलाई सुविधा प्राप्त गर्ने प्रयोजनको लागि सेवाको निरन्तरता भएको मान्न नसकिने । 	१८४

निर्णय नं. १०४१३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद फुयाल
फैसला मिति : २०७६।९।१५
०७५-CR-०६१३

मुद्दा: घुस रिसवत लिई भ्रष्टाचार गरेको

पुनरावेदक / वादी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगको तर्फबाट अनुसन्धान अधिकृत
गोकुल पन्तसमेतको प्रतिवेदनले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जय जोशीको नाति विष्णु
जोशीको छोरा बझाङ जिल्ला, मौलाली
गा.वि.स.वडा नं.८ घर भई जनकपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं.४ बस्ने नापी
कार्यालय धनुषाअन्तर्गत २ नं. नापी
टोलीका अमिन कृष्णप्रसाद जोशी

- भ्रष्टाचारको कसुर स्थापित हुनको
लागि प्रतिवादीबाट रकम बरामद
हुनु नै पूर्ण एवम् पर्याप्त प्रमाण हुन
सक्दैन । प्रतिवादीले सो रकम स्वेच्छाले
माग गरेको र स्वेच्छाले घुसबापतको रकम
लिएको तथ्य वस्तुनिष्ठ, विश्वसनीय, प्रचुर
एवम् पर्याप्त प्रमाणद्वारा परिपुष्टि हुनु पर्ने ।
(प्रकरण नं. १०)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट : विद्वान्
उपन्यायाधिवक्ता श्री प्रकाश मरासनी
प्रत्यर्थी / प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०२१, अंक २, नि.नं.२२९
सम्बद्ध कानून :
- प्रमाण ऐन, २०३१

सुरू तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री द्वारिकामान जोशी
मा. न्यायाधीश श्री प्रमोदकुमार श्रेष्ठ वैद्य
मा. न्यायाधीश श्री नारायणप्रसाद पोखरेल
विशेष अदालत काठमाडौं

फैसला

न्या.दीपककुमार कार्की : न्याय प्रशासन
ऐन, २०७३ को दफा ९(१) र विशेष अदालत ऐन,
२०५९ को दफा १७ बमोजिम यसै अदालतको
क्षेत्राधिकारभित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत
मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

धनुषा जिल्ला, धनुषा नगरपालिका वडा
नं.५ स्थित मेरो गाउँ ब्लकको जग्गा नापी गर्दा मेरो
भोगचलनमा रहेको जग्गा मलाई जानकारी नगराई
सन्तोषी यादवको नाममा नापी गराएकोमा मलाई
जानकारी भएपछि म नापी कार्यालय, धनुषामा
गई कार्यालय प्रमुखसँग यस विषयमा जानकारी
गराउँदा कार्यालय प्रमुखले फिल्डमा खटिने अमिन
कृष्णप्रसाद जोशीलाई भेट्न भनेकोमा निजलाई
भेटी यस विषयमा कुराकानी गर्दा निज अमिनले
मसँग रु.३०,०००।- दिनुहोस् म तपाईंको काम
गरिदिन्छु भनी रकम माग गरेको हुँदा घुस / रिसवत
माग गर्ने कर्मचारीलाई कारबाही गर्नु उपयुक्त हुने

देखिएकोले सो कुराको जानकारी यस आयोगमा गराएको छु । निजले मसँग उल्लिखित कार्यको निमित्त रु.३०,०००।- माग गरेकोले निजलाई दिनका लागि सो रकम नगद उपलब्ध गराई पाउँ र मबाट निजले घुस / रिसवत लिएको अवस्थामा फेला परेमा निजलाई दशी प्रमाणसहित पक्राउ गरी कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेतको बेहोराको उजुरीकर्ता सूर्यनारायण यादवको मिति २०७३।१२।२० को उजुरी निवेदन ।

उजुरवालाले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कार्यालय, बर्दिबास महोत्तरीबाट भरपाई कागजमा उल्लिखित दर र नम्बरका ३० थान नोटहरूको हुने रु.३०,०००।- बुझिलिई निवेदकले मिति २०७३।१२।२० मा गरिदिएको भरपाई कागज ।

उजुरीमा उल्लिखित कामको सम्बन्धमा अमिन कृष्णप्रसाद जोशीसँग गरिएको वार्तालाप रेकर्ड भएको सि.डी. निवेदनसाथ पेस गरेको भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७३।१२।२० को निवेदन तथा सि.डी. एक थान ।

नापी कार्यालय, धनुषाका अमिन कृष्णप्रसाद जोशीले घुस / रिसवत स्वरूप रु.३०,०००।- माग गरेको भन्ने उजुरीकर्ता सूर्यनारायण यादवको निवेदनको आधारमा निजलाई भरपाई गराई रकम उपलब्ध गराइएको हुँदा आरोपित कृष्णप्रसाद जोशीउपर निगरानी राखी निजले घुस / रिसवत लिएको पाइएमा दशी प्रमाणसहित पक्राउ गरी यस आयोगमा दाखिला गर्ने प्रयोजनको लागि निवेदकलाई उपलब्ध गराइएको रकमको फोटोकपीसहित प्र.उ.राजकुमार लम्सालसमेतलाई खटाई पठाइएको भन्ने बेहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कार्यालय, बर्दिबास महोत्तरीको च.नं.

९४२ मिति २०७३।१२।२० को पत्र ।

यसमा २ नं. नापी टोलीको कार्यालय, धनुषामा प्रवेश गरी आरोपित अमिन कृष्णप्रसाद जोशीको खानतलासी लिने प्रयोजनको लागि खडा गरिएको प्रवेश मुचुल्का ।

नापी कार्यालय, धनुषाअन्तर्गत २ नं. नापी टोली, धनुषामा कार्यरत अमिन कृष्णप्रसाद जोशीलाई दिइएको मिति २०७३।१२।२० गतेको खानतलासी पुर्जी ।

मिति २०७३।१२।२० गते १३:३० बजेको समयमा अमिन कृष्णप्रसाद जोशीको खानतलासी गर्दा निजले लगाएको खैरोसर्टको अगाडिको बायाँपट्टिको गोजीबाट रु.१,०००।- दरका नेपाली नोटहरू थान-२० र कालो सेतो मिसिएको छिर्के पाइन्टको अगाडीको बायाँतर्फको गोजीबाट रु.१०००।- दरका नेपाली नोटहरू १० थानसमेतको हुने रु.३०,०००।- सहित अन्य जिन्सी सामानहरू बरामद गरिएको भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७३।१२।२० गतेको खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का ।

अमिन कृष्णप्रसाद जोशीलाई सेवाग्राहीसँग रु.३०,०००।- घुस / रिसवतबापतको रकमसहित रंगेहात पक्राउ गरी रीतपूर्वक खानतलासी गरी तयार गरिएको खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का तथा बरामद नोटहरूको छायाँकपीसमेतमा सहीछाप गर्न अनुरोध गर्दा निज कृष्णप्रसाद जोशीले सहीछाप गर्न नमानेको भन्ने मिति २०७३।१२।२० को मुचुल्का ।

बझाङ जिल्ला, साबिक मौलाली गा.बि.स.वडा नं.८ घर भई २ नं. नापी टोली, धनुषामा कार्यरत अमिन कृष्णप्रसाद जोशीको गतिविधिउपर निगरानीराख्दानिज कृष्णप्रसाद जोशीले सेवाग्राहीसँग घुस / रिसवतबापतको रकम लिन टेलिफोनमार्फत

कुरा गरी सेवाग्राहीलाई आफ्नै कार्यालयमा बोलाई निजले सेवाग्राहीबाट रु.३०,०००।- घुसबापतको रकम लिइसकेको अवस्थामा रंगेहात नियन्त्रणमा लिई निज कृष्णप्रसाद जोशीलाई खानतलासी गर्दा बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित नम्बरका नोटहरू फेला परेकोले रीतपूर्वक बरामद गरी बरामदी मुचुल्का खडा गरी निज अमिन कृष्णप्रसाद जोशीलाई पक्राउ गरी बरामद दशी प्रमाण, बरामद गर्दाको श्रव्यदृश्य सि.डी. सहित दाखिला गरेको भन्नेसमेत बेहोराको प्र.उ.राजकुमार लम्सालसहितको टोलीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कार्यालय, बर्दिया, महोत्तरीसमक्ष पेस गरेको मिति २०७३।१२।२० को दाखिला प्रतिवेदन तथा श्रव्यदृश्यसहितको सि.डी. थान-एक।

म नेपाल सरकारको अमिन (करार सेवा) पदमा २०७१ साल चैत्र महिनादेखि नापी कार्यालय, धनुषाअन्तर्गत २ नं. नापी टोली, धनुषामा कार्यरत छु। धनुषा जिल्लाको साबिक उमाप्रेमपुर गा.वि.स. हाल धनुषा नगरपालिकासमेतको गाउँब्लकको जग्गा नापनक्सा गर्नेसमेत मेरो पदीय जिम्मेवारी हो। निवेदकसँग मेरो नाता सम्बन्ध, रिसइवी, खराब सम्बन्धकेही छैन। गाउँब्लकको जग्गा सन्तोषी यादवले नापजाँच गराएका थिए। उक्त जग्गाको कित्ता नम्बर कायम गर्ने, प्रारम्भिक तेरिज कायम गर्नेलगायतका अन्य काम बाँकी नै छ। म माथि जबरजस्ती अन्याय भएकोले खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का र रकमहरूको फोटोकपी कागजमा सहीछाप नगरेको भन्ने मुचुल्काको बेहोरा ठिक हो। निवेदकसँग चैत्र ३/४ गतेतिर पहिलो भेटघाट भएको हो र पछि चैत्र ११/१२ गतेतिर पनि भेटघाट भएको हो। मैले निवेदक सूर्यनारायण यादवलाई मिति २०७३।१२।२० गते २ नं. नापी टोली, धनुषाको कार्यालयमा भेट्न बोलाएको

हो। मलाई जबरजस्ती गरी २ जनाले हात समातेर मेरो खल्तीमा पैसा हाल्न खोज्दा इन्कार गरेको छु। सूर्यनारायण यादवले मलाई पैसा दिन खोज्दा मैले लिन्न भनेको छु। जबरजस्ती २ जनाले हात समातेर मेरो खल्तीमा पैसा हाल्दा फालेको छु। फाल्दाफाल्दै पुनः जबरजस्ती मेरो खल्तीमा हाल्दा रकम बरामद भएको हो। घुसबापतको रकम लिन मन्जुर गरेको थिइन। मेरो खल्तीमा जबरजस्ती पैसा हाल्न खोज्दा मेरो २ वटा पेन भाँचिएको छ, मेरो ओठमा पनि चोट लागेको छ, सर्टको बटन निस्केको छ। सूर्यनारायण यादवसँग मैले रकम लिएको छैन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान।

मिति २०७३।१२।२० गते अमिन कृष्णप्रसाद जोशीउपर दिएको उजुरी बेहोरा मेरो आफ्नै हो, सहीछापसमेत मेरो हो। उजुरी निवेदन पेस गरेपश्चात भरपाई गरी अख्तियारबाट रकम बुझिलिएको ठिकसाँचो हो। मिति २०७३।१२।२० गते निवेदन साथ पेस गरेको अडियो वार्तालापसहितको सि.डी.को बेहोरा ठिक हो। उक्त फोन वार्तालाप मिति २०७३।१२।१९ गते र सोभन्दा अगाडि अमिन कृष्णप्रसाद जोशीसँग गरिएको वार्तालाप हो। विगत ३५ वर्ष अगाडिदेखि मेरो भोगचलनमा रहेको ऐलानी जग्गा मेरो नाममा नापी हुनुपर्नेमा सो ठाउँका सन्तोषी यादवको नाममा नापी गराएको हुँदा सोही कुरा सच्याई मेरो नाममा नापी गराउन जाँदा निज अमिन कृष्णप्रसाद जोशीले मसँग रु.३०,०००।- घुस मागी मेरो जग्गा अर्केको नाममा नापी भए तापनि मिलाइदिन्छु भनेका थिए। उक्त जग्गा मेरो बुबा सात दाजुभाइमध्ये एक फाँट मेरो हो। त्यो जग्गा अहिले हजुरआमाको नाममा छ। मेरो बसाई जनकपुरमा छ। मेरो आमा गाउँमा बस्नुहुन्छ। संयोगवश नापी

भएको दिन मेरो आमा बहिनीको घरमा जानुभएको मौकामा मेरो काकाहरूले मेरो फाँटको जग्गा आफ्नो नाममा नापी गराउनुभएछ । सो कुरा मलाई जानकारी भएपछि भोलिपल्ट गाउँमा गई छिमेकीको जग्गा नापी रहेको अवस्थामा अमिन कृष्णप्रसाद जोशीलाई भेट्दा उहाँले तपाईंको जग्गा नापी भइसक्यो कति पटक नाप्ने भन्नुभयो । उहाँले असारतिर सात दिने सूचना नगरपालिकामा टाँसेपछि निवेदन दिनुहोला भन्नु भयो । त्यसपछि नापी कार्यालय, धनुषाका कार्यालय प्रमुखलाई गएर भेट्दा असारतिर सूचना टाँस भएपछि निवेदन दिनुहोला वा तपाईंले निज अमिनलाई नै खुसी पार्नु, उसले नै तपाईंको काम गरिदिन्छ भनेपछि फेरी निज अमिनलाई भेट्दा निज अमिन कृष्णप्रसाद जोशीले मलाई रु.३०,०००।- दिनुहोस्, म तपाईंको काम गर्छु र लालपुर्जा दिने दिनसम्म ग्यारेन्टी बस्छु भनेकोले आफ्नै भोगचलनमा रहेको सम्पत्तिको लागि घुस दिने मनसाय नभएको हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कार्यालय, बर्दिबासमा उजुरी दिएँ । निज अमिन कृष्णप्रसाद जोशीले मसँग माग गरेको रु.३०,०००।- घुसबापतको रकम २ नं. नापी टोली, धनुषाको कार्यालयमा निजले आफ्नै अफिस कोठामा लिएको हो भन्नेसमेत बेहोराको बन्द सवालमार्फत उजुरीकर्ता सूर्यनारायण यादवले अनुसन्धानमा गरेको कागज ।

अमिन कृष्णप्रसाद जोशीउपर खडा गरिएको प्रवेश मुचुल्का मेरो रोहवरमा गरिएको हो । मिति २०७३।१२।२० गते आयोगबाट खटिएको प्र.उ.राजकुमार लम्सालसमेतको टोलीले अमिन कृष्णप्रसाद जोशीलाई खानतलासी गर्दा निजको शरीरबाट रु.३०,०००।- सहित अन्य सामानहरू बरामद भएको हो । खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्कामा भएको मेरो नामको सही मेरो हो भन्नेसमेत

बेहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय धनुषाका ना.सु. शिवकृष्ण काफ्लेले अनुसन्धानमा गरेको कागज ।

अमिन कृष्णप्रसाद जोशी नापी कार्यालय, धनुषाअन्तर्गत २ नं. नापी टोलीमा करार सेवामा कार्यरत कर्मचारी हुन । प्रवेश मुचुल्काको सही मेरो हो । अमिन कृष्णप्रसाद जोशीको खानतलासी मेरो रोहवरमा गरिएको हो र खानतलासी गर्दा निजको खल्तीबाट रु.३०,०००।- नगद बरामद भएको हो । उक्त बरामद रकम फोटोकपी कागजमा भएको रकमहरूसँग भिडाउँदा भिडेको थियो भन्नेसमेत बेहोराको नापी कार्यालय धनुषाका प्रमुख नापी अधिकृत सुरेश जोशीले अनुसन्धानमा गरेको कागज ।

अमिन कृष्णप्रसाद जोशी २ नं. नापी टोली, धनुषामा करार सेवामा कार्यरत कर्मचारी हुन् । धनुषा जिल्ला, साबिक उमाप्रेमपुर गा.वि.स.वडा नं.७ हाल धनुषा नगरपालिका वडा नं.५ को गाउँब्लकको जग्गा नापजाँच गर्न अमिन कृष्णप्रसाद जोशीलाई जिम्मेवारी दिइएको र निजलाई नै फिल्डमा खटाइएको भन्नेसमेत बेहोराको नापी कार्यालय धनुषाअन्तर्गत २ नं.नापी टोली प्रमुख दिलिपकुमार साहले अनुसन्धानमा गरेको कागज ।

मिति २०७३।१२।२० गते आयोगबाट खटिएको प्र.उ.राजकुमार लम्सालसमेतको टोलीले मसमेतको रोहवरमा अमिन कृष्णप्रसाद जोशीको खानतलासी लिएको हो । खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्काको बेहोरा ठिक हो र सही मेरो हो । निज कृष्णप्रसाद जोशीको खानतलासी गर्दा निजको शरीरबाट रु.३०,०००।- सहित अन्य सामानहरू बरामद भएको हो । बरामद रकम रु.३०,०००।- आयोगको टोलीले लिई आएको नोटहरूको फोटोकपीमा भिडाउँदा भिडेको थियो ।

अमिन कृष्णप्रसाद जोशीउपर खडा गरिएको प्रवेश मुचुल्का मेरो रोहवरमा गरिएको हो र उक्त मुचुल्कामा भएको सही मेरोसमेत हो भन्नेसमेत बेहोराको बन्द सवालमार्फत जिल्ला समन्वय समिति धनुषाका कार्यक्रम अधिकृत सुनिलकुमार झाले अनुसन्धानमा गरेको कागज ।

अमिन कृष्णप्रसाद जोशीको पोलिग्राफ परीक्षण गर्दा ३३ अंक प्राप्त भई “Deception Indicated” देखिएको भन्ने रायसहितको प्रहरी प्रधान कार्यालय, अपराध अनुसन्धान विभाग, केन्द्रीय पोलिग्राफ शाखाको च.नं.७२७९ मिति २०७३।१२।२४ को पत्रसाथ संलग्न अमिन कृष्णप्रसाद जोशीको पोलिग्राफ परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०७३।१२।२० गतेसम्म धनुषा जिल्ला, धनुषा नगरपालिका, वडा नं.५ को गाउँब्लकको जग्गा नापजाँच कार्यमा अमिन कृष्णप्रसाद जोशीसमेतलाई खटाइएको, उजुरी बेहोरामा उल्लिखित जग्गाको नाप नक्सा कार्यको प्रारम्भिक लगत र फिल्डबुक अमिन कृष्णप्रसाद जोशीले २ नं. नापी टोलीमा नबुझाएको भन्नेसमेत बेहोराको नापी कार्यालय, धनुषाको पत्र ।

बन्द सवाल कागज थान-३ तथा अन्य कागजातहरूको प्रमाणित प्रतिलिपि पाना-२७ भएको फायल थान-१ आवश्यक कार्य पूरा गरी संलग्न राखी पठाइएको भन्नेसमेत बेहोराको च.नं. ९७७ मिति २०७३।१२।३० को पत्र तथा संलग्न कागजातहरू ।

नापी कार्यालय, धनुषाअन्तर्गत २ नं.नापी टोली, धनुषामा कार्यरत राष्ट्रसेवक अमिन कृष्णप्रसाद जोशीले आफ्नो ओहोदाले गर्नुपर्ने उजुरी निवेदनमा उल्लिखित उजुरीकर्ता सूर्यनारायण यादवले भोगचलन गर्दै आएको भनिएको धनुषा जिल्ला, धनुषा नगरपालिका वडा नं.५ स्थित गाउँब्लकको

जग्गा सन्तोषी यादवको नाममा नापी गराएकोमा उक्त जग्गा अर्केको नाममा नापी भए तापनि मिलाइदिन्छु भनी पटकपटक फोन सम्पर्क तथा भेटघाटसमेत गरी मलाई रु.३०,०००।- दिनुहोस्, म तपाईंको काम गर्छु र लालपुर्जा दिने दिनसम्म ग्यारेन्टी बस्छु भनी उजुरीकर्ता सूर्यनारायण यादवसँग आफ्नो लागि रु.३०,०००।- (तीस हजार) घुस / रिसवत लिएको स-प्रमाण पुष्टि हुन आएको हुँदा निज कृष्णप्रसाद जोशीले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) बमोजिमको कसुर गरेको देखिएको हुँदा निज अमिन कृष्णप्रसाद जोशीलाई बिगो रु.३०,०००।- (तीस हजार) कायम गरी ऐ.ऐनको दफा ३(१) र दफा ३(१) को देहाय (ख) बमोजिम जरिवाना र कैद सजाय गरी बरामद भई आएको रु.३०,०००।- दशी स्वरूप प्रमाणमा लगाई उक्त रकम अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कार्यालय बर्दिवास, महोत्तरीलाई फिर्ता गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको आरोप-दाबी ।

उजुरीकर्ता सूर्यनारायण यादवलाई मैले चिन्दिनथेँ । निजलाई गाउँब्लकको जग्गा नापी हुँदा उहाँको वडामा अन्य मान्छेको जग्गा नापजाँच गर्दा निजसँग चिनजान भएको हो । उजुरीकर्ताले आफ्नो जग्गा नापजाँच गराउँदा निज उपस्थित नै थिएनन् । जग्गा नापजाँच हुनुभन्दा अगावै जग्गा नापजाँच हुँदै छ भनी सम्बन्धित नगरपालिकामा १५ दिने सूचना दिएको थियो । उक्त सूचना दिँदादिँदै पनि निज सूर्यनारायण यादव जग्गामा उपस्थित नै नभएको र निजको जग्गा पनि कसैको नाममा पनि गरेको थिएन । उसले पटकपटक मलाई फोन गरी प्रक्रियाको बारेमा बुझ्दा मैले उसलाई नापी कार्यालयमा पठाएको हुँ । उसले सिधै मेरो काम गरिदिनुहोस् म पैसा दिन्छु भन्दा तपाईं प्रक्रियामा जानुहोस् तपाईंको पैसा

लागदैन । तपाईंको काम ७ दिने सूचना प्रकाशन भएपछि विना पैसा काम हुन्छ भनेकोमा उल्टै म २ नं. नापी टोली कार्यालयमा आएको बेलामा उसलाई प्रक्रियागत कुरा बताउन खोज्दा मेरो टेबुलमा पैसा फाली इन्कार गर्दा सादा पोसाकमा आएका अपरिचित ३ जना व्यक्तिले २ वटा हात समाती जबरजस्ती मेरो खल्तीमा पैसा राख्न खोज्दा मेरो २ वटा पेन भाँचिएको, सर्टको बटन छिनेको थियो । साथै जोरजुलुम गरी मेरो खल्तीमा पैसा राखिदिँदा उक्त रकमसमेत खुचमुचिएर पोको परेको थियो । पैसा राख्ने प्रयास गर्दा ३ पटकसम्म उनीहरूले राखिदिने मैले पर्याँकी दिने गर्दा उल्टै मलाई २ झापड गालामा हानी अख्तियारको टोलीद्वारा अब तपाईं चुप लाग्नुहोस् अब तपाईं केही गर्न पाउनुहुन्न तपाईंको खल्तीको पैसा झिक्नुहोस् भनी मैले आफैँले बुझ्दै नबुझेको, राख्दै नराखेको पैसा जुन अख्तियारको टोलीद्वारा जबरजस्ती रूपमा राखिएको पैसा सार्वजनिक गर्न लगाई सोही आधारमा बरामदी मुचुल्कासमेत खडा गरियो । तर ममाथि षडयन्त्रपूर्ण ढङ्गले अन्याय गरियो भनी उक्त मुचुल्कामा सहीछापसमेत नगरेको हो । उजुरी नै षडयन्त्रपूर्ण ढङ्गले मलाई फसाउने नियतले दिएको हो । जबरजस्ती मेरो गालामा २ झापड हानी मलाई हलचलसमेत गर्न नदिई बलपूर्वक मेरो खल्तीमा पैसा राखिदिएको हो । सि.डी. इडिटिड गरेर तयार गरिएको छ । मेरो बोलीको शब्द हटाइएका छन् । जबरजस्ती रूपमा मेरो खल्तीमा पैसा हाली मबाट नै पैसा निकाल्न लगाई सि.डी.तयार गरिएको हो । त्यसमा कुनै सत्यता छैन, मलाई फसाउने, दुःख दिने नियतबाट सि.डी. तयार गरिएको हो । मैले कुनै रकम माग गरेको र लिए बुझेको छैन, सत्य तथ्यमा आधारित छैन । म २०७० साल चैत्रदेखि करार सेवाअन्तर्गत अमिन,

पदमा नियुक्ति (करार) लिई काम गर्दै आइरहेको थिएँ । मेरो पदीय जिम्मेवारी नापी कार्यालय धनुषाअन्तर्गत २ नं. नापी टोलीका टोली प्रमुखले खटाएको, लाए अहाएको ठाउँमा गाउँब्लकभित्रको जमिन नापजाँच गर्ने हो । नापजाँच पछि नक्सामा मसी भर्ने, प्रारम्भिक तेरिज कायम गर्ने, कित्ता कायम गर्ने, फिल्डबुक लेख्ने, क्षेत्रफल यकिन गर्नेलगायतका ७ दिने सूचना जारी नहुन्जेलसम्मको लागि मेरो जिम्मेवारी हो । निवेदक सूर्यनारायण यादवको जमिन नापजाँच (पेन्सिलवर्क) बाहेक कुनै पनि काम अघि बढेको छैन । करार सेवाको तल्लो तहको कर्मचारी भएकोले मैले कुनै पनि काम अलझाउने, दुःख हैरानी दिने कार्य गरेको छैन । मैले पैसा माग्ने जस्ता कामको विरोध गर्ने गरेको र यसभन्दा अघि करिब ५ वर्षसम्म पत्रकारिता गरी जिल्लामा रेडियोसमेत सञ्चालन गरेको थिएँ । म जिल्लामा घुस विरोधी कडा स्वभावको मान्छे भनी सबैले प्रशंसा गर्दथे । अहिले आएर ममाथि अन्यायपूर्ण ढङ्गले आरोप लगाइएको हो । यसमा कुनै सत्यता छैन । कसैको उक्साहटमा लागि ममाथि षडयन्त्रपूर्वक ढङ्गले फसाउने काम गरिएको हो । मैले गल्ती नगरेको भएर नै खानतलासी बरामदी मुचुल्का र उक्त नोटहरूको फोटोकपी कागजमा समेत सहीछाप गरेको छैन । म निर्दोष हुँदा झुठ्ठा आरोप-दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुनेगरी विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(घ) नं.बमोजिम निज प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीबाट रु.३०,०००।- धरौट लिई मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भनी मिति २०७४।१।१० मा भएका आदेशानुसार निज प्रतिवादीले र.नं.३३८ मिति २०७४।१।१० मा

रु.३०,०००।- नगदै धरौट दाखिला गरी पुर्पक्षको लागि तारेखमा रहेको देखिन्छ।

मिति २०७३।१२।२० को खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का र प्रतिवेदनको बेहोरा ठिक साँचो हो। सोमा भएको सही मेरो हो भन्नेसमेत बेहोराको वादी पक्षका साक्षी राजकुमार लम्सालले विशेष अदालतमा गरेको बकपत्र।

मिति २०७३।१२।२८ मा भएको घटना विवरण कागजको बेहोरा ठिक हो र सोमा भएको सहीछाप मेरो हो भन्नेसमेत बेहोराको वादी पक्षका साक्षी दीलिपकुमार साहले विशेष अदालतमा गरेको बकपत्र।

उजुरी निवेदनको बेहोरा ठिक हो र सोमा भएको सहीछाप मेरो हो। कृष्णप्रसाद जोशीले माग गरेको रु.३०,०००।- घुसबापतको रकम मैले निजको आफ्नै अफिस कोठामा नै दिएको हुँ। पहिला मौखिक रूपमा पैसा माग गर्नुभएको थियो। Audio मा पैसाको कुरा गर्दा अफिसमै आएर भेटनुस्, तपाइँको काम भइहाल्छ भन्नुभएको थियो। Audio record गर्दा उहाँले रकम खुलाउनुभएको थिएन। मैले रकम दिएर बाहिर निस्किएपछि अख्तियारको टोलीले उहाँलाई पक्राउ गरी रकम बरामद गरेको थियो। सगोलको जग्गाको अगाडि मुखको जग्गा काकाले आफ्ना नाममा नापी गराएकोले उजुर गर्नुपरेको हो भन्नेसमेत बेहोराको उजुरीकर्ता सूर्यनारायण यादवले विशेष अदालतमा गरेको बकपत्र।

मिति २०७३।१२।२७ मा भएको घटना विवरण कागजको बेहोरा ठिक साँचो हो र सोमा भएको सहीछाप मेरो हो। बरामद भएका नोटहरू फ्रेस थिएनन्। कच्चाक कुच्चुक परेका नोटहरू प्रतिवादीको खल्टीबाट निकालेको हो। निज प्रतिवादीको विरुद्धमा कुनै लिखित उजुर आएको

थिएन भनी वादी पक्षका साक्षी सुरेश जोशीले विशेष अदालतमा गरेको बकपत्र।

बरामदी मुचुल्का एवम् मिति २०७३।१२।२८ को घटना विवरण कागजको बेहोरा ठिक हो र सोमा भएको सहीछाप मेरो हो भन्नेसमेत बेहोराको वादी पक्षका साक्षी सुनिलकुमार झाले विशेष अदालतमा गरेको बकपत्र।

खानतलासी, बरामदी, प्रवेश मुचुल्का र प्रतिवेदनसमेतको बेहोरा ठिक हो। सोमा भएको सहीछाप मेरै हो भन्नेसमेत बेहोराको वादी पक्षका साक्षी प्रकाश थापा, साजन लामा, अम्बिकाप्रसाद पहाडी, बुद्धबहादुर मोक्तान, शिवकृष्ण काफ्ले, रविन्द्र खनाल, तोरणबहादुर कार्की र प्रविण न्यौपानेसमेतले विशेष अदालतमा गरेको एकै मिलानको अलग अलग बकपत्र।

खानतलासी, बरामदी, प्रवेश मुचुल्का र प्रतिवेदनसमेतको बेहोरा ठिक हो। सोमा भएको सहीछाप मेरै हो। बरामद भएका नोटहरू हल्का कच्याक कुच्चुक परेका थिए भन्नेसमेत बेहोराको वादी पक्षका साक्षी रामकिशोर साहले विशेष अदालतमा गरेको बकपत्र।

प्रतिवादीले निवेदकसँग घुसबापतको रकम माग गरेको होइन। निवेदकसमेतले प्रतिवादीलाई जबरजस्ती खल्टीमा रकम हाली दिएको हुँदा निजउपर लगाएको आरोप झुठ्ठा हो। त्यसकारण निजले सफाइ पाउनुपर्छ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादीका साक्षी रविराज जोशीले विशेष अदालतमा गरेको बकपत्र।

वादी पक्ष र प्रतिवादीको रोहवरमा मिति २०७४।१।५ मा सि.डी. लिपिबद्ध भई मिसिल संलग्न रहेको छ।

समगरमाथा टेलिभिजनबाट मिति २०७३।१२।२० मा बेलुका ७.०० बजेको प्राइम

समाचारमा नापी कार्यालय, धनुषाका अमिन कृष्णप्रसाद जोशीले घुस लिएको सम्बन्धमा प्रसारित पूरा श्रव्यदृश्यको भि.सि.डी. र सो श्रव्यदृश्य कसले कुन समयमा तयार पारेको हो भन्ने सम्बन्धमा यकिन जवाफसमेत उक्त संस्थाबाट मगाई प्राप्त भएपछि पेस गर्नु भन्ने विशेष अदालतको मिति २०७४।११।११ को आदेशानुसारको जवाफ एवम् भि.सि.डी. मा समेत प्राप्त भई मिसिल सामेल रहेको छ।

प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीले आरोप-दाबीअनुरूप सेवाग्राहीसँग रिसवत/घुस लिई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) बमोजिमको कसुर गरेको ठोस र वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट पुष्टि भएको नदेखिँदा निज प्रतिवादीले आरोप-दाबीबाट सफाइ पाउने गरी विशेष अदालत काठमाडौँबाट मिति २०७५।०३।०६ मा भएको फैसला।

नापी कार्यालय, धनुषाअन्तर्गत २ नं. नापी टोली, धनुषामा कार्यरत राष्ट्रसेवक अमिन कृष्णप्रसाद जोशीले आफ्नो ओहोदाले जग्गा नापजाँच गर्नुपर्ने काम उजुरी निवेदनमा उल्लिखित उजुरीकर्ता सूर्यनारायण यादवले भोगचलन गर्दै आएको धनुषा जिल्ला, धनुषा नगरपालिका, वडा नं.५ स्थित गाउँब्लकको जग्गा सन्तोषी यादवको नाममा नापी गराएकोमा उक्त जग्गा अर्कै व्यक्तिको नाममा नापी भएपनि सो जग्गा तपाईँको नाममा मिलाइदिन्छु भनी प्रतिवादीले निवेदक सूर्यनारायण यादवसँग पटकपटक फोन सम्पर्क गरी उक्त काम गरिदिन निवेदक उजुरीकर्तासँग रु.३०,०००।- घुस / रिसवत माग गरेकोले निवेदकले घुसबापतको रकम अख्तियारबाट नगर्दै बुझी लिई प्रतिवादी कार्यरत रहेको कार्यालयमा निजकै कार्यक्षमा गई प्रतिवादीलाई दिएपछि सो रकम लिई निजले लगाइराखेको सर्ट र पाइन्टको अगाडिको बायाँतर्फको

गोजीबाट रु.३०,०००।- बरामद भई सो रकमसहित निज प्रतिवादी पक्राउ परेको भन्ने तथ्य मिसिल संलग्न उजुरी निवेदन, खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का, प्रतिवेदन, सि.डि. तथा अडियो रेकर्ड, अनुसन्धानमा बुझिएका व्यक्तिहरूले गरेको कागज, पोलीग्राफ परीक्षण प्रतिवेदन, प्रतिवादीले मौकामा गरेको बयान र वादी पक्षका साक्षीहरूको अदालतमा भएको बकपत्रसमेतका प्रमाणहरूबाट पुष्टि हुन आई निज प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) बमोजिमको कसुर गरेको देखिँदादेखिँदै पनि निज प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीलाई सजाय नगरी सफाइ दिने गरी विशेष अदालत काठमाडौँबाट मिति २०७५।३।६ मा भएको फैसला भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को मर्मविपरीत भई त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी आरोप दाबीबमोजिम प्रत्यर्थी / प्रतिवादीलाई कसुर ठहर गरी सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र।

नियमानुसार पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री प्रकाश मरासनीले प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशी नापी कार्यालय, धनुषाअन्तर्गत २ नं. नापी टोलीमा अमिन पदमा कार्यरत रहेको देखिन्छ। धनुषा जिल्ला, धनुषा नगरपालिका वडा नं. ५ स्थित गाउँब्लकको जग्गामध्ये उजुरीकर्ता सूर्यनारायण यादवको भोगचलन रहेको जग्गा अर्कै व्यक्तिको नाममा नापी भएपनि सो जग्गा तपाईँको नाममा मिलाइदिन्छु भनी प्रतिवादीले निवेदक सूर्यनारायण यादवसँग पटकपटक फोन सम्पर्क गरी उक्त काम गरिदिन निवेदकसँग रु.३०,०००।- घुस रिसवत माग गरी निवेदकबाट प्रतिवादीले घुसबापतको रकम लिई

राखेको अवस्थामा सो रकमसहित पक्राउ परेको भन्ने देखिएको छ । निज प्रतिवादीले निवेदकको काम गरिदिनको लागि घुस रकम माग गरी लिएको हुँदा निजलाई जबरजस्ती रूपमा घुसबापतको रकम दिई फसाएको होइन । प्रतिवादीको मौकाको बयान, बरामदी मुचुल्का, श्रव्यदृश्ययुक्त सि.डी., उजुरकर्ताको बकपत्रसमेतका प्रमाणबाट निज प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको पुष्टि भएको देखिँदादेखिँदै पनि प्रतिवादीलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी निज प्रतिवादीलाई आरोप दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीले उजुरीकर्ता सूर्यनारायण यादवको भोग चलनमा रहेको जग्गा अर्कै व्यक्तिका नाममा नापी भए तापनि पटकपटक फोन सम्पर्क गरी मलाई रु.३०,०००।- दिनुहोस्, म काम मिलाइदिन्छु भनी सेवाग्राहीसँग रु.३०,०००।- घुस / रिसवत लिई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) बमोजिमको कसुर गरेको पुष्टि हुँदा निज प्रतिवादीलाई सोही ऐनको दफा ३(१) र ३(१) को देहाय (ख) बमोजिम कैद र जरिवानासमेत गरिपाउँ भन्ने आरोप-दाबी रहेको देखिन्छ । निज प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने गरी मिति २०७५।३।६ मा विशेष अदालत काठमाडौँबाट फैसला भएको देखियो । सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेको पाइयो ।

उपर्युक्त तथ्य र बहस जिकिर एवम् मिसिल संलग्न अन्य कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा विशेष अदालतबाट भएको उक्त फैसला मिलेको छ छैन ? र वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरबमोजिम हुने हो, होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने

देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, नापी कार्यालय, धनुषाअन्तर्गत २ नं. नापी टोली, धनुषामा कार्यरत राष्ट्रसेवक अमिन कृष्णप्रसाद जोशीले उजुरीकर्ता सूर्यनारायण यादवले भोगचलन गर्दै आएको धनुषा जिल्ला, धनुषा नगरपालिका, वडा नं.५ स्थित गाउँब्लकको जग्गा सन्तोषी यादवको नाममा नापी गराएकोमा उक्त जग्गा तपाईँको नाममा मिलाइदिन्छु भनी निज प्रतिवादीले निवेदकसँग पटकपटक फोन सम्पर्क गरी रु.३०,०००।- घुस / रिसवत माग गरी निवेदकबाट सो घुसबापतको रकम लिएको भन्ने मिसिल संलग्न उजुरी निवेदन, खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का, प्रतिवेदन, सि.डि. तथा अडियो रेकर्ड, अनुसन्धानमा बुझिएका व्यक्तिहरूले गरेको कागज, पोलिग्राफ परीक्षण प्रतिवेदन, प्रतिवादीले मौकामा गरेको बयान एवम् वादी पक्षका साक्षीहरूको अदालतमा भएको बकपत्रसमेतका प्रमाणहरूबाट पुष्टि भइरहेको देखिँदादेखिँदै पनि निज प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीलाई सजाय नगरी सफाई दिने गरी विशेष अदालत काठमाडौँबाट मिति २०७५।३।६ मा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी आरोप दाबीबमोजिम प्रतिवादीलाई सजाय गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन जिकिर लिएको देखियो ।

३. धनुषा जिल्ला, धनुषा नगरपालिका, वडा नं. ५ स्थित मेरो गाउँब्लकको जग्गा नापी गर्दा मेरो भोगचलनमा रहेको जग्गा मलाई जानकारी नगराई सन्तोषी यादवको नाममा नापी गराएकोमा उक्त जग्गा मेरो नाममा मिलाइदिन्छु भनी म निवेदकसँग प्रतिवादीले रु.३०,०००।- घुस रकम माग गरेकोले निजलाई दिनका लागि सो रकम नगद उपलब्ध गराई पाउँ र मबाट निजले घुसबापतको रकम लिएको अवस्थामा फेला परेमा निजलाई दशी प्रमाणसहित

पक्राउ गरी कारबाही गरिपाउँ भन्ने उजुरीकर्ता सूर्यनारायण यादवले दिएको उजुरीबाट प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धान प्रारम्भ भएको देखिन्छ।

४. मिति २०७३।१२।२० गते १३:३० बजेको समयमा अमिन कृष्णप्रसाद जोशीको खानतलासी गर्दा निजले लगाएको खैरोसर्टको अगाडिको बायाँपट्टिको गोजीबाट रु.१,०००।- दरका नेपाली नोटहरू थान-२० र कालो सेतो मिसिएको छिर्के पाइन्टको अगाडिको बायाँतर्फको गोजीबाट रु.१०००।- दरका नेपाली नोटहरू १० थानसमेतको हुने रु.३०,०००।- बरामद गरिएको भन्ने खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का र प्रतिवेदनबाट देखिन्छ।

५. प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा म नेपाल सरकारको अमिन पदमा करार सेवामा २०७१ सालदेखि कार्यरत छु। धनुषा जिल्लामा गाउँब्लकको जग्गा नापजाँचको क्रममा उजुरवालाको जग्गा अर्को व्यक्तिले नापनक्सा गराएकोले त्यसमा सेवाग्राही निवेदक सूर्यनारायण यादवले उजुरी प्रक्रियाबारेमा जानकारी लिन फोन सम्पर्क गरेको थिए। निजलाई मिति २०७३।१२।२० मा नापी टोली धनुषाको कार्यालयमा भेट्न बोलाएको अवस्थामा मलाई जबरजस्ती गरी २ जनाले हात समातेर खल्तीमा पैसा हाल्न खोज्दा इन्कार गरेको छु। सूर्यनारायण यादवले मलाई पैसा दिन खोज्दा लिन्न भनेको छु। मलाई जबरजस्ती २ जनाले हात समातेर मेरो खल्तीमा पैसा हाल्दा फालेको हुँ। फाल्दाफाल्दै पुनः जबरजस्ती मेरो खल्तीमा रकम हाल्दा उक्त रकम बरामद भएको हो। ममाथि जबरजस्ती भई अन्याय गरेकोले मैले मुचुल्कासमेतमा सहीछाप नगरेको हो। घुस लिन मन्जुर थिएन, मैले

फोन गरी उजुरीकर्तालाई बोलाएको पनि होइन। भिडियो हेर्दा मैले बोलेको र भनेको कुरा इडिटिङ गरेको छ। जबरजस्ती खल्तीमा पैसा हाल्न खोज्दा मेरो पेन भाँचिएको छ, सर्टको बटन निस्केको छ। सूर्यनारायण यादवबाट मैले रकम लिएको छैन। निवेदकले ममाथि लगाएको आरोप झुठ्ठा हो भन्ने लेखाएको देखिन्छ। निज प्रतिवादीले अदालतसमक्ष पनि तदनु रूप नै बयान गरेको पाइन्छ। यसरी निज प्रतिवादीले मौकामा र अदालतमा आरोपित कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ।

६. उजुरकर्ता सूर्यनारायण यादवले गाउँब्लकको जग्गा नापी गर्दा मेरो भोगचलनमा रहेको जग्गा मलाई जानकारी नगराई सन्तोषी यादवको नाममा नापी गराएकोले म नापी कार्यालयमा गई प्रमुखसँग यस विषयमा कुराकानी गर्दा अमिन कृष्णप्रसाद जोशीलाई भेट्नु भनेकोमा निजलाई भेटी कुराकानी गर्दा निजले मसँग रु.३०,०००।- दिनुहोस्, म तपाईंको काम गरिदिन्छु भनी घुस रकम माग गरेकोले निजलाई घुसबापतको रकम दिनको लागि अख्तियारसमक्ष निवेदन दिई रकम बुझी लिई उक्त घुसबापतको रकम प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीलाई निजको आफ्नै अफिस कोठामा दिएको हो भनी निवेदकले मौकामा कागज गरेको देखिन्छ। उजुरकर्ता निवेदकले अदालतसमक्ष उपस्थित भई बकपत्र गर्दा उहाँलाई उक्त घुसबापतको रकम अफिसमै दिएको हुँ। पहिला मौखिक रूपमा पैसा माग गर्नुभएको थियो। Audio मा पैसाको कुरा गर्दा अफिसमै आएर भेटनुस्, तपाईंको काम भइहाल्छ भन्नुभएको थियो। Audio record गर्दा उहाँले रकम खुलाउनुभएको थिएन। मैले रकम दिएर बाहिर निस्किएपछि अख्तियारको टोलीले उहाँलाई पक्राउ गरी रकम बरामद गरेको थियो। मैले

सगोलको जग्गाको अगाडि मुखको जग्गा काकाले आफ्ना नाममा नापी गराएकोले प्रतिवादीउपर उजुर गर्नुपरेको हो भन्ने लेखाएको पाइन्छ ।

७. बरामदी मुचुल्काको बेहोरा ठिक साँचो छ । सहीछाप आफ्नै हो भनी वादी पक्षका साक्षीहरू राजकुमार लम्साल, दिलिपकुमार साह, सुनिलकुमार झा, प्रकाश थापा, शिवकृष्ण काफ्ले, बुद्धबहादुर मोक्तान, अम्बिकाप्रसाद पहाडी, साजन लामा, रविन्द्र खनाल, तोरणबहादुर कार्की र प्रविण न्यौपानेसमेतले बकपत्र गरेको देखिएपनि वादी पक्षकै साक्षी रामकिशोर साहले खलतीबाट बरामद भएका नोटहरू हल्का कच्चाक-कुच्चुक परेको भनी र सुरेश जोशीले बरामद भएका नोटहरू फ्रेस थिएनन्, कच्चाक कुच्चुक परेका नोटहरू प्रतिवादीको खलतीबाट निकालेको हो । निज प्रतिवादीको विरुद्धमा कुनै लिखित उजुर आएको थिएन भनी बकपत्र गरेको पाइन्छ । प्रतिवादीका साक्षी रविराज जोशीले प्रतिवादीलाई निवेदकसमेतले जबरजस्ती गरी खलतीमा रकम राखी दिएका हुन् । उहाँ निर्दोष हुनुहुन्छ भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ ।

८. भ्रष्टाचार जस्तो गम्भीर मुद्दामा बरामदी मुचुल्काको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ । बरामदी मुचुल्का भनेको कसुरसँग सम्बद्ध दशीको सामान कहाँ, कसबाट के कति फेला परेको हो भनी दुरुस्त रूपमा देखाउने एउटा तस्वीर हो । यस मुद्दाको बरामदी मुचुल्का हेर्दा, प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीको सर्टको गोजीबाट रु.२०,०००।- र पाइन्टको गोजीबाट रु.१०,०००।- बरामद भएको भन्ने देखिएको छ । तर सोबरामदीमुचुल्कामानिजप्रतिवादीलेसहीछापगरेको देखिँदैन । निजले उक्त बरामदी मुचुल्कामा सहीछाप गर्न इन्कार गरेको बेहोरासहितको मुचुल्कासमेत मिसिल संलग्न रहेको देखिन्छ । सिद्धान्ततः प्रतिवादीबाट

रकम बरामद भएकै कारणबाट मात्र आरोपित कसुर स्थापित गर्न पूर्ण र पर्याप्त आधार हुन सक्दैन । रकम बरामद भएको अवस्था र परिस्थितिसमेत विचारणीय हुने देखिन्छ ।

९. वादी पक्षले पेस गरेको सि.डी. र त्यसको लिपिबद्ध उतारसमेत हेर्दा प्रतिवादीबाट रकम बरामद भएको र प्रतिवादीको कमिजको गोजीमा कालो मसीको दाग रहेको एवम् कमिजको एउटा टाँक खुलेको भन्ने देखिन्छ । तर प्रतिवादीले मौकामा बयान गर्दासमेत सो भिडियो इडिटिङ गरी पेस गरेको भनी जिकिर लिएको देखिन्छ । वादी पक्षका साक्षी राजकिशोर साह र सुरेश जोशीले बरामद भएका नोटहरू कच्चाक कुच्चुक परेको भनी अदालतमा बकपत्र गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीको बयानअनुसार निजको कमिजको गोजीमा कालो मसीको दाग लागेको र कमिजको टाँक एउटा खुलेको दृश्य सि.डी. समेतबाट देखिएको छ । यस स्थितिमा प्रतिवादीउपर जबरजस्तीपनाको व्यवहार नभएको नगरेको भन्न सकिने अवस्था देखिएन ।

१०. भ्रष्टाचार जस्तो गम्भीर कसुर स्थापित हुनको लागि प्रतिवादीबाट रकम बरामद हुनु नै पूर्ण एवम् पर्याप्त प्रमाण हुन सक्दैन । प्रतिवादीले सो रकम स्वेच्छाले माग गरेको र स्वेच्छाले घुसबापतको रकम लिएको तथ्य वस्तुनिष्ठ, विश्वसनीय, प्रचुर एवम् पर्याप्त प्रमाणद्वारा परिपुष्टि हुनुपर्दछ । अभियोजन पक्षले पेस गरेको टेलिफोन वार्ताको सि.डी. र त्यसको लिपिबद्ध उतारसमेत अवलोकन गर्दा, यी प्रतिवादीले सेवाग्राहीसँग यति रकम चाहियो भनी घुसबापतको रकम माग गरेको भन्ने देखिँदैन । त्यस्तै उजुरकर्ताले अदालतमा बकपत्र गर्दा पनि Audio record मा उहाँले रकम खुलाउनुभएको थिएन भन्ने उल्लेख

गरेको पाइन्छ । यसरी उजुरकर्ताले आफ्नो भोगको जग्गा अर्काको नाममा नापी भएको कारणबाट दिएको उजुरी, प्रतिवादीले मौकामा र अदालतमा गरेको इन्कारी बयान, वादीका साक्षी राजकिशोर साह र सुरेश जोशीले गरेको बकपत्र र सि.डी. समेतका प्रमाणबाट प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको देखिन आएन ।

११. यसै सन्दर्भमा ने.का.प.२०२१ अंक २ नि.नं.२२९ पृ.३१ मा सर्वोच्च अदालतबाट “घुस खाई भ्रष्टाचार गरेको साबित गर्ने बुँदा प्रमाणहरू शंकारहित हुनुपर्ने विशेष प्रहरी विभागले घुस खाई भ्रष्टाचार गन्यो भन्ने आरोप कुनै कर्मचारीउपर लगाई निजलाई दोषी बनाउँदा उक्त कर्मचारीले स्वतः घुस मागी लिएको हो र घुस लिने मनसाय थियो भन्ने कुरा प्रमाणित गर्न सक्नुपर्छ । कारबाहीमा जबरजस्तीपनाको आभाषसम्म पनि हुनु हुन्न । भ्रष्टाचार गरेको हो भनी साबित गर्ने बुँदा प्रमाणहरू बिलकुल शंकारहित हुनुपर्छ तब मात्र दोषी साबित गर्न मिल्छ । प्रस्तुत मुद्दामा डि.एफ.ओ.लाई दोषी बनाउन...चामल घुस खाएको ठहर्दैन” भन्ने सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको पाइन्छ । सोअनुसार प्रतिवादीले घुसबापतको रकम माग नगरी जबरजस्ती खल्तीमा राखिदिएको भनी आफ्नो बयानमा उल्लेख गरेको, वादी पक्षका साक्षी राजकिशोर साह र सुरेश जोशीले बरामद भएका नोटहरू कच्चाक कुच्युक परेको भनी अदालतमा बकपत्र गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीको बयानअनुसार निजको कमिजको गोजीमा कालो मसीको दाग लागेको र कमिजको टाँक एउटा खुलेको भन्ने सि.डी.समेतबाट देखिन्छ । यस स्थितिमा निवेदकबाट प्रतिवादीले घुस / रिसवत स्वेच्छाले लिएको नदेखिँदा निज प्रतिवादीलाई आरोपित कसुर गरेको ठहर गर्न मिल्ने

देखिएन ।

१२. यसप्रकार प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तको कसुर प्रमाणित गर्ने भार अभियोजन पक्षमा हुने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । सोअनुसार यी प्रतिवादीले सेवाग्राही निवेदकसँग आफ्नो स्वेच्छाले घुसबापतको रकम माग गरेको र स्वेच्छाले नै घुसको रकम लिई आरोपित कसुर गरेको हो भनी शंकारहित तवरबाट वस्तुनिष्ठ एवम् विश्वसनीय प्रमाण वादी पक्षबाट प्रस्तुत गर्न सकेको देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा अन्दाज, आंशका र अनुमानको आधारमा निज प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीले आरोपित कसुर गरेको ठहर गर्न मिल्दैन । फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तअनुसार शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउने हुँदा निज प्रतिवादीले आरोप-दाबीबाट सफाइ पाउने गरी विशेष अदालत काठमाडौँबाट मिति २०७५।३।६ मा भएको फैसला मनासिब देखिँदा प्रतिवादीलाई आरोप दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर र विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१३. अतः माथि विवेचित आधार र प्रमाणबाट प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीले आरोप-दाबीअनुरूप सेवाग्राही निवेदकसँग घुस / रिसवत लिई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) बमोजिमको कसुर गरेको ठोस र वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको नदेखिँदा निज प्रतिवादी कृष्णप्रसाद जोशीले आरोप-दाबीबाट सफाइ पाउने गरी विशेष अदालत काठमाडौँबाट मिति २०७५।३।६ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको

कार्यालयलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.हरिप्रसाद फुयाल

इजलास अधिकृत : रामचन्द्र खड्का
इति संवत् २०७६ साल पुस १५ गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. १०४१४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खड्का
माननीय न्यायाधीश श्री डम्बरबहादुर शाही
फैसला मिति : २०७६।८।८
०७३-CI-०४२८

मुद्दा:- निषेधाज्ञा

पुनरावेदक / निवेदक : जिल्ला सप्तरी गा.वि.स.
मलेठ वडा नं. २ स्थित सतनाम सतगुरु
कबीर पंथ बचन वंश नामकरण गरिएको गुठ्टी
महन्थ पुजारी रामदेव साह
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / विपक्षी : जिल्ला सप्तरी गा.वि.स. मलेठ
वडा नं. १ बस्ने धर्मी दासको छोरा जामाहिर
दास नौनियासमेत

- गुठी सम्पत्तिको संरक्षण र रेखदेखका लागि दाताले कसैलाई अधिकार प्रदान नगरेसम्म अन्य सम्पत्तिमा जस्तो गुठीको सम्पत्तिमा हकवालाको नाताले अपुतालीको हक सिर्जना नहुने ।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक / निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
श्री अविनाशकुमार प्याकुरेल
प्रत्यर्थी / विपक्षीका तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा. न्यायाधीश श्री माधवप्रसाद पोखरेल
माननीय न्यायाधीश श्री उमेशकुमार सिंह
पुनरावेदन अदालत राजविराज

आदेश

न्या.मीरा खड्का : तत्कालीन न्याय
प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस
अदालतमा पुनरावेदनपत्र दायर हुन आएको प्रस्तुत
मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

तथ्य खण्ड

जिल्ला सप्तरी गा.वि.स. मलेठ वार्ड नं. २
बस्ने मेरो बज्यै नाता पर्ने बुदी दास भन्ने बुद्धि तेलिनले
ऐ.ऐ. को सा.कि.नं. ६१७ को हाल सर्वे नापीमा गाउँ
ब्लक नं. ५८ को ज.वि. ०-१-११ सतनाम सतगुरु
कबीरपंथ बचन बंश नामक गुठीलाई जग्गा दिनुभएको
हो । सो जग्गामा गुठी भवन निर्माण गरी संरक्षणको
लागि निज बुद्धि तेलिन महन्थ पुजारी भई जीवनभर

पूजापाठ गर्दै आएकोमा मिति २०६६।१०।०५ मा मृत्यु भएको हो। निज जीवित छँदै म निजको छोराको छोरा नाति पर्ने निवेदकलाई चेलामा नियुक्ति गरेकाले मृत्युपश्चात् मैले पूजापाठ र आउने सन्त महन्थको सेवा सत्कार गर्दै गुठी भवनसमेत निर्विवाद रूपले भोगचलन गर्दै आएकोमा मिति २०७१।०५।२३ का दिन बिहान अ.१० बजेको समयमा विपक्षीहरूले षड्यन्त्र गरी सो जग्गामा हस्तक्षेप गर्न खोजेका हुनाले सो गुठीको जग्गामा भएको मन्दिर र घरमा हस्तक्षेप गर्ने प्रवृत्त आशंका रहेकाले मलाई मन्दिर र घर बसोवासबाट वञ्चित गर्ने उद्देश्यले कुनै किसिमको हस्तक्षेप नगर्नु नगराउनु, जबरजस्ती कागज नबनाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेशसहितको निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७१।६।१ को निवेदन।

निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार भए सबुत प्रमाणसहित म्याद सूचना पाएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र आफैं वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु, साथै निवेदन पत्रसाथ पेश भएको २०४८।०६।२७ को दानपत्र र गा.वि.स. कार्यालय मलेठ सप्तरीको नाता प्रमाणित प्रमाणपत्रको छायाँ प्रतिबाट निवेदक हकवाला देखिँदा निवेदनमा उल्लिखित जि.स. गा.वि.स. मलेठ वार्ड नं. ४(क) अन्तर्गत ब्लक नं. ५८ को ०-०१-११ जग्गामा भएको मन्दिर र घर बसोवासमा सुविधा सन्तुलनको दृष्टिले निवेदकलाई प्रस्तुत निवेदनको टुङ्गो नलागेसम्म कुनै किसिमको हस्तक्षेप नगर्नु नगराउनु भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षीहरूका नाउँमा जारी भएको अन्तरिम आदेशसहित मिति २०७१।०६।०२ को कारण देखाउ आदेश।

दाबीको जग्गामा बुदी दास भन्ने बुद्धि तेलिनलेसतगुरुकबिरपंथबचनबंशनामकसंस्थालाई दानमा दिएको जग्गा हो। निजले त्यसको रेखदेख गर्न विन्देश्वरप्रसाद साह भन्ने विन्देश्वर दासलाई मिति २०५६।८।२ मा मालपोत कार्यालय सप्तरीबाट अधिकारपत्र पारित गरी दिएबाट उक्त मठको संरक्षक विन्देश्वर साह हुन्। उनलाई विपक्षी बनाइएको छैन। रिट निवेदक रामदेव साहलाई दाबीको जग्गामा मठ नियुक्त गरेको छैन। तसर्थ निजलाई उक्त गुठीको संरक्षणसमेतका अधिकार नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको विपक्षी बच्चा सुतिहार भन्ने बच्चा दासको लिखित जवाफ।

रिट निवेदक उक्त गुठीको आधिकारिक व्यक्ति संरक्षक महन्त होइनन्। निजले संस्थाको सम्पत्ति कब्जा गर्ने, पूजा अर्चनामा अवरोध गर्ने कबिर मत मान्नेहरूलाई केवल बदनियत राखी मुद्दा दिएकाले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी जमाहिर दास नोनियाँसमेत ३ जनाको संयुक्त लिखित जवाफ।

विपक्षी नारायणदास खत्वे र देवनन्दन साहले म्यादभित्र लिखित जवाफ पेश गरेको नदेखिएको।

दानपत्रमा उल्लेख भएबमोजिम सम्बन्धित मठ गुठीको बन्दोबस्त गर्ने सम्बन्धित निकायले प्रबन्ध गरेबमोजिम सोको सञ्चालनको व्यवस्था हुने विषयलाई निवेदकको निर्विवाद हक भोगको मानी अनुयायीसम्म रहेका विपक्षीले हस्तक्षेप गर्ने आशंका रहेको भनी दिएको निवेदनको भरमा निषेधाज्ञा जारी गर्नु पर्नेसम्मको अवस्था विद्यमान नहुँदा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी गर्न मिलेन। निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। मिति २०७१।०६।०२ को अन्तरिम आदेश निष्क्रिय हुन्छ

भन्ने बेहोराको पुनरावेदन अदालत राजविराजको २०७२।१२।२१ को फैसला ।

बुद्धि तेलीन र निजका गुरु डोमी साहले स्थापना गरेको सत गुरु कबिर पंथ बचन वंश गुठी सार्वजनिक गुठी नभई निजी गुठी हो । म पुनरावेदक निवेदक महन्थ गुठीयार बुद्धि तेलीनको साख्रै नाति हकवाला हुँ, सो गुठीमा मेरो निर्विवाद हक अधिकार हुँदाहुँदै निवेदन खारेज गर्ने गरी भएको आदेश मिलेको छैन । बुद्धि तेलीनले आफ्नो जीवनकालमा नियुक्त गरेको चेला शिष्य विन्देश्वर साहको विरुद्ध श्री सप्तरी जिल्ला अदालतमा दायर गरेको फिरादपत्रको प्रकरण (६) मा म निवेदकलाई चेला इच्छाएको बेहोरा उल्लेख भएकोमा सोलाई प्रमाणमा नलिई निवेदन खारेज गर्ने ठहर्‍याएको आदेश बदर गरी कानूनबमोजिम इन्साफ पाउँ भनी निवेदक रामदेव साहले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा वादी बुद्धि तेलिन भन्ने बुदी तेलिन प्रतिवादी विन्देश्वरप्रसाद साह भएको ०६५/०६६ सालको सा.दे.नं. ३४७० को शेषपछिको दानपत्र बकसपत्र बदर मुद्दामा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।०३।०१ मा भएको फैसलासहितको सक्कल मिसिल झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतको मिति २०७४।०९।२१ को आदेश ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री अविनाशकुमार प्याकुरेलले यो निजी गुठी हो, सार्वजनिक गुठी होइन, रामदेवले नै गुठी सञ्चालन

गर्दै आएको र निजनै हकवाला भएकोले पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट निवेदन खारेज हुने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उपर्युक्तबमोजिमको तथ्य, पुनरावेदनजिकिर तथा विद्वान् कानून व्यवसायीको बहस जिकिरलाई समेत दृष्टिगत गरी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट मिति २०७२।१२।२१ मा भएको आदेश मिलेको छ वा छैन ? पुनरावेदक / निवेदक रामदेव साहको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मेरो बज्र्यै नाता पर्ने बुदी दास भन्ने बुद्धि तेलिनले सतगुरु कबिर पंथ बचन बंश नामक गुठीलाई दिएको जग्गाको संरक्षक निज बुद्धि तेलिन जीवित छँदै निजले निवेदकलाई चेला नियुक्ति गरेकोमा विपक्षीहरूले सो गुठीको जग्गामा भएको मन्दिर र घरमा हस्तक्षेप गर्ने प्रबल आशंका रहेकाले विपक्षीहरूको नाउँमा निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत निवेदन दाबी रहेको देखिन्छ । निवेदकले संस्थाको सम्पत्ति कब्जा गर्ने, पूजा अर्चनामा अवरोध गर्ने कबिर मत मान्नेहरूलाई केवल बदनियत राखी मुद्दा दिएकाले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत लिखित जवाफ रहेको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट निवेदन खारेज हुने ठहर्‍याई भएको फैसलाउपर चित्त नबुझाई निवेदक रामदेव साहको यस अदालतमा प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको रहेछ ।

३. पुनरावेदकले पुनरावेदनपत्रमा म पुनरावेदक महन्थ गुठीयार बुद्धि तेलीनको साख्रै नाति हकवाला हुँ, सो गुठीमा मेरो निर्विवाद हक अधिकार

हुँदाहुँदै निवेदन खारेज गर्ने गरी भएको आदेश मिलेको छैन भनी लिएको पुनरावेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा बुद्धि तेलिनले धार्मिक प्रयोजनको लागि गुठीलाई जग्गा दान गरी हक हस्तान्तरण गरेको कुरामा विवाद देखिएन । निज बुद्धि तेलिनले पुन्य प्राप्तिको निमित्त जग्गा दान गरी गुठीको स्थापना गरी आफू जीवित रहेसम्म आफैं सो मन्दिरको महन्थ पुजारीको रूपमा पूजापाठ र गुठीको संरक्षण गरेको देखिन्छ । साथै निज बुद्धि तेलिनले मिति २०५६।८।२ मा मालपोत कार्यालय सप्तरीबाट पारित गरिदिएको अधिकारपत्रमा विन्देश्वरप्रसाद साह भन्ने विन्देश्वर दास बैरागीलाई र.नं. १४०३ मिति २०४८।६।२७ को समर्पणपत्रको बन्देज र कर्तव्य अक्षरशः पालना गर्ने गरी मेरो शेषपछि उक्त कविर पंथ बचन बंश मठको मठाधिकारी हुन पाउने गरी मुख्य चेला बनाएकी छु भन्नेसमेत बेहोरा उल्लेख गरी आफ्नो शेषपछि उक्त गुठीको संरक्षण रेखदेख गर्न विन्देश्वर दासलाई मुख्य मठाधिकारी नियुक्त गरेको देखियो । पुनरावेदकले आफूलाई चेला बनाएको भनी घरायसी लिखत पेस गरेपनि घरायसी लिखतबाट यी पुनरावेदकलाई चेला मान्न मिल्ने नदेखिँदा दाताले गुठीलाई दान गरेको जग्गामा यी पुनरावेदकले दाताको नातिको हैसियतले अपुताली परे जस्तो गरी भोग कब्जा गर्न पाउनु पर्ने भन्न मिल्ने देखिएन । साथै गुठी सम्पत्तिको संरक्षण र रेखदेखका लागि दाताले कसैलाई अधिकार प्रदान नगरेसम्म अन्य सम्पत्तिमा जस्तो गुठीको सम्पत्तिमा हकवालाको नाताले अपुतालीको हक सिर्जना हुन सक्ने पनि देखिँदैन ।

४. प्रस्तुत मुद्दामा प्रमाणको रूपमा सप्तरी जिल्ला अदालतबाट प्राप्त ०६५/०६६ सालको सा.दे.नं. ३४७० को शेषपछिको दानपत्र (बकसपत्र)

लिखत दर्ता बदर मुद्दाको मिसिल हेर्दा जग्गा दाता बुद्धि तेलिनले सप्तरी मलेठ ४क कि.नं २४२ को क्षेत्रफल ज वि ०-५-१३ ऐ. कि.नं २४३ को क्षेत्रफल ज वि ०-२-१० समेत जग्गा ज.वि. ०-८-४ श्री सतनाम सतगुरु कबिरपंथ बचन बंश नामक गुठीको नाममा मिति २०६१।६।१८ मा र.नं. २८२४ बाट शेषपछिको दानपत्र पारित गरिदिएको र आफ्नो शेषपछि सो गुठी सञ्चालन गर्न शेषपछिको मुख्य चेला भनी विन्देश्वरप्रसाद साह भन्ने विन्देश्वर बैरागीलाई दिएको उल्लेख गरी दानपत्र दिएकोमा निजले धर्मलोप गरेकोसमेत कारण देखाई शेषपछिको दानपत्र (बकसपत्र) लिखत दर्ता बदर गरिपाउँ भनी फिराद गरेको देखियो । उक्त मुद्दामा बुद्धि तेलिनले आफ्नो शेषपछिको चेलामा नियुक्त विन्देश्वरप्रसाद साहको हक बदर हुने गरी मिति २०६७।३।१ मा फैसला भएको देखियो । सोबाहेक निज बुद्धि तेलिनले आफ्नो जीवनकालमा कुनै लिखत पारित गरी अन्य कुनै चेला बनाएको अवस्था देखिँदैन । यस स्थितिमा दानपत्रमा उल्लेख भएबमोजिम सम्बन्धित मठ गुठीको बन्दोबस्त गर्ने सम्बन्धित निकायले प्रबन्ध गरेबमोजिम सोको सञ्चालन हुने हुँदा उक्त गुठीको घर जग्गामा यी पुनरावेदकको निर्विवाद हक भोग रहेको भन्ने नदेखिँदा पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट निवेदन खारेज हुने ठहर्‍याएको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिन आएन ।

५. अतः माथि विवेचित तथ्य, आधार र कारणसमेतबाट पुनरावेदन अदालत राजविराजबाट निवेदन खारेज हुने ठहर्‍याई मिति २०७२।१२।२१ मा भएको आदेश मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक रामदेव साहको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी

मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

०७२-CR-०१७२

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.डम्बरबहादुर शाही

पुनरावेदक / वादी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगको तर्फबाट अनुसन्धान अधिकृत
शरदबन्धु डि.सी.को प्रतिवेदनले नेपाल
सरकार

इजलास अधिकृत : भगवती शर्मा ढुंगाना
इति संवत् २०७६ साल मङ्सिर ८ गते रोज १ शुभम् ।

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला मोरङ, विराटनगर
उप.म.न.पा. वडा नं. १४ कलेज रोडमा बस्ने
नेपाल टेलिकम केन्द्रिय कार्यालयअन्तर्गत
नेपाल टेलिकम, विराटनगर शाखा
कार्यालयमा तत्कालीन प्रशासन सहायक
इमु श्रेष्ठ

निर्णय नं. १०४१५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७६।८।३

मुद्दा: भ्रष्टाचार

०७२-CR-१२२८

पुनरावेदक / प्रतिवादी : श्यामलाल नकर्मीको छोरा
मोरङ जिल्ला, विराटनगर उप.म.न.पा. वडा
नं. १४ घर भई हाल का.जि.का.म.न.पा.
वडा नं. ५ बस्ने प्रदिपकुमार नकर्मी
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगको तर्फबाट अनुसन्धान अधिकृत
शरदबन्धु डि.सी.को प्रतिवेदनले नेपाल
सरकार

- कुनै कसुर गरेको कारण कानूनमै देवानी र फौजदारी दुवै दायित्व बहन गर्नु पर्ने भनी उल्लेख भएको अवस्थामा केवल देवानी दायित्व पुरा गरेका कारणले मात्र फौजदारी दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । फौजदारी कसुरमा कसुरदारले बहन गर्नुपर्ने देवानी र फौजदारी दायित्वहरू फरक फरक दायित्वहरू हुन् । कानूनी व्यवस्थाले नै देवानी र फौजदारी दुवै दायित्वहरू बाध्यकारी हुने भनी उल्लेख गरेको अवस्थामा ऐच्छिक रूपमा देवानी वा फौजदारी दायित्वमध्ये कुनै एक दायित्व मात्र बहन गर्दा पर्याप्त हुने भनी व्याख्या गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- कसुर गरेको समयमा कसुरदारले गरेको कार्यबाट नै फौजदारी दायित्व बहन गर्नुपर्ने हुन्छ । कसुर गरेको भनी

लगाइएको अभियोग दाबी प्रमाणबाट समर्थित भइसकेपछि तिर्नुपर्ने रकम दायित्व बहन गरिरहेको छु भनी हानि नोक्सानी भएको बिगोसम्म दाखिल गर्ने प्रयोजनका लागि भएका कार्यहरूबाट फौजदारी दायित्वबाट उन्मुक्ति प्राप्त नहुने।

- प्रतिवादीले अभियोगपत्र दायर हुनुपूर्व नै हिनामिना गरेको रकममध्ये दाखिला गरेको रकमलाई न्यायिक जानकारी (Judicial Notice) लिन पर्ने हुन्छ। सो दाखिल गरिसकेको रकमसमेत हिनामिना गरेको भनी बिगो कायम गर्नु मनासिब देखिँदैन। कतिपय कसुरहरूमा बिगोको आधारमा जरिवाना हुने र बिगो भराई दिनु पर्ने अवस्था रहन्छ। यस्तो अवस्थामा देवानी दायित्वबाट जरिवाना निर्धारण गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.७)

वादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री शंकर खत्री, विद्वान् अधिवक्ता श्री सानुराज पोखरेल

प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री महादेवप्रसाद यादव, श्री हरिहर दाहाल, श्री उपेन्द्र केशरी न्यौपाने र श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा तथा अधिवक्ता श्री रमेशप्रसाद खनाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९
- प्रमाण ऐन, २०३१

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

अध्यक्ष मा. न्या. श्री मोहनरमण भट्टराई
सदस्य मा.न्यायाधीश श्री भुपेन्द्रप्रसाद राई
विशेष अदालत, काठमाडौं

फैसला

न्या.हरिकृष्ण कार्की : विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०७१।८।१५ को फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम वादी नेपाल सरकार एवं प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीको तर्फबाट पुनरावेदन दायर भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

तथ्य खण्ड

नेपाल टेलिकम शाखा कार्यालय, विराटनगरमा कार्यरत सहायक प्रशासकीय अधिकृत प्रदिपकुमार नकर्मी र प्रशासन सहायक इमु श्रेष्ठले विभिन्न आ.व.हरूको संकलित राजस्व महसुल रकम हिनामिना गरेकोले छानबिन गरी कारबाही गरिपाउँ भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी निवेदन परेको।

अनुसन्धानको क्रममा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निज प्रतिवादीहरू प्रदिपकुमार नकर्मी र इमु श्रेष्ठलाई उपस्थित हुन आउने भनी पटकपटक पत्राचार एवं सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गर्दा पनि निजहरू उपस्थित नभई म्यादै गुजारी बसेको।

नेपाल टेलिकम, विराटनगरको NIC बैंक विराटनगरमा रहेको राजस्व खातामा फरक परेको रकम यकिन गर्न र सोको कारण तथा जिम्मेवार पदाधिकारीहरू यकिन गर्न गठित समितिहरूले

बैंक भौचर, बैंक स्टेटमेन्ट, बैंक मौज्दात प्रमाणपत्र, बैंक डेबिट एडभाइस जस्ता सम्पूर्ण कागजातहरू सक्कलीको स्थानमा आफूले तयार पारेर राख्ने तथा बैंक रिक्न्सीलेसन विवरण विजिले तयार पारी राख्ने गरेकोले आन्तरिक तथा वाह्य लेखा परीक्षणले ठम्याउन नसक्ने अवस्था रहेको उक्त अवस्थाको लाभ लिँदै निज मुख्य खजाञ्ची प्रशासकीय अधिकृत प्रदिपकुमार नकर्मी र प्रशासन सहायक इमु श्रेष्ठले आ.व. २०६० देखि आ.व २०६७ सम्म कम्पनीको कुल रु.३,०४,०६,८५६।५५ अपचलन गरी हिनामिना गरेको भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल टेलिकमबाट गठित समितिको प्रतिवेदन मिसिल सामेल रहेको ।

नेपाल टेलिकम शाखा कार्यालय, विराटनगरका सहायक प्रशासकीय अधिकृत प्रदिपकुमार नकर्मीले आ.व.२०६०/०६१ देखि आ.व.०६६/०६७ सम्म निज कार्यरत रहेको कार्यालयमा ६ वटा काउन्टरहरूबाट दैनिक संकलन हुने महसुल रकम बैंकमा जम्मा नगरी हिनामिना गर्ने गरेको र उक्त रकम आफ्नो सगोलका परिवारलगायत उद्योग वाणिज्य व्यवसायीसमेतसँग संयुक्त रूपमा घरजग्गा खरिद गरेको तथा विभिन्न कम्पनी तथा उद्योगमा लगानी गरेको प्रारम्भिक अनुसन्धानबाट खुल्न आएको भन्ने बेहोरा कानून अधिकृत हेमराज भट्टराईको प्रतिवेदन मिसिल सामेल रहेको ।

नेपाल टेलिकम शाखा कार्यालय, विराटनगरका सहायक प्रशासकीय अधिकृत प्रदिपकुमार नकर्मी र प्रशासन सहायक इमु श्रेष्ठलाई भ्रष्टाचारजन्य कसुरमा सेवाबाट बर्खास्त गरी मस्यौट गरेको रकम निजहरूबाट असुलउपर गर्न कारबाहीको लागि लेखी पठाएको भनी नेपाल टेलिकमबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पत्राचार

भएको पत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रदिपकुमार नकर्मी र इमु श्रेष्ठले हिनामिना मस्यौट गरेको रकम रु.३,०४,०६,८५६।५५ र उक्त रकम समयमा बैंक दाखिला नगर्नाले कम्पनीलाई परेको नोक्सानी रु.१,१२,६३,२१२।४१ समेत रु.४,१६,७०,०६८।९६ मध्ये रु.२,३२,२०,०००।- रकम जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङबाट विभिन्न मितिमा बैंक दाखिला भएको भनी नेपाल टेलिकम, विराटनगर शाखा कार्यालयबाट खुलाई पठाएको पत्र मिसिल सामेल रहेको ।

नेपाल टेलिकम शाखा कार्यालय, विराटनगरका सहायक प्रशासकीय अधिकृत प्रदिपकुमार नकर्मी र प्रशासन सहायक इमु श्रेष्ठले गरेको नगद मस्यौटमा विभागीय कारबाही गरी निजहरूलाई भविष्यमा कम्पनीको सेवामा अयोग्य नठहरिने गरी बर्खास्त गर्ने गरी मिति २०६७।३।१७ मा महाप्रबन्धकबाट सदर भएको निर्णय फाइलसमेत मिसिलबाट देखिएको ।

यी प्रतिवादीहरूले नेपाल टेलिकम शाखा कार्यालय, विराटनगरको विभिन्न छ वटा काउन्टरहरूबाट प्राप्त भएको राजस्व बैंकमा दाखिला नगरी खाई मासी मस्यौट एवं हिनामिना गरेकाले उक्त रु.४,१६,७०,०६८।९६ मध्ये निजका परिवारका अन्य सदस्यले विभिन्न मितिमा गरी रु.२,३२,२०,०००।- नेपाल टेलिकमको बैंक खातामा जम्मा गरेकाले बाँकी रु.१,८४,५०,०६८।९६ बिगो कायम गरी निजहरूलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७, ३(१) र ३(१)(झ) बमोजिम सजाय र फैसला हुँदासम्मको प्रचलित कानूनबमोजिम ब्याजसमेत असुल उपर गरिपाउँ भन्ने मागदाबी लिई विशेष

अदालतमा आरोपपत्र दायर भएको ।

नेपाल टेलिकम शाखा कार्यालय विराटनगरका तत्कालीन सहायक प्रशासकीय अधिकृत प्रदिपकुमार नकर्मीले निजले गरेको हिनामिना रकममध्ये रु.१७,३७,०००।- यस कार्यालयको एभरेष्ट बैंक, विराटनगरमा रहेको राजस्व खातामा मिति २०७०।१०।२० मा जम्मा गरेको भनी नेपाल टेलिकम क्षेत्रीय निर्देशनालय, विराटनगरले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, मोरङ, विराटनगरमा मिति २०७०।१०।२० च.नं. ६७६८ को पत्रसमेत मिसिल सामेल रहेको ।

यी प्रतिवादीहरूले मस्यौट गरेको रकममध्ये विभिन्न मितिमा नेपाल टेलिकमको राजस्व खातामा जम्मा हुन आएको रकम रु.२,०४,०७,०००।- (दुई करोड चार लाख सात हजार) रकम प्राप्त हुन आएको भनी विवरण उपलब्ध गराएको भनी मिति २०७०।१०।२४ च.नं. ६८०९ को पत्रसमेत मिसिल सामेल रहेको ।

आफूले नेपाल टेलिकम शाखा कार्यालय, विराटनगरको मस्यौट गरेको राजस्व रकममध्ये २०६६।६।१३ बाटै बुझाउन सुरु गरिसकेको, हालसम्म रु.३ करोड १४ लाख रकम राजस्वमा दाखिला गरिसकेको र बाँकी रकम पनि बुझाउँदै जाने छु र उक्त रकम आफूले हिनामिना नगरेको भनी प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीको बयान लिने कार्य सम्पन्न भएपश्चात् पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(घ) बमोजिम निजबाट रु.५,००,०००।- (पाँच लाख) धरौट माग गरिएको विशेष अदालतको मिति २०७०।१०।२९ को

थुनछेक आदेश ।

आफूले ग्राहकबाट असुल भएको रकम आफूले बुझिलिई दिनको ३ बजेपश्चात् क्यासियरलाई र क्यासियर नभएको दिनमा सहायक क्यासियरलाई बुझाउने गरेको र हिनामिना गरेको भनेको रकम आफूहरूले हालसम्म ३ करोड १४ लाख बुझाइसकेको र आफूले उक्त रकम हिनामिना नगरेको भनी प्रतिवादी इमु श्रेष्ठले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी इमु श्रेष्ठको बयान लिने कार्य सम्पन्न भएपश्चात् पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(घ) बमोजिम निजबाट रु.१,००,०००।- (एक लाख) धरौटी माग गर्ने गरी मिति २०७०।११।८ मा भएको विशेष अदालतको थुनछेक आदेश ।

प्रतिवादीहरू नेपाल टेलिकममा सानो तहको कर्मचारी भएकोले निजहरूले यति ठूलो अंकको रकम हिनामिना गर्न सक्दैनन् र सो रकम पनि निजहरूका परिवारले तिरी बुझाइसकेका छन् । अन्य कारणबाट निजहरूलाई फसाउन खोजिएको हुनुपर्दछ भनी प्रतिवादीहरू प्रदिपकुमार नकर्मी र इमु श्रेष्ठको साक्षी सुरेन्द्रबहादुर बस्नेतले विशेष अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीमध्येका प्रदिपकुमार नकर्मीले नेपाल टेलिकम, विराटनगर शाखा कार्यालयको बिगो रु.१,८४,५०,०६८।९६ (एक करोड चौरासी लाख पचास हजार अठसठ्ठी रूपैयाँ पैसा छयानबबे) वादी नेपाल सरकारको दाबीबमोजिम हानि नोक्सानी गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिमको कसुर गरेको देखिँदा निजलाई सोही ऐनको दफा ३(१)(झ) बमोजिम ८(आठ) वर्ष कैद र रु.१,८४,५०,०६८।९६ (एक करोड चौरासी

लाख पचास हजार अठसठ्ठी रूपैयाँ पैसा छयानब्बे) जरिवाना हुने र निजले अभियोगपत्र पेस भएपश्चात् रु.३९,३७,०००।- (उनन्चालीस लाख सैतिस हजार) दाखिला गरेको देखिएकाले नपुग बिगो रु.१,४५,१३,०६८।९६ (एक करोड पैतालिस लाख तेह हजार अठसठ्ठी पैसा छयानब्बे) नेपाल टेलिकम, विराटनगर शाखाले सोही ऐनको दफा १७ बमोजिम निज प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीबाट भराई पाउने ठहर्छ । प्रतिवादी इमु श्रेष्ठले आरोपित कसुर गरेको नदेखिँदा निजको हकमा वादी दाबी नपुग्ने भई निजले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७१।८।१५ गते विशेष अदालतबाट भएको फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दामा मेरो गलत मनसाय भई बदनियतपूर्ण क्रियाकलापबाट आरोपित कसुर गरेको नभई मेरो अनुपस्थितिमा अन्य व्यक्तिहरूले टेलिकमको महसुल/राजस्व बुझ्ने गरेकारम क्यासियर पदमा कार्यरत भएकोले मात्रै मलाई जबरजस्ती दायित्व वहन गराइएको हो । मैले आरोपित कसुर गरेको छैन भनी मैले विशेष अदालत, काठमाडौंसमक्ष उपस्थित भई सत्य तथ्य कुराको बयान गरेको छु । मैले बदनियतपूर्वक आरोपित कसुर गरेको भनी वादी पक्षबाट प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ बमोजिम अभियोग दाबी मिसिल संलग्न रहेका प्रमाणहरूबाट पुष्टि गराउन नसकेको अवस्थामा मलाई आरोपित कसुरमा कसुरदार ठहर गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१)(झ) बमोजिम ८(आठ) वर्ष कैद र रु.१,८४,५०,०६८।९६ (एक करोड चौरासी लाख पचास हजार अठसठ्ठी रूपैयाँ छयानब्बे पैसा) जरिवाना गर्ने गरी विशेष अदालत काठमाडौंबाट मिति २०७१।८।१५ मा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण एवं अन्यायपूर्ण छ । उक्त फैसला बदर गरी आरोपित

कसुरबाट सफाई दिलाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदक प्रतिवादीको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीले नेपाल टेलिकमको रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको भनिएको रकममध्येको रकम मुद्दा दायर हुनुपूर्व तथा मुद्दाको कारबाही चल्दाको अवस्थामा समेत पटकपटक गरी दाखिला गरेको भनी जिकिर प्रस्तुत हुन आएको देखिँदा निजले नेपाल टेलिकमको राजस्व रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको भनिएको बिगोमध्येको के कति रकम कुन मितिमा दाखिला भएको हो ? यकिन विवरण एक महिनाभित्र पठाउनु भनी नेपाल टेलिकम, केन्द्रिय कार्यालय तथा शाखा कार्यालय विराटनगरमा लेखी पठाई जवाफ प्राप्त गरी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने बेहोराको मिति २०७६।१।११ गते को यस अदालतबाट भएको आदेश ।

यसमा प्रतिवादीले अपचलन गरेको भनिएको रकम र सो दाखिला गरेकोसमेत सम्पूर्ण हिसाबको विवरण टेलिकमको विनियमावलीसमेत लिई छलफलका लागि उपस्थित हुन जाहेरवाला नेपाल टेलिकमलाई पत्राचार गरी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०७६।५।३ गतेको आदेश ।

नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड, विराटनगर शाखामा कार्यरत सहायक प्रशासकीय अधिकृत प्रदिपकुमार नकर्मी र प्रशासन सहायक इमु श्रेष्ठले आ.व.२०६०/०६१ देखि आ.व.२०६६/०६७ सम्मको कार्यालयमा संकलित राजस्व महसुल रकम हिनामिना गरेको भन्ने उजुरीसमेतबाट स्पष्ट खुलेको छ । प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मी र इमु श्रेष्ठले लामो अवधिदेखि कार्यालयको काउन्टरमा कार्यरत रही नगद संकलन

गर्ने गरेको स्पष्ट देखिन्छ । प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई पटकपटक म्याद सूचना पठाइएकोमा निजहरू दुवै अनुपस्थित रहेका अवस्था छ । प्रतिवादी इमु श्रेष्ठले अदालतसमक्ष उपस्थित भई बयान गर्दासमेत आफूले उठाएको रकमसमेत क्यासियर प्रदिपकुमार नकर्मीलाई बुझाउने गरेको भनेकी छिन् । प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू श्रीमान् / श्रीमती रही एउटै शाखामा कार्यरत रहेको हुँदा निजहरू दुवै जनाको मिलेमतोमा नेपाल सरकारको कम्पनीको उक्त रकम हिनामिना भएको देखिएकोमा समान अवस्थाकी प्रत्यर्थी / प्रतिवादी इमु श्रेष्ठलाई सफाई दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भई बदरभागी रहेको छ । एउटै शाखामा कार्यरत समान जिम्मेवारी भएकी प्रतिवादी इमु श्रेष्ठले अर्का प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीले राजस्व हिनामिना गरेको कुरा जानकारी नगराउनुसमेतबाट निज प्रत्यर्थी / प्रतिवादीसमेतको संलग्नतामा दुवै पति / पत्नी भई पदीय जिम्मेवारी प्रतिकूल बदनियतसाथ कार्य गरी रकम हानि नोक्सानी गरेको पुष्टि भइरहेकोमा समान तथ्य र प्रमाणका आधारमा प्रत्यर्थी / प्रतिवादी इमु श्रेष्ठसमेतलाई कसुर ठहर हुनु पर्नेमा सफाई दिने गरी विशेष अदातल काठमाडौँबाट मिति २०७९।८।१५ मा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । उक्त फैसला बदर गरी निज प्रतिवादी इमु श्रेष्ठलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा प्रतिवादीले सरकारी रकम हिनामिना गरेको तथ्यलाई अस्वीकार गर्ने आधार नभए तापनि भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को परिभाषाभित्र ब्याज रकम भराउने व्यवस्था भएको नदेखिएको, प्रतिवादी इमु श्रेष्ठ आफू क्यासियर भएपछि नेपाल टेलिकमलाई प्राप्त भएको रकम कहाँ र कसरी

दाखिल गर्नुपर्ने कुराको जानकारी नहुने भन्ने नभएको, प्रतिवादीले मस्यौट गरेको रकम प्रतिवादीबाट बेरुजु सरह असुल हुँदै गरेको अवस्थामा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ बमोजिम मुद्दा चलाएको विषय मुद्दाको रोहमा विश्लेषण हुनु पर्ने देखिँदासमेत छलफल गर्न उपयुक्त देखिएको र वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन परेको देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ प्रतिवादीको पुनरावेदन परेको हकमा वादी नेपाल सरकारलाई पेसीको सूचना दिई वादीको पुनरावेदन परेको हकमा पुनरावेदन गर्ने प्रतिवादीलाई सुनाई प्रतिवादी इमु श्रेष्ठलाई झिकाई निज उपस्थित भए वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने बेहोराको मिति २०७४।२।२९ मा यस अदालतबाट भएको आदेश ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री महादेवप्रसाद यादव, श्री हरिहर दाहाल, श्री उपेन्द्र केशरी न्यौपाने र श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा तथा अधिवक्ता श्री रमेशप्रसाद खनालले नेपाल दुरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड कर्मचारी विनियमावली, २०६९ को विनियम १२३ मा कम्पनीले कुनै कर्मचारीबाट रकम असुलउपर गर्नु परेमा दाखेला गर्नुपर्ने मितिबाट मुनासिव कारणबाहेक ३५ दिनभित्र दाखेल गर्नु पर्ने कानूनी व्यवस्थाबमोजिम समय समयमा पक्षले रकम दाखेल गरिरहेको मिसिल संलग्न बैंक भौचरबाट देखिएको छ । यसरी रकम दाखेल गर्दै रहेको अवस्थामा रकम हिनामिना गरेकोमा भ्रष्टाचारमा कारबाही चलाउन मिल्ने होइन । बैंक दाखेला हुन बाँकी रहेको रकम दाखेला गराउन प्रतिवादीसँग लेखापढी भइरहेको

अवस्था हुँदा देवानी दायित्वको सुरुवात भएको मान्नुपर्ने हुन्छ । यसरी देवानी दायित्व सम्बन्धमा कारबाही सुरु भइसकेपछि पुनः फौजदारी दायित्वको सम्बन्धमा कारबाही गर्नुपर्ने सिद्धान्तः मिल्ने होइन । त्यसमा पनि प्रदिपकुमार नकर्मिले मस्यौट गरेको भनिएको रु.३,०४,०६,८५६।५५- भएकोमा सोभन्दा बढी नै रकम रु.३,०९,००,०००।- बुझाइसकेको तथ्य मिसिल संलग्न बैंक भौचरहरूबाट देखिँदा देखिँदै ब्याजसमेत असुल गर्ने गरी भएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी देवानी दायित्व चुक्ता भइसकेकोले फौजदारी दायित्व बहन गराउने सम्बन्धमा परेको प्रस्तुत मुद्दाबाट प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मिलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिलाई पाउँ र अर्का प्रतिवादी इमु श्रेष्ठलाई अभियोग मागदाबीबाट सफाई दिने गरी भएको विशेष अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट महान्यायाधिवक्ता कार्यालयका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री शंकर खत्रीले नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लिमिटेड, विराटनगर शाखामा कार्यरत सहायक प्रशासकीय अधिकृत प्रदिपकुमार नकर्मि र प्रशासन सहायक इमु श्रेष्ठ (श्रीमान् / श्रीमती) दुवै जनाको मिलेमतो र संलग्नतामा पदीय जिम्मेवारी प्रतिकूलबदनियतसाथकार्यगरी आ.व.२०६०।०६१ देखि आ.व.२०६६।०६७ सम्मको कार्यालयमा संकलित राजस्व रकम हानि नोक्सानी गरेको पुष्टि भइरहेकोमा समान तथ्य र प्रमाणका आधारमा प्रत्यर्थी / प्रतिवादी इमु श्रेष्ठसमेतलाई कसुरदार ठहर गर्नु पर्नेमा निजलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिने गरी विशेष अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादीहरूको उक्त कार्यबाट

भ्रष्टाचारजन्य कसुर स्थापित भइसकेको अवस्थामा अपचलन भए बराबरको रकम बुझाइसकेको भन्ने आधारमा आरोपित कसुरबाट उन्मुक्ति पाउन सक्ने होइन । प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मिको हकमा भएको विशेष अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर गरिपाउँ र अर्का प्रतिवादी इमु श्रेष्ठलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिने गरी विशेष अदालतबाट भएको सो फैसला बदर गरी निज प्रतिवादी इमु श्रेष्ठलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

नेपाल टेलिकमको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री सानुराज पोखरेलले प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मिले पदीय जिम्मेवारीबमोजिमको कार्य नगरेको अवस्थामा संस्थालाई हानि नोक्सानी हुन गएकोले नपुग रकम निजले बुझाउनु पर्ने दायित्वबाट पन्छिन मिल्दैन । बक्यौता रकमको पुँजीगत लाभकर लिएको हो, ब्याज लिएको होइन । तसर्थ पुँजीगत लाभकरको रूपैयाँ लिनलाई विनियम बाधक रहेको छैन भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

यसमा प्रतिवादीहरू प्रदिपकुमार नकर्मि र इमु श्रेष्ठले नेपाल टेलिकम शाखा कार्यालय, विराटनगरको विभिन्न छवटा काउन्टरहरूबाट प्राप्त भएको राजस्व बैंकमा दाखिला नगरी खाई मासी मस्यौट एवं हिनामिना गरेकाले हिनामिना गरेको रु.४,१६,७०,०६८।९६ मध्ये निजका परिवारका अन्यसदस्यलेविभिन्नमितिमारु.२,३२,२०,०००।- नेपाल टेलिकमको बैंक खातामा जम्मा गरेकाले बाँकी रु.१,८४,५०,०६८।९६ बिगो कायम गरी निजहरूलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७, ३(१) र ३(१)(झ) बमोजिम सजाय गरी फैसला हुँदासम्मको प्रचलित कानूनबमोजिम ब्याजसमेत

असुलउपर गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदाबी रहेकोमा प्रतिवादीमध्येका प्रदिपकुमार नकर्मीले नेपाल टेलिकम, शाखा कार्यालय विराटनगरको बिगो रु.१,८४,५०,०६८।९६ (एक करोड चौरासी लाख पचास हजार अठ्सठ्ठी रूपैयाँ पैसा छयानब्बे) वादी नेपाल सरकारको दाबीबमोजिम हानि नोक्सानी गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ विपरीतको कसुर गरेको देखिँदा निजलाई सोही ऐनको दफा ३(१)(झ) बमोजिम ८(आठ) वर्षकैद र रु.१,८४,५०,०६८।९६ (एक करोड चौरासी लाख पचास हजार अठ्सठ्ठी रूपैयाँ पैसा छयानब्बे) जरिवाना हुने र निजले आरोपपत्र पेस भएपश्चात् रु.३९,३७,०००।- (उनन्चालिस लाख सैतिस हजार) दाखिला गरेको देखिएकाले नपुग बिगो रु.१,४५,१३,०६८।९६ (एक करोड पैतालिस लाख तेह्र हजार अठ्सठ्ठी पैसा छयानब्बे) नेपाल टेलिकम, विराटनगर शाखाले सोही ऐनको दफा १७ बमोजिम निज प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीबाट भराई पाउने र प्रतिवादी इमु श्रेष्ठले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहराएको विशेष अदालतको मिति २०७१।८।१५ को फैसलाउपर चित्त नबुझाई उक्त फैसला बदर गरी अभियोग मागदाबीबाट सफाई दिलाई पाउँ भनी प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीको र प्रतिवादी इमु श्रेष्ठलाई सफाई दिने गरी भएको फैसला बदर गरी निजलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेको देखियो।

उपर्युक्तबमोजिमको संक्षिप्त तथ्य बेहोरा रहेको प्रस्तुत मुद्दामा विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिरसमेत सुनी मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा, यसमा विशेष अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन ?

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार र पुनरावेदक प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन ? सो विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यावलोकनबाट यी प्रतिवादीहरू प्रदिपकुमार नकर्मी र इमु श्रेष्ठ नेपाल टेलिकम शाखा कार्यालय, विराटनगरमा स्थायी कर्मचारीको रूपमा काम गरिआएको कुरामा विवाद देखिँदैन। निज प्रतिवादीहरू सो कार्यालयमा कार्यरत रहेको आ.व. २०६०/०६१ देखि आ.व. २०६६/०६७ सम्म नेपाल टेलिकमको विराटनगर शाखा काउन्टरबाट प्राप्त भएको राजस्व रकममध्ये रु.३,०४,०६,८५६।५५ बैंक दाखेला गरेको नदेखिएकोले सो सम्बन्धमा नेपाल टेलिकमले मिति २०६६।६।१६ मा प्रतिवादीहरूले राजस्व रकम अनियमितता गरेको जानकारी गराउँदै प्रमुख जिल्ला अधिकारी, जिल्ला प्रशासन कार्यालय मोरङमा पत्राचार गरेपश्चात् प्रस्तुत मुद्दाको कारबाही प्रारम्भ भएको देखिन्छ। अनुसन्धानको क्रममा निजहरूका नाउँमा रहेका घर जग्गा रोकका राख्ने, राजस्व संकलन तथा प्रतिवादीका अन्य आफन्तहरू बुझ्ने, बैंक स्टेटमेन्ट झिकाउनेसमेत कार्य भएको देखिन्छ। नेपाल टेलिकम केन्द्रिय कार्यालयले राजस्व खातामा रहेको रकम र बैंक स्टेटमेन्ट फरक परेको हुँदा उक्त फरक रकम यकिन गर्न र सोको कारण तथा जिम्मेवार पदाधिकारीहरू यकिन गर्न प्रबन्धक श्री प्रदिपराज उपाध्यायको संयोजकत्वमा कमिटी गठन गरेको देखिन्छ। उक्त कमिटिको प्रतिवेदनसमेत अध्ययन गरी राजस्व हिनामिनासम्बन्धी छानबिन गर्न ना.प्र.नि श्री हिरण्यकुमार भट्टराईको संयोजकत्वमा गठित राजस्व हिनामिनासम्बन्धी छानबिन समितिको प्रतिवेदनमा उक्त राजस्व हिनामिनामा गर्ने कार्यमा प्रतिवादी

प्रदिपकुमार नकर्मीबाहेक अरू कसैको संलग्नता र मिलेमतो रहेको भन्ने प्रमाण फेला परेको देखिँदैन। उक्त प्रतिवेदन बमोजिमको हिनामिना भएको राजस्व रकम असुलउपर गर्नको लागि प्रमुख जिल्ला अधिकारी र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका अनुसन्धान अधिकारीसमेतको उपस्थितिमा मिति २०६७।७।१९ मा निज प्रतिवादीले अपचलन गरेको रकममध्ये जम्मा गर्न बाँकी रकम निवेदकका आफन्तले जम्मा गर्ने र सम्बन्धित अन्य निकायले समन्वात्मक भूमिका खेल्ने गरी प्रतिवादीहरूका आफन्तहरूलाई बोलाई ३ महिनाभित्र रकम जम्मा गर्न गराउन पहल गर्ने भनी निर्णय भएको देखिएबाट प्रतिवादीलाई राजस्व हिनामिना गरेको रकम जम्मा गर्नका लागि पर्याप्त समय दिएको देखियो।

३. उक्त निर्णय बमोजिमको प्रदान गरिएको समयावधिभित्र निज प्रतिवादीले रकम दाखिला नगरेको अवस्थामा दूरसञ्चार कार्यालय विराटनगरको हरहिसाब नमिलेकोले सोही कार्यालयमा कार्यरत स.प्र.अ. प्रदिपकुमार नकर्मी र सहायक इमु श्रेष्ठसँग हरहिसाब माग गर्दा निजहरू मिति २०६६।६।८ देखि बेपत्ता भई कार्यालयमा उपस्थित हुन विभिन्न पत्रपत्रिकामा सूचना प्रकाशित गर्दासमेत सम्पर्क नगरी फरार भइरहेको र कम्पनीका प्रबन्धक श्री प्रदिपराज उपाध्यायको संयोजकत्वमा छानबिन कमिटी गठन भई प्रारम्भिक छानबिन गराउँदा निजहरूबाट कम्पनीको राजस्व रकम अपचलन गरी आर्थिक हिनामिना गरेको देखिन आएकोले कम्पनीको कर्मचारी विनियमावली, २०६१ को विनियम ९६(१) बमोजिम निजहरू फरार भएको मिति २०६६।०६।०८ देखि नै लागू हुने गरी निजहरूलाई कम्पनीको सेवाबाट निलम्बन गर्ने भनी मिति २०६६।६।२३ मा निर्णय भएको देखिन्छ। निजहरूले कम्पनीको खातामा बुझाउनु

पर्ने रकम नबुझाएको, सूचनामा प्रकाशित समयभित्र रकम जम्मा नगरेको र चित्त बुझ्दो स्पष्टीकरणसमेत पेस गर्न नसकेकोले विभागीय कारबाही गर्न कर्मचारी विनियमावली, २०६१ को विनियम ९७(५) बमोजिमको कार्यविधिसमेत पुरा गरी निजहरूबाट हिनामिना भएको रकम असुलउपर गर्न तथा विनियम ९३ को खण्ड (ख) को उपखण्ड (ख) को अभियोगमा विनियम ८९(६) बमोजिम भविष्यमा कम्पनीको सेवाको लागि अयोग्य ठहरिने गरी निजहरू दुवै जनालाई कम्पनीको सेवाबाट निलम्बन गरिएको मिति २०६६।०६।०८ देखि नै लागू हुने गरी कम्पनीको सेवाबाट बर्खास्त गर्ने, सोको जानकारी तथा मस्यौट गरेको रकमको जानकारीसमेत अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा लेखी पठाउने भनी मिति २०६७।३।१७ मा निर्णय भएको देखियो।

४. नेपाल टेलिकमबाट भएको निर्णयसहितको पत्र र मिसिल संलग्न कागजातहरूको आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धान कारबाही गरी प्रतिवादीहरू प्रदिपकुमार नकर्मी र इमु श्रेष्ठले नेपाल टेलिकम विराटनगर शाखाको ६ वटा काउन्टरबाट प्राप्त भएको राजस्व बैंकमा दाखिला नगरी खाई मासी, मस्यौट एवं हिनामिना गरी रु.३,०४,०६,८५६।५५ बराबरको राजस्व अपचलन गरी हिनामिना गरेको र उक्त रकम समयमा बैंकमा दाखिला नगर्नाले कम्पनीलाई परेको नोक्सानी रु.१,१२,६३,२१२।४१ गरी जम्मा रु.४,१६,७०,०६८।९६ मध्ये प्रतिवादीका परिवारका सदस्यहरूले रु.२,३२,२०,०००।- नेपाल टेलिकमको बैंक खातामा जम्मा गरेकोले बाँकी रु.१,८४,५०,०६८।९६ बिगो कायम गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७, ३(१) र ३(१)(झ) बमोजिम सजाय हुन र फैसला

हुँदासम्मको प्रचलित कानूनबमोजिम ब्याजसमेत असुलउपर गराइ पाउँ भनी आरोपपत्र दायर गरेको देखिन्छ । निज प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीले अभियोग दाबीबमोजिम भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ विपरीतको कसुर गरेको भनी निजलाई सोही ऐनको दफा ३(१)(झ) बमोजिम ८(आठ) वर्ष कैद र रु.१,८४,५०,०६८।९६ जरिवाना हुने र निजले आरोपपत्र पेस भएपश्चात् रु.३९,३७,०००।- दाखिला गरेको देखिएकाले नपुग बिगो रु.१,४५,१३,०६८।९६ नेपाल टेलिकम, विराटनगर शाखाले सोही ऐनको दफा १७ बमोजिम निज प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीबाट भराई पाउने र प्रतिवादी इमु श्रेष्ठले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने भन्ने विशेष अदालतबाट फैसला भएको देखिन आउँछ ।

५. पुनरावेदक प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीको पुनरावेदन जिकिर सम्बन्धमा हेर्दा निजले विशेष अदालतसमक्ष गरेको बयानमा आ.व.२०६०/६१ देखि आ.व. ०६६/६७ सम्म नेपाल टेलिकमको राजस्व हिनामिना गरेको कुरा स्वीकार गरेको देखिन्छ । राजस्व अपचलन तथा हिनामिना गरेको रकम नेपाल टेलिकमको बैंक खातामा जम्मा गर्न भनी भएको सम्झौताबमोजिम अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट प्रतिवादीहरूउपर भ्रष्टाचार मुद्दा दायर गर्नु भनी निर्णय भएको मिति २०६९।५।१७ सम्म प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीले रु.२,३२,२०,०००।- बुझाइसकेको भन्ने उल्लेख भएबाट निजले नेपाल टेलिकमको राजस्व हिनामिना गरेको हो भन्ने विषयमा कुनै विवाद देखिएन । निज प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मी लामो समयसम्म कार्यालयको सम्पर्कमा नरहेको विषयमा आवश्यक स्पष्टीकरण पेस

गर्नु भन्ने बेहोराको सूचनासमेत नेपाल टेलिकमले प्रकाशित गरेकोमा उक्त सूचनाको समेत बेवास्ता गरी सम्पर्क विहिन भई चित्त बुझ्दो स्पष्टीकरण पेस गर्न नसकेको कारण निजलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी निर्णयसमेत भएको देखिन्छ । काउन्टरबाट प्राप्त हुन आएको राजस्व बैंकमा दाखिला नगरेको र सो राजस्व रकम निज प्रतिवादीले हिनामिना गरी खाई मासेको भन्ने तथ्य सम्बन्धित निकायबाट भएको हरहिसाब लेखा जाँच प्रतिवेदनबाट पुष्टि भएको छ । रकम बैंकमा दाखिल गर्नु पर्ने कर्तव्य जिम्मेवारी रहेका कर्मचारीले बदनियत चिताई लामो अवधिसम्म व्यक्तिगतरूपमा खाईमासी हिनामिना गरेको भन्ने तथ्य लेखा प्रणालीमा रहने लिखत कागजातबाट अडिट हुँदा जानकारी हुन गएको छ । राजस्व दाखिला गर्नु पर्ने रकम आफूले व्यक्तिगत खर्च गरेको भनी पछि स्वीकार गरी बुझाउनुपर्ने रकम बुझाउँदै जाने भनी निज प्रतिवादीले कागजसमेत गरी रकम बुझाउँदै आएको तथ्यबाट पनि प्रतिवादीले राजस्व रकम मस्यौट गरेको तथ्य थप पुष्टि हुन आएको छ । भ्रष्टाचारको कसुरमा बदनियत तत्त्व कसुरदारले गरेको कार्य (Action) बाट नै पहिचान हुने हो । राजस्वको रकम सम्बन्धित बैंकमा दाखिला नगरी जानीजानी निजी व्यक्तिगत कार्यमा लगाई खाइमासी हिनामिना गरेको देखिन आएको हुँदा निज प्रतिवादीले नियतवश बदनियत चिताई राजस्व हिनामिना गर्ने कार्य गरेको देखिन्छ । अतः पुनरावेदन जिकिरमा प्रतिवादी आफूले राजस्व रकम हिनामिना गरेको नभई अरु कसैले गरेको भन्ने जिकिर आधारलाई ग्रहण गर्न मिल्ने देखिएन ।

६. त्यस्तै निज प्रतिवादीले देवानी दायित्व बहन गरिसकेको कारणले फौजदारी दायित्व बहन गर्न नपर्ने भनी जिकिर लिएको देखिन्छ । त्यसतर्फ

विचार गर्दा, कुनै कसुर गरेको कारण कानूनमै देवानी र फौजदारी दुवै दायित्व बहन गर्नु पर्ने भनी उल्लेख भएको अवस्थामा केवल देवानी दायित्व पुरा गरेका कारणले मात्र फौजदारी दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने भनी अर्थ गर्न मिल्दैन। फौजदारी कसुरमा कसुरदारले बहन गर्नुपर्ने देवानी र फौजदारी दायित्वहरू फरक फरक दायित्वहरू हुन्। कानूनी व्यवस्थाले नै देवानी र फौजदारी दुवै दायित्वहरू बाध्यकारी हुने भनी उल्लेख गरेको अवस्थामा ऐच्छिक रूपमा देवानी वा फौजदारी दायित्वमध्ये कुनै एक दायित्व मात्र बहन गर्दा पर्याप्त हुने भनी व्याख्या गर्न मिल्ने देखिँदैन।

७. कसुर गरेको समयमा कसुरदारले गरेको कार्यबाट नै फौजदारी दायित्व बहन गर्नुपर्ने हुन्छ। कसुर गरेको भनी लगाइएको अभियोग दाबी प्रमाणबाट समर्थित भइसकेपछि तिर्नुपर्ने रकम दायित्व बहन गरिरहेको छु भनी हानि नोक्सानी भएको बिगोसम्म दाखिल गर्ने प्रयोजनका लागि भएका कार्यहरूबाट फौजदारी दायित्वबाट उन्मुक्ति प्राप्त हुने होइन। कसुर गर्दाको अवस्थामा कसुरदारको बदनियतपूर्ण मनसायबाट भएका कार्यहरूको परिणामले फौजदारी दायित्व सिर्जना हुने हुन्छ। वस्तुतः कसुरदारले कसुर गर्दाको समयमा गरेको कार्य कसुर हो, होइन भनी हेरिनु वाञ्छनिय हुने र सोहीअनुसार नै फौजदारी दायित्वको निर्धारण हुनु पर्ने देखिन्छ। फौजदारी कसुरको दायित्वलाई देवानी दायित्व निर्वाह गरेको कार्यले पूर्णरूपमा विस्थापित गर्न मिल्ने होइन। तथापि प्रतिवादीले अभियोगपत्र दायर हुनुपूर्व नै हिनामिना गरेको रकममध्ये दाखिला गरेको रकमलाई न्यायिक जानकारी (Judicial Notice) लिन पर्ने हुन्छ। सो दाखिल गरिसकेको रकमसमेत हिनामिना गरेको भनी बिगो कायम गर्नु मनासिब देखिँदैन। कतिपय कसुरहरूमा बिगोको आधारमा जरिवाना

हुने र बिगो भराई दिनु पर्ने अवस्था रहन्छ। यस्तो अवस्थामा देवानी दायित्वबाट जरिवाना निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ। कसुरमा गरिने कैदको सजायबाट विशेषगरी फौजदारी दायित्व बहन गर्नुपर्ने स्थिति रहिरहन्छ। त्यसैले फौजदारी दायित्वको विशेष चरित्र “कैद सजाय” तर्फ नै उन्मुख हुने हुन्छ। अतः यी प्रतिवादीउपर भ्रष्टाचारको कसुरमा अदालतमा आरोपपत्र दायर भएपश्चात् नेपाल टेलिकम शाखा कार्यालय, विराटनगरमा हिनामिना गरेको रकम बुझाएको कारणले आंशिक रूपमा देवानी दायित्व पूरा गरेको देखिए पनि त्यसैको आधारमा मात्र निज प्रतिवादीले फौजदारी दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था हुँदैन।

८. अब के कति बिगो कायम हुने भनी विचार गर्दा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को समग्र कानूनी व्यवस्था हेर्दा भ्रष्टाचारजन्य कसुरमा प्रतिवादीबाट ब्याज भराई पाउने भन्ने व्यवस्था रहे भएको देखिँदैन। प्रस्तुत मुद्दामा अभियोजन पक्षले प्रतिवादीबाट राजस्व अपचलन तथा हिनामिना भएको रकमको फैसला हुँदाको मितिसम्मको ब्याजसमेत भराई पाउँ भनी लिएको अभियोग मागदाबीबमोजिम विशेष अदालतले रु.३,०४,०६,८५६।५५ को ब्याज रु.१,१२,६३,२१२।४९ लाई समेत बिगोमा समावेश गरी रु.४,१६,७०,०६८।९६ बिगो कायम गरेको पाइन्छ। प्रतिवादीले अपचलन हिनामिना गरेको राजस्व रकम बराबरको रु.३,०४,०६,८५६।५५ मात्र बिगो कायम हुने सक्ने देखिए तापनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले निज प्रतिवादीहरूउपर मिति २०६९।६।४ मा विशेष अदालतमा प्रस्तुत मुद्दाको आरोपपत्र दायर गर्दा उक्त आरोपपत्र दायर हुनुभन्दा अघि नै निज प्रतिवादीले रु.२,३२,२०,०००।- रकम नेपाल टेलिकमको खातामा जम्मा गरिसकेको

भनी आरोपपत्रमा उल्लेख भएको र प्रतिवादीको तर्फबाट उक्त रकम जम्मा गरेको भन्ने मिसिल संलग्न भौचरसमेतबाट देखिन आएकोले उक्त विगो रु.३,०४,०६,८५६।५५ बाट निज प्रतिवादीले जम्मा गरिसकेको रु.२,३२,२०,०००।- घटाउँदा रु.७१,८६,८५६।५५ रकम मात्र निज प्रतिवादीले दाखिला गर्न बाँकी रहेको देखियो। त्यसैले प्रस्तुत मुद्दाको आरोपपत्र दायर हुँदाका अवस्थामा निज प्रतिवादीले नेपाल टेलिकमको राजस्व खातामा दाखिला गर्न बाँकी रहेको रकमलाई नै प्रस्तुत मुद्दाको रोहमा आरोपित कसुरको बिगो कायम गर्नु पर्ने हुँदा उक्त रकम रु.७१,८६,८५६।५५ नै निज प्रतिवादीले राजस्व रकम अपचलन तथा हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको मान्नु न्यायसङ्गत हुने देखियो।

९. भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ मा “सार्वजनिक सम्पत्तिको हानि नोक्सानी गर्नेलाई सजाय सम्बन्धमा, कुनै राष्ट्रसेवकले आफ्नो ओहदाको वा सोसम्बन्धी कर्तव्य पालन गर्दा नेपाल सरकार वा सार्वजनिक संस्थाको सम्पत्तिको लापरबाही वा बदनियत गरी हिनामिना, हानि नोक्सानी वा दुरुपयोग गरे गराएमा वा मासेमा वा निजी प्रयोगमा लगाएमा निजलाई कसुरको मात्राअनुसार दफा ३ बमोजिमको सजाय हुनेछ र त्यसरी हिनामिना, हानि नोक्सानी वा दुरुपयोग गरेको वा मासेको वा मास्न दिएको सम्पत्ति पनि निजबाट असुलउपर गरिनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको र ऐ. ऐनको दफा ३(१) मा “राष्ट्रसेवक वा राष्ट्रसेवक हुन लागेको कुनै व्यक्तिले आफ्नो ओहदा वा सोसम्बन्धी कुनै काम गर्न वा गरिदिबापत वा नगर्न वा नगरिदिबापत वा आफ्नो ओहदा वा सोसम्बन्धी कुनै काम गर्दा कुनै व्यक्तिलाई मोलाहिजा वा अनिष्ट गर्न

वा गराइदिबापत वा नगर्न वा नगराइदिबापत आफ्नो वा अरु कसैको निमित्त रिसवत लिएमा वा लिन मन्जुर गरेमा देहायबमोजिमको रिसवत लिनेलाई वा लिन मन्जुर गर्नेलाई कसुरको मात्राअनुसार देहायबमोजिम कैद र बिगोबमोजिम जरिवाना हुनेछ” भन्ने र ऐ.ऐनको दफा ३(१)(झ) मा “बिगो एक करोड रुपैयाँभन्दा बढी जतिसुकै भए पनि आठ वर्षदेखि दश वर्षसम्म कैद हुने” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

१०. प्रस्तुत मुद्दामा निज पुनरावेदक प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीको हकमा कायम भएको बिगो रकम रु.७१,८६,८५६।५५ को आधारमा निजले उक्त रकम बराबरको नै राजस्व रकम अपचलन तथा हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको मान्नु पर्ने हुन्छ। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ को कसुरमा सोही ऐनको दफा ३(१) मा “कसुरदारलाई कसुरको मात्राअनुसार कैद र बिगोबमोजिम जरिवाना हुनेछ” भन्ने र दफा ३(१) (ज) मा “पचास लाख रुपैयाँभन्दा बढी एक करोड रुपैयाँसम्म छ वर्षदेखि आठ वर्षसम्म कैद” हुने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ। तसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा बिगो रु.१,८४,५०,०६८।९६ कायम गरी निज प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिमको कसुरमा सोही ऐनको दफा ३(१)(झ) बमोजिम ८(आठ) वर्ष कैद र रु.१,८४,५०,०६८।९६ जरिवाना हुने ठहराएको विशेष अदालतको फैसला सो हदसम्म नमिलेकोले केही उल्टी भई निज प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीलाई प्रस्तुत फैसलाको रोहमा कायमी बिगो रु.७१,८६,८५६।५५ को आधारमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) अनुसार विगोबमोजिम रु.७१,८६,८५६।५५

जरिवाना र सोही दफा ३(१)(ज) बमोजिम ६(छ) वर्ष कैद सजाय हुने देखियो ।

११. यी प्रत्यर्थी प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीबाट नेपाल टेलिकमलाई उक्त बिगो रकम भराउने सम्बन्धमा विचार गर्दा, यस अदालतबाट मिति २०७६।१।११ मा भएका आदेशानुसार प्रस्तुत मुद्दा दायर हुनुपूर्व र मुद्दाको कारबाही चल्दाको अवस्थामा समेत गरी निज प्रतिवादीले के कति रकम नेपाल टेलिकमको खातामा दाखिल गरेको भन्ने विवरण माग भएकोमा नेपाल टेलिकमको च.नं. ५०४८ मिति २०७६।०३।२३ को पत्रबाट निज प्रतिवादीले विभिन्न मितिमा गरी जम्मा रु.३,०९,०७,०००।- रकम दाखिल गरिसकेको भनी रकम जम्मा गरेको विवरण पठाएको मिसिल संलग्न उक्त पत्रबाट देखिन आउँछ । यसरी निज प्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीले राजस्व अपचलन तथा हिनामिना गरेको ठहरी कायम भएको बिगो रकमभन्दा बढी रकम जम्मा गरिसकेको देखिएबाट नेपाल टेलिकमलाई उक्त बिगो रकम भराइ रहनु पर्ने अवस्था देखिएन । साथै निज प्रतिवादीले दाखिल गर्नु पर्ने नपुग बिगोभन्दा बढी दाखिला भएको रकमको हकमा प्रतिवादीले कानूनबमोजिम आवश्यक प्रक्रिया पुऱ्याई कारबाही गर्ने गराउने विषयमा प्रस्तुत फैसलाले कुनै बाधा पर्ने देखिएन ।

१२. प्रत्यर्थी प्रतिवादी इमु श्रेष्ठलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर सम्बन्धमा विचार गर्दा, प्रतिवादीहरू प्रदीपकुमार नकर्मी र इमु श्रेष्ठ पति पत्नी नाताका व्यक्ति भएको, निजहरू दुवैजना नेपाल टेलिकम, शाखा कार्यालय विराटनगरमा कार्यरत कर्मचारीहरू रहेका र निजहरूको पदीय जिम्मेवारी एवं दायित्वसमेत छुट्टाछुट्टै रहे भएको कुरामा कुनै विवाद देखिँदैन । निज प्रतिवादी इमु

श्रेष्ठले अनुसन्धान अधिकारी तथा अदालतसमक्ष बयान गर्दासमेत आफूले ग्राहकबाट असुल गरेको रकम दिनको ३ बजेपश्चात् क्यासियरलाई र क्यासियर नभएको दिनमा सहायक क्यासियरलाई बुझाउने गरेको र हिनामिना गरेको भनिएको रकम आफूले हिनामिना नगरेको र राजस्व अपचलनमा आफ्नो कुनै संलग्नतासमेत नरहेको भनी आरोपित कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ । साथै सहप्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीले समेत यी प्रतिवादी इमु श्रेष्ठसमेत आरोपित कसुरमा संलग्न रहेको भनी पोल गर्न सकेको अवस्था मिसिलबाट देखिँदैन । यसका अलावा राजस्व जिनमिनासम्बन्धी छानबीन समितिको प्रतिवेदनमा यी प्रतिवादीसमेत राजस्व हिनामिना तथा अपचलनमा संलग्न रहेको भनी उल्लेख भएको अवस्था छैन । साथै निजले आरोपित कसुर गरेको भन्ने कुरा मिसिल संलग्न अन्य कुनै कागज प्रमाणहरूबाट समर्थित हुन सकेकोसमेत देखिँदैन ।

१३. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ मा फौजदारी मुद्दामा आफ्नो अभियुक्तको कसुर प्रमाणित गर्ने भार वादीको हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादी इमु श्रेष्ठको राजस्व अपचलन तथा रकम हिनामिना गर्ने कार्यमा संलग्नता रहेको भनी अभियोजन पक्षबाट तथ्ययुक्त, ठोस सबुत प्रमाणबाट प्रमाणित गर्न सकेको मिसिलबाट देखिँदैन । तसर्थ आपराधिक कार्यमा निजको समेत मिलेमतो भएको कुरा सबुत प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसकेको, निजले नियमित गर्नुपर्ने कार्य र पुरा गर्नुपर्ने पदीय दायित्व स्वभाविक रूपले सम्पन्न गरिआएको भनी लेखाइदिएको र सहप्रतिवादीले समेत निजलाई पोल नगरेको अवस्थामा केवल सहप्रतिवादी प्रदिपकुमार नकर्मीसँग पति पत्नीको

नाता सम्बन्ध भएका कारणले मात्र गोश्वरा रूपमा कसुरमा संलग्न रहेको भनी कसुरदार ठहर गर्नु न्यायोचित हुने देखिँदैन । यस स्थितिमा निज प्रतिवादी इमु श्रेष्ठलाई आरोपित कसुरबाट सफाई दिने गरी भएको विशेष अदालतको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन । त्यसैले प्रतिवादी इमु श्रेष्ठलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर एवं सोही बेहोराको विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१४. अतः माथि विवेचित आधार कारण र प्रमाणबाट प्रतिवादी प्रदीपकुमार नकर्मीको हकमा बिगो रु.१,८४,५०,०६८।९६ बराबरको रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिमको कसुर गरेकोमा निजलाई सोही ऐनको दफा ३(१)(झ) बमोजिम ८(आठ) वर्ष कैद र रु.१,८४,५०,०६८।९६ जरिवाना हुने तथा अभियोगपत्र पेस भएपश्चात् निजले रु.३९,३७,०००।- दाखिला गरिसकेकोले नपुग बिगो रु.१,४५,१३,०६८।९६ नेपाल टेलिकम, विराटनगर शाखाले सोही ऐनको दफा १७ बमोजिम निज प्रतिवादी प्रदीपकुमार नकर्मीबाट भराई पाउने भनी विशेष अदालतबाट मिति २०७१।८।१५ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म केही उल्टी भई निज प्रतिवादी प्रदीपकुमार नकर्मीलाई माथि उल्लिखित कायमी बिगो रु.७१,८६,८५६।५५ को आधारमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३(१) अनुसार बिगोबमोजिम रु.७१,८६,८५६।५५ जरिवाना र सोही दफा ३(१)(ज) बमोजिम ६(छ) वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्छ । निज प्रतिवादीले राजस्व अपचलन तथा हिनामिनागरेको रकम विभिन्न मितिमा जम्मा गरिसकेको भनी मिसिल संलग्न नेपाल

टेलिकमको च.नं.५०४८ मिति २०७६।०३।२३ को पत्रबाट लेखी आएको देखिँदा निज प्रतिवादीबाट नेपाल टेलिकमलाई बिगो भराई रहनु परेन । अर्का प्रत्यर्थी प्रतिवादी इमु श्रेष्ठले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहराएको विशेष अदालतको उक्त फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी इमु श्रेष्ठलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर र अभियोग मागदाबीबाट सफाई दिलाई पाउँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी प्रदीपकुमार नकर्मीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल खण्ड

१. माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम विशेष अदालतबाट मिति २०७१।८।१५ मा भएको फैसला केही उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी प्रदीपकुमार नकर्मीलाई ६(छ) वर्ष कैद र रु.७१,८६,८५६।५५ जरिवाना हुने ठहरी फैसला भएकोमा निज प्रतिवादी प्रदीपकुमार नकर्मीले विशेष अदालतका आदेशानुसार र.नं.१९७६ बाट मिति २०७०।१०।२९ मा रकम रु.५,००,०००।- धरौटी राखेको देखिँदा निजलाई ठहर भएको रु. ७१,८६,८५६।५५ जरिवानामध्ये उक्त धरौटी रकम रु.५,००,०००।- बाट असुलउपर (सदर स्याहा) गरी सोको जानकारी मोरङ जिल्ला अदालतलाई दिनु भनी विशेष अदालत काठमाडौंमा लेखी पठाउनु र सो सदर स्याहा हुने रकम रु.५,००,०००।- सदर स्याहा भएको जानकारी प्राप्त भएपछि निजलाई ठहर भएको रु.७१,८६,८५६।५५ मा सदर स्याहा भएको रकम रु.५,००,०००।- कट्टा गरी अब बाँकी

निज प्रतिवादीलाई हुन आउने जरिवाना रकम रु.६६,८६,८५६।५५ लगत कसी असुलउपर गर्नु भनी निज प्रतिवादीको स्थायी वतन रहेको मोरङ जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ।

२. प्रतिवादी प्रदीपकुमार नकर्मीलाई ६(छ) वर्ष कैद सजाय हुने ठहर भएको हकमा निज प्रतिवादी मिति २०७२।१०।२० देखि कारागार कार्यालय डिल्लिबजार, काठमाडौंमा कैदमा रहेको देखियो । निज प्रतिवादीलाई कैद सजाय ६(छ) वर्ष र अब बाँकी असुलउपर गर्नुपर्ने जरिवाना रु.६६,८६,८५६।५५ भएको हुँदा संशोधित लगत राखी निज प्रतिवादीबाट असुल हुन बाँकी रहेको कैद र जरिवानाको हकमा, संशोधित कैद पूर्जासहित निज पुनरावेदक प्रतिवादीलाई जानकारी गराउनु भनी मोरङ जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ।
३. प्रस्तुत फैसलाको प्रमाणित प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई र पुनरावेदक प्रतिवादी प्रदीपकुमार नकर्मीलाई समेत दिई सरोकारवालाले नक्कल माग्न आए नियमानुसार गरी नक्कल दिनू ।
४. प्रस्तुत फैसलाको विद्युतीयप्रति सफ्टवेयरमा अपलोड गरी, मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनू ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत: प्रकाशदत्त भट्ट
इति संवत् २०७६ साल मंसिर ३ गते रोज ३ शुभम् ।

४४४ ३३३

निर्णय नं. १०४१६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
फैसला मिति : २०७६।८।८
०७५-CR-१२९३

मुद्दा :- जबरजस्ती करणी

पुनरावेदक / प्रतिवादी : भूपालमान थापाको
छोरा जिल्ला मोरङ केराबारी गा.वि.स.
वडा नं. ५ घर भई हाल कारागार कार्यालय
मोरङमा थुनामा रहेको प्रकाश थापा
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : सांकेतिक नाम एकताको
जाहेरीले नेपाल सरकार

- कसुर गरिरहेको अवस्थामा प्रत्यक्ष देखने र कसुरदारको पञ्जाबाट पीडितलाई बचाई प्रहरी बिटसम्म ल्याउने व्यक्ति रहेको कुरा प्रत्यक्षदर्शीहरूको मौकाको कागज तथा सो कुरा पुष्टि हुने गरी अदालतमा गरेको बकपत्रबाट देखिन आएकोमा यस्तो प्रमाणलाई ग्रहण गर्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- घटनापश्चात् भएको पीडितको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदनले वस्तुगत प्रमाणको स्थान लिन्छ । त्यसैगरी, स्वयम् पीडित जो घटनाको असर र प्रभावबाट पीडामा परेको हुन्छ त्यस्तो व्यक्तिको कथनलाई

जबरजस्ती करणीको कसुरमा झनै महत्त्वपूर्ण प्रमाण मानिने ।

(प्रकरण नं. ९)

- कानूनबमोजिमको रीत पुन्याई सूचना दिँदासमेत अदालतमा उपस्थित नभई कुनै अभियुक्त फरार रहन्छ भने निजको उपस्थितिपश्चात् अदालतबाट हुने इन्साफको अनुमान गरी उपस्थित सहप्रतिवादीको हकमा समूहिक रूपमा गरेको आपराधिक कार्यको दायित्वलाई स्थगित गरी राख्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १५)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०७५, अंक ३, नि.नं.९९८१ सम्बद्ध कानून :
- प्रमाण ऐन, २०३१

सुरू फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री हरिश्चन्द्र इडनाम
मोरङ जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री उमेशकुमार सिंह
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद भण्डारी
उच्च अदालत विराटनगर

फैसला

न्या.विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ : उच्च अदालत विराटनगरबाट भएको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ९ (१) बमोजिम प्रतिवादीको

तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

तथ्य खण्ड

जिल्ला मोरङ केराबारी गा.वि.स. वडा नं. ६ पिरें जङ्गल स्थित पूर्वमा खदम खोला, पश्चिममा जङ्गल, उत्तरमा डागीतर्फ जाने सानो गोरेटो बाटो, दक्षिणमा जङ्गल यति चार किल्लाभिन्न रहेको जङ्गलको घारी भएको सो ठाउँमा आलो स्याउला ओछ्याएको, सो स्याउला र जमिनहरू प्रतिकारको क्रममा माडिएको जस्तो देखिएको, सोही ठाउँमा सांकेतिक नाम (V) कुमारीलाई प्रतिवादी प्रकाश थापा, पप्पु कार्की र अशोक बस्नेतसमेतले मिति २०७१।२।९ गते अं. १०:३० बजेको समयमा जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने बेहोराको घटनास्थल मुचुल्का ।

मेरो भतिजी छोरी वर्ष १५ की सांकेतिक नाम (V) कुमारी धरान स्थित बोर्डिङ स्कुलमा विद्यालय जाने आउने क्रममा मिति २०७१।२।९ गते बिहानको समयमा सदाझैं विद्यालय जान्छु भनी किताबको ब्याग बोकी गएकोमा निज बेहोस अवस्थामा दिनको २/३ बजेको समयमा घर आई मलाई केटाहरूले जबरजस्ती करणी गरे भनी सुनाइन् । के कसरी को कस्ले जबरजस्ती करणी गरे भनी निजबाट बुझ्दा, म विद्यालयबाट आइरहेको अवस्थामा ३ जना केटाहरूले खदम खोलाबाट मलाई मोटरसाइकलमा जबरजस्तीपूर्वक उठाइ हाली बोल्न चटपटाउनसमेत नदिई केही पर जङ्गलमा लगी मोटरसाइकलबाट ओराली हामीले जे भन्छौ त्यही गर्नुपर्छ भनी मलाई करकापमा पारी चिसोकोक हो भनी जबरजस्ती झोल पदार्थ खान लगाई खाने बित्तिकै केही समयमा नसा लागेको जस्तो भयो । निज प्रतिवादीहरूले एकआपसमा कुरा गर्दा

पप्पु कार्की, अशोक बस्नेत र प्रकाश थापा भनी बोलाउने गरेका थिए । निजहरूले मेरो शरीरको कपडा खोली एउटाले गोडा समातेको र अर्काले हात समाते, अर्का एकजनाले करणी गर्न थाली पालैपालो करणी गरे । केही समयपछि म बेहोस भएँ, के कति बेरसम्म मलाई करणी गरे केही थाहा भएन । मेरो अं. २:०० बजेको समयमा होस खुल्दा घटनास्थलमा पीडामा रहेको अवस्थामा घाँस दाउरामा आएका मानिसहरूले मलाई बिराटचोक प्रहरीमा ल्याई घरमा फोन गरेको भनी बताएकीले निज प्रतिवादीहरूलाई खोज तलास तथा पक्राउ गरी कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको सांकेतिक नाम एकताको जाहेरी दरखास्त ।

प्रतिवादी पप्पु कार्की र अशोक बस्नेत गाउँ छिमेकका साथी हुन्, जाहेरवालाको भतिजी छोरी (V) कुमारी सँधै विद्यालय जाने आउने गर्ने गरेको हामीले देख्ने गरेका थियौं । निजलाई करणी गर्न हामीले पहिले नै योजना बनाएअनुसार वारदातको दिन निज पीडित विद्यालयबाट आइरहेको देखी हामीले बाटो ढुकी अर्जुन भण्डारीको मोटरसाइकल लिई हामीहरू बसिरहेका थियौं । निज पीडित खदम खोला एकान्त ठाउँमा पुग्दा मसमेतका साथीले जबरजस्ती मोटरसाइकलमा हाली पिरै जङ्गलमा लगी हामी ३ जनाले पालै पालो करणी गरेका हौं । हामी तीनैजनाले निज पीडितालाई बिना मन्जुरी बलपूर्वक जबरजस्ती उठाई लगी पिरै जङ्गलमा करणी गरेका हौं भन्ने बेहोराको प्रतिवादी प्रकाश थापाले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

सांकेतिक नाम (V) कुमारीको Hymen: Absent; Bilateral excoriations at the groin in the lower part at the gluteal region भन्ने बेहोराको वि.पि. कोइराला स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान

धरानबाट भएको शारीरिक परीक्षण रिपोर्ट ।

म धरान स्थित बोर्डिङ स्कुलमा अध्ययनरत विद्यार्थी भएकोले वारदात मिति समयमा विद्यालयबाट आइरहेको अवस्थामा खदम खोला आइपुग्दा प्रतिवादीहरू एककासी मोटरसाइकल चढी आई मलाई बोल्न चटपटाउनसमेत नदिई नियन्त्रणमा लिई पिरै चौरी जङ्गलमा लगी मलाई मोटरसाइकलबाट झारी करणी गर्न ल्याएको भनी भनेपछि म रुन कराउन थालें । जङ्गल बाक्लो भएकोले मैले अन्य व्यक्तिको साहारा पाउन सकिन । बलपूर्वक जबरजस्ती कोक खान दिए । प्रतिवादी प्रकाश थापाले मेरो छातीमा पहिले हात लगाए, मैले हर प्रयास गर्दा बच्न सकिन । म एकलो महिलालाई प्रतिवादी प्रकाश र अशोकले मेरो कपडा खोली दिए र प्रकाशले गोडा समाते । अशोकले हात दुवै समाती उत्तानो पारी प्रतिवादी पप्पु कार्कीले पहिले मलाई करणी गरे । म बिस्तारै बेहोस हुन थालें । प्रतिवादी प्रकाश र अशोकले पनि पालैपालो करणी गरे । सो बखत म आफू मर्नेसम्मको अवस्थामा पुगेको थिएँ, बोलिस् कराइस् वा कसैलाई भनेमा तेरो ज्यान मारिदिन्छु भन्नेसम्मको धम्की दिने गरेका थिए । प्रतिवादीहरूले एक घण्टासम्म करणी गरेको कुरा थाहा भयो र अति नै पीडा भएकोले सोपश्चात् कति बेरसम्म प्रतिवादीहरूले करणी गरे थाहा भएन, प्रतिवादीले खुवाएको कोकमा के कुन नसालु पदार्थ थियो मलाई नसा लागेको थियो । केही समयपछि जङ्गलमा मानिसको आवाज आएको सुनेँ । प्रतिवादीहरू के कहाँ गए थाहा भएन । मैले जङ्गलमा बचाउ बचाउ भनिरहेको अवस्थामा घाँस दाउरा लिन आएका मानिसहरूले मेरो अवाज सुनी आई मलाई बेहोस अवस्थामा बिराटचोक स्थित प्रहरी बटसम्म पुऱ्याइदिएको हो । निज प्रतिवादीहरूले म नाबालिकालाई विद्यालयबाट

आइरहेको अवस्थामा जबरजस्तीपूर्ण उठाई लगी सामूहिक करणी गरेकोले निज प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम हदैसम्मको कारबाही हुनपर्छ भन्नेसमेत बेहोराको साङ्केतिक नाम (V) कुमारीको घटना विवरण कागज ।

वारदात मिति समयमा हामीहरू आ-आफ्नो काम विशेषले खदम खोला तथा आमजुड भन्ने स्थानमा आई पुग्दा प्रतिवादीहरू मोटरसाइकल चढी आइरहेको देखेका हौं । निजहरू के कहाँबाट आएको भनी हामीले सोधेनौं । पिरें जङ्गलतर्फबाट घाँस दाउरामा गएका व्यक्तिहरूले पीडित (V) कुमारीलाई बोकी आइरहेको अवस्थामा देख्दा के भएको हो भनी सोध्दा ३ जना केटाहरूले जङ्गलमा बलात्कार गरेको सुनाउँदा थाहा भयो । घटनाबारे बुझ्दै जाँदा गाउँ घरमा चिनेका प्रतिवादी प्रकाश थापा, पप्पु कार्की र अशोक बस्नेतसमेतले विद्यालयबाट आइरहेको अवस्थामा पीडित (V) कुमारीलाई खदम खोलाबाट उठाई लगी पिरें जङ्गलमा अं. १०:३० बजेको समयदेखि सामूहिक रूपमा करणी गरी रहेको अवस्थामा बचाई ल्याएको हो भनी घटनाको यथार्थ थाहा भएको हो । निज प्रतिवादीहरू गाउँ घरको उदण्ड प्रवृत्तिका मानिसहरू हुन् । यसभन्दा पहिले पनि यसप्रकारको घटना घटाएका थिए । गाउँ घरमा मार्लान् भन्ने डरले कोही कसैले बोलेका थिएनन् । प्रतिवादीहरूले योजनाबद्ध तरिकाले विद्यालयबाट आइरहेको अवस्थामा नाबालिकालाई उठाई लगी सामूहिक करणी गरेकोले प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम हदैसम्मको कारबाही हुनुपर्छ भन्नेसमेत बेहोराको प्रेम ठकुरी, युपल विश्वकर्मा, हरिमाया ठकुरी, फुलकुमारी राई र दिपा मगरसमेतले खुलाई लेखाइदिएको वस्तुस्थित मुचुल्का ।

वारदात मिति समयका दिन विराटनगर

स्थित रेडक्रस तालिममा सहभागी हुन गएको थिएँ । सो दिन बेलुका ६ बजेतिर घर आएको हुँ । प्रतिवादी प्रकाश थापा, पप्पु कार्की र अशोक बस्नेतलाई राम्ररी चिन्दछु । प्रतिवादीहरूमध्ये पप्पु कार्कीले मेरो साथी बिरामी छ उपचारको लागि लानुपर्छ तपाईंको मोटरसाइकल दिन पत्थो भनी फोनबाट अनुरोध गरी मागेकोले मेरो मोटरसाइकल घरमा छ मागी लानु होला भनी मैले फोनबाट भन्दा पप्पु कार्कीले मेरो घरबाट मोटरसाइकल मागी लगेको हो । निजले के कहाँ लगे थाहा भएन, बेलुका पख घर आउँदा मेरो मोटरसाइकल मागी लगी विद्यालयबाट फर्की आउने एक जना युवतीलाई उठाई लगी बलत्कार गरेको सुनी थाहा पाएँ । निज प्रतिवादीहरू गाउँ घरका उदण्ड प्रवृत्तिका मानिसहरू हुन्, निजहरूलाई कानूनबमोजिम कारबाही होस् भन्नेसमेत बेहोराको अर्जुन भण्डारीको कागज ।

वारदात मितिका दिन हामीहरू घरबाट बिहानको ४:०० बजेको समयमा हिडी डाँगी जङ्गलमा दाउरा लिन गएका थियौं । जङ्गलमा गई दाउरा बोकी बाटोमा पर्ने पिरें जङ्गलमा आइरहेको अवस्थामा पहिले देखिका चिनेका प्रतिवादी प्रकाश थापा, पप्पु कार्की र अशोक बस्नेतसमेत ३ जनाले पालैपालो एकजना युवती महिलालाई सुताई हात गोडा समाती करणी गरिरहेको थियो । महिला बेहोस अवस्थामा बचाउ बचाउ भनिरहेकी थिइन्, हामी पनि तीनजना मात्रै भएकोले एकदमै डर लाग्यो के गर्ने भन्ने हामी तीनैजनाले सल्लाह गर्नुभयो, घटनास्थल केही वर आई दाउराको भारी राखी दाउरा काट्ने प्रयोजनको लागि लगेको खुकुरी, बच्चरो निकाली आँट गरी प्रतिकारमा लाग्दा प्रतिवादीहरूले पीडितलाई उठाई लिई जान खोजिरहेका थिए । हामीले आँट गरी पीडितलाई खोस्न सफल भयौं । निज पीडित बेहोस अवस्थामा

भएकोले म सहरवती खवासले आफूले बोक्ने दाउरा फाली पीडितलाई बोकी बिराटचोक प्रहरी बिटमा आई बुझाएका हौं । प्रतिवादीहरूले बिराटचोकसम्म हामीहरूलाई पछ्याएको हो । वारदातस्थलबाट हामीले नजोगाएको भए प्रतिवादीहरूले करणी गरी मार्ने नै थियो होला । निज प्रतिवादीहरूले विद्यालयबाट फर्की आइरहेको नाबालिकालाई हामीहरूको अगाडि करणी गरेको हामीले प्रत्यक्ष रूपमा देखेका हौं, निज प्रतिवादीहरू गाउँ घरका उदण्ड प्रवृत्तिका मानिस हुन् । निजहरूलाई कानूनबमोजिमको हदैसम्म कारबाही हुनुपर्छ भन्नेसमेत बेहोराको घटनास्थलमा उपस्थित चस्मदिद गवाह भागोदेवी खवास, सहरवती खवास र गणेशवती खवासले एकै मिलान हुने गरी तीनैजनाले गरी दिएको घटना विवरण कागज ।

मिसिल संलग्न घटनास्थल मुचुल्का, जाहेरी दरखास्त, प्रतिवादीको बयान कागज, बुझिएका मानिसको घटना विवरण कागज, पीडितको शारीरिक जाँच रिपोर्ट, पीडितको घटना विवरण कागज एवं वस्तुस्थिति मुचुल्कासमेतको आधार प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरूले पीडितलाई धाक धम्की देखाई डर, त्रासमा पारी प्रतिवादीहरू प्रकाश थापा, पप्पु कार्की र अशोककुमार बस्नेतसमेतले पालै पालो साङ्केतिक नाम (V) कुमारीलाई सामूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गरेको पुष्टि हुन आएकोले निज प्रतिवादीहरू प्रकाश थापा, पप्पु कार्की र अशोककुमार बस्नेतलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. विपरीत ३(३) नं. को कसुर अपराधमा ऐ.ऐ. महलको ३(३) नं. बमोजिम सजाय हुनका साथै प्रतिवादीहरूले पीडितलाई सामूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई ऐ. ऐ. महलको ३क. नं. बमोजिम थप सजाय गरी निज प्रतिवादीहरूबाट ऐ.ऐ. महलको १० नं. बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्तिसमेत

दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोगपत्र । जाहेरवाली र पीडितलाई मैले चिनेको छैन । घटना भएको भनिएको मिति २०७१।२।९ गते म बिहानै मेरो भाइको विवाहको सामान किन्न इटहरी आई साँझमा फर्कने क्रममा मलाई प्रहरीले बिराटचोकबाट पक्राउ गरेको हो । प्रहरीले मलाई चौकीमा पुन्याउँदा पीडिता त्यहीं रहिछन् । निज पीडिताले होइन भन्दा पनि मलाई प्रहरीले फसाएका हुन्, मैले पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको छैन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी प्रकाश थापाले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादीहरू पप्पु कार्की र अशोककुमार बस्नेतका नाउँमा जारी भएको म्यादी पुर्जी मिति २०७१।५।९ मा तामेल भएकोमा निजहरू म्याद गुजारी फरार रहेका र निजहरूको मिति २०७१।१०।२४ गते अंश रोक्का मुचुल्का भई मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादीहरूमध्ये पहिला पप्पु कार्कीले त्यसपछि प्रकाश थापा र त्यसपछि अशोक बस्नेतले मलाई जबरजस्ती करणी गरेका हुन् भनी पीडिता सांकेतिक नाम (V) कुमारीले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

हामीहरू तीनजना दाउरा काट्न आएको अवस्थामा खदम खोला जङ्गलमा पीडितलाई एकजना माथि चढेर करणी गरिरहेका थिए । दुईजना हात खुट्टा समाई बसिरहेका थिए भन्नेसमेत बेहोराको घटना विवरण कागज गर्ने सहरवती खवासले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

पीडितलाई प्रकाश थापासमेतका मान्छेले जबरजस्ती करणी गरेको भन्नेसमेत बेहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्कामा बस्ने फुलकुमारी राईले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

आफूहरू दाउरा लिन जङ्गल जाँदा चिच्याएको आवाज सुनी हेर्न जाँदा पीडिता V कुमारीमाथि एकजना चढी करणी गरिरहेका थिए दुईजनाले पीडितालाई समाइरहेका थिए भन्नेसमेत बेहोराको घटना विवरण कागज गर्ने भागोदेवी खवासको सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी प्रकाश थापालाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १,३(३) नं. को कसुरमा ऐ. ३(३) नं. बमोजिम ८ वर्ष कैद हुने । सामूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गरेको देखिँदा ऐ. को ३क. नं. बमोजिम थप ५ वर्ष कैद हुने ठहर्छ । प्रतिवादी प्रकाश थापाबाट पीडिताले रु.२५,०००।- क्षतिपूर्तिसमेत भराई लिन पाउने ठहर्छ र फरार प्रतिवादीहरू पप्पु कार्की र अशोककुमार बस्नेतका हकमा कानूनबमोजिम मुद्दा मुलतबीमा राखिदिएको छ भन्ने मोरङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०७२।१२।३ मा भएको फैसला ।

आफूउपर परेको जाहेरी ठोस प्रमाण होइन । जाहेरी बेहोरा बनावटी छ । जाहेरी पुष्टि हुने कुनै प्रमाण र आधारहरू रहेको छैन । पीडिता तथा प्रत्यक्षदर्शीका भनाइ एकआपसमा बाझिएकाले आफू निर्दोष रहेको प्रमाणित भएको अवस्था छ । अनुसन्धानको बयान मेरो बेहोरा होइन, लेखिराखेको कागजमा मलाई सहीछाप गराएको अवस्था हुँदा आफूलाई १३ वर्ष कैद सजाय गर्ने गरी भएको मोरङ जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी अभियोग दाबीबाट सफाई दिलाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी प्रकाश थापाको तर्फबाट उच्च अदालत विराटनगरमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा प्रतिवादी प्रकाश थापाले अदालतमा आई बयान गर्दा वारदात मिति र समयमा आफू अन्यत्र रहेको भनी लिएको जिकिर र आफ्नो उक्त जिकिरलाई निजका साक्षी गीताकुमारी थापाले अदालतमा

आई बकपत्र गर्दा पुष्टि गरिरहेको स्थितिमा सुरु मोरङ जिल्ला अदालतको मिति २०७२।१२।२४ को फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. तथा उच्च अदालत नियमावली, २०७३ को नियम ११२ को प्रयोजनार्थ पुनरावेदनपत्रको प्रतिलिपिसहित पेसीको जानकारी उच्च सरकारी वकिल कार्यालय, विराटनगरलाई जानकारी दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने उच्च अदालत विराटनगरबाट मिति २०७४।१।२६ मा भएको आदेश ।

प्रतिवादीले अनुसन्धानको बयान आफ्नो बेहोरा नभएको भनी उल्लेख गरे तापनि सोको स्पष्ट आधार कारण तथा प्रमाणबाट पुष्टि भएको छैन । पीडिता, जाहेरवाला, घटना विवरण कागजात गर्ने मानिस तथा वस्तुस्थितिका मानिसको भनाइसमेतबाट निजको अनुसन्धानको बयान खण्डित भएको अवस्थामा अनुसन्धानको बयान बेहोरा आफ्नो नभएको भन्ने जिकिर न्यायोचित देखिएन । अतः यी पुनरावेदक प्रतिवादी प्रकाश थापालाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणी महलको ३(३) नं. बमोजिम ८ वर्ष कैद र ऐ. ३क. नं. बमोजिम थप ५ वर्ष कैद ठहर गरी प्रतिवादीबाट पीडिताले रु.२५,०००।- क्षतिपूर्तिसमेत भरी पाउने ठहर गरेको सुरु फैसला अन्यथा देखिन नआएकाले सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत उच्च अदालत विराटनगरबाट मिति २०७५।२।१६ मा भएको फैसला ।

म पुनरावेदकलाई कसुरदार ठहर गरी सामूहिक जबरजस्ती करणीको वारदात ठहर गर्न मुख्य आधार बनाइएको जाहेरी दरखास्त Absolute प्रमाण होइन । स्वस्थ्य परीक्षणको क्रममा Medical History मा पीडितले कुन व्यक्तिले यौन दुर्व्यवहार गरेको हो भनी खुलाउन सकेको अवस्था छैन ।

पीडिताको भनाइ तथा प्रत्यक्षदर्शी भनी कागज गर्ने व्यक्तिको कागज तथा बकपत्र गर्ने मानिसको भनाइ एकआपसमा नमिलेको र स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनले वारदात पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थालाई अनदेखा गरी कसुरदार ठहर गरेको फैसला मिलेको छैन । अनुसन्धानको क्रममा भएको मेरो बयानलाई आधार मानी गरिएको फैसला फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्त प्रतिकूल हुँदा उल्टी गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी प्रकाश थापाको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन-पत्र ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरियो ।

यसमा उच्च अदालत विराटनगरबाट मिति २०७५।२।१६ मा भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीहरू प्रकाश थापा, पप्पु कार्की र अशोककुमार बस्नेतसमेतले सांकेतिक नाम (V) कुमारीलाई सामूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. विपरीत ३(३) नं. को कसुर अपराधमा सोही महलको ३(३) नं. बमोजिम सजाय गरी प्रतिवादीहरूले पीडितलाई सामूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा सोही महलको ३क. नं. बमोजिम थप सजायसमेत गर्न साथै सोही महलको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट पीडितालाई क्षतिपूर्ति दिलाई भराई दिन अभियोग दाबी रहेको देखियो । प्रतिवादी प्रकाश थापालाई मुलुकी ऐन,

जबरजस्ती करणीको महलको ३(३) नं. बमोजिम ८ वर्ष कैद तथा सोही महलको ३क. नं. बमोजिम थप ५ वर्ष कैद सजाय हुने र निज प्रतिवादीबाट पीडिताले रु.२५,०००।- क्षतिपूर्तिसमेत भराई लिन पाउने साथै, फरार प्रतिवादीहरू पप्पु कार्की र अशोककुमार बस्नेतका हकमा मुद्दा मुलतबीमा राख्ने गरी मोरङ जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको देखियो । उक्त फैसला सदर गरी उच्च अदालत विराटनगरबाट मिति २०७५।२।१६ मा भएको फैसलाउपर प्रतिवादी प्रकाश थापाको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन दर्ता भएको पाइयो ।

३. प्रतिवादीको पुनरावेदन हेर्दा, जबरजस्ती करणीको वारदात ठहर गर्न जाहेरी दरखास्त मात्र पर्याप्त प्रमाण होइन । पीडित, प्रत्यक्षदर्शी भनिएका व्यक्ति तथा बकपत्र गर्ने मानिसको भनाइ एक-आपसमा नमिलेको अवस्थालाई अनदेखा गरी कसुरदार ठहर गरेको फैसला नमिलेको हुँदा बदर भई पुनरावेदकले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्दछ भन्ने प्रतिवादी प्रकाश थापाको मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको देखियो । फरार रहेका प्रतिवादीहरू पप्पु कार्की र अशोककुमार बस्नेतको हकमा मुद्दा मुलतबीमा रहेको देखिँदा निज प्रतिवादीहरूको हकमा थप विचार गरिरहन परेन ।

४. प्रतिवादी प्रकाश थापाको उल्लिखित पुनरावेदन जिकिरका सम्बन्धमा विचार गर्दा, वर्ष १५ की सांकेतिक नाम (V) कुमारीलाई प्रतिवादीहरू प्रकाश थापा, पप्पु कार्की र अशोककुमार बस्नेतले पालैपालो सामूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गरेकोले प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी जाहेरी परेको देखिन्छ । घटनास्थल मुचुल्काबाट वारदातस्थल जङ्गलको घारी भएको, सो ठाउँमा आलो स्याउला ओछ्याएको, सो स्याउला

र जमिनहरू प्रतिकारको क्रममा माडिएको जस्तो देखिएको भन्ने देखिन्छ । जङ्गलमा घाँस दाउरा लिन आएका मानिसले बेहोस अवस्थामा उद्धार गरी विराटचोक स्थित प्रहरी विटसम्म पुऱ्याई दिएको भन्ने पीडित (V) कुमारीको घटना विवरण कागज रहेको देखिन्छ । पीडितलाई सामूहिक रूपमा करणी गरिरहेको अवस्थामा फेला पारी बचाई ल्याएको भनी भागोदेवी खवाससमेतले घटना विवरण कागज लेखाई दिएको पाइन्छ । साथै, पीडितको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदन हेर्दा, सांकेतिक नाम (V) कुमारीको Hymen: Absent; Bilateral excoriations at the groin in the lower part at the gluteal region भन्ने बेहोरा उल्लेख भएको देखिएको छ । तसर्थ, उल्लिखित मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट पीडित (V) कुमारीउपर जबरजस्ती करणीको घटना वारदात (Corpus Delicti) भएको भन्ने तथ्य पुष्टि भएको देखियो ।

५. अब, पुनरावेदक प्रतिवादीको उक्त जबरजस्ती करणीको वारदातमा संलग्नता रहे नरहेको सम्बन्धमा हेर्दा, निज प्रतिवादी प्रकाश थापाले कसुर गरेकोमा इन्कार रही अदालतमा बयान गरेको पाइन्छ । तर निज प्रतिवादीले पप्पु कार्की र अशोक बस्नेतसमेत मिली अर्जुन भण्डारीको मोटरसाइकलमा हाली पीडित (V) कुमारीलाई एकान्त जङ्गलमा लगी तीनैजनाले पालैपालो जबरजस्ती करणी गरेको हो भनी कसुर गरेकोमा साबिती भई अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गरेको देखिन्छ । मोटरसाइकलमा राखी पीडितलाई लगेको भन्ने निज प्रतिवादीको भनाइ र प्रतिवादी पप्पु कार्कीले आफ्नो घरबाट मोटरसाइकल मागेर लगेको थियो भनी अर्जुन भण्डारीले गरिदिएको घटना विवरण कागजको बेहोरा मेल खान आएको छ ।

६. पीडित परिवर्तित नाम (V) कुमारीले आफूलाई तीनजना प्रतिवादीहरूले पालैपालो जबरजस्ती करणी गरेको भनी मौकामा कागज गरिदिएको र सो कागजलाई समर्थन गर्दै पहिला पप्पु कार्कीले त्यसपछि प्रकाश थापा र त्यसपछि अशोक बस्नेतले जबरजस्ती करणी गरेको हो भनी अदालतमा उपस्थित भई बकपत्रसमेत गरेको पाइन्छ ।

७. पीडित नाबालिकालाई जबरजस्ती करणी गरेको प्रत्यक्ष रूपमा देखेको भनी चस्मदिद गवाह भागोदेवी खवास र सहरवती खवाससमेतले घटना विवरण कागज लेखाईदिएको र निजहरूले अदालतमा आई प्रतिवादीहरू ३ जनामध्ये दुईजनाले पीडितलाई समाई रहेको र एकजना माथि चढेर करणी गरिरहेको देखेको भनी मौकाको भनाइ समर्थित हुने गरी बकपत्रसमेत गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी, प्रतिवादीहरूले पीडित नाबालिकालाई जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा सजाय हुनुपर्छ भनी मौकामा वस्तुस्थिति मुचुल्का गर्दा लेखाईदिने फूलमाया राईले सो बेहोरालाई समर्थन गरी प्रकाश थापासमेतका मान्छेले जबरजस्ती करणी गरेको हो भनी अदालतमा समेत बकपत्र गरेको देखिन्छ ।

८. प्रस्तुत घटना वारदातको सम्बन्धमा प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी हेर्दा, पीडित परिवर्तित नाम (V) कुमारी उमेर १५ वर्षकी नाबालिका रहेको भन्ने देखिन्छ । निज पीडितलाई जङ्गलमा जबरजस्ती करणी गरिरहेको अवस्थामा देख्ने प्रत्यक्षदर्शी व्यक्तिहरू पनि रहेका छन् । निज प्रत्यक्षदर्शी व्यक्तिहरू पनि जङ्गलमा घाँस दाउरा काट्न गएको अवस्थामा पीडितको आवाज सुनी पीडितलाई बचाउने कार्य गरेको र पीडितलाई उद्धार गरी प्रहरीको जिम्मा दिन ल्याएको भन्ने खुलेको छ ।

सामान्यतया जबरजस्ती करणीको कसुर अपराधको वारदात लुकुछिपी गर्ने हुँदा प्रत्यक्षदर्शी व्यक्ति नरहने हुन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दाको वारदातमा कसुर गरिरहेको अवस्थामा नै प्रत्यक्ष देख्ने र कसुरदारको पञ्जाबाट पीडितलाई बचाई प्रहरी बिटसम्म ल्याउने व्यक्ति रहेको कुरा निज प्रत्यक्षदर्शीहरूको मौकाको कागज तथा सो कुरा पुष्टि हुने गरी अदालतमा गरेको बकपत्रबाट देखिन आएको छ । यस्तो प्रमाणलाई जबरजस्ती करणीजस्तो गम्भीर प्रकृतिको कसुरमा महत्त्वका साथ प्रमाणमा ग्रहण गर्ने पर्ने हुन्छ ।

९. पीडितको शारीरिक जाँच हुँदा निजको Hymen नरहेको भन्ने देखिएको छ । साथै, पीडितको नितम्बको तल्लो भागको (lower part of gluteal region) दुवैपट्टि कोतरिएको भन्ने निजको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिन आएको छ । घटना वारदातपश्चात् भएको पीडितको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदनले वस्तुगत प्रमाणको स्थान लिन्छ । त्यसैगरी, स्वयम् पीडित जो घटनाको असर र प्रभावबाट पीडामा परेको हुन्छ त्यस्तो व्यक्तिको कथनलाई जबरजस्ती करणीजस्तो कसुरमा झनै महत्त्वपूर्ण प्रमाण मानिन्छ ।

१०. पीडितले अदालतमा बकपत्र गर्दा मौकाको कागजलाई समेत समर्थन गरी आफूलाई प्रतिवादीहरूले सामूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गरेको भनी लेखाएको बेहोरालाई प्रत्यक्ष प्रमाण मान्नु पर्ने हुन्छ । पीडिताले आफूलाई प्रतिवादीहरूले जबरजस्ती करणी गरेको भनी घटनाको बारेमा व्यक्त गरेको कुरा तथा घटनाका प्रत्यक्षदर्शी भागोदेवी खवाससमेतले घटनाको बारेमा व्यक्त गरेको कुरा निजहरूले अदालतमा गरेको बकपत्रसमेतबाट समर्थित भएकाले सो कुरालाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० तथा १८ बमोजिम प्रमाणमा लिन मिल्ने

देखिन्छ । साथै पीडितको शारीरिक परीक्षणबाट निजउपर जबरजस्ती करणी भएको भन्ने पनि देखिन आएको छ । अतः पीडित तथा प्रत्यक्षदर्शी व्यक्तिको बकपत्रमा उल्लिखित भनाइसमेतबाट पुनरावेदक प्रतिवादीले तीनजनाको समूह भई पीडिता परिवर्तित नाम (V) कुमारीलाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने पुष्टि हुन आयो ।

११. पुनरावेदक प्रतिवादीले जबरजस्ती करणी गरेको होइन भनी लिएको जिकिरलाई प्रमाण पेस गरी पुष्ट्याई गर्ने भार पुनरावेदक प्रतिवादीमै रहन्छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(१) मा “प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम सजायमा कमी वा छुट हुने वा सजायबाट रिहाई पाउने कुनै कुराको जिकिर प्रतिवादीले लिएमा सो कुराको प्रमाण पुऱ्याउने भार निजको हुनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । प्रतिवादीले आफूसमेत भई पीडितलाई सामूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गरेको होइन भनी प्रमाण पेस गर्न तथा सो कुराको पुष्टि गर्नसकेको मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिँदैन ।

१२. मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको १ नं. मा कसैले कुनै महिलालाई निजको मन्जुरी नलिई करणी गरेमा वा सोह वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिकालाई निजको मन्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा जबरजस्ती करणी गरेको ठहर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दाका पीडित सांकेतिक नाम (V) कुमारी वर्ष १५ की रहेको हुँदा निजलाई करणी गरेको कार्य स्वतः जबरजस्ती करणी ठहरिने अवस्था रहेको छ । सोही जबरजस्ती करणीको ३(३) नं. मा जबरजस्ती करणी गर्नेलाई चौध वर्ष वा सोभन्दा बढी सोह वर्षभन्दा कम उमेरकी बालिका भए छ वर्षदेखि दश वर्षसम्म कैद सजाय हुने कानूनी प्रावधान रहेको देखिन्छ । साथै, सो जबरजस्ती करणीको ३क. नं.

मा सामूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गर्नेलाई थप पाँच वर्ष कैद गर्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

१३. मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलमा सामूहिक जबरजस्ती करणीको विस्तृत परिभाषा गरेको पाइँदैन। यस सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालतबाट **ने.का.प.२०७५, अंक ३, नि.नं. १९८१ मा प्रकाशित** जबरजस्ती करणी मुद्दामा “मुलुकी ऐनले यसप्रकारको विस्तृत व्यवस्था नगरेकोले हाम्रो सन्दर्भमा दुई वा दुईभन्दा बढी व्यक्तिले पीडितउपर जबरजस्ती करणी गर्छ भने त्यसप्रकारको करणीलाई सामूहिकरूपमा गरेको जबरजस्ती करणी मान्नुपर्छ। यसप्रकारको करणी स्थापित हुनको लागि आवश्यक तत्त्व भनेको करणी कार्यमा एकभन्दा बढी व्यक्तिहरूको सहभागिता रहेको हुनुपर्छ” भन्ने न्यायिक व्याख्या भई सामूहिक जबरजस्ती करणीको परिभाषा गरिएको पाइन्छ। उक्त परिभाषा तीनजना प्रतिवादीहरू संलग्न भई सामूहिक जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने अभियोग दाबी रहेको प्रस्तुत मुद्दाका सम्बन्धमा सान्दर्भिक नै देखिन्छ।

१४. प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरवाला, पीडित, प्रत्यक्षदर्शीसमेत सबै व्यक्तिहरूले तीनजना प्रतिवादीहरूले पालैपालो जबरजस्ती करणी गरेको भनी स्पष्ट बकपत्र गरेको पाइन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीबाहेक अन्य दुईजना प्रतिवादीहरू अदालतमा उपस्थित नै नभई फरार रहेकाले निजहरूउपरको अभियोग दाबीको हकमा मुलतबी रहेको देखिन्छ। निजहरू फरार रहेकै कारण एकजना प्रतिवादी मात्र उपस्थित भएको अवस्थामा सामूहिक जबरजस्ती करणीको कसुर हुन नसक्ने भन्ने हुँदैन। सबै प्रतिवादीहरू एकैपटक पक्राउ पर्न नसकेको अवस्थामा पनि मिसिल संलग्न तथ्य

प्रमाणहरूको आधारमा उक्त जबरजस्ती करणीको ३क. नं. बमोजिमको सामूहिक जबरजस्ती करणीको कसुर हुने नहुने निष्कर्ष निकाल्न मिल्ने नै हुन्छ। प्रतिवादी फरार रहेको कारणले मात्र जबरजस्ती करणीको ३क. नं. आकर्षित नहुने भन्ने हुँदैन।

१५. कानूनको पालना नगरी कुनै कसुर अपराध हुने कार्य गरेमा सो कसुर गरेबापत सजाय भोग्नु पर्ने दायित्व त्यस्तो कसुर गर्ने व्यक्तिको हुन्छ। कुनै व्यक्ति विरुद्ध कुनै कसुरको अभियोग लागी अदालतमा मुद्दा दायर भएपछि सो अभियोगलाई खण्डन गरी आफ्नो निर्दोषिता पुष्टि गर्नु वा त्यस्तो अभियोग स्वीकार गरी सजाय भोग्न तयार हुनु सो व्यक्तिको कर्तव्य हुन आउँछ। कुनै व्यक्तिउपर लागेको अभियोगका सम्बन्धमा निजको भनाइ सुन्ने पद्धतिलाई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तले नै संरक्षण गरेको छ। तर कानूनबमोजिमको रीत पुऱ्याई सूचना दिँदासमेत अदालतमा उपस्थित नभई कुनै अभियुक्त फरार रहन्छ भने निजको उपस्थितिपश्चात् अदालतबाट हुने इन्साफको अनुमान गरी उपस्थित सहप्रतिवादीको हकमा समूहिक रूपमा गरेको अपराधिक कार्यको दायित्वलाई समेत स्थगित गरी राख्न मिल्दैन। मिसिल संलग्न तथ्य प्रमाणसमेतबाट सामूहिक जबरजस्ती करणी भएको पुष्टि भइरहेको अवस्थामा फरार रहेका प्रतिवादीहरूको हकमा मुद्दा मुलतबी रहेको भन्ने कारणले मात्र प्रस्तुत मुद्दाका पुनरावेदक प्रतिवादीले गरेको सामूहिक जबरजस्ती करणीको कसुरको दायित्वबाट निजलाई उन्मुक्ति दिनु न्यायसङ्गत पनि हुँदैन।

१६. वस्तुतः प्रस्तुत मुद्दाका पुनरावेदक प्रतिवादीले तीनजनाको समूह भई पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको पुष्टि हुन आएको हुँदा

सामूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गरेको देखिन आएको छ । पीडिताले अदालत तथा अनुसन्धानमा प्रतिवादीहरूले सामूहिक रूपमा आफूलाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी लेखाई बकपत्रसमेत गरेकी छिन् । प्रत्यक्षदर्शीको मौकाको कागज र बकपत्र एवम् पीडितको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदनसमेतबाट प्रतिवादी प्रकाश थापाले पीडितालाई सामूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गरेको पुष्टि हुन आएको छ । तसर्थ, उल्लिखित मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूबाट पुनरावेदक प्रतिवादी प्रकाश थापाले १५ वर्षकी पीडित नाबालिकालाई समूहिक रूपमा जबरजस्ती करणी गरेको पुष्टि हुन आएको हुँदा निज प्रतिवादी प्रकाश थापालाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(३) नं. तथा ३क. नं. बमोजिम थप कैद सजायसमेत गरी निज प्रतिवादीबाट पीडिताले रु.२५,०००।- क्षतिपूर्ति भरी पाउने गरी पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट भएको फैसला अन्यथा देखिन आएन ।

१७. अतः माथि विवेचित आधार कारणसमेतबाट प्रतिवादी प्रकाश थापालाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(३) नं. बमोजिम ८ वर्ष कैद र ऐ. ३क. नं. बमोजिम थप ५ वर्ष कैद हुने साथै प्रतिवादीबाट पीडिताले रु.२५,०००।- क्षतिपूर्तिसमेत भरी पाउने गरी सुरु मोरङ जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गरी उच्च अदालत विराटनगरबाट मिति २०७५।२।१६ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदक जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत फैसलाको प्रतिलिपि साथै राखी कारागार कार्यालय मोरङमार्फत सो कारागारमा थुनामा रहेका पुनरावेदक प्रतिवादी प्रकाश थापालाई फैसलाको जानकारी दिनु । यस फैसलाको विद्युतीय

प्रति अपलोड गरी दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.पुरुषोत्तम भण्डारी

इजलास अधिकृत:- दिपेन्द्र थापा मगर
इति संवत् २०७६ साल मंसिर ८ गते रोज १ शुभम् ।

४४४ ७७७

निर्णय नं. १०४१७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
फैसला मिति : २०७६।८।५

मुद्रा: लागु औषध

०७२-CR-१५०५

पुनरावेदक / प्रतिवादी : छन्दासिं तामाङको छोरा
धादिङ जिल्ला झारालाङ गा.वि.स. वडा नं.
७ संयुक्त घर भई हाल कारागार कार्यालय
जगन्नाथदेवल काठमाडौंमा थुनामा रहेको
रमेश भन्ने बै लामा

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : प्र.ना.नि. सुनिल श्रेष्ठसमेतको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

०७२-CR-१९२६

पुनरावेदक / प्रतिवादी : शिव मंगल सहनीको
छोरा पर्सा जिल्ला लिपनी गा.वि.स. वडा
नं. ५ घर भई हाल कारागार कार्यालय
जगन्नाथदेवल काठमाडौंमा थुनामा रहेको
जियालाल सहनी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : प्र.ना.नि. सुनिल श्रेष्ठसमेतको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

०७३-CR-००३१

पुनरावेदक / प्रतिवादी : नेमा थापा तामाङको छोरा
धादिङ जिल्ला तिम्लिङ गा.वि.स. वडा
नं. ४ घर भई हाल कारागार कार्यालय
जगन्नाथदेवल काठमाडौंमा थुनामा रहेको
ए थापा तामाङ

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : प्र.ना.नि. सुनिल श्रेष्ठसमेतको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

०७३-CR-०१३४

पुनरावेदक / प्रतिवादी : वासुदेव राउत कुर्मीको छोरा
पर्सा जिल्ला वीरगन्ज उपमहानगरपालिका
वडा नं. १८ घर भई हाल कारागार कार्यालय
जगन्नाथदेवल काठमाडौंमा थुनामा रहेको
महेशप्रसाद कुर्मी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : प्र.ना.नि. सुनिल श्रेष्ठसमेतको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

- सामान्यतः फौजदारी कसुरमा प्रति अभियुक्तउपरको कसुर छुट्टाछुट्टै प्रमाणित

हुनुपर्ने तथा कसुरको मात्रासमेत प्रति अभियुक्त स्थापित हुनुपर्ने हुन्छ तथापि सामूहिक रूपमा एकआपसमा संगठित जालो भई गरेको कसुरमा कसुरको मात्रा पनि सामूहिक रूपमै समान हुने ।

- केवल फरक-फरक स्थानमा पक्राउ परेको तथा सबैको साथबाट लागु औषध बरामद नभएको कारणले मात्र प्रतिवादीहरूको कसुरको मात्रा पनि फरक रहेको अनुमान गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १३)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री मोहनबहादुर बन्जारा क्षेत्री, श्री राधिका महत, श्री राजुप्रसाद धिमाल, श्री दिलकुमारी राई, श्री महेश नारायण दास
प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री प्रकाश गौतम

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०७५, अंक ८, नि.नं.१००७५ सम्बद्ध कानून :
- लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३
- प्रमाण ऐन, २०३१

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री कुलप्रसाद शर्मा
काठमाडौं जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री मोहनबहादुर कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री मनोजकुमार शर्मा
पुनरावेदन अदालत पाटन

यस अदालतमा पुनरावेदन परेको मिति:-

२०७२/१२/१६

२०७३/०२/२३

२०७३/०४/०७

२०७३/०४/३१

फैसला

न्या.विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ : न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्र परी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

तथ्य खण्ड

का.जि.का.म.पा. वडानं. २९ स्थित नयाँ बस पार्कबाट बाहिर निस्कने मुल गेटअगाडि बायाँतर्फको सार्वजनिक सडक किनारामा मिति २०६९/०६/०२ को बिहान ६:०० बजेको समयमा शंकास्पद रूपमा फेला परेका ए थापा तामाङ र जयराम तामाङलाई नियन्त्रणमा लिई निजहरूको शरीर तलासी लिँदा ए थापा तामाङले पिठ्युँमा बोकेको Jhon लेखिएको झोलाभित्र कालो प्लास्टिकको एउटा पोका फेला परेकोले खोली हेर्दा लागु औषध खैरो हेरोइन फेला परेकोले उक्त लागु औषध तौल गर्दा जम्मा ५३० (पाँच सय तीस) ग्राम लागु औषध खैरो हेरोइन फेला परेको, निज ए थापा तामाङको शरीरमा र जयराम तामाङको शरीरमा अन्य कुनै अवैध चीजवस्तु फेला नपरेको भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६९/०६/०२ को खानतलासी / बरामदी मुचुल्का ।

धादिङ जिल्लातिर घर भएका ए थापा तामाङ, जयराम तामाङसमेतले लागु औषध खैरो हेरोइन संकलन गरी ल्याई काठमाडौँमा बिक्रीसमेतको कारोबार गर्दै आएका छन् भन्ने विशेष सुराकीबाट जानकारी प्राप्त हुन आएकोले

निज जयराम तामाङसमेतको खोजतलास गर्दै जाँदा का.जि.का.म.पा. वडा नं. २९ स्थित नयाँ बस पार्कबाट बाहिर निस्कने मुल गेटअगाडि बायाँतर्फको सार्वजनिक सडक किनारामा मिति २०६९/०६/०२ को बिहान ६:०० बजेको समयमा शंकास्पद रूपमा फेला परेका रमेश भन्ने बै लामा र जयराम तामाङलाई नियन्त्रणमा लिई निजहरूको शरीर तलासी लिँदा ए थापा तामाङले पिठ्युँमा बोकेको Jhon लेखिएको झोलाबाट बरामदी मुचुल्कामा उल्लेख भएबमोजिम जम्मा ५३० (पाँच सय तीस) ग्राम लागु औषध खैरो हेरोइन फेला परेकोले फेला परेको लागु औषध खैरो हेरोइन ५३० ग्राम बरामद गरी ए थापा तामाङ र जयराम तामाङलाई पक्राउ गरी बरामदी लागु औषध खैरो हेरोइनको बारेमा सोधपुछ गर्दा बरामदी लागु औषध खैरो हेरोइन बिक्री गर भनी हामीलाई रमेश भन्ने बै लामाले दिई पठाएका हुन् भनी बताएकोले निजहरूलाई साथमा लिई खोजतलास गर्दै जाँदा गोगंबु गणेश मन्दिरनजिक रहेको नागार्जुन रेस्टुरेन्टअगाडि सार्वजनिक बाटोमा हिँडिरहेको अवस्थामा ए थापा तामाङ र जयराम तामाङले देखाई चिनाइदिएअनुसार फेला परेका रमेश भन्ने बै लामालाई पक्राउ गरी नियन्त्रणमा लिई सोधपुछ गर्दा बरामद लागु औषध खैरो हेरोइनको बारेमा सोधपुछ गर्दा बरामदी लागु औषध खैरो हेरोइन रीता भन्ने कालीमाया तामाङसँग लिई बिक्री गर्नको लागि दिएको भनी बताएकोले निज रमेश भन्ने बै लामालाई पक्राउ गरी रीता भन्ने कालीमाया तामाङको खोजतलास गर्दा नयाँ बस पार्कनजिक रहेको आस्था गेष्ट हाउसअगाडि सार्वजनिक बाटोमा हिँडिरहेको अवस्थामा रमेश भन्ने बै लामाले देखाई चिनाइदिएअनुसार रीता भन्ने कालीमाया तामाङ फेला परेकोले निजलाई नियन्त्रणमा लिई सोधपुछ

गर्दा रमेश भन्ने बै लामालाई लागु औषध खैरो हेरोइन बिक्रीको लागि मैले दिई पठाएको भनी बताएकीले निजलाई समेत पक्राउ गरी बरामद भएको लागु औषध खैरो हेरोइन ५३० ग्रामसहित ए थापा तामाङ, जयराम तामाङ, रमेश भन्ने बै लामा र रीता भन्ने कालीमाया तामाङलाई पक्राउ गरी कारबाहीको लागि दाखिला गराएका छौं। कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६९/०६/०२ को प्र. ना.नि. सुनिल श्रेष्ठसमेतको प्रतिवेदन।

५ जनामध्ये बायाँबाट तेस्रो स्थानमा उभिएका व्यक्ति महेशप्रसाद कुर्मी र बायाँबाट पाँचौं स्थानमा उभिएका व्यक्ति जियालाल सहनी नाम गरेको व्यक्ति मैले तत्काल मौखिक पोल गरेको व्यक्तिहरु हुन्, मैले बरामदी लागु औषध खैरो हेरोइन महेशप्रसाद कुर्मीमार्फत जियालाल सहनीसँग खरिद गरी लिएको हुँ। निज महेशप्रसाद कुर्मी र जियालाल सहनीलाई देखी चिनी सनाखत गरिदिउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६९/०६/०५ को प्रतिवादी रीता भन्ने कालीमाया तामाङले गरेको सनाखत कागज।

काठमाडौंमा बसी मजदुरीको काम गर्दै आएकोमा हाल मसँगै पक्राउमा परेका गाउँको भतिजो जयराम तामाङसँग कुराकानी हुने क्रममा मैले लागु औषध खैरो हेरोइन खरिद बिक्रीको काम गर्न लागेको छु, बिक्री गर्नको लागि लागु औषध खैरो हेरोइन साथी रमेश भन्ने बै लामासँग लिई जेम्स भन्नेलाई बिक्री गर्ने हो, तिमी र म भएर लागु औषध बिक्री गरौं हामीलाई फाइदा हुन्छ भनी भएको कुराकानी सरसल्लाहअनुसार हाल बरामद भएको लागु औषध खैरो हेरोइन रमेश भन्ने बै लामासँग रु.३,००,०००।- मा बिक्री भएपछि पैसा दिने गरी लिई जयराम तामाङले मिलाएको जेम्स भन्ने व्यक्तिलाई रु.४,००,०००।- मा बिक्री गर्न भनी

बिक्री गर्ने लागु औषध खैरो हेरोइन साथमा बोकी म र जयराम तामाङ नयाँ बसपार्क पस्ने गेटअगाडि गई जेम्स भन्ने व्यक्तिको प्रतिक्षा गरी बसेको अवस्थामा जेम्स भन्ने व्यक्तिले प्रहरीलाई सुराक दिई साथमा सादा पोसाकका प्रहरीलाई ल्याई लागु औषध खैरो हेरोइनसहित जयराम तामाङ र मलाई पक्राउ गराइदिएका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी ए थापा तामाङले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज।

काठमाडौंमा बस्ने क्रममा रमेश भन्ने बै लामासँग भेट भई कुराकानी हुँदा मसँग बिक्री गर्ने लागु औषध छ तिमीले कोही लागु औषध खरिद गर्ने मानिस चिनेको छौं भने बिक्री गर फाइदा हुन्छ भनी गरेको सरसल्लाहअनुसार लागु औषध खैरो हेरोइन खरिद गर्ने ग्राहकको खोजी गर्दा एकजना जेम्स भन्ने व्यक्तिसँग चिनजान परिचय भई निजले मसँग लागु औषध खैरो हेरोइन खरिद गर्छु भनी भनेकोले मैले गाउँको काका ए थापा तामाङसँग भेट गरी लागु औषध खैरो हेरोइन बिक्री गरौं भनी सल्लाह गरी ए थापा तामाङ र म भई रमेश भन्ने बै लामासँग बिक्री भएपछि पैसा दिने गरी रु.३,००,०००।- मा बरामदी लागु औषध खैरो हेरोइन लिई काका ए थापा तामाङलाई बोक्न दिई ए थापा तामाङ र म भई रु.४,००,०००।- मा जेम्स भन्ने व्यक्तिलाई बिक्री गर्न भनी नयाँ बसपार्क पस्ने गेटअगाडि गई जेम्स भन्ने व्यक्तिको प्रतिक्षा गरी बसेको अवस्थामा जेम्स भन्ने व्यक्तिले प्रहरीलाई सुराक दिई साथमा सादा पोसाकका प्रहरीलाई ल्याई लागु औषध खैरो हेरोइनसहित ए थापा तामाङ र मलाई पक्राउ गराइदिएका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी जयराम तामाङले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज।

मैले काठमाडौंमा ज्याला मजदुरीको काम गर्दै आएकोमा रीता भन्ने कालीमाया तामाङसँग चिनजान भएको र पक्राउमा पर्नुभन्दा करिब २० दिनअगाडि कालीमाया तामाङले मलाई फोन गरी मसँग बिक्री गर्ने लागु औषध खैरो हेरोइन छ बिक्री गर्नु पन्यो तपाइँले कोही मानिस चिनेको छ भने बिक्री गराई दिनुपन्यो भनी सल्लाह गरेअनुसार मैले पनि जयराम तामाङसँग लागु औषध खैरो हेरोइन बिक्री गर्नको लागि गरेको सल्लाहअनुसार बिक्री भएपछि पैसा दिने गरी मैले कालीमाया तामाङसँग रु.२,५०,०००।- मा लिएको लागु औषध खैरो हेरोइन मलाई रु.३,००,०००।- दिनु भनी मैले जयराम तामाङलाई बिक्री गर्नको लागि दिएकोमा जयराम तामाङ र अर्का ए थापा तामाङ भई नयाँ बस पार्क नजिक जयराम तामाङले मिलाएको लागु औषध खैरो हेरोइन खरिद गर्न आउँछु भन्ने व्यक्तिको प्रतिक्षा गरी बसेको अवस्थामा लागु औषध खरिद गर्छु भन्ने व्यक्तिले नै प्रहरीलाई सुराक दिई लागु औषध खैरो हेरोइनसहित जयराम तामाङसमेतलाई पक्राउ गराइदिएका रहेछन् र निज जयराम तामाङको पोलमा परी मसमेत पक्राउमा परेको हुँ । बरामदी लागु औषध खैरो हेरोइन मैले रीता भन्ने कालीमाया तामाङसँग लिई जयराम तामाङलाई बिक्री गर्न दिएको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रमेश भन्ने बै लामाले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

म आफ्नै गाउँ घरमा बसी खेती किसानीको काम गर्दै आएकोमा मेरो एकजना काठमाडौं बौद्धतिर बस्ने काठमाडौंबाट त्रिशुली आवतजावत गरिरहने जीवन लामासँग चिनजान भएकोले निज जीवन लामा र मेरो बिचमा लागु औषध खैरो हेरोइन खरिदबिक्री गर्नको लागि भएको सरसल्लाहअनुसार जीवन लामाले मलाई वीरगन्जमा लगी महेशप्रसाद कुर्मी र

जियालाल सहनीसँग भेटघाट गराई हामी लागु औषध खैरो हेरोइन खरिद गर्न आएको हामीलाई दिन पन्यो भनी माग गरेअनुसार महेशप्रसाद कुर्मी र जियालाल सहनीले दिएको १ (एक) किलोग्राम लागु औषध खैरो हेरोइन रु.४,५०,०००।- मा खरिद गरेको र उक्त लागु औषध खैरो हेरोइन लिँदा पहिला रु.२,००,०००।- बाँकी रु.२,५०,०००।- पछि दिनेगरी लिएपछि आधा किलो लागु औषध खैरो हेरोइन जीवन लामाले लिएर गएको र बाँकी लागु औषध खैरो हेरोइन मैले लिई वीरगन्जबाट काठमाडौंमा ल्याई रमेश भन्ने बै लामालाई बिक्री भएपछि रु.२,५०,०००।- मलाई दिनु भनी बिक्री गर्नको लागि दिएकोमा निज रमेश भन्ने बै लामाले जयराम तामाङलाई बिक्री गर्न दिएको रहेछन्, निज जयराम तामाङ र ए थापा तामाङ लागु औषध खैरो हेरोइन बिक्री गर्न गएकोमा लागु औषध खैरो हेरोइनसहित पक्राउमा परेपछि रमेश भन्ने बै लामाको पोलमा परी मसमेत पक्राउमा परेको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रीता भन्ने कालीमाया तामाङले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

म आफ्नो गाउँ घरमा नै बसी ज्याला मजदुरीको काम गर्दै आएकोमा बारा जिल्लातिर घर भई वीरगन्ज आवतजावत गरिरहने दिनानाथ दाससँग चिनजान भई लागु औषध खैरो हेरोइन खरिद बिक्री गर्नको लागि भएको सरसल्लाहअनुसार मैले महेशप्रसाद कुर्मीसँग पनि लागु औषध खैरो हेरोइन खरिद बिक्रीको कार्य गर्नको लागि कुराकानी गरेपछि महेशप्रसाद कुर्मीले लागु औषध खैरो हेरोइन खरिद गरी लैजाने जीवन लामा र कालीमाया तामाङलाई लागु औषध बिक्री गर्नको लागि सम्पर्क गराइदिएको हुँदा महेशप्रसाद कुर्मी र म भई मैले सम्पर्क गरेको दिनानाथ दासलाई सम्पर्क

गरी निज दिनानाथ दाससँग १ (एक) किलोग्राम लागु औषध खैरो हेरोइन रु.४,००,०००।- मा खरिद गरी जीवन लामा र कालीमाया तामाडलाई रु.४,५०,०००।- मा बिक्री गरेको हो। कालीमाया तामाडले लागु औषध खैरो हेरोइन हामीसँग खरिद गर्दा तत्काल रु.२,००,०००।- दिएको र बाँकी रु.२,५०,०००।- पछि दिन्छौं भनेका थिए, सोही बाँकी रकम मिति २०६९/०६/०४ मा दिन्छु भनी कालीमाया तामाडले भनेकोले सोही रकम लिनको लागि आउँदा कालीमाया तामाड पहिला नै पक्राउमा परिसकेकी रहिछन्, निज कालीमाया तामाडले नै बाँकी पैसा लिन आएको अवस्थामा पोल गरी महेशप्रसाद कुर्मी र मलाई पक्राउ गराइदिएकी हुन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी जियालाल सहनीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज।

म आफ्नै जिल्लामा रहेको वीरगन्ज उपमहानगरपालिकामा सवारी कर सङ्कलनकर्ता कर्मचारी हुँ। मैले वीरगन्जमा काम गर्ने क्रममा हाल मसँगै पक्राउमा परेका जियालाल सहनीसँग चिनजान भई लागु औषध खैरो हेरोइन खरिदबिक्री गर्नको लागि भएको सरसल्लाहअनुसार मैले पनि काठमाडौँबाट वीरगन्ज आवतजावत गरिरहने जीवन लामासँग चिनजान परिचय भई लागु औषध खैरो हेरोइन खरिद बिक्री गर्नको लागि भएको सल्लाहअनुसार नै जीवन लामा र कालीमाया तामाड वीरगन्जमा गई लागु औषध खैरो हेरोइन चाहियो भनेकोले मैले जियालाल सहनी भएको ठाउँमा लगी जीवन लामा र कालीमाया तामाडको भेट गराइदिएको हुँ। मैले निजहरूलाई जियालाल सहनीसँग सम्पर्क गराइदिएपछि जियालाल सहनीले सम्पर्क गरेका दिनानाथ दाससँग १ (एक) किलोग्राम लागु औषध खैरो हेरोइन रु.४,००,०००।- मा खरिद गरी जीवन लामा र कालीमाया तामाडलाई

रु.४,५०,०००।- मा बिक्री गरेको हो। कालीमाया तामाडले लागु औषध खैरो हेरोइन हामीसँग खरिद गर्दा तत्काल रु.२,००,०००।- दिएको र बाँकी रु.२,५०,०००।- पछि दिन्छौं भनेका थिए, सोही बाँकी रकम मिति २०६९/०६/०४ मा दिन्छु भनी कालीमाया तामाडले भनेकोले सोही रकम लिनको लागि आउँदा कालीमाया तामाड पहिला नै पक्राउमा परिसकेकी रहिछन्, निज कालीमाया तामाडले नै बाँकी पैसा लिन आएको अवस्थामा पोल गरी जियालाल सहनी र मलाई पक्राउ गराइदिएकी हुन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी महेशप्रसाद कुर्मीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज।

मिति २०६९/०६/०२ का दिन प्रतिवादी जयराम तामाड र ए थापा तामाड सँगसाथै रहेको अवस्थामा ए थापा तामाडले बोकेको झोलाबाट बरामद भएको लागु औषध खैरो हेरोइन ५३० ग्राममध्येबाट नमुना निकाली बाँकी रहेको लागु औषध खैरो हेरोइन ५२९ ग्राम लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को (संशोधनसहित) दफा ११क. बमोजिम जलाई नष्ट गरिएको भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६९/०६/१५ को मुचुल्का।

Ncell बाट प्राप्त भएको कागजातहरू देखाउँदा देखिपाएँ। Ncell बाट प्राप्त हुन आएको ९८०७२६४६६८ नं. को मोबाइल सिमकार्ड लिँदा पेस भएको आवेदन फाराममा टाँस भएको फोटो मेरो बयानमा उल्लिखित मलाई लागु औषध खैरो हेरोइन बिक्री गर्ने दिनानाथ दासको फोटो हो। निज दिनानाथ दास तात्वा घर बारा जिल्ला रामपुर टोकनी गा.वि.स. वडा नं. ३ ताजपुरमा पर्ने रहेछ, Ncell बाट प्राप्त कागजातबाट थाहा जानकारी पाएँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी जियालाल सहनीले गरेको ततिम्बा (थप) बयान कागज।

Ncell बाट प्राप्त भएको कागजातहरू देखाउँदा देखिपाएँ । Ncell बाट प्राप्त हुन आएको ९८०३५४३०३३ नं. को मोबाइल सिमकार्ड लिँदा पेस भएको आवेदन फाराममा टाँस भएको फोटो मेरो बयानमा उल्लिखित जीवन लामाको फोटो होइन । उक्त मोबाइल सिमकार्ड लिने आइतीमाया तामाङलाई म चिन्दिन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कालीमाया तामाङले गरेको ततिम्बा (थप) बयान कागज ।

मिति २०६९/०६/०२ को दिन प्रतिवादी जयराम तामाङ र ए थापा तामाङ सँगसार्थै रहेको अवस्थामा ए थापा तामाङले बोकेको झोलाबाट बरामद भएको लागु औषध खैरो हेरोइन ५३० ग्राममध्येबाट कानूनबमोजिम निकालिएको नमुनामा लागु औषध हेरोइन पाइयो भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६९/०६/०५ को राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला खुम्ल्टार ललितपुरबाट प्राप्त परीक्षण प्रतिवेदन ।

पक्राउमा परेका प्रतिवादी रीता भन्ने कालीमाया तामाङसमेतको बयान पोलमा परी फरार रहेका जीवन लामा र दिनानाथ दास तात्वासमेतको खोजतलास गर्दा फेला नपरेको भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६९/०८/०७ को प्र.ना.नि. सुनिल श्रेष्ठको प्रतिवेदन ।

मिसिल संलग्न बरामदी/खानतलासी मुचुल्का, प्र.ना.नि. सुनिल श्रेष्ठसमेतको प्रतिवेदन, पक्राउमा परेको प्रतिवादीहरू ए थापा तामाङ, जयराम तामाङ, रमेश भन्ने बै लामा, रीता भन्ने कालीमाया तामाङ, जियालाल सहनी, महेशप्रसाद कुर्मीको बयान कागज र परीक्षण प्रतिवेदनसमेतका आधार प्रमाणहरूबाट मिति २०६९/०६/०२ को दिन बिहान ६:०० बजेको समयमा का.जि.का.म.पा. वडा नं. २९ स्थित नयाँ बसपार्कबाट बाहिर निस्कने मूल

गेटअगाडि बायाँतर्फको सार्वजनिक सडक किनारामा शंकास्पद रूपमा ए थापा तामाङ र जयराम तामाङ सँगसार्थै उभिइरहेको अवस्थामा ए थापा तामाङले पिठ्युँमा बोकेको Jhon लेखिएको झोलाभित्र रहेको कालो प्लाष्टिकको पोकामा लागु औषध खैरो हेरोइन ५३० ग्राम फेला परी प्रतिवादी ए थापा तामाङ र जयराम तामाङ पक्राउमा परी निजहरूकै पोलबाट लागु औषध खैरो हेरोइन बिक्री गर्न दिने रमेश भन्ने बै लामा, रीता भन्ने कालीमाया तामाङ पक्राउमा परेको र निज रीता भन्ने कालीमायाको पोलमा परी लागु औषध खैरो हेरोइन बिक्री गर्ने जियालाल सहनी र महेशप्रसाद कुर्मी पक्राउमा परेको वारदात स्थापित हुन आएको, निज प्रतिवादीहरूको सो कार्य लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को (घ) र (च) को कसुर देखिँदा निज प्रतिवादीहरूउपर सोही ऐनको दफा १४ (१) (छ) (३) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग पत्र ।

मिसिल सामेल बरामद भएको भनिएको वस्तु मबाट बरामद भएको होइन, को-कोबाट भएको हो थाहा भएन, अनुसन्धानको बयान बेहोरा मेरो होइन, कसुर नगरेको हुँदा सजाय हुने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी जियालाल सहनीले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

बरामद भएका भनिएका ए थापा र जयराम तामाङलाई मैले चिनेको छैन, अनुसन्धानको बयान बेहोरा मेरो होइन, मैले कसुर नगरेको हुँदा सजाय हुने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कालीमाया तामाङले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

कालीमायाले मलाई कालो झोला जीवनलाई दिनु भनी दिएको थिइन्, सोमा के थियो थाहा भएन, जीवनले १५ मिनेटमा आउँछु भनेका थिए, निजलाई परिर्खरहेको अवस्थामा ए थापा तथा प्रहरीसमेत आई

पक्राउ गरेको हो। प्रतिवादी जयराम तामाडबाट केही बरामद भएको होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रमेश भन्ने बै लामाले अदालतसमक्ष गरेको बयान।

म र मेरो भतिज जयराम तामाड मोटरसाइकलको कर तिरी फर्कदै गर्दा बसपार्क नजिक पानी परेकोले ओत लागी चिया खाई बसेको, त्यहाँ रमेश पनि चिया खाई बसेका रहेछन्, सोही बेला प्रहरी आई निजलाई पक्राउ गर्दा मैले प्रहरी भन्ने नचिनी बचाउन खोज्दा यो पनि हो भनी म र जयराम तामाडसमेत पक्राउ गरेको हो, बरामद सामान जयराम र मबाट भएको होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी ए थापा तामाडले अदालतसमक्ष गरेको बयान।

म र मेरो काका मोटरसाइकलको कर तिरी फर्कदै गर्दा बसपार्कनजिक पानी परेकोले ओत लागी चिया खाई बसेको, त्यहाँ रमेश पनि चिया खाई बसेका रहेछन्, सोहीबेला प्रहरी आई निजलाई पक्राउ गर्दा मैले प्रहरी भन्ने नचिनी बचाउन खोज्दा यो पनि हो भनी मलाई र मेरो काकासमेतलाई पक्राउ गरेको हो, बरामद सामान मबाट बरामद भएको होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी जयराम तामाडले अदालतसमक्ष गरेको बयान।

तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट यी प्रतिवादीहरू निर्दोष छन् भन्न सकिने अवस्था नहुँदा पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा प्रतिवादीहरू ए थापा तामाड, जयराम तामाड, रमेश भन्ने बै लामा, रीता भन्ने कालीमाया तामाड, महेशप्रसाद कुर्मी, जियालाल सहनीलाई मुद्दा पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्नु भन्नेसमेत सुरु अदालतको थुनछेक आदेश।

फरार प्रतिवादी दिनानाथ दास तात्वाको नाउँको म्याद निजको घरमा टाँस भई मिसिल सामेल रहेको।

प्रतिवादी महेशप्रसाद कुर्मी लागु औषध

कारोबार गर्ने व्यक्ति होइनन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी महेशप्रसाद कुर्मीका साक्षी लालजी राउत अहिरले गरेको बकपत्र।

अभियोग मागदाबी झुट्टा हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कालीमाया तामाडका साक्षी सुममाया तामाडले गरेको बकपत्र।

अभियोग मागदाबी झुट्टा हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी जयराम तामाडका साक्षी योगबहादुर तामाडले गरेको बकपत्र।

अभियोग मागदाबी झुट्टा हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी ए थापा तामाडका साक्षी सुमन तामाडले गरेको बकपत्र।

बरामदी तथा प्रहरी प्रतिवेदन बेहोरा ठिक हो। प्रतिवादी ए थापा तामाडबाट लागु औषध खैरो हेरोइन बरामद भएको हो। अर्का प्रतिवादी जयराम तामाड सँगै थिए भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवेदक इन्द्रनाथ पनेरुले गरेको बकपत्र।

यी प्रतिवादीमध्येका ए थापा तामाडबाट लागु औषध बरामद भएको हो। बरामदी तथा प्रहरी प्रतिवेदन बेहोरा ठिक हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवेदक अमृत राईले गरेको बकपत्र।

लागु औषध खैरो हेरोइन बरामद गरी प्रतिवेदनसाथ पक्राउ गरी दाखिल गरिएको भन्ने बरामदी तथा प्रहरी प्रतिवेदन बेहोरा ठिक हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवेदक सुनिल श्रेष्ठले गरेको बकपत्र।

निरपेक्ष दायित्व बहन गर्नुपर्ने मुद्दामा प्रतिवादीहरूले मौकामा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष दिएको साबिती बयानलाई अदालतमा बयान गर्दा वस्तुनिष्ठ तवरले खण्डन गर्न नसकेसमेतको अवस्थामा प्रतिवादीहरूमध्ये महेशप्रसाद कुर्मी, जियालाल सहनी, कालीमाया तामाडले लागु

औषधको कारोबारमा महत्त्वपूर्ण साझा सहभागिता जनाई लागु औषध प्राप्तिपछि प्रतिवादी रमेश लामा हुँदै प्रतिवादी ए थापा तामाङ हुँदै बजारमा आपूर्ति गर्ने क्रियामा सरिक भई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को देहाय (घ) र (च) बमोजिम ओसारपसर खरिदबिक्री एवं सञ्चय गरेको देखिँदा तुलो मात्राको लागु औषध संगठित रूपमा एकअर्को सम्पर्क (Nexus) मा रही आरोपित कसुर गरेको देखिन आएको हुँदा प्रतिवादीहरू महेशप्रसाद कुर्मी, जियालाल सहनी, कालीमाया तामाङ, बै लामा भन्ने रमेश लामा र प्रतिवादी ए थापा तामाङलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४ (१)(छ)(३) बमोजिम जनही १५(पन्ध्र) वर्ष कैद र जनही रु.५,००,०००।- (पाँच लाख) जरिवाना हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी कायम भएका वर्ष १९ का युवा जयराम तामाङ लागु औषधको करोबार, बिक्री वितरण, खरिद र ओसारपसारको अपराधिक कार्यमा संलग्नता रहेको भन्ने नदेखिँदा निज प्रतिवादी जयराम तामाङले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने ठहर्छ । अर्का फरार प्रतिवादी दिनानाथ दास निजको नाउँमा यस अदालतबाट जारी भएको म्यादमा हाजिर नभई फरार रहेको देखिँदा निजको हकमा मुलुकी ऐन, अ.बं. १९० नं. बमोजिम मुलतबीमा राखिदिने ठहर्छ भन्नेसमेत सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१/०३/२९ मा भएको फैसला ।

सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट म पुनरावेदकको हकमा भएको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण एवं सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तहरू, फौजदारी अपराधको सिद्धान्त र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ र २५ समेतको विपरीत हुन गएकोले उक्त फैसला बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी

महेशप्रसाद कुर्मीले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पेस गरेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी रमेश भन्ने बै लामाको संलग्नता मतियारको रूपमा रहे भएको परिप्रेक्ष्यमा सजायको आधार तोक्दा सबैलाई एकै रूपमा सजायको भागीदार बनाई भएको सुरु फैसलामा गम्भीर त्रुटि भएकोले उल्टी गरी कथित आरोपबाट पूर्ण सफाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रमेश भन्ने बै लामा तामाङले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पेस गरेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रहरीसमक्ष भएको साबितीको भरमा मात्र कसुर कायम गर्न नमिल्ने भनी फौजदारी न्याय र न्यायको मान्य सिद्धान्त, हाम्रो संवैधानिक व्यवस्था एवं मौलिक हकसमेतले बोलिरहेको अवस्थामा यी सबै कुराको विचारै नगरी समान हैसियत रहेको जयराम तामाङलाई सफाई दिई म पुनरावेदक प्रतिवादीलाई १५ वर्ष कैद र रु.५ लाख जरिवाना गरेको कानूनतः नमिलेको हुँदा बदर गरी सफाई दिई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी जियालाल सहनीले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पेस गरेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी जयराम तामाङलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम कसुर अपराध गरेको प्रस्ट देखिँदादेखिँदै निजलाई सफाई दिने गरी भएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी सुरु अभियोगपत्र माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा पेस भएको पुनरावेदन पत्र ।

बरामदी मुचुल्कामा मेरो हकमा विवादास्पद अवस्था हुँदाहुँदै पनि मबाटै बरामद भएको मानी गरिएको सुरु फैसला मिलेको छैन । प्रहरीको अनुसन्धानबाट मुख्य कारोबारी म नदेखिएको

अवस्थामा मलाई सजाय गर्ने गरी भएको सुरु फैसला बदर गरी सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी ए थापा तामाडले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पेस गरेको पुनरावेदन पत्र।

बरामदी मुचुल्का, प्रतिवादीहरू ए थापा तामाड, रमेश भन्ने बै लामा, जयराम तामाडसमेतको अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको बयान, प्र.ना.नि. सुनिल श्रेष्ठसमेतको मिति २०६९/०६/०२ को प्रतिवेदन, प्रतिवेदक प्रहरी कर्मचारीहरूले गरिदिएको बकपत्रसमेतबाट प्रतिवादी जयराम तामाडलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ दिने ठहर्‍याई भएको सुरु फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थीहरू झिकाउनु भन्नेसमेत पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश।

प्रतिवादीको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको साबिती बयानलाई सहप्रतिवादीहरूको पोल र लागु औषध बरामदी मुचुल्कासमेतले पुष्टि गरिरहेको अवस्थामा प्रतिवादी जयराम तामाडसमेतलाई अभियोग दाबीबमोजिम ठहर फैसला गर्नुपर्नेमा सफाइ पाउने गरी सुरु जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१/०३/२९ मा भएको फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी भई प्रतिवादी जयराम तामाडलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को (घ) र (च) को कसुरमा सोही ऐनको दफा १४ (१) (छ) (३) बमोजिम १५ (पन्ध्र) वर्ष कैद र रु.५,००,०००।- (पाँच लाख) जरिवाना हुने ठहर्छ। अन्य प्रतिवादी ए थापा तामाड, रमेश भन्ने बै लामा, जियालाल सहनी र महेशप्रसाद कुर्मीसमेतले संगठित अपराधको रूपमा बरामदी लागु औषध खैरो हेरोइन खरिद बिक्री एवं कारोबार गरेको देखिँदा निजहरूलाई सोही लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४ (१)

(छ) (३) बमोजिम जनही १५ (पन्ध्र) वर्ष कैद र जनही रु.५,००,०००।- (पाँच लाख) जरिवाना ठहर हुने गरी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१/०३/२९ मा भएको फैसला सो हदसम्म मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७२/०७/२२ मा भएको फैसला।

मैले लागु औषध ओसारपसार, खरिद बिक्री, सञ्चय गरेको भन्ने मिसिलबाट देखिँदैन। प्रतिवादी ए थापा तामाडसँग बरामद भएको ५३० ग्राम लागु औषध बरामद हुँदा म साथमा रहे भएको पनि छैन। उक्त लागु औषध दिनानाथ दासबाट महेशप्रसाद कुर्मी र जियालाल सहनीले ल्याई रु.४,५०,०००।- मा जीवन लामा र रीता भन्ने कालीमाया तामाडलाई बिक्री गरेको, कालीमाया तामाडले सामान्य चिनजानको नाताले रमेश भन्ने बै लामालाई झोलामा भएको वस्तु नबताई झोला लगी जीवन लामालाई दिनु भनी पठाएको भन्नेसम्म आधारमा १५ वर्ष कैद र रु.५,००,०००।- जरिवाना हुने गरी भएको सुरु फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले सो फैसला उल्टी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रमेश भन्ने बै लामाले यस अदालतसमक्ष पेस गरेको पुनरावेदन पत्र।

केवल सहअभियुक्त रीता भन्ने कालीमाया तामाडको भनाइको आधारमा मात्र मलाई कसुरदार कायम गर्न मिल्दैन। प्रहरीले हिरासतमा यातना दिई कुटपिट, डर, धाकधम्की तथा त्रसित पारी निज प्रहरीले तयार पारेको साबिती बयान अन्य प्रमाणबाट पुष्टि भएको छैन। मैले उक्त कथित लागु औषध रीता भन्ने कालीमाया तामाडलाई बिक्री नगरेको तथा खरिदसमेत नगरेको र खरिद बिक्री तथा ओसारपसार, सञ्चयसमेत नगरेको अवस्था

हुँदाहुँदै पनि विवादास्पद पोलको आधारमा संगठित कारोबारी रहेको भनी मलाई कसुरदार ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७२।०७।२२ मा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले सो फैसला बदर गरी सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी जियालाल सहनीले यस अदालतसमक्ष पेस गरेको पुनरावेदन पत्र ।

म पुनरावेदकबाट झोला बरामद भयो भनिएको मुचुल्कामा बस्ने कोही पनि व्यक्तिहरू अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको अवस्था छैन । साथै बरामद झोला र त्यसमा के कुन वस्तु कसको थियो भन्ने कुरा म पुनरावेदक पक्षलाई कुनै जानकारी छैन । बरामदी नै विवादास्पद अवस्थामा रहेको छ । प्रतिवादीको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयानकै कुरालाई आधार मानी अदालतमा भएको अपराधमा इन्कारी बयान एवं उक्त बयानलाई समर्थन गरी मेरा साक्षीले अदालतमा उपस्थित भई गरेको बयानसमेतबाट म पुनरावेदक निर्दोष देखिँदा पनि उक्त बयान एवं बकपत्रलाई बेवास्ता गरी सुरु तथा पुनरावेदनमा फैसला भएको छ । मनसाय नराखी झुक्यानबस भएको र लागु औषध के हो के गर्ने हो भन्ने थाहा नभएको म एक सामान्य श्रमिक नागरिकलाई कसुरदार ठहर्‍याएको सुरु तथा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७२।०७।२२ मा भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी म पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिरबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी ए थापा तामाङले यस अदालतसमक्ष पेस गरेको पुनरावेदन पत्र ।

मेरो हकमा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको साबिती बयान तथा सहअभियुक्तको पोलबाहेकका अन्य खालका गम्भीर प्रमाणहरू रहेका छैनन् । काठमाडौं जिल्ला अदालतले फैसला गर्दा

जयराम तामाङलाई सफाइ दिएको छ भने मलाई मुख्य स्रोत व्यक्तिका रूपमा लिएको पाइन्छ । कुनै व्यक्तिले कसैलाई चिनजान गराउनु र अपराधमा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न हुनु अलगअलग कुरा हो । मुख्य कारोबारी कालीमाया तामाङ र जीवन लामासमेत हुन् भन्ने कुरा संकलित प्रमाणबाट पनि स्पष्ट भएको अवस्थामा म पुनरावेदक प्रतिवादीले लागु औषध उपलब्ध गराउने कार्यसमेत नगरेको अवस्था हुँदाहुँदै पनि मलाई समेत कसुरदार कायम गरी सुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलामा कानूनी त्रुटि रहेको हुँदा सो फैसला बदर गरी अभियोग माग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी महेशप्रसाद कुर्मीले यस अदालतसमक्ष पेस गरेको पुनरावेदन पत्र ।

सबै प्रतिवादीहरूबाट लागु औषध बरामद भएको देखिँदैन । पोलापोलको आधारमा समेत अभियोग लागेको देखिन्छ । फौजदारी अपराधमा कसुरको मात्राअनुसार सजाय हुनु पर्नेमा फरकफरक स्थानमा पक्राउ परेका अभियुक्तहरूलाई मुख्य अभियुक्तसरह मानी लागु औषध (नियत्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(छ)(३) बमोजिम १५ वर्ष कैद र पाँच लाख रूपैयाँ जरिवाना हुने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७२।०७।२२ मा भएको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थी झिकाउनु भन्नेसमेत यस अदालतबाट मिति २०७६।२।१४ मा भएको आदेश ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिलसमेत अध्ययन गरी हेरियो ।

पुनरावेदक प्रतिवादी रमेश भन्ने बै

लामाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री मोहनबहादुर बन्जारा क्षेत्री, श्री राधिका महत, श्री राजुप्रसाद धिमाल, श्री दिलकुमारी राईसमेतले प्रतिवादी रमेश भन्ने बै लामा लागु औषध खरिद बिक्रीको मुख्य अभियुक्त होइनन् । बरामदी मुचुल्कामा यिनको सहीछाप पनि छैन । यी प्रतिवादीको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानलाई थप कुनै पनि प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको देखिँदैन । सहअभियुक्तको पोल र अपुष्ट रहेको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानको आधारमा यिनीउपरको कसुर प्रमाणित हुन सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दामा यी प्रतिवादीको भूमिका बढीमा मतियारसम्म रहेको देखिँदा मेरो पक्षलाई बढीमा मतियारसम्ममा सजाय हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । पुनरावेदक प्रतिवादी जियालाल सहनीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री महेशनारायण दासले, प्रतिवादी जियालाल सहनी लागु औषध खरिद बिक्रीको मुख्य अभियुक्त होइनन् । बरामदी मुचुल्कामा यिनको सहीछाप पनि छैन । यी प्रतिवादीको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानलाई थप कुनै पनि प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको देखिँदैन । सहअभियुक्तको पोल र अपुष्ट रहेको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानको आधारमा यिनीउपरको कसुर प्रमाणित हुन सक्दैन । अतः मेरो पक्षले प्रस्तुत मुद्दाको अभियोगबाट सफाइ पाउनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । पुनरावेदक प्रतिवादी ए थापा तामाङको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद सापकोटाले, प्रतिवादी ए थापा तामाङ लागु औषध खरिद बिक्रीको मुख्य अभियुक्त होइनन् । यिनले बरामदी लागु औषध खरिद गरेको वा बिक्री गरेको तथ्य पुष्टि हुन सकेको देखिँदैन । बरामदी मुचुल्कामा यिनको सहीछाप पनि छैन, यसप्रकारको बरामदी मुचुल्कालाई उच्च स्तरको

प्रमाणको रूपमा लिन मिल्दैन । यी प्रतिवादीको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानलाई थप कुनै पनि प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको देखिँदैन । सहअभियुक्तको पोल र अपुष्ट रहेको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानको आधारमा यिनीउपरको कसुर प्रमाणित हुन सक्दैन । कुनै पनि कसुरमा दोषी उम्कने र निर्दोष मानिस फस्ने हुनु हुँदैन । प्रस्तुत मुद्दामा अनुसन्धानकर्ताले मुख्य दोषीको खोज नगरी गोलमोलमा सबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोग लगाएको देखिन्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री प्रकाश गौतमले, प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूको संलग्नता लागु औषध खैरो हेरोइनको ओसारपसार तथा खरिद बिक्रीमा केन्द्रित छ । प्रतिवादीहरूले एकआपसमा मिलेर संगठित रूपमा लागु औषधको तहगत ओसारपसार गरेको देखिन्छ । लागु औषधको ओसारपसार, कारोबार जस्तो Possessory crime मा अभियुक्त सबैबाट लागु औषध बरामद हुन अनिवार्य हुँदैन, लागु औषधकै सन्दर्भमा अभियुक्तहरूको एकआपसमा सम्पर्कको कडी जोडिनु नै बरामदित लागु औषध कारोबारमा सबैको संलग्नता रहेको पुष्टि हुन्छ । हैन भने अन्यथा प्रमाणित गरी आफू निर्दोष रहेको तथ्य अभियुक्तले नै पुष्टि गर्नुपर्छ । अतः बरामदित लागु औषध खैरो हेरोइनको ओसारपसार एवं कारोबारसमेतमा यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरू सबैको संलग्नता रहेको हुनाले यी सबैलाई कसुरदार कायम गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७२/०७/२२ मा भएको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

अब, उपर्युक्त कानून व्यवसायीले गर्नुभएको बहस तथा मिसिल संलग्न कागजातसमेत अध्ययन

गरी हेर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन तथा प्रतिवादीहरू रमेश भन्ने बै लामा, जियालाल सहनी, ए थापा तामाङ र महेशप्रसाद कुर्मीसमेतको पुनरावेदन जीकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादी ए थापा तामाङको साथबाट ५३० ग्राम लागु औषध खैरो हेरोइन बरामद भएको र प्रतिवादीहरू रमेश भन्ने बै लामा, जियालाल सहनी, ए थापा तामाङ, महेशप्रसाद कुर्मी, जयराम तामाङ, रीता भन्ने कालीमाया तामाङसमेतले उक्त बरामदित लागु औषधको ओसारपसार एवं कारोबारसमेतका कसुर गरेकोले निज प्रतिवादीहरूलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(छ)(३) बमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग दाबी रहेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूमध्येका रमेश भन्ने बै लामा, जियालाल सहनी, ए थापा तामाङ, महेशप्रसाद कुर्मी र रीता भन्ने कालीमाया तामाङसमेतलाई सोही ऐनको दफा १४(१)(छ)(३) बमोजिम जनही १५ वर्ष कैद र जनही रु.५,००,०००।- जरिवाना हुने तथा प्रतिवादी दिनानाथ दासको हकमा मुलतबीमा रहने र प्रतिवादी जयराम तामाङले अभियोगबाट सफाइ पाउने भन्नेसमेत ठहर्‍याई सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१/३/१९ मा फैसला भएको देखिन्छ ।

३. सुरु फैसलाउपर चित्त नबुझाई प्रतिवादी जयराम तामाङलाई समेत अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत वादी नेपाल सरकार तथा अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत प्रतिवादीहरू रमेश भन्ने बै लामा, जियालाल सहनी, ए थापा तामाङ र महेशप्रसाद कुर्मीको तर्फबाट

पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन परेकोमा प्रतिवादीहरू रमेश भन्ने बै लामा, जियालाल सहनी, ए थापा तामाङ र महेशप्रसाद कुर्मीको हकमा सुरु सदर एवं प्रतिवादी जयराम तामाङको हकमा सुरु फैसला उल्टी गरी प्रतिवादी जयराम तामाङलाई समेत अभियोग दाबीअनुसार उल्लिखित ऐनको दफा १४(१)(छ)(३) बमोजिम जनही १५ वर्ष कैद र जनही रु.५,००,०००।- जरिवाना हुने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७२/०७/२२ मा फैसला भएको देखिन्छ ।

४. पुनरावेदन अदालत पाटनबाट हामी प्रत्येकउपर अभियोग प्रमाणित हुन नसकेको अवस्थामा पनि समग्रमा हामी पुनरावेदक सबैलाई मुख्य कसुरदार रहेको भनी त्रुटिपूर्ण फैसला गरेकोले सो फैसला उल्टी गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भनी प्रतिवादीहरू रमेश भन्ने बै लामा, जियालाल सहनी, ए थापा तामाङ र महेशप्रसाद कुर्मीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेको अवस्था छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी दिनानाथ दासको हकमा सुरु आदालतबाटै मुलतबीमा रहेको तथा सुरु फैसलाउपर प्रतिवादी रीता भन्ने कालीमाया तामाङको तर्फबाट एवं पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसलाउपर प्रतिवादी जयराम तामाङको तर्फबाट पुनरावेदन परेको नहुँदा निजहरूको हकमा विचार गरिरहन परेन ।

५. प्रस्तुत मुद्दाको उठान के कसरी भएको रहेछ भनी हेर्दा, मिति २०६९।०६।०२ मा नयाँ बसपार्कस्थित सडक किनारमा ए थापा तामाङले पिठ्युँमा बोकेको झोलाभित्र ५३० ग्राम लागु औषध खैरो हेरोइन बरामद भएको र उक्त लागु औषध बरामद गर्दा प्रतिवादी जयराम तामाङसमेत साथै रहेको भन्ने बरामदी मुचुल्का रहेको देखिन्छ । बरामदी लागु

औषध खैरो हेरोइन रहेको भन्ने राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशाला खुमलटारको परीक्षण प्रतिवेदन रहेको देखिन्छ भने प्रतिवादीहरूबाट यसलाई अन्यथा भन्नसकेको पनि देखिँदैन । यसबाट प्रस्तुत मुद्दामा बरामदित लागु औषध खैरो हेरोइन लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३१ ले निषेधित वस्तु Narcotic Drug रहेकोमा विवाद भएन । मिसिल संलग्न प्रहरी प्रतिवेदन हेर्दा, बरामदित लागु औषध रमेश भन्ने बै लामाले बिक्री गर्न पठाएको र जेम्स भन्ने व्यक्तिलाई कुरिरहेको अवस्थामा पक्राउ परेको भनी ए थापा तामाडले खुलाई दिएको र निज ए थापा तामाडले चिनाई दिएर नै रमेश भन्ने बै लामा पक्राउ परेको भन्ने बेहोरा खुलेको देखिन्छ । त्यसैगरी रमेश भन्ने बै लामाले सो लागु औषध आफूलाई कालीमाया तामाडले बिक्री गर्न दिएको भनी खुलाई दिएको र निज बै लामाले नै चिनाई दिएर कालीमाया तामाड पक्राउ परेको भन्ने छ । यसरी ए थापा तामाडको पोलले रमेश भन्ने बै लामा र बै लामाको पोलले कालीमाया तामाड पक्राउ परेको देखिन्छ । त्यसैगरी प्रतिवादीहरू महेशप्रसाद कुर्मी र जियालाल सहनी बरामदित लागु औषधको बाँकी भुक्तानी रकम लिन जाँदा कालीमाया तामाडको पोलबाट प्रकाउ परेको र निज प्रतिवादीहरूलाई कालीमाया तामाडले सनाखतसमेत गरिदिएको देखिन्छ ।

६. प्रतिवादी ए थापा तामाडले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा, रमेश भन्ने बै लामासँग रु.३,००,०००।- मा बिक्री भएपछि पैसा दिने गरी जयराम तामाडले मिलाई दिएको अवस्थामा जेम्स भन्ने व्यक्तिलाई रु.४,००,०००।- मा बिक्री गर्न भनी सो लागु औषध साथमा बोकेको अवस्थामा पक्राउ परेको हुँ भनी आरोपित कसुरमा साबित भई बयान गरिदिएको पाइन्छ । प्रतिवादी ए थापा

तामाडसँगै पक्राउ परेका प्रतिवादी जयराम तामाडले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा, प्रतिवादी ए थापा तामाडसँग सल्लाहमा नै लागु औषध बिक्री गर्न जेम्स भन्ने व्यक्तिलाई प्रतिक्षा गरिरहेको अवस्थामा पक्राउ परेको हुँ भनी बेहोरा खुलाई दिएको देखिन्छ । त्यसैगरी प्रतिवादी रमेश भन्ने बै लामाले उक्त लागु औषध प्रतिवादी कालीमाया तामाडसँग लिएको भनी खुलाई दिएको, कालीमाया तामाडले महेशप्रसाद कुर्मी तथा जियालाल सहनीबाट उक्त लागु औषध खरिद गरी लिएको भनी उल्लेख गरेको र जियालाल सहनीले उक्त लागु औषध दिनानाथ दासबाट खरिद गरी लिएको भनी यी प्रतिवादीहरूले कसुरमा साबिती रही बरामदित लागु औषध खैरो हेरोइनको कारोबारको सञ्जालमा संलग्न रहेको बेहोरा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको आ-आफ्नो बयानसमेतमा खुलाई दिएको देखिन्छ । यसरी मिसिल संलग्न बरामदी मुचुल्का, प्रहरी प्रतिवेदन तथा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको साबिती बयानबाट बरामदित लागु औषध खैरो हेरोइनको खरिद बिक्री एवं कारोबारको सञ्जालको रूपमा यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको संलग्नता रहेको भन्ने देखिन्छ ।

७. अर्कोतर्फ प्रतिवादीहरूको अदालतसमक्षको बयान हेर्दा, आफूहरू अभियोगमा निर्दोष रहेको, आफूहरूबाट लागु औषध बरामद नै नभएको तथा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान बेहोरा आफूहरूको होइन भनी अभियोगमा पूर्ण इन्कारी बयान गरिदिएको पाइन्छ । प्रतिवादीहरूका साक्षीका बकपत्र हेर्दा, प्रतिवादीहरू निर्दोष रहेका र अभियोग दाबी झुट्टा रहेको भनी लेखाई दिएको पाइन्छ । निज साक्षीहरूका बकपत्रबाट प्रतिवादीहरूको बरामदित लागु औषधको कारोबारमा संलग्नता सम्बन्धमा कुनै निर्दिष्ट तथ्य खुल्न सकेको

देखिँदैन । अर्कोतर्फ प्रहरी प्रतिवेदकहरू इन्दुनाथ पनेरू, अमृत राई, सुनिल श्रेष्ठसमेतले बरामदी तथा प्रहरी प्रतिवेदन बेहोरा ठिक हो भनी प्रतिवादीहरूको बरामदित लागु औषधको कारोबारमा संलग्नता रहेको भनी बकपत्र गरिदिएको पाइन्छ ।

८. यसरी प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरू अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष कसुरमा साबिती रहेका र अदालतसमक्ष कसुरमा इन्कारी रही दुई विपरीत खालका बयान गरिदिएको पाइन्छ भने वादी तथा प्रतिवादीका साक्षीहरूका बकपत्र पनि एकआपसमा विपरीत नै पाइन्छ । यस अवस्थामा प्रतिवादीहरूका कुन बयान प्रमाणमा लिने भन्नेतर्फ प्रमाणको थप विवेचना गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

९. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ मा, अभियुक्त सचेत अवस्थामा थियो र निजलाई कुनै बाध्य पारेको थिएन भन्ने अवस्थामा अभियुक्तले अदालतबाहेक अन्यत्र व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिन हुने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । **“...प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ अनुसार कुनै कुरा व्यक्त गर्दा अभियुक्त आफूले भने गरेको कुरा बुझ्न सक्ने गरी सचेत अवस्थामा थियो वा निजलाई बाध्य पारी, यातना दिई वा यातना दिने धम्की दिई वा कुनै कारबाही गर्ने धम्की दिई व्यक्त गर्न नलगाएको अवस्थामा अभियुक्तले अदालतबाहेक अन्यत्र व्यक्त गरेका कुराहरू पनि प्रमाणमा लिनुपर्ने...”** (ने.का.प. २०७५, अंक ८, कि.नं. १००७५, पृ. १५३४) भन्ने सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीहरू सबै साबालिग रहेका मिसिलबाट देखिन्छ । निजहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष साबिती रही बयान गर्दा निजहरूलाई सो गर्न बाध्य पार्ने, यातना दिने तथा निजहरूको

इच्छाविपरीत सो बयान गर्न लगाइएको भन्ने वस्तुनिष्ठ प्रमाण प्रतिवादीबाट पेस हुनसकेको मिसिलबाट देखिँदैन । कानूनबमोजिम स्थापित निकायबाट हुने कार्य अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म कानूनबमोजिम नै भएको मान्नुपर्ने हुन्छ । प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान बेहोरा आफ्नो होइन भनी अदालतसमक्ष खुलाइदिए तापनि आफ्नो इच्छा नहुँदानहुँदै पनि के कुन कारणले निजहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान कागजमा सहीछाप गरिदिएको हो ? सोको वस्तुनिष्ठ आधार प्रमाण खुलाउन सकेको देखिँदैन । यसबाट निज प्रतिवादीहरूको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान निजहरूको स्वेच्छिक कथन होइन रहेछ भनी मान्न मिलेन ।

१०. अदालतसमक्षको बयान नै अकाट्य प्रमाण हुने तथा अदालतबाहेक अन्यत्र भएको बयानको वैधता शून्य हुने पनि होइन । सामान्य क्रम विचारबाट समेत विवेचना गरी जुन बयान अन्य प्रमाणसँग logical and Corroborative देखिन्छ त्यसैलाई प्रमाणयोग्य मान्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान बेहोरा मिसिल संलग्न बरामदी मुचुल्का, प्रहरी प्रतिवेदन, प्रतिवेदकका बकपत्रसमेतबाट समर्थित भइरहेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू सबैले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बरामदित लागु औषध खैरो हेरोइन बिक्री वितरणकै लागि ओसारपसार गरेको, किन्ने व्यापारी खोजी हिँडेको भनी बयान गरिदिएको पाइन्छ । निजहरूले एकआपसमा पोल गरी निजहरूले लागु औषध एकआपसमा भुक्तानी बाँकी राखी लागु औषध बिक्रीपश्चात् चुक्ता गर्ने गरी खरिद बिक्री गरेको, बाँकी भुक्तानी लिन जाँदा पक्राउ परेको भन्ने तथ्य

खुलाई लागु औषधको कारोबारमा समग्र संलग्नताको कडीलाई क्रमिक रूपमा स्थापित हुने गरी बेहोरा खुलाई दिएको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू जियालाल सहनी, महेशप्रसाद कुर्मी, कालीमाया तामाङ, रमेश भन्ने बै लामा हुँदै लागु औषध खैरो हेरोइन बरामद भई पक्राउ पर्ने प्रतिवादी ए थापा तामाङ तथा जयराम तामाङसम्म आइपुग्दा लागु औषध कारोबारको सञ्जालको कडी र प्रतिवादीहरूको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान एकआपसमा परस्पर स्वाभाविक रूपमा रहेकोसमेत देखिँदा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान प्रमाणयोग्य नै देखिन आयो ।

११. अब प्रतिवादीहरूको बरामदित लागु औषध कारोबारमा संलग्नताको भार सम्बन्धमा हेर्दा, अनुसन्धानबाट खुलेका सुरु स्रोत व्यक्ति दिनानाथ दास हुँदै बरामदित लागु औषध प्रतिवादी ए थापा तामाङको साथबाट बरामद भएको तथ्य बरामदी मुचुल्कासमेतबाट स्थापित भएको छ । यसबिचमा यी प्रतिवादीहरूले एकले अर्कोलाई सो लागु औषध बिक्री गर्दै, भुक्तानीसमेत बाँकी राखी कारोबार गरेको देखिन्छ । लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १२ मा, यस ऐनअन्तर्गत पर्ने कसुरको सन्दर्भमा प्रमाणको भार अभियुक्तमा रहने विशिष्ट प्रावधान रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा बरामदित लागु औषधको साथ प्रतिवादी ए थापा तामाङसमेत पक्राउ परेको र निजसमेतका प्रतिवादीहरूले एक अर्कोलाई पोल गर्दै अलगअलग स्थानमा गई पक्राउ गर्ने कार्यमा सहयोग गरेको र कारोबारमा संलग्न रहेको भनी सनाखतसमेत गरिदिएको कार्यहरूबाट प्रतिवादीहरूको बरामद भएको लागु औषधमा समान सहभागिता रहेको देखियो । बरामदित लागु

औषध आफूहरू प्रत्येकबाट बरामद नभएको भन्ने पुनरावेदन जिकिर तथा पुनरावेदकको संलग्नता बढीमा मतियारसम्मको रहेको भन्ने विद्वान् कानून व्यवसायीको बहसतर्फ हेर्दा, लागु औषधको कारोबारजस्तो Possessory Crime मा यदि सबै प्रतिवादीबाट लागु औषध बरामद नभएको भन्नेसम्मको आधारमा अभियुक्त अभियोगबाट मुक्त हुँदै जाने हो भने लागु औषधजस्तो समाजमा गम्भीर समस्या निम्त्याउने वस्तुको नियन्त्रणमा नै प्रश्न चिह्न खडा हुन जान्छ । जसबाट उल्लिखित ऐनको उद्देश्य नै प्रभावहीन हुन जाने हुन्छ । वस्तुतः कुनै प्रतिवादीबाट लागु औषध बरामद भए पनि सो लागु औषधको कारोबारमा संलग्न रहेका पर्दा पछाडिका व्यक्तिहरूलाई समेत प्रमाणको रोहबाट विचार गर्ने पर्ने हुन्छ ।

१२. प्रस्तुत मुद्दामा यी सबै पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको संलग्नता बरामदित लागु औषध खरिद बिक्री एवं कारोबारमा सामूहिक रूपमा रहेको देखिन्छ । सबै प्रतिवादीहरूको भूमिका प्रस्तुत मुद्दामा मुख्य कर्ताकै रूपमा देखिन्छ । लागु औषध खैरो हेरोइनको स्रोत व्यक्ति दिनानाथ दासदेखि बरामद गरिएको व्यक्ति ए थापा तामाङसम्म नै एकआपसमा लहरोको रूपमा सम्पर्क सहकार्यको कडी जोडिएको यस अवस्थामा यी प्रतिवादीहरूको एकआपसमा सबैको सहमतिबाट अपराध पूर्ण गर्ने गरी लागु औषध कारोबारको मनसाय रहेको पुष्टि भएको देखिन्छ । जहाँसम्म मतियारसम्मको भूमिका हो कि भनी हेर्दा लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ (घ) तथा (च) समेतले लागु औषधको बिक्री वितरण गर्ने, लागु औषध खरिद बिक्री गर्ने, सञ्चय गर्ने र राख्ने वा ओसारपसार गर्ने कार्यलाई निषेधित कार्यमा राखी

लागु औषधको खरिद बिक्री एवं कारोबारलाई नै पूर्ण अपराधअन्तर्गत राखेको पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा सबै पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको संलग्नता बरामदित लागु औषधको खरिद बिक्री एवं कारोबारमा पुष्टि भइरहेको हुँदा यी पुनरावेदकहरूको संलग्नता मतियारसम्म रहेको भन्ने विद्वान् कानून व्यवसायीको बहस जिकिर स्थापित हुनसक्ने देखिएन।

१३. यस अदालतबाट प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश गर्दा, सबै प्रतिवादीहरूबाट लागु औषध बरामद नभएको, फौजदारी अपराधमा कसुरको मात्राअनुसार सजाय हुनुपर्नेमा प्रस्तुत मुद्दा प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने भन्नेसमेत उल्लेख भएको पाइन्छ। मिसिल संलग्न बरामदी मुचुल्का तथा प्रतिवादीहरूको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानसमेतबाट लागु औषधको खरिद बिक्री एवं कारोबारमा यी प्रतिवादीहरूको प्रत्येकको मुख्यकर्ताकै भूमिका देखिन्छ। खरिद बिक्री कार्यमा सामान्यतः खरिदकर्ता र बिक्रीकर्ता गरी २ पक्ष हुन्छन् भन्ने कारोबारको वस्तु कुनै एकसँग रहने गर्दछ। एकसाथ दुवै पक्षबाट कारोबारको वस्तु बरामद हुन सक्दैन। कुनै व्यक्तिको सो कारोबारमा संलग्नता रहे नरहेतर्फ विचार गर्दा सो कारोबारको वस्तुसँग निजहरूको संलग्नतालाई हेरी निष्कर्षमा पुगनुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा बरामदित ५३० ग्राम खैरो हेरोइन नै प्रतिवादीहरूका बिचमा एकआपसमा कारोबार भएको देखिन्छ भने भुक्तानीसमेत बाँकी राखी एकआपसमा खरिद बिक्रीसमेत गरेको देखिन्छ। स्रोत व्यक्तिदेखि नै प्रतिवादीहरूको संलग्नता र सम्पर्क प्रस्तुत मुद्दामा बरामदित लागु औषध बरामद हुँदासम्म निरन्तर रहेको देखिन्छ। प्रतिवादीहरूले एकआपसमा पोल गरी

एक अर्कालाई चिनाएर पक्राउ गर्ने तथा लागु औषध कारोबारकै भुक्तानी बाँकीसमेत राखी प्रणालीगत रूपमा एकआपसमा व्यापारिक सहकार्य गरी लागु औषधको कारोबार गरेको देखिन्छ। सामान्यतः फौजदारी कसुरमा प्रतिअभियुक्तउपरको कसुर छुट्टाछुट्टै प्रमाणित हुनुपर्ने तथा कसुरको मात्रासमेत प्रतिअभियुक्त स्थापित हुनुपर्ने हुन्छ तथापि सामूहिक रूपमा एकआपसमा संगठित जालो भई गरेको कसुरमा कसुरको मात्रा पनि सामूहिक रूपमै समान हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा यी सबै प्रतिवादीहरूको संलग्नता मुख्यकर्ता रही समान उद्देश्य लागु औषध कारोबार गर्ने नै रहेको देखिँदा केवल फरक-फरक स्थानमा पक्राउ परेको तथा सबैको साथबाट लागु औषध बरामद नभएको कारणले मात्र यी प्रतिवादीहरूको कसुरको मात्रा पनि फरक रहेको अनुमान गर्न नमिल्ने हुँदा यस अदालतबाट प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश गर्दा उल्लिखित आधार कारण प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित हुनसक्ने देखिँदैन।

१४. लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(छ)(३) मा, “... अफिम, कोका वा सोबाट बनेको १०० ग्रामदेखि माथि लागु औषधको कारोबार गर्नेलाई पन्ध्र वर्षदेखि जन्मकैद र पाँच लाख रुपैयाँदेखि पच्चीस लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना हुने” प्रावधान छ। प्रस्तुत मुद्दामा बरामदित लागु औषध खैरो हेरोइन रहेको र सोको परिमाण ५३० ग्राम रहेको हुँदा यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको कसुरको संलग्नता उल्लिखित दफा १४(छ)(३) बमोजिमै रहेको देखिन्छ। यसरी प्रतिवादीहरूको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान, सहप्रतिवादीहरूको पोल, बरामदी मुचुल्का, प्रहरी प्रतिवेदनसमेतले प्रस्तुत मुद्दामा लागु औषध

खैरो हेरोइनको मुख्य स्रोतको रूपमा रहेका प्रतिवादीहरू दिनानाथ दास, जियालाल सहनी तथा महेशप्रसाद कुर्मी, कालीमाया तामाङ, रमेश भन्ने बै लामा हुँदै ए थापा तामाङ एवं जयराम तामाङसमेत हुँदै लागु औषध बरामद भएको तथा यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरू बरामदित लागु औषध खैरो हेरोइन खरिद बिक्रीसमेतमा मिलिभगत रही संगठित रूपमा बरामदित लागु औषध खैरो हेरोइनको कारोबारसमेतको कसुरमा संलग्न रहेको पुष्टि भएको यस अवस्थामा कानूनले निर्दिष्ट गरेको प्रावधानअन्तर्गत रही उल्लिखित दफा १४(छ)(३) बमोजिम यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला न्यायसङ्गत नै देखिँदा परिवर्तन गरिरहन परेन ।

१५. तसर्थ माथि विवेचित आधार र कारणबाट यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूसमेतले संगठित रूपमा लागु औषध खैरो हेरोइन खरिद बिक्री एवं कारोबारसमेत गरेको पुष्टि भएको हुँदा प्रतिवादीहरू रमेश भन्ने बै लामा, जियालाल सहनी, ए थापा तामाङ र महेशप्रसाद कुर्मीसमेतलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१) (छ)(३) बमोजिम जनहि १५ (पन्ध्र) वर्ष कैद र जनही रु.५,००,०००।- (पाँच लाख) जरिवाना हुने गरी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको सुरु फैसला सदर हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७२/०७/२२ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । अभियोग माग दाबीबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्दैन । यो फैसलाको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई प्रस्तुत फैसलाको जानकारी दिनु तथा प्रस्तुत फैसला विद्युतीय प्रणालीमा अपलोड

गरी दायरीको लगत कट्टा गर्नु र मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.पुरुषोत्तम भण्डारी

इजलास अधिकृत : वसन्तप्रसाद मैनाली
इति संवत् २०७६ साल मंसिर ५ गते रोज ५ शुभम् ।

४४४ ३३३

निर्णय नं. १०४१८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशकुमार ढुंगाना
फैसला मिति : २०७६।७।५

मुद्दा: अंश चलन

०७१-CI-०७०९

पुनरावेदक / प्रतिवादी : मोहनप्रसाद उपाध्याय
शर्माकी माइली श्रीमती सर्लाही जिल्ला
परवानीपुर गा.वि.स. वडा नं. ६ घर भई
हाल ल.पु.जि.ल.पु.उ.म.न.पा. वडा नं. ४
बस्ने शारदादेवी खतिवडा

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ३५
बस्ने सावित्रीदेवी खतिवडासमेत

०७२-CI-११४६

पुनरावेदक / वादी : मोहनप्रसाद उपाध्याय शर्माको
जेठी श्रीमती का.जि.का.म.न.पा. वडा नं.
३५ बस्ने सावित्रीदेवी खतिवडा

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : मोहनप्रसाद उपाध्याय शर्माकी
माइली श्रीमती सर्लाही जिल्ला परवानीपुर
गा.वि.स.वडा नं. ६ घर भई हाल ल.पु.
जि.ल.पु.उ.म.न.पा. वडा नं. ४ बस्ने
शारदादेवी खतिवडासमेत

- बाबु आमाले जुनसुकै स्रोतबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति छोराछोरीका लागि पैतृकसरह हुन्छ । सौतेनीआमाले बकसपत्र, दाइजो जुनसुकै माध्यमबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति आफ्नो छोरा छोरीलाई पैतृक हुने, सौतेनीतर्फबाट जन्मेका छोरा छोरीको लागि नहुने भनी व्याख्या गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १६)

वादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री युवराज भण्डारी

प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री मीरा ढुङ्गाना, श्री सर्मिला श्रेष्ठ, श्री पुन्यशिला दवाडी, श्री शकुन्तला बस्नेत

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०४२, अंक १, नि.नं.२२२३
- ने.का.प.२०६४, अंक २, नि.नं.७८१४
- ने.का.प.२०७५, अंक ९, नि.नं.१०१०१

सम्बद्ध कानून :

- नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१०

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री चन्द्रबहादुर सारु
काठमाडौं जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री टिकाबहादुर हमाल
मा.न्या.श्री सहदेवप्रसाद बास्तोला

पुनरावेदन अदालत पाटन

फैसला

न्या.विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ : तत्कालीन

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम वादी प्रतिवादीहरूले दोहो-च्याई हेरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा यस अदालतको मिति २०७१।९।१३, र मिति २०७२।९।२७ मा निस्सा प्रदान भई यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :

तथ्य खण्ड

हामी फिरादीको पति पिता विपक्षी मोहनप्रसाद शर्माका तीन श्रीमतीमध्ये जेठी श्रीमती म सावित्रीदेवी खतिवडा, माइली श्रीमती शारदादेवी खतिवडा र कान्छी श्रीमती सावित्री खतिवडा भएकोमा जेठी श्रीमती म सावित्रीदेवी खतिवडा तर्फबाट फिरादी नारद खतिवडाको मात्र जायजन्म भएको छ । माइली श्रीमतीबाट तीनजना छोरीहरूको जायजन्म भएकोमा तीनवटै छोरीको बिहे भई आ-आफ्नो घर गइसकेको अवस्था छ । कान्छी विपक्षी सावित्री खतिवडाको तर्फबाट अहिलेसम्म कुनै जायजन्म भएको छैन । परिवारमा ५ जना अंशियार छौं । हामी अंशियारबिच अंशबन्डा भएको छैन । अंशियारहरूको विवाह खर्च पर सार्नु पर्ने अवस्थासम्म छैन । म वादी सावित्रीदेवी खतिवडाको

विपक्षी मोहनप्रसादसँग धर्म परम्पराअनुसार २०१५ सालमा विवाह सम्पन्न भएको र हाम्रो सम्बन्धबाट २०२९ सालमा छोरा नारदप्रसाद खतिवडाको जन्म भएको हो । पतिले विपक्षी शारदादेवी खतिवडालाई २०३० सालमा विवाह गरी ल्याउनु भए तापनि हामी एकसाथ बस्दै आएका थियौं । विपक्षी पति पिता नेपाली सेनामा कार्यरत भएको हुँदा नोकरीको सिलसिलामा विभिन्न ठाउँमा जाँदा अधिकांश समय विपक्षी सौता शारदादेवी खतिवडासँगै बस्ने गर्नु भएकोले म छोरा नारद खतिवडालाई लिई माइतीको शरणमा बसी जीवन निर्वाह गर्दै आएँ । यसैबिच पति पिताले विपक्षी सावित्री खतिवडालाई विवाह गरी ल्याएपछि २०६३ पश्चात् विपक्षीहरू एकजुट भई फिरादीहरूलाई खान लाउन नदिने, अंश माग गर्दा भएको सम्पत्ति अन्य श्रीमतीहरूका नाउँमा राखिसके, जे गर्नुपर्छ गर भनी जवाफ दिएकाले बाध्य भई उपस्थित भएका छौं । मुलुकी ऐन अंशबन्डाको १० नं. मा पति पिताले इज्जतअनुसार खान लाउन नदिए अंश दिनु पर्ने दायित्व रहेको छ । बन्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति विपक्षीहरूको जिम्मामा रहेकोले फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी बन्डा गर्नु पर्ने सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी लिई ५ भागको २ भाग अंश दिलाई पाउँ भन्ने फिराद पत्र ।

विपक्षी फिरादीहरू म प्रतिवादी मोहनप्रसाद उपाध्यायको जेठी श्रीमती र छोरा हुन् । मैले सावित्रीदेवीलाई २०१५ सालमा विवाह गरी २०३० सालमा छोरा नारद खतिवडाको जन्म भएको हो । प्रतिवादी शारदादेवीलाई २०२६ सालमा र सावित्री खतिवडालाई २०६३ सालमा विवाह गरेको हुँ । विपक्षीहरूले अंश पाएको छैन भनी दाबी लिएको कुरा झुट्टा हो । मैले २०१५ सालमा फिरादीलाई

विवाह गरी साबिक घर उदयपुर डुम्रेमा राखेकोमा २०२१ सालमा सर्लाही जिल्लामा जग्गा खरिद गरी सबै परिवार तराईमा बसोवास गर्न थालेपछि विपक्षी सावित्री घरमा नबस्ने, माइतमा जाने, माइत गएपछि लगातार एक डेढ वर्ष बस्ने, लिन गए घर आउने, ५/७ महिना बसेपछि पुनः माइत गई बस्ने गरी ८/१० वर्ष बिते । घरायसी व्यवहार र पारिवारिक जीवन अस्तव्यस्त भएपछि २०२६ सालमा शारदादेवीसँग दोस्रो विवाह गरें । दोस्रो श्रीमतीबाट ३ छोरीहरूको जायजन्म भई विवाह दान भइसकेको छ । म २०३२ सालमा पशुपतिप्रसाद गणबाट अवकाश लिई घरमा बसी आएको छु । विपक्षीले २०३२ सालतिर तत्कालीन अञ्चलाधीश कार्यालय, जनकपुरमा मेरो विरुद्धमा अंश पाउँ भनी उजुरी निवेदन दिएकोले मैले अंश नपाएको भए पनि पछि अंश भागबाट कट्टी हुने गरी पिता विष्णुप्रसाद खतिवडाको नामबाट अंशबापत निजलाई ०-८-० खेत घडेरी जग्गा चल सम्पत्ति हाडाभाडासमेत उसै बखत दिइसकेको छु । २०६४ साल कार्तिक महिनामा छोरा नारद खतिवडासमेतलाई सेवाबाट पाएको एकमुष्ट रकम रु.६०,०००।- नगद दिइसकेको छु । कान्छी श्रीमती सावित्री खतिवडालाई समेत अंशबापत का.जि. सुन्दरीजल गा.वि.स.मा ०-१०-० जग्गा दिएको छु । माइली श्रीमतीलाई अंश दिन बाँकी छ । विगत केही वर्ष यता म बिरामी भई हिँडुल गर्न नसक्ने भएपछि मेरो नाउँमा रहेको एक मात्र पैतृक सम्पत्ति सर्लाही जिल्ला जब्दी गा.वि.स. वडा नं. ७ (ख) कि.नं. १३७ को ज.वि. ०-३-० तीन कठ्ठा बिक्री गरी आफूलाई औषधी उपचार गर्न र माइली श्रीमती शारदादेवीलाई अंशबापत केही नगद रूपैयाँ दिनको लागि जग्गा बिक्री गर्न छोरा नारदप्रसाद खतिवडालाई काठमाडौं जिल्ला अदालतमा मिति २०६७।७।१२

मा अधिकृत वारेसनामा मुकरर गरी दिएको थिएँ । उक्त जग्गा बिक्री गरी हालसम्म मलाई रकम नबुझाई भागी हिँडिरहेको अवस्थाछ । मैले रूपैयाँ माग्छु, जग्गा बिक्री गरेको रूपैयाँ फिर्ता गर्नुपर्छ भनी उल्टै मलाई दुःख हैरानी दिने नियतले झुठ्ठा मुद्दा दायर गरेका हुन् भन्ने प्रतिवादी मोहनप्रसाद उपाध्यायको प्रतिउत्तर पत्र ।

विपक्षी पति मोहनप्रसाद खतिवडासँग मिति २०२६ फागुनमा मेरो सामाजिक परम्पराबमोजिम विवाह भएको हो । विवाहपश्चात् पतिले का.जि. का.म.न.पा. घट्टेकुलो डेरा खोजी राख्नु भयो । विवाह भएको १ वर्षसम्म हामी श्रीमान् श्रीमतीको जीवन राम्रोसँग सञ्चालन भए पनि १ वर्षपश्चात् पतिको बानी व्यवहारमा परिवर्तन हुन थाल्यो । पति पूर्व नै विवाहित भएको कुरा पछि मात्र थाहा पाएँ । पतिले मलाई अहिलेसम्म पैतृक सम्पत्ति, जागिरबाट आएको रकम केही पनि दिनु भएको छैन । पति कोठामा कहिले आउने कहिले नआउने गर्न थाल्नु भएको, मेरो आयस्रोत केही नभएकोले सर्लाही माइती आमाको शरणमा गई बसेँ । गर्भवती अवस्थामा माइतीको घरमा बस्न पनि गाह्रो भएकोले जनकपुरमा राधा भण्डारीको घरमा भान्सेको काम गर्न थालेँ । छोरीको जन्मपछि पतिको पत्ता लगाई काठमाडौँ आउँदा भेट दिन नमानेकोले साथीभाइले सम्झाएपछि डेरा खोजी राख्नु भयो । केही समयपश्चात् माइली छोरी र कान्छी छोरीको जन्म भयो । घरमा बस्दा विपक्षी सौता अंश लिई बसेको हुनाले गरिखानसमेत केही जग्गा नदिएकोले बस्न नसकी आमासँग रहे बसेको समयमा तुलो बुबाको छोरा दाजु बिरामी भएकोले हेरचाह गर्दा कामबाट खुसी भई केही जग्गा दिनु भयो । केही काम गरेर भए पनि छोरीहरूको पालनपोषण शिक्षा दिक्षाको लागि काठमाडौँ आई गार्मेन्ट फेक्ट्रीमा ऊनको डल्ला

बनाउने काम गरें । त्यसपछि सुपर बिस्कुट कारखाना सानेपामा ६ वर्ष, काठमाडौँ नर्सिङ होममा १ वर्ष, ब्यालरी सिलिन्जरकोमा १ वर्ष, बेएन्ड किङ र यान्स राइडरकोमा ५ वर्ष, क्यारोल र डेभिडकोमा १२ वर्ष काम गरे । सो समयमा म मैया बस्नेतको घरमा डेरा गरी घरको खाना पकाउनेदेखि परिआएको सबै काम गरेकोले प्रसन्न भई ललितपुरको ५ आना जग्गा बक्स गरी दिनुभयो । सोही जग्गामा दुःखजेलो गरी कमाएको रकमबाट घर निर्माण गरी बस्दै आएको छु । मिति २०६३ सालमा सावित्री खतिवडालाई विवाह गरी ल्याएपछि अवकाश हुँदा पाएको रकमसमेत पतिले जेठी र कान्छी श्रीमतीलाई दिनु भयो । कान्छी श्रीमतीलाई सुन्दरीजलमा जग्गा किनी दिनु भयो । छोरालाई ०-८-० जग्गा दिएको, ०-३-० जग्गा अधिकृत वारेसनामाबाट दिएको भन्ने सुनेको छु । मैले रिझाएबापत प्राप्त गरेको र आफैँले कमाएको सम्पत्ति मुलुकी ऐन, स्त्री अंश धनको महल १, ५ नं. बमोजिमको आफूखुसी गर्न पाउने भन्ने कानूनी व्यवस्था हुँदाहुँदै पनि उक्त सम्पत्ति खाने नियतले दायर गरेको फिराद पत्र मुलुकी ऐन १८० नं. बमोजिम खारेज गरी भन्ने प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाको प्रतिउत्तर पत्र ।

प्रतिवादीमध्येकी सावित्री खतिवडाको नाममा सुरु अदालतबाट जारी ३० दिने म्याद सूचना मिति २०६७।५।१६ को राजधानी दैनिकमा प्रकाशित सूचना मिसिल सामेल रहेको ।

म प्रतिवादी शारदादेवीलाई चिन्दछु निजले ललितपुर जिल्लाको क्षेत्रफल ५ आना जग्गा बकस पत्रबाट पाएकी हुन् । शारदादेवीलाई दुःखजिलो गरी आर्जेको सम्पत्ति पैतृक नभएकोले वादीहरूले प्रतिवादी शारदादेवीबाट अंश पाउने होइनन् शारदादेवीसँग भएको सम्पत्ति बकसबाट प्राप्त गरेको

तथा दुःखजिलो गरी आर्जेको हो भन्ने प्रतिवादी शारदादेवीका साक्षी ललिता विष्टले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वादी प्रतिवादीहरू ५ अंशियार भएको हुँदा वादीहरूले ५ भागको २ भाग अंश पाउनु पर्ने हो भनी वादीका साक्षी अनिलकुमार ढुंगानाले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वादीले प्रतिवादीहरूबाट अंश पाउने नै देखिँदा फिराद परेको अधिल्लो मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सो मितिसम्मको बन्डा गर्नु पर्ने चल अचल सम्पत्तिको फाँटवारी लिई, स्वेस्ता उतार झिकाई, परस्परमा सुनाई, नपुग कोर्ट फी वादीबाट दाखिला गराई पेस गर्नु भन्ने सुरु जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।१।५ मा भएको आदेशबमोजिम प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाले मिति २०६८।२।४ मा र वादीले मिति २०६८।२।२६ मा पेस गरेको तायदाती फाँटवारी र एकआपसमा मिति २०६८।७।६ गते फाँटवारी सुनी गरी दिएको कागज मिसिल सामेल रहेको ।

वादी नारदप्रसाद खतिवडाले कि.नं. १२, कि.नं. ६२७ र त्यसमा बनेका घरसमेतबाट ५ भागको १ भाग अंश पाउने ठहर्छ । वादी सावित्रीदेवी खतिवडाले, तायदाती फाँटवारीमा बन्डा गर्नुपर्ने पैतृक सम्पत्ति पेस हुन आएको नदेखिँदा प्रतिवादीहरूबाट अलगसम्म हुने तर अंशबन्डा पाउने सक्ने देखिएन । बहसको क्रममा वादी सावित्रीदेवी खतिवडाको नाममा कि.नं. १४७२ को जग्गा दर्ता रहेको भनी जग्गाधनी प्रमाणपुर्जाको प्रतिलिपि पेस गरेको विषयमा त्यस सम्बन्धमा अंश दपोटतर्फ फिराद परेमा कानूनबमोजिम हुने र तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख गरेको ऋणको हकमा साहुको उजुर परेका बखत ठहरेबमोजिम हुने ठहर्छ भन्ने

मिति २०६८।७।२३ मा भएको फैसला ।

पुनरावेदकमध्येको म नारदप्रसाद खतिवडालाई फिराद मागदाबीबमोजिम ५ भागको १ भाग अंश पाउने ठहर गरी फैसला भएकोमा चित्त बुझेको छ । बन्डा गर्नुपर्ने सम्पत्ति घर जग्गा पैतृक भनी उल्लेख गरी बन्डा गर्नुपर्नेमा बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति आफूखुसी गर्न पाउने निजी सम्पत्ति सौताने छोराको हदसम्म अंश पाउने ठहर्छ भन्ने फैसला भएको हुँदा पैतृक सम्पत्तिलाई निजी आर्जनको (बकसपत्रको) माध्यमबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति भनेको हदसम्म सुरु फैसला चित्त बुझेको छैन । शारदादेवी खतिवडाको नाममा खरिद गरी राखिएको घर जग्गा खरिद गर्दा बकसपत्रको माध्यमबाट खरिद गरेको भए पनि उक्त जग्गा सगोलको पैतृक सम्पत्तिबाट बढेबढाएको र पिताको आर्जनबाट खरिद गरी विपक्षी सारदा खतिवडाको नाममा राखिएको हो । यस्तो सम्पत्ति रीतपूर्वक बन्डा नभएसम्म जुनसुकै अंशियारको नाममा भएपनि सबै अंशियारलाई बराबरी बन्डा लाग्छ । त्यस्तो सम्पत्ति आफूखुस हुने सम्पत्ति भन्न मिल्दैन । हामी पुनरावेदकहरूको अंश हक मार्न विपक्षी शारदादेवीको नाममा बकसपत्रको माध्यमबाट खरिद गरिएको हो । कान्छी सौता, सौतेनी आमा सावित्री खतिवडाका नाममा रहेका जग्गाहरू बिक्री गरेउपर परेका लिखत बदर मुद्दामा सगोलको अंश हक लाग्ने सम्पत्ति भनी लिखत बदर हुने गरी फैसला भएको स्थितिमा विपक्षी नामको सम्पत्ति हालैदेखिको बकसपत्रको माध्यमबाट खरिद गरेको निजी आर्जनको भनी बन्डा नलाग्ने ठहर्न्याएको फैसला मिलेको छैन । पति पिता मोहनप्रसाद मिति २०६८।७।३० मा स्वर्गारोहण हुनु भएकोले पितालाई विपक्षी नबनाएको, हाल हामी ४ अंशियार हुँदा ४ भागको २ भाग अंश पाउने ठहर गरी सुरु फैसला

नारदप्रसाद खतिवडाको हकमा आंशिक उल्टी गरी साबित्री खतिवडाको हकमा फिराद दाबीबमोजिम गरिपाउँ भन्ने वादीहरूको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा सुरु फैसलाको छायाँप्रतिबाट निवेदक वादीहरूको नाममा बन्डा गर्नुपर्ने सगोलको कुनै चल अचल सम्पत्ति रहेको भन्ने नदेखिएको र वादीहरूले सुरु तहमा समेत कोर्ट फी पछि दाखिला गर्ने गरी सुविधा लिनु भएकोले निवेदक वादीहरूबाट कानूनबमोजिम लिनुपर्ने कोर्ट फीको रकम पछि लिने गरी नेपाल कोर्ट फी ऐन, २०१७ को दफा २३ बमोजिम आदेश पर्चा गरिदिएको छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।३।२५ को आदेश ।

मैले हरिवन गा.वि.स. वडा नं.५ कि.नं.१२ को क्षे.फ.१-२-१४ जग्गा र ललितपुर जिल्ला ललितपुर उपमहानगरपालिका वडानं.४ कि.नं.६२७ को क्षे. फ ०-५-० जग्गा रिझाएबापत हालैदेखिको बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको हो । आफू स्वयम्ले दुःखजिलो गरी कमाएको सम्पत्ति स्त्री अंशधनको महलको १, ५ नं. अंशबन्डाको १८ नं. को कानूनी व्यवस्थाबाट बन्डा गर्नु नपर्ने देखिएको अवस्थामा छोरा शब्दको व्याख्या गरी वादी नारद खतिवडाले १ भाग पाउने गरी भएको फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा ललितपुर उपमहानगरपालिकाको सिफारिससमेतको आधारमा निवेदकको माग मनासिब नै देखिन आएकोले पछि ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल कोर्ट फी नलिई पुनरावेदन दर्ता गर्न कोर्ट फी ऐन, २०१७ को दफा २३ बमोजिम यो आदेश पर्चा गरिदिएको छ भन्ने मिति २०६९।२।३१ मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेश ।

यसमा दुवै पक्षको पुनरावेदन पर्न आएको देखिएकोले, मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ परेको पुनरावेदन परस्परमा सुनाई लगाउका मुद्दाहरू साथै राखी नियमानुसार पेस गर्ने भन्ने मिति २०६९।९।१२ मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेश ।

सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।७।२३ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक वादी प्रतिवादी दुवै थरीका पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७०।४।१४ मा भएको फैसला ।

पति मोहनप्रसाद शर्माको मिति २०६८।७।३० मा मृत्यु भइसकेको छ । सर्लाही हरिवन गा.वि.स. वडा नं. ५ (ग) कि.नं.१२ को क्षे.फ. १-२-१४ जग्गा निवेदिकाको आफ्नो भाउजू धनकुमारी उपाध्याय दाहालबाट मिति २०३६।१२।२१ मा बकस प्राप्त गरेको सम्पत्ति हो । ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ४ को क्षे.फ. ०-५-० जग्गा मिति २०४७।६।२६ मा मैया बस्नेतले हालैदेखिको बकसपत्र गरिदिएको हो । लिखतको कैफियत महलमा "तपाईं शारदादेवी खतिवडाले हामीलाई परी आएको कामकाजमा सहयोग मद्दत गरिदिएबापत यो जग्गा हालैदेखिको बकसपत्र गरिदिएको छु भन्ने उल्लेख छ । मुलुकी ऐन, स्त्री अंश धनको ४ नं. मा स्वास्नी मानिसलाई माइती मावलीपट्टिका नातेदार इष्टमित्रहरूले दिएको चल अचल सम्पत्ति र त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्ति दाइजो ठहर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था छ । यसरी प्राप्त भएको सम्पत्तिमा प्राप्त गर्ने व्यक्तिको एकल हक स्वामित्व, आफूखुसी गर्न पाउने हुन्छ । मैले फाँटवारी दिँदासमेत दुवै कित्ता जग्गाको स्रोत

बकसपत्र हो, बन्डा लाग्ने प्रकृतिका होइनन् भनेको छु। स्त्री अंश धनको १ नं. ले कन्या सदवा वा विधुवा स्वास्नी मानिसले आफ्नो चल अचल सम्पत्ति आफूखुसी गर्न पाउँछन् भन्ने व्यवस्था छ। उक्त दुवै जग्गा निवेदिकाको स्वआर्जनको सम्पत्ति हुँदा कसैलाई बन्डा लगाउनु पर्ने प्रकृतिका होइनन्। अंश जीवनकालमा एक पटक लिइन्छ। वादीहरूले अंश पाइसकेको भन्ने कुरा प्रतिवादी पति मोहनप्रसाद उपाध्यायको प्रतिउत्तरपत्रमा उल्लेख छ। प्रत्यर्थी नारद खतिवडा मेरा सौतेनी छोरा हुन्, निजको जन्म पति मोहनप्रसाद उपाध्याय र म निवेदकको वैवाहिक सम्बन्धबाट भएको होइन, प्रत्यर्थीसँग निवेदिकाको जन्मजात पारिवारिक र प्राकृतिक सम्बन्ध गाँसिएको होइन, सौतेनी आमाले बकसपत्रबाट पाएको सम्पत्तिमा सौतेनी छोराले अंश पाउँछ भनी व्याख्या गर्नु न्यायोचित हुँदैन। निवेदकको आफ्नो ज्ञान, सिप, प्रयासबाट आर्जन गरेको निजी तवरले दान बकस पाएको त्यस्तो सम्पत्ति सौतेनी छोरालाई बन्डा लाग्ने गरी अंशबन्डाको १८ नं. स्त्री अंश धनको १ नं. ५ नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि र अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तको विपरीत हुने गरी जिल्ला अदालतले गरेको फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला नमिलेकोले दोहोर्‍याई हेरी निवेदन जिकिरबमोजिम गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाले गरेको निवेदनपत्र।

यसमा माइतीको भाउजू पर्नेबाट बकसपत्र पाएको जग्गासमेतमा सौतेनी छोरा नारद खतिवडाको समेत अंश हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०७०।४।१४ मा भएको फैसलामा स्त्री अंश धनको ४ नं. अंशबन्डाको १८ नं. अ.बं १८४क. तथा प्रमाण ऐन, २०४८ को दफा ५४ समेतको व्याख्यात्मक त्रुटि विद्यमान देखिएकोले न्याय

प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ। सुरु, रेकर्ड, भए प्रमाण मिसिल र विपक्षीसमेतलाई झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।९।१३ को आदेश।

शारदादेवी नामदर्तामा रहेका जग्गाहरू पति मोहनप्रसाद उपाध्यायको आर्जनबाट खरिद गरेका घर जग्गा हो, उक्त जग्गा खरिद गर्दा बकसपत्रको माध्यमबाट खरिद गरे पनि सगोलको पैतृक सम्पत्तिबाट बढे बढाएको र विपक्षी शारदादेवीको नाममा राखेको हो। पिता पुर्खाको पालाको सम्पत्ति र त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्ति सगोलको अंशियारमध्ये जोसुकै अंशियारको नाममा राखे पनि सबै अंशियारको बराबरी भाग लाग्छ। पति मोहनप्रसाद शर्माको मिति २०६८।७।३० मा मृत्यु भएकोले अहिले ४ अंशियार छन्, नातामा र अंशियार हो भन्ने कुरामा विवाद छैन। अहिलेसम्म अंशबन्डा भएको छैन, अंशबन्डा भएको छ भन्ने कुनै कागज प्रमाण देखाउन सकेको छैन। उक्त जग्गा मेरोसमेत अंश हक लाग्ने हो। म निवेदकको नाममा कुनै सम्पत्ति छैन, पतिको कान्छी श्रीमती सौता एवं सौतेनी आमा साबित्री खतिवडाका नाममा समेत जग्गाहरू रहेको थियो। उक्त जग्गाहरू लगाउको लिखत बदर मुद्दामा सगोलको हक लाग्ने सम्पत्ति भनी लिखत बदर हुने भनी फैसला भएको छ। स्त्री अंश धनको १ र ५ नं. बमोजिम दाइजोको माध्यमबाट प्राप्त आफूखुसी गर्न पाउने भएकोले निजी सम्पत्ति भनी मलाई बन्डा दिएको छैन। सगोलमा रहेको अवस्थामा पतिले आर्जन गरेको सम्पत्ति बकसपत्रको माध्यमबाट खरिद गरी विपक्षीको नाममा राखेकोमा सोबाट मैले अंश पाउन नसक्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी हुने हुँदा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरी फिराद दाबीबमोजिम

गरिपाउँ भन्ने वादीमध्येका सावित्रीदेवी खतिवडाको तर्फबाट यस अदालतमा परेको निवेदन ।

यसमा यिनै प्रतिवादीमध्येका शारदादेवी खतिवडाले यस अदालतमा दर्ता गराएको ०७०-RI-०९१८ को निवेदनमा मिति २०७१।९।१३ मा निस्सा प्रदान गरी मुद्दा चलिरहेको र सो निस्सा मिसिल सामेल देखिँदा उक्त निवेदनसँग प्रस्तुत मुद्दा अन्तरप्रभावी देखिँदा सोही निस्साका आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा पनि न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा १ को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । प्रस्तुत मुद्दाको सुरु रेकर्ड भए प्रमाण मिसिलसमेत झिकाई विपक्षीहरूलाई सूचना म्याद जारी गरी आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।९।२७ को आदेश ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनपत्रसहितको मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरियो ।

पुनरावेदक वादी सावित्रीदेवी खतिवडाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री युवराज भण्डारीले वादी प्रतिवादीहरू एकासगोलका अशियार रहेको कुरामा विवाद छैन, वादीहरूले पहिने नै अंश पाइसकेकोले अंश दिनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादीमध्ये मोहनप्रसाद उपाध्यायको जिकिर रहे पनि पहिले नै अंश पाइसकेको भन्ने देखिने स्पष्ट प्रमाण पेस गरेको छैन । वादी प्रतिवादीहरूको सौतेनी व्यवहार रहेको भन्ने देखिएको, परिवारका मूल व्यक्ति पति, पिता नेपाली सेनामा सरकारी जागिरे भन्ने देखिएको छ । परिवारको सबै जग्गा जमिन प्रतिवादीहरू माइली र कान्छी श्रीमतीका नाममा राखेको देखिएको छ ।

फाँटवारीको आदेश हुँदा बकसबाट पाएको जग्गा बन्डा गर्नु नपर्ने भनी प्रतिवादी शारदादेवीले उल्लेख गरेको छ । कान्छी श्रीमती नाम दर्तामा रहेका जग्गा बिक्री गरेउपर लिखत बदरसमेतका मुद्दा परी वादीको दाबीबमोजिम ठहर फैसला भएका छन् । बन्डा गर्नु नपर्ने भनिएका जग्गा पति मोहनप्रसाद उपाध्यायको आर्जनबाट बकसपत्रको माध्यमबाट खरिद गरी प्रतिवादीका नाममा राखिएको हुँदा सबै अशियारको बराबरी अंश हक लाग्ने जग्गा हो । प्रतिवादी मोहनप्रसादको मिति २०६८।७।३० मा मृत्यु भइसकेकोले जीवित अशियार ४ जना हुँदा सोहीबमोजिम बन्डा हुनुपर्ने अवस्था छ । बकसपत्रको माध्यमबाट प्राप्त गरेको देखिएको भनी वादीमध्येका सावित्री खतिवडालाई अंश भाग नलाग्ने ठहर्‍याएको सुरुको फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिलेकोले बदर गरी फिराद दाबीबमोजिम गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदक प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री मीरा ढुङ्गाना, श्री सर्मिला श्रेष्ठ, श्री पुन्यशिला दवाडी, श्री शकुन्तला बस्नेतले वादीहरूले पहिले नै अंश पाइसकेको भन्ने कुरा प्रतिवादी मोहनप्रसाद उपाध्यायको प्रतिउत्तरबाट देखिएको छ । अंश एकपटक प्राप्त गरिने हुन्छ । परिवारमा सौतेनी व्यवहार देखिएको र एकासगोलमा रहन बस्न सक्ने वातावरण नहुँदा प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडालाई माइतीतर्फका भाउजूले २०३६ सालमा बकस गरिदिएको सर्लाही हरिवन-५ग को कि.नं.१२ को जग्गा र दाता मैया बस्नेतले रिझाएबापत मिति २०४७।६।२६ मा बकस गरिदिएको ललितपुर-४ को कि.नं. ६२७ को जग्गा बकसबाट प्राप्त गरेको हुँदा

अन्य अंशियारको हक लाग्न सक्दैन। माइती मावलीले दिएको सम्पत्ति दाइजो भई दाइजोको सम्पत्ति प्राप्त गर्नेको एकलौटी हकको भई आफूखुसी गर्न पाउने हुन्छ। अंशियारले आफ्नो ज्ञान, सिप र प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको वा कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको वा कसैको अपुताली परेको वा स्त्री अंश धनको ५ नं. बमोजिम पाएकोमा त्यस्तो सम्पत्ति निजी ठहर्ने भई अंशबन्डा गर्न नलाग्ने हुन्छ। सर्वोच्च अदालतबाट सावित्री थापा विरुद्ध पार्वती थापा भएको २०६४ सालको नि.नं ७८१४ को सिद्धान्त एक उदरबाट जन्मेका छोराको हकमा आकर्षित हुने हो। सोही सिद्धान्तलाई आधार लिई बकसबाट प्राप्त भएको जग्गा सौतेनीपट्टिका छोरालाई बन्डा लाग्ने ठहर्‍याएको सुरुको फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदनको फैसलासमेत नमिलेकोले उल्टी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

मिसिल संलग्न कागजात हेर्दा परिवारमा ५ अंशियार हुँदा फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी ५ भागको २ भाग अंश पाउँ भन्ने फिराद दाबी देखियो। प्रतिवादी मोहनप्रसाद उपाध्यायले वादीहरूले पहिले नै अंश पाइसकेको भन्ने प्रतिउत्तरमा उल्लेख गरेको देखिन्छ। प्रतिवादी शारदादेवीले पैतृक सम्पत्ति नपाएको, माइतीतर्फकी भाउजूबाट जग्गा र मैया बस्नेतबाट बकस पाएको जग्गामा निजी प्रयासबाट घर निर्माण गरी बस्दै आएको भन्ने प्रतिउत्तर बेहोरामा उल्लेख गरेको देखियो। प्रतिवादी कान्छी श्रीमती सावित्री खतिवडाले प्रतिउत्तर नै पेस गरेको देखिएन। सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट वादी नारदप्रसाद खतिवडाले कि.नं. १२, कि.नं. ६२७ र त्यसमा बनेका घरसमेतबाट ५ भागको १ भाग अंश पाउने ठहर्छ, वादी सावित्रीदेवी खतिवडाले तायदाती

फाँटवारीमा बन्डा गर्नुपर्ने पैतृक सम्पत्ति पेस हुन आएको नदेखिँदा प्रतिवादीहरूबाट अलगसम्म हुने तर अंशबन्डा पाउन सक्ने देखिएन भनी गरेको फैसलाउपर चित्त नबुझाई वादी र प्रतिवादीमध्येका शारदादेवीको तर्फबाट पुनरावेदन पर्दा सुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर हुने ठहरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट फैसला भएको देखियो। सो फैसलामा चित्त नबुझाई वादीमध्येका सावित्रीदेवी खतिवडा र प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाले छुट्टाछुट्टै दोहोर्‍याई हेरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा यस अदालतबाट दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पेस हुन आएको देखियो। वादीमध्येका नारद खतिवडाको दोहोर्‍याई पाउँतर्फ निवेदन परेको देखिएन।

उपर्युक्तबमोजिम तथ्य र बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन? वादी, प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादी नारदप्रसाद खतिवडाले प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाको नाम दर्ताको कि.नं. १२, कि.नं. ६२७ र त्यसमा बनेका घरसमेतबाट ५ भागको १ भाग अंश पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर वादी नारदप्रसाद खतिवडाको पुनरावेदन पर्न आएको नदेखिँदा निजको हकमा भएको फैसलामा थप विवेचना गरिरहनु परेन।

३. वादीमध्येको सावित्रीदेवी खतिवडा र प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाको पुनरावेदनतर्फ हेर्दा हामी फिरादीको पति, पिता विपक्षी मोहनप्रसाद शर्माका तीन श्रीमतीमध्ये जेठी सावित्रीदेवी खतिवडा, माइली शारदादेवी खतिवडा र कान्छी सावित्री

खतिवडा भएकोमा जेठी श्रीमतीतर्फबाट नारद खतिवडाको र माइली श्रीमतीतर्फबाट तीनजना छोरीहरूको जायजन्म भई विवाह भइसकेको, कान्छी श्रीमतीतर्फ कुनै जायजन्म नभएकोले परिवारमा ५ अंशियार छौं, अंशबन्डा भएको छैन भनी प्रतिवादीहरू पति, पिता, सौता, सौतेनी आमा नाता सम्बन्ध रहेको देखाई फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी ५ भागको २ भाग अंश दिलाई पाउँ भन्ने फिराद गरेको देखियो। प्रतिवादीहरूले अंशियार र नाता सम्बन्धमा अन्यथा जिकिर लिएको देखिएन। प्रतिवादी मोहनप्रसाद उपाध्यायले वादीहरूलाई पहिले नै अंश दिइसकेको छ। २०३२ सालतिर अञ्चलाधीश कार्यालय जनकपुरमा मेरो विरुद्धमा अंश पाउँ भनी उजुर गर्दा पछि आफ्नो अंश भागबाट कट्टी हुने गरी पिता विष्णुप्रसाद खतिवडाको नामबाट अंशबापत ०-८-० खेत घडेरी जग्गा हाडाभाडासमेत दिइसकेको छ। छोरा नारद खतिवडालाई सेवाबाट पाएको एकमुष्ट रकम नगद रु.१,६०,०००/- दिइसकेको छ। विगत केही वर्ष यता बिरामी भई हिँडुडुल गर्न नसक्ने भएकोले मेरो नाउँमा रहेको पैतृक सम्पत्ति सर्लाही जब्दी ७ (ख) कि.नं. १३७ को ज.वि. ०-३-० तीन कट्टा जग्गा बिक्री गर्न मिति २०६७।७।१२ मा छोरालाई अधिकृत वारेसनामा दिएकोमा जग्गा बिक्री गरी रकम नबुझाई भागी हिँडिरहेका छन्। जग्गा बिक्री गरेको रूपैयाँ फिर्ता गर्नुपर्छ भनी झुठ्ठा मुद्दा दायर गरेको भन्ने प्रतिउत्तर बेहोरा रहेको देखिन्छ। वादीहरूले पहिले नै अंश पाइसकेको वा वादीहरूलाई अंश दिनु नपर्ने भन्ने स्पष्ट देखिने कुनै प्रमाण पेस गरेको देखिएन।

४. प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाले पैतृक सम्पत्तिबाट अंश नपाएको, माइतीतर्फकी भाउजू

धनकुमारी उपाध्याय दाहालले सर्लाही हरिवन -५ ग कि.नं.१२ को १-२-१४ जग्गा र मैया बस्नेतले ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ४ कि.नं ६२७ को ०-५-०-० जग्गा बकसपत्र गरिदिएकोले आफूले आर्जन गरेको रकमबाट घर बनाई बसोवास गरी आएको छु। सोही सम्पत्ति खाने नियतले फिराद गरेका हुन् भन्ने प्रतिउत्तरमा उल्लेख गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीमध्येका मोहनप्रसाद खतिवडाको कान्छी श्रीमती सावित्रीदेवी खतिवडाले प्रतिउत्तर पेस गरेको देखिएन।

५. फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरेको सम्बन्धमा वादी प्रतिवादीहरूले अन्यथा जिकिर लिएको देखिँदैन। फाँटवारी दिँदा प्रतिवादीमध्येकी शारदादेवी खतिवडाले आफ्नो नाम दर्तामा रहेका उल्लिखित सर्लाही हरिवन -५ ग कि.न.१२ र ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ४ कि.नं ६२७ का जग्गा आफूले बकसपत्रबाट पाएकोले स्त्री अंश धनको महलबमोजिम आफूखुसी गर्न पाउने भएकोले अन्य अंशियारलाई बन्डा गर्नु नपर्ने भनी जिकिर लिएको देखिन्छ। वादीहरूले आफ्नो नाममा बन्डा गर्नुपर्ने कुनै सम्पत्ति नरहेको भनी उल्लिखित जग्गा नै पति पिताले आर्जन गरेको सम्पत्तिले बकसपत्रको माध्यमबाट खरिद गरी प्रतिवादी शारदादेवीको नाममा राखिएको हुँदा पैतृक सम्पत्ति भएको र सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति हुँदा बन्डा लाग्ने सम्पत्ति हो भनी फाँटवारी पेस गरेको देखियो।

६. सुरुजिल्ला अदालतले उल्लिखित कित्ता जग्गा बकसपत्रको माध्यमले प्राप्त गरेकोले आफूखुसी गर्न पाउने देखिएको हुँदा अन्य अंशियारलाई बन्डा गर्नु नपर्ने देखिए पनि सावित्री थापा विरुद्ध पार्वती थापा भएको ने.का.प.२०६४ अंक २ नि.नं ७८१४

को अंश मुद्दामा “छोराछोरीको हकमा बाबु आमाले जुनसुकै स्रोतबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति पैतृक हुने, सो बन्डा लाग्ने” सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेको देखिएकोले प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाको नाममा रहेको कि.नं १२ र ६२७ को जग्गा घर अंशियारवादी सावित्रीदेवी खतिवडा प्रतिवादीहरू मोहनप्रसाद खतिवडा र सावित्रीदेवीलाई अंश लाग्न सक्ने देखिएन । वादी नारदप्रसाद खतिवडालाई अंश लाग्ने देखिँदा उल्लिखित कित्ताहरू र घरसमेतबाट ५ भागको १ भाग अंश पाउने ठहर्छ, फाँटवारीमा अन्य बन्डा गर्ने सम्पत्ति नदेखिएकोले वादी सावित्रीदेवी खतिवडा प्रतिवादीहरूबाट अलगसम्म हुने, अंशबन्डा पाउन सक्ने देखिएन भनी फैसला भएको देखियो ।

७. पति पिताको आर्जनले बकसपत्रको माध्यमबाट खरिद गरी प्रतिवादी शारदादेवीको नाममा राखेको पैतृक सम्पत्तिबाट अंश नदिएको सुरुको फैसला नमिलेको भनी वादीहरूले र बकसपत्रको माध्यमबाट प्राप्त भएको आफूखुसी गर्न पाउने सम्पत्ति सौतेनी छोरालाई बन्डा लगाई दिएको फैसला नमिलेकोले भनी प्रतिवादी शारदादेवीले गरेको पुनरावेदनमा सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्छ भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट फैसला भएको देखिन्छ ।

८. यसमा मूलरूपमा पुनरावेदक शारदादेवीको सौतेनी छोरा नारदप्रसाद खतिवडाले निज शारदादेवीले बक्सबाट प्राप्त गरेको जग्गाबाट अंश पाउने हो, होइन भन्ने प्रश्न रहेको छ । मुद्दाको तथ्यबाट पिता मोहनप्रसाद खतिवडाले २०१५ सालमा विवाह गरेकी जेठी पत्नी वादी सावित्रीदेवी खतिवडातर्फबाट २०३० सालमा छोरा यी वादी नारदप्रसाद खतिवडाको जन्म भएको भन्ने देखिन आएको छ । पिता मोहनप्रसाद खतिवडाले २०२६

सालमा माइली श्रीमतीको रूपमा प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडालाई विवाह गरेको, माइली श्रीमतीतर्फबाट जायजन्म भएका ३ छोरीहरूको विवाह भइसकेको भन्ने देखिन्छ । पिता मोहनप्रसाद खतिवडाले २०६३ सालमा पुनः कान्छी श्रीमतीको रूपमा प्रतिवादी सावित्री खतिवडालाई विवाह गरेको भन्ने देखियो ।

९. प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाले आफू मोहनप्रसाद खतिवडाको कान्छी श्रीमती रहेको अवस्थामा विवादित कित्ता जग्गाहरू बकसपत्रबाट पाएको देखिन्छ । पुनरावेदक शारदादेवीले २०३६ सालमा सर्लाही हरिवन गा.वि.स. वडा नं. ५(ग) कि.नं १२ को क्षेत्रफल १-२-१४ जग्गा माइतीतर्फकी भाउजू धनकुमारी उपाध्याय दाहालबाट र ललितपुर जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ४ कि.नं ६२७ को जग्गा मिति २०४७।६।२६ मा मैया बस्नेतबाट हालैदेखिको बकसपत्रको माध्यमबाट प्राप्त गरेको देखियो । कुनै स्वास्नी मानिसले माइतीतर्फबाट पाएको सम्पत्ति दाइजो हुने व्यवस्था मुलुकी ऐन, स्त्री अंशधन महलको ४ नं. ले गरेको छ । दाइजोबाट प्राप्त भएको सम्पत्ति आफूखुसी गर्न मिल्ने कानूनी व्यवस्था सोही महलको ५ नं. ले गरेको छ ।

१०. मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १८ नं. मा “--सोबाहेक कुनै अंशियारले आफ्नो ज्ञान सिप वा प्रयासबाट निजी आर्जन गरेको वा कसैबाट निजी तवरले दान वा बकस पाएको वा कसैको अपुताली परेको वा स्त्री अंश धनको महलको ५ नं. बमोजिम पाएकोमा त्यस्तो आर्जन वा पाएको सम्पत्ति सो आर्जन गर्ने वा पाउने अंशियारको निजी ठहरी आफूखुसी गर्न पाउँछ । बन्डा गर्न कर लाग्दैन” भन्ने व्यवस्था छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाका आधारमा निजी तवरले बकस पाएको सम्पत्ति अंशियारमा बन्डा गर्न कर नलाग्ने देखियो ।

११. निजी आर्जनको सम्पत्तिका सम्बन्धमा यस अदालतबाट (ने.का.प.२०७५, अंक ९ नि.नं १०१०१) को नेपी मिजार वि. काली मिजारसमेत भएको अंश चलन मुद्दामा कुनै व्यक्तिले आफ्नो श्रम वा बौद्धिक क्षमताबाट कुनै सम्पत्ति आर्जन गर्दछ भने त्यस्तो सम्पत्तिलाई निजी आर्जन भनिन्छ । अंशबन्डाको विषयमा निजी आर्जन हुनको लागि अंशियारमध्ये कसैले एकाघर सगोलको सम्पत्ति प्रयोग नगरी सगोलको सम्पत्ति नमिसाइकन आफ्नै श्रम र सिपबाट कुनै सम्पत्ति आर्जन गरेको छ भने सो सम्पत्तिलाई स्वआर्जन भन्न सकिन्छ । भन्ने सिद्धान्तसमेत प्रतिपादित भइसकेको छ । त्यस्तै (ने.का.प. २०४२ अंक १ नि.नं २२२३) मु.स.गर्ने कुमारदास मानन्धर विरुद्ध गणेशप्रसाद मानन्धर भएको लिखत बदर मुद्दामा आफूले आर्जेको सम्पत्ति आफूखुस गर्न पाउने भन्ने सिद्धान्तसमेत कायम भइसकेको छ ।

१२. प्रतिवादी मोहनप्रसाद खतिवडाले २०६३ सालमा विवाह गरेकी प्रतिवादी कान्छी श्रीमती सावित्री खतिवडाको नाममा समेत काठमाडौं जिल्ला सुन्दरीजल गा.वि.स. वडा नं. ९ कि.नं १७० को ०-७-१-० र कि.नं. १७३ को ०-२-३-० जग्गा खरिद भएको देखिन्छ । उक्त जग्गाहरू हामीहरूको अंश हक मार्ने नियतले प्रतिवादी सावित्रीदेवी खतिवडाले रुद्रबहादुर घिमिरेलाई मिति २०६६।७।८ मा बिक्री गरेको र रुद्रबहादुर घिमिरेले सानुमैया फुँयाललाई मिति २०६७।९।१४ मा राजीनामा गरी दिएकोले हाम्रो अंश भागमा पर्नेजति लिखत बदर गरिपाउँ भनी यिनै पुनरावेदक वादीहरूले दिएको लिखत बदर मुद्दामा दाबीबमोजिम ५ भागको २ भाग लिखत बदर हुने ठहर्छ भन्ने सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।७।२३ मा भएको फैसला अन्तिम भई

बसेको देखियो ।

१३. अब बकसबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति सौतेनी छोराले बन्डा पाउने ठहर्‍याएको फैसला नमिलेको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको जिकिरतर्फ हेर्दा बन्डा पाएका नारद खतिवडा प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाकी जेठी सौता वादी सावित्रीदेवी खतिवडाका उदरबाट जन्मिएका सौतेनी छोरा नाताको देखिन्छ । अंशबन्डाको प्रयोजनको लागि सौतेनीपट्टिका छोरा आफ्नै छोरासरह हुन्छ ।

१४. छोराको सम्बन्धमा प्रचलित ऐन, कानूनमा भएको व्यवस्थालाई हेर्दा नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २ (म) मा पुत्र शब्दले धर्मपुत्र पाउनेले राखेको धर्मपुत्रलाई समेत जनाउँछ भन्ने परिभाषा गरेको छ । धर्मपुत्रको महलको ९ (ग) लाई हेर्दा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको हक छोरासरहको हुने भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

१५. सम्पत्ति प्राप्त हुने विभिन्न कानूनी व्यवस्था जस्तै साबिक मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको, अपुतालीको महल हेर्दा पनि सौतेनी छोरा र आफ्नो छोराको बिचमा विभेद गरेको पाइँदैन । सौतेनी छोराको हकमा जैविक आमा फरक रहे पनि जैविक बाबु एउटै हुने हुन्छ । सम्पत्ति प्राप्त हुने अधिकारमा सौतेनी दाजुभाइ दिदी बहिनीको बिचमा विभेद गरेको पाइँदैन । विशेष गरेर अंशजस्तो हक प्राप्त गर्ने विषयमा प्रचलित कानूनमा कहिले पनि सौतेनी छोरा छोरीमा विभेद रहेको छैन । सगोलको पैतृक सम्पत्ति सबै अंशियारहरूले बराबर अंश प्राप्त गर्ने अवधारणालाई आत्मसात् गरेको पाइन्छ । अंश हक प्राप्त गर्न, अंशियार हुन आवश्यक हुन्छ । सौतेनी छोरालाई आफ्नै छोरासरह बराबर अंश हकबाट वञ्चित गर्न मिल्ने कानूनी आधार देखिँदैन ।

१६. बाबु आमाले जुनसुकै स्रोतबाट प्राप्त

गरेको सम्पत्ति छोराछोरीका लागि पैतृकसरह हुन्छ । सौतेनीआमाले बकसपत्र, दाइजो जुनसुकै माध्यमबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति आफ्नो छोराछोरीलाई पैतृक हुने, सौतेनीतर्फबाट जन्मेका छोराछोरीको लागि नहुने भनी व्याख्या गर्न अंशबन्डाको महलमा रहेको कानूनी व्यवस्थाले मिल्ने देखिँदैन ।

१७. वस्तुतः सौतेनी आमाले प्राप्त गरेको सम्पत्ति एक पुस्ता तलका छोराछोरी अंशियारहरू सबैका लागि पैतृक सम्पत्तिसरह नै हुने हुन्छ । अंशबन्डा प्रयोजनको सन्दर्भमा सौतेनी छोराछोरी र आफ्ना छोराछोरीलाई सम्पत्ति पैतृकसरह हुने व्याख्यामा विभेद गरिनु न्यायोचित र कानूनसम्मत मान्न मिल्ने । बाबुआमाले जुनसुकै स्रोतबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति पैतृक हुने र छोराछोरीको लागि बन्डा लाग्ने भनी यस अदालतबाट प्रतिपादित न्यायिक सिद्धान्त (ने.का.प. २०६४ नि.न. ७८१४) मा पनि सौतेनी छोराछोरीमा विभेद गरेको पाइँदैन ।

१८. पुनरावेदक शारदादेवीले बकपत्रको लिखतबाट प्राप्त गरेको सर्लाही हरिवन गा.वि.स. वडा नं. ५(ग) को कि.नं. १२ र ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ४ कि.नं. ६२७ को घरजग्गामा सौतेनी छोरा वादी नारद खतिवडाको अंशहक लाग्ने नै देखियो । प्रतिवादी शारदादेवीले ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ४ कि.नं. ६२७ को जग्गासम्म बकस पाएको, सगोलमा रहेको अवस्थामा सो जग्गामा घर निर्माण भएको र सो घरबाहेक अन्य स्थानमा घर रहेको भन्ने तायदाती फाँटवारीबाट देखिन आएको छैन । अतः उक्त कि.नं. १२ र ६२७ को घर जग्गाबाट वादी नारद खतिवडाले अंश पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको देखियो ।

१९. अब पुनरावेदक वादी सावित्रीदेवीको पुनरावेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी शारदादेवी र वादी सावित्रीदेवी सौता सौता नाताको देखिन आएको छ । निजहरू समान पुस्ताका नाताभिन्न रहेका छन् । समान पुस्ताका बिचमा निजी तवरबाट प्राप्त सम्पत्ति अंशबन्डा गर्न कर लाग्ने हुँदैन ।

२०. अतः प्रतिवादी शारदादेवीले बकसपत्रबाट प्राप्त सर्लाही हरिवन गा.वि.स. वडा नं. ५(ग) को कि.नं. १२ र ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ४ कि.नं. ६२७ को घर निजी आर्जनबाट प्राप्त गरेको हुँदा सौतेनी दिदी वादी सावित्रीदेवी खतिवडाको हकमा अंशबन्डा लाग्ने देखिन आएन ।

२१. अतः विवेचित आधार, प्रमाण, कानून र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधारमा बन्डा लाग्ने सम्पत्ति रहेको भन्ने दाखिला हुन आएको फाँटवारीबाट नदेखिएको अवस्थामा वादीमध्येका सावित्रीदेवी खतिवडा प्रतिवादीहरूबाट बन्डा नपाउने र अलगसम्म हुने र वादी नारदप्रसाद खतिवडाले प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाको नामदर्तामा रहेको सर्लाही हरिवन गा.वि.स. वडा नं. ५(ग) को कि.नं. १२ ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ४ को कि.नं. ६२७ को जग्गा र त्यसमा बनेका घरसमेतबाट ५ भागको १ भाग अंश पाउने ठहर्‍याई मिति २०६८।७।२३ मा सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलालाई सदर गर्ने गरेको मिति २०७०।४।१४ को पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । अंश पाउँ भन्ने वादी सावित्रीदेवी खतिवडा र बकसपत्र माध्यमले प्राप्त गरेको सम्पत्ति सौतेनी छोरालाई बन्डा दिएको नमिलेको भन्ने प्रतिवादी शारदादेवी खतिवडाको पुनरावेदन जिकिर पुग्न

सकदैन । मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल
अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.प्रकाशकुमार ढुंगाना

इजलास अधिकृत: मदन पराजुली
इति संवत् २०७६ साल कार्तिक ५ गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. १०४१९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशकुमार ढुंगाना
फैसला मिति : २०७६।५।११
०६८-CI-१३५१

मुद्दा : निर्णय बदर

पुनरावेदक : नेपाल राष्ट्र बैंक, केन्द्रीय कार्यालय,
बालुवाटार, काठमाडौंसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी : पश्चिमाञ्चल डेभलपमेण्ट बैंक लि.का प्रबन्ध
सञ्चालक लक्ष्मण ज्ञवाली

- हद तोकिएको अवस्थामा उपल्लो हदको
जरिवाना गर्दा सो हदभित्रको जरिवाना
गर्नु पर्नाको पर्याप्त स्पष्ट आधार र कारण
खोल्नु पर्ने । उपल्लो हदको सजाय नगरी
कम सजाय गर्दा पनि न्यायको उद्देश्य
पूरा हुने देखिएमा अधिकतम सजाय गर्नु
न्यायको दृष्टिकोणले मनासिब नमानिने ।
(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री
डिल्लीराम न्यौपाने, श्री रेशम राज रेग्मी,
तथा श्री हेमराज अधिकारी

प्रत्यर्थीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री भीम
बन्जारा

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८
- बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन,
२०६३

सुरू निर्णय गर्ने अधिकारी :

गभर्नर श्री युवराज खतिवडा
नेपाल राष्ट्र बैंक

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश डा. श्री कुलरत्न भुर्तेल
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकुमार पोखरेल
पुनरावेदन अदालत पाटन

फैसला

न्या.प्रकाशकुमार ढुंगाना : तात्कालीन
पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८/१२/१४

को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन पर्न आएको यस अदालतको अधिकार क्षेत्रभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ :

तथ्य खण्ड

पश्चिमाञ्चल डेभलपमेन्ट बैंक लिमिटेडको शाखाहरूको आन्तरिक सजावट तथा फर्निसिडसम्बन्धी कार्यका लागि स्थानीय पत्रिकाहरूमा बोलपत्र आह्वान गर्दा संस्थाको आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६६ अनुसार बोलपत्रदाता फर्म कम्पनीको सम्पूर्ण विवरण, विगतमा बोलपत्रदाताबाट सम्पन्न परियोजनाको विवरण तथा मूल्य अभिवृद्धि कर दर्ता प्रमाणपत्र जस्ता तोकिएबमोजिमका न्यूनतम् कागजातहरू बोलपत्र साथ संलग्न गर्नुपर्ने सर्त राखेकोमा उक्त कागजातहरूसमेत नभएको अवस्थामा बोलपत्र स्वीकार गरेको, प्रायः शाखाहरूको आन्तरिक सजावट तथा फर्निसिडसम्बन्धी बोलपत्र सुपर स्टिल फर्निचर, रुना इण्टरप्राइजेज र गायत्री सप्लायर्सले मात्र पेस गर्ने गरेको र उक्त तीनवटा आवेदनमा एकै व्यक्तिको हस्तलिपि भएको पाइएको हुँदा अन्य फर्महरूको किराँत कागजात खडा गरी सुपर स्टिल फर्निचर बुटवल-३ रूपन्देहीको बोलपत्र स्वीकृत गरेको देखिएको। उक्त कार्य संस्थाको आर्थिक प्रशासन विनियमावलीको मर्मविपरीत भएको र सो कार्यबाट विभिन्न फर्महरूका बिच स्वस्थ प्रतिस्पर्धा नभई संस्थालाई आर्थिक हानि नोक्सानी हुन गएको देखिएकोले त्यस्ता प्रवृत्ति नियन्त्रण गर्ने जिम्मेवारी बैंकका कार्यकारी प्रमुखको रूपमा रहेका प्रबन्ध सञ्चालकको भएकोमा तपाइँले सो जिम्मेवारी निर्वाह नगरेको हुँदा तपाइँलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ को उपदफा (४) को खण्ड (ग) बमोजिम रु.पाँच

लाख जरिवाना गर्नु नपर्ने कुनै उचित कारण भए १५ दिनभित्र स्पष्टीकरण पेस गर्न निर्णयानुसार निर्देशन दिइन्छ भन्ने बेहोराको नेपाल राष्ट्र बैंक वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभागले पश्चिमाञ्चल डेभलपमेन्ट बैंकका प्रबन्ध सञ्चालक श्री लक्ष्मण ज्ञवालीलाई पठाएको पत्र।

पश्चिमाञ्चल डेभलपमेन्ट बैंक लिमिटेडको आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६६ अनुसार बोलपत्रदाता फर्म कम्पनीको सम्पूर्ण विवरण, विगतमा बोलपत्रदाताबाट सम्पन्न परियोजनाको विवरण तथा मूल्य अभिवृद्धि करदर्ता प्रमाणपत्र जस्ता तोकिएबमोजिमका न्यूनतम् कागजातहरू बोलपत्र साथ संलग्न गर्नु पर्ने सर्त राखेकोमा उक्त कागजातहरूसमेत नभएको अवस्थामा बोलपत्र स्वीकार गरेको, प्रायः शाखाहरूको आन्तरिक सजावट तथा फर्निसिडसम्बन्धी बोलपत्र सुपर स्टिल फर्निचर, रुना इण्टरप्राइजेज र गायत्री सप्लायर्सले मात्र पेस गर्ने गरेको र उक्त तीनवटा आवेदनमा एकै व्यक्तिको हस्तलिपि भएको पाइएको हुँदा अन्य फर्महरूको किराँत कागजात खडा गरी सुपर स्टिल फर्निचर बुटवल-३ रूपन्देहीको बोलपत्र स्वीकृत गरेको पाइएको, निज श्री ज्ञवालीले पेस गरेको स्पष्टीकरणको आधारमा पुनर्विचार गरी जरिवाना नगरिएमा भविष्यमा योभन्दा पनि तुलो आर्थिक अनियमिता र हिनामिना हुनसक्ने अवस्थासमेतलाई विचार गरी निज ज्ञवालीलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ को उपदफा (४) को खण्ड (ग) बमोजिम रु.५,००,०००।- जरिवाना गर्नु उपयुक्त देखिएकोले स्वीकृतिको लागि श्रीमान् गभर्नरसमक्ष सिफारिस गर्ने भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंक वित्तीय संस्था सुपरिवेक्षण विभागको टिप्पणी आदेश।

नीति निर्देशन कार्यान्वयन समितिको

सिफारिस तथा वित्तीय संस्था सुपरीवेक्षण विभागबाट प्रस्ताव गरिएबमोजिमको कारबाही हुने गरी मिति २०६८।१।१९ मा गभर्नरबाट स्वीकृत भएको देखिन्छ।

त्यस पश्चिमाञ्चल डेभलपमेन्ट बैंक लिमिटेडको विशेष निरीक्षणको क्रममा शाखाहरूको आन्तरिक सजावट तथा फर्निचरको कार्य गर्दा देखिएको कैफियतका सम्बन्धमा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ को उपदफा (४) को खण्ड (ग) बमोजिम रु. पाँच लाख जरिवाना गर्नु नपर्ने कुनै उचित कारण भए पेस गर्न १५ दिनको म्याद दिई मिति २०६७।१२।१७ को पत्रबाट स्पष्टीकरण माग गरिएकोमा तपाइँबाट पेस भएको स्पष्टीकरणको आधारमा पुनर्विचार गरी जरिवाना नगरिएमा भविष्यमा योभन्दा पनि ठूलो आर्थिक अनियमितता र हिनामिना हुन सक्ने अवस्थासमेतलाई विचार गरी तपाइँलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ को उपदफा (४) को खण्ड (ग) बमोजिम रु. ५,०००००।- (पाँच लाख) जरिवाना गर्ने निर्णय भएको हुँदा जरिवाना रकम नेपाल राष्ट्र बैंक सिद्धार्थनगर कार्यालयस्थित सा.हि.नं.९ मा जम्मा गरी सोको सक्कलै भौचर यस विभागमा पेस गर्न निर्देशन दिइन्छ। साथै, बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ को उपदफा (४) को खण्ड (ग) बमोजिम तपाइँलाई कारबाही गरिएकोले सोही ऐनको दफा १८ को उपदफा (१) को खण्ड (ढ) अनुसार तपाइँ सञ्चालक पदमा कायम रहन अयोग्य रहेको बेहोरासमेत यसै पत्रद्वारा जानकारी गराइन्छ भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंक, वित्तीय संस्था सुपरीवेक्षण विभागको मिति २०६८।१।२२ को पत्र।

मलाईरु.पाँच लाख जरिवाना गरी सञ्चालक

पदमा कायम रहन अयोग्य रहेको पत्र प्राप्त भएको छ। म पुनरावेदक विगत १६ वर्षदेखि बैंक तथा वित्तीय संस्थामा कार्यरत रही मिति २०५९।१०।१९ देखि पश्चिमाञ्चल डेभलपमेन्ट बैंक लिमिटेडको कार्यकारी निर्देशकको रूपमा नियुक्ति पाई मिति २०६३।१।२८ र मिति २०६७।९।२६ देखि बैंकको प्रबन्धक सञ्चालक पदमा कार्यरत छु। पश्चिमाञ्चल डेभलपमेन्ट बैंक मिति २०५९।१०।२९ मा कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता भई मिति २०५९।१२।१८ मा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति प्राप्त गरी तत्कालीन विकास बैंक ऐन, २०५२ र हाल बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ४७ (२) बमोजिम इजाजत प्राप्त गरी बैंकको प्रबन्ध पत्रमा उल्लिखित उद्देश्यअनुरूप नेपाल राष्ट्र बैंकले दिएको निर्देशनको अधीनमा रही बैंकिङ कारोबार गर्दै आएको छ। यस डेभलपमेन्ट बैंकले केन्द्रीय कार्यालयसमेत १२ वटा शाखा कार्यालयमार्फत कारोबार गरी आएको छ। बैंकले आफ्नो व्यवसाय वृद्धिका लागि शाखा विस्तार गर्ने क्रममा राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति प्राप्त गरी बैंकको आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६६ प्रबन्धपत्र, नियमावली, बैंकको वार्षिक बजेट तथा कार्ययोजनासमेतका आधारमा शाखा विस्तार गर्दै आएको छ।

यसै क्रममा बैंकले शाखा विस्तार गर्दा रूपन्देहीको सिद्धार्थनगर शाखाको निर्माणको लागि बोलपत्र आह्वान गरिएकोमा प्राप्त बोलपत्रमध्ये सबैभन्दा कम दरको आकृती इन्टरनेसनल प्रा. लि.लाई मिति २०६८।८।१४ मा बसेको बैंकको सञ्चालक समितिले स्वीकृति गरेको छ। पाल्पाको रामपुर शाखा निर्माणको लागि बोलपत्र आह्वान गर्दा प्राप्त बोलपत्रमध्ये सबैभन्दा कम दरको बोलपत्र पेस गर्ने सुपर स्टिल फर्निचरलाई कार्यालयको आन्तरिक

साज सजावटको लागि आर्थिक निर्देशन समितिबाट मिति २०६६।१।१३ मा निर्णय भई स्वीकृत भएको थियो । तौलिहवा शाखा निर्माणको लागि सबैभन्दा कम मूल्यको सुपर स्टिल फर्निचरलाई स्वीकृति भई कार्य गर्न दिने गरी मिति २०६७।३।१० मा निर्णय भएको थियो । तुलसीपुर शाखाको लागि सबैभन्दा कम मूल्यको सुपर स्टिल फर्निचरलाई नै मिति २०६७।४।२७ मा बसेको आर्थिक निर्देशन समितिको निर्णयबमोजिम कार्य गरिएको र बैंकको नारायणगढ शाखाको लागि सबैभन्दा कम मूल्यको सुपर स्टिल फर्निचरको बोलपत्र मिति २०६७।४।१९ मा बसेको आर्थिक निर्देशन समितिको निर्णयले ठेक्का दिएको हो । नेपालगन्ज शाखाको निर्माणको लागि सबैभन्दा कम दरको सुपर स्टिल फर्निचरको बोलपत्रलाई मिति २०६७।५।१४ मा र पोखरा शाखाको निर्माणको लागि आह्वान गरिएको बोलपत्रमा सबैभन्दा कम दरको सुपर स्टिल फर्निचरको बोलपत्रलाई मिति २०६७।८।३ मा बसेको आर्थिक निर्देशन समितिको निर्णयअनुसार ठेक्का दिएको हो ।

बैंकको शाखा विस्तार गर्दा आवश्यक पर्ने आन्तरिक सजावट तथा फर्निचरसम्बन्धी कार्यका लागि राष्ट्रिय स्तरको पत्रिकामा सूचना प्रकाशन गरी पर्न आएका बोलपत्रहरूमध्येबाट सबैभन्दा कम अङ्कको बोलकबोल गर्ने कम्पनीको बोलपत्र स्वीकृत गरेको अवस्था छ । बैंकको सञ्चालक समिति, उपसमितिलगायतले गरेको निर्णय कार्यान्वयन गर्नु म प्रबन्धकको कर्तव्य हो । खरिद समितिले सिफारिस गरी सञ्चालक समिति र आर्थिक निर्देशन समितिको निर्णयबमोजिम बैंकका सम्पूर्ण शाखाहरूको निर्माण गरिएको र खर्चको हिसाब आन्तरिक र बाह्य लेखापरीक्षणसमेत भएको छ । आर्थिक निर्देशन समितिको निर्णयबमोजिम भएको काम कारबाही

आर्थिक प्रशासन विनियमावलीविपरीत हुनै सक्दैन । नेपाल राष्ट्र बैंकले स्पष्टीकरण माग गर्दा सम्पूर्ण बेहोरा खुलाई स्पष्टीकरण पेस भएकोमा पेस भएका कागजात हेर्दै नहेरी पूर्वाग्रही ढङ्गले मलाई कारबाहीको सिफारिस गरिएको छ । मलाई सञ्चालक पदबाट समेत हटाउने गरी निर्णय गर्दा सुनुवाइको मौका दिइएको छैन । शाखा विस्तारको कार्यलाई साधारण सभाबाट समेत अनुमोदन भइसकेको छ । सामूहिक निर्णयबाट उत्पन्न हुने दायित्व सामूहिक रूपमा नै वहन गराउनु पर्नेमा मलाई मात्र पूर्वाग्रह राखी जरिवाना गर्न मिल्ने होइन । यसरी आर्थिक प्रशासन विनियमावलीले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी, खरिद समिति, लेखा विभागको सिफारिसबमोजिम आर्थिक निर्देशन समितिबाट स्वीकृत भई सो खर्चलाई सञ्चालक समितिले अनुमोदन गरेको, साधारण सभाबाट पास भएकोमा उक्त प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन नै नगरी विधि र प्रक्रियाबेगै कित्ते गरेको भनी आरोप लगाई आफैँले ठहर गरी भएको कारबाही तथा निर्णय बदर गरी न्याय पाउँ । बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ (४) मा भएको व्यवस्थाबमोजिमको कार्य हुँदै नभएको अवस्थामा दफा ७४(५) बमोजिम स्पष्टीकरणसमेत नसोध्दा मलाई पाँच लाख जरिवाना गरी सञ्चालक समितिमा रहन अयोग्यसमेत ठहर्‍याएको नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्णय एवं पत्रलगायत सम्पूर्ण कार्यहरू बदर गरी पूर्ववत् अवस्थाको पदमा बहाली गरी हक इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको पश्चिमाञ्चल डेभलपमेन्ट बैंकका प्रबन्ध सञ्चालक लक्ष्मण ज्वालीको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा कित्ते कागज खडा गरी बोलपत्र स्वीकृत गरेको भन्ने नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०६८।१।१९ को निर्णय देखियो । सो सम्बन्धमा

आधार र कारण बिना कित्ते कागजात खडा गरेको भन्ने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्णय फरक पर्न सक्ने अवस्था हुँदा छलफलको लागि अ.बं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थीलाई झिकाई आए वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८।०९।१९ को आदेश।

पुनरावेदकलाईरू. ५,००,०००।-जरिवाना गर्ने गरेको नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०६८।१।१९ को निर्णय मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने र नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्णयबमोजिम जरिवाना रकम जम्मा गर्ने सम्बन्धमा लेखिएको मिति २०६८।१।२२ को पत्र बदर हुन्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८।१।२१४ को फैसला।

नेपाल राष्ट्र बैंक देशको केन्द्रीय बैंक भएकोले यसलाई वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नियमन गर्ने पूर्ण अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७९ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ४९ ले दिएको छ। राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा १०० र बैंक तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०६३ को दफा ७४ ले प्रचलित कानून र राष्ट्र बैंकको निर्देशन उल्लङ्घन गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई वा पदाधिकारीलाई कारबाही गरी सजाय गर्न सक्ने व्यवस्था रहेकोले उक्त कानूनी व्यवस्थाको आधारमा विपक्षीलाई कारबाही गरिएको हो। विपक्षी प्रबन्धक सञ्चालक रहेको पश्चिमाञ्चल डेभलपमेन्ट बैंक लिमिटेडको निरीक्षण गर्दा खरिद कार्यको सम्बन्धमा प्राप्त बोलपत्रहरूको उचित छानबिन र मूल्याङ्कन नगरी एकै व्यक्तिको हस्ताक्षरबाट पेस भएका अर्थात् एउटै व्यक्तिले पेस गरेको बोलपत्रको उचित छानबिनसमेत

नगरी नक्कली वा Cartelling गरी प्राप्त भएका वा आफैँले सिर्जना गरेका बोलपत्रमध्येबाट बोलपत्र स्वीकृत गरेको छ। बैंक जस्तो सार्वजनिक र संवेदनशील सर्वसाधारण जनताको प्रत्यक्ष सरोकार रहने संस्थाको काम कारबाही पारदर्शी ढङ्गबाट नगरी जथाभावी रूपमा सामान खरिद गरी आर्थिक अनियमितता र संस्थागत सुशासनमा देखिएका कमी कमजोरीलाई समेत आधार मानी विपक्षीलाई सजाय गरिएको हो। कित्ते ठहर गरी सजाय गर्ने अधिकार बैंकलाई नभएको भनी पुनरावेदन अदालत पाटनले बैंकको निर्णय उल्टी गरेको छ। बैंकले कित्ते गरेको ठहर गरी सजाय गरेको अवस्था होइन।

बैंकका सञ्चालक र कार्यकारी प्रमुख रहेका विपक्षीले पर्याप्त सावधानीपूर्वक काम गर्नु पर्नेमा आफ्नो दायित्व पूरा नगरी एउटै हस्ताक्षर वा एकै व्यक्तिले Cartelling गरी पेस गरेको बोलपत्रलाई कुनै जाँचबुझ नगरी बोलपत्रदातासँग मिलेमतो गरी आफैँ कागजात खडा गरी संस्थालाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी, आम निक्षेपकर्तालाई तथा लगानीकर्तालाई अहित हुने र बोलपत्रदाता वा आफूलाई लाभ पुऱ्याउने दूषित मनसाय राखी महँगो मूल्यमा सामान खरिद गरेको, एकै कम्पनी वा फर्मबाट भएको विभिन्न शाखाहरूको एउटै सामानमा विभिन्न मूल्य भएको, मूल्यमा तुलो अन्तर देखिएको, बोलपत्र फाराम एउटै हस्ताक्षरबाट भरिएको, खरिद सम्झौतामा उल्लेख भएका रकमभन्दा बढी भुक्तानी भएकोलगायतका तथ्यहरू निरीक्षणमा देखिएको छ। यस्तो अवस्थामा नियमनकारी निकायले कारबाही नगर्ने हो भने बैंक तथा वित्तीय संस्थाका निक्षेपकर्ता र लगानीकर्ता असुरक्षित भई डुब्ने तथा संस्था नै खारेजीमा लानु पर्ने अवस्था सिर्जना हुने हुन्छ। सर्वसाधारण निक्षेपकर्ताले कुनै प्रकारको जोखिम नलिने भएकोले

संस्थाको पदाधिकारीको कुनै काम कारबाहीले ग्राहकको अहित गर्दछ भने त्यस्ता पदाधिकारीउपर कानूनी कारबाही गर्नु law Enforcement गर्ने निकायको दायित्वभित्र पर्छ । यसै विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी पर्दा प्रचलित कानूनबमोजिम आयोगबाट मुद्दा छानबिन गर्न नमिल्ने भएपछि बैंकमा लेखी आएको र विपक्षीले बनावटी बोलपत्रलाई मिलेमतोमा स्वीकार गरी आर्थिक अनियमितता गरेको पुष्टि भएको तथ्यहरूको आधारमा बैंकले कारबाही गरेको हो । निर्णयको कुनै ठाउँमा कित्तै शब्द पर्दैन कित्तै ठहर गरी सजाय गरेको भन्न मिल्दैन । पुनरावेदकसमेतले कित्तैमा कारबाही गरेकोले बदर गरिपाउँ भनी दाबी गरेको छैन । बोलपत्र आह्वान गर्दा केही शाखाको सम्बन्धमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भएको भए पनि तौलिहवा शाखाको सम्बन्धमा कुनै सूचना प्रकाशित भएको निरीक्षणको क्रममा नपाएको सो माग गर्दासमेत सूचना प्रकाशित नभएको भन्ने जानकारी प्राप्त भएको भन्ने निरीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको छ ।

बोलपत्र प्रकाशित भएको र कम रकम उल्लेख भएको बोलपत्र स्वीकृत भएको भन्ने आधारमा मात्र खरिद प्रक्रिया कानूनबमोजिम भएको भन्न मिल्दैन । विनियमावलीले सो स्वीकृत गर्ने प्रक्रिया, अपनाउनु पर्ने सावधानीसमेतको व्यवस्था गरेको छ । विपक्षीले सावधानी अपनाएको र सदनियतले कार्य सम्पन्न नगरेको भन्ने कुरा निरीक्षण प्रतिवेदनले प्रमाणित गरेको छ । संस्थामा सामूहिक जिम्मेवारी भए पनि कार्यकारिणी सञ्चालक, सञ्चालक वा अन्य कर्मचारी र पदाधिकारीको जिम्मेवारी सामूहिक हुन्छ भन्न मिल्दैन । संस्थाको प्रमुख भएका कारण विपक्षीको जिम्मेवारी बढी हुने ठहर्‍याई निजलाई जरिवाना गरी निर्णय प्रक्रियामा सहभागी अन्य पदाधिकारीलाई

कारबाही गर्न सञ्चालक समितिलाई लेखी पठाएको अवस्थामा समानताको सिद्धान्तविपरीत भयो भन्न मिल्दैन । समानताको सिद्धान्त समानहरूका बिचमा लागू हुने हुन्छ । विपक्षीलाई सजाय गर्नुअघि बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४(५) ले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी स्पष्टीकरण लिई सजाय गरिएको छ । अभियोगमा सजाय गरिएको जानकारी विपक्षीले नपाएको अवस्था होइन । बैंक तथा वित्तीय संस्था विशेष प्रकृतिका कम्पनीहरू रहेका हुँदा अन्य कम्पनीहरू जस्तो सेयर पुँजीबाट मात्र चल्ने संस्था नभई सर्वसाधारण जनताको निक्षेपको जिम्मा लिने संरक्षकको रूपमा काम गर्ने संस्था हुन् । यस्ता संस्थाहरूको विशेष नियमन र सुपरीवेक्षण आवश्यक हुन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सम्पत्ति जथाभावी खर्च गर्ने, मितव्ययिता नअपनाउने जस्ता कार्यले संस्थामा सुशासनको अन्त्य हुने भएकोले यसलाई प्रभावकारी नियमनमार्फत सही ठाँउमा ल्याउन नसक्ने हो भने यसबाट राष्ट्रिय अर्थतन्त्र र बैंकिङ प्रणालीमा असर पर्ने हुँदा अनियमिततामा संलग्न जोसुकैलाई कानूनी कारबाही जरूरी हुन्छ । तसर्थ बैंकको निर्णय उल्टी हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी बैंकले मिति २०६८।१।१९ मा गरेको निर्णय सदर कायम गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीका तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा तौलिहवा शाखाको सम्बन्धमा बोलपत्र आह्वानसम्बन्धी सूचना प्रकाशित नभएको विषयमा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलामा विवेचना भएको पाइएन । बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ को उपदफा (५) बमोजिम कारबाही भएको स्थितिमा दफा १८ (१) (द) को अवस्था स्वतः सिर्जना हुन्छ वा हुँदैन

भन्ने विषयमा समेत पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८।१२।१४ को फैसला विचारणीय देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं.को प्रयोजनार्थ विपक्षी झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०७४।१०।१७ को यस अदालतको आदेश।

विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्णय एवं पत्रलगायत सम्पूर्ण कार्यहरू बदर गर्ने गरी मिति २०६८।१२।१४ मा भएको तत्कालीन पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला कानून न्यायको मर्म, भावनाको उचित मूल्याङ्कन गरी भएकोले सोलाई सदर गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी लक्ष्मण ज्ञावलीको तर्फबाट परेको लिखित प्रतिवाद।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनपत्रसहितको मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरियो। पुनरावेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री डिल्लीराम न्यौपाने, श्री रेशम राज रेग्मी, तथा श्री हेमराज अधिकारीले पश्चिमाञ्चल डेभलपमेन्ट बैंक लिमिटेडका तत्कालीन प्रबन्ध सञ्चालक रहेका लक्ष्मण ज्ञावालीले बैंकको शाखा विस्तारको क्रममा आवश्यक सजावटको लागि बोलपत्र आह्वान गर्दा आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६६ विपरीत हुने गरी र बोलपत्रको सामान्य प्रक्रिया पूरा नगरी प्राप्त बोलपत्रहरू स्वीकृत गरेको, तौलिहवा शाखाको लागि आह्वान गरेको बोलपत्रको सूचना निरीक्षण अवधिसम्म निरीक्षण टोलीलाई उपलब्ध गराउन नसकेको सोको जानकारी लिँदा सूचना प्रकाशित नभएको भन्ने जानकारी दिएको, बोलपत्रको सूचनामा फर्म, कम्पनी दर्तासम्बन्धी कागजात, बोलपत्रदाताको योग्यता, निर्माण कार्यको अनुमानित लागत, ड्रइङ, डिजाइन,

स्पेसिफिकेसन उल्लेख गर्नु पर्नेमा सो उल्लेख नगरी सूचना प्रकाशित गरेको, सिलबन्दी नभएका बोलपत्रहरू स्वीकृत गर्न नमिल्नेमा पोखरा शाखाको बाहेक अन्य शाखाको हकमा सिलबन्दी नगरिएका बोलपत्र फारामहरू प्राप्त गरी प्राप्त बोलपत्रहरूमध्ये कम अंक कबोल गरेको भनी सबै शाखाहरूको लागि सुपर स्टिल फर्निचरको बोलपत्र स्वीकृत गरेको, पेस हुन आएका बोलपत्रका साथ संलग्न हुनु पर्ने फर्म दर्ता तथा स्थायी लेखा नम्बर, कर चुक्ता प्रमाणपत्र जस्ता कागजातहरू संलग्न नभएको, कार्य गर्न मान्यता प्राप्त नभएका फर्महरूको बोलपत्र स्वीकार गरी आर्थिक निर्देशन समितिले स्वीकृत गरेको देखिएको, सम्झौतामा उल्लिखित रकमभन्दा बढी रकम भुक्तानी दिएको, बोलपत्रदाताको कानूनी एवम् प्राविधिक पक्षको मूल्याङ्कन नगरी असम्बन्धित उद्देश्य भएको एउटै फर्मबाट हरेक शाखाको निर्माण र आन्तरिक सजावटको काम सम्पन्न गराउन बोलपत्र स्वीकृत गरेको देखिएकोले संस्थाको कार्य पारदर्शी प्रतिस्पर्धी, मितव्ययी र प्रक्रियासम्मत ढङ्गबाट भएको नदेखिएको भन्ने निरीक्षण प्रतिवेदनले देखाएकोले नेपाल राष्ट्र बैंकले कारबाही गरेको हो। निरीक्षण प्रतिवेदन गलत रहेको भन्ने प्रत्यर्थीको भनाइ छैन। नेपाल राष्ट्र बैंकलाई वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको नियमन गर्ने र प्रचलित कानून र राष्ट्र बैंकको निर्देशन उल्लङ्घन गर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई वा पदाधिकारीलाई कारबाही गरी सजाय गर्न सक्ने अधिकार कानूनले प्रदान गरेको छ। प्रत्यर्थीलाई कारबाही गर्नुपर्ने कारणसहितको जानकारी दिइ स्पष्टीकरण पेस गर्ने उचित मौकासमेत प्रदान गरिएको छ। कर्मचारी विनियमावलीबमोजिम प्रबन्ध सञ्चालकलाई सजाय गर्न नमिल्ने हुँदा ऐनबमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकले जरिवाना गरेको हो।

किर्ते गरेको भनी विपक्षीलाई सजाय गरेको नभई वित्तीय सुशासनको पालना नगरेको र आर्थिक अनियमितता गरेको पुष्टि भएको तथ्यहरूको आधारमा बैंकले कारबाही गरेको हो। संस्थाको प्रमुख भएका कारण निजको जिम्मेवारी बढी हुने हुँदा निजलाई जरिवाना गरी निर्णय प्रक्रियामा सहभागी अन्य पदाधिकारीलाई कारबाही गर्न सञ्चालक समितिलाई लेखी पठाएको हो। यस्तो अवस्थामा निर्णय प्रक्रियामा सहभागी सबैलाई समान सजाय हुनुपर्ने भन्न मिल्दैन। नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको निर्णयलाई पुनरावेदन अदालत पाटनले उल्टी हुने ठहर्‍याई गरेको फैसला कानूनी रूपमा त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी मिति २०६८।१।१९ मा नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको निर्णय सदर कायम गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

प्रत्यर्थीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री भीम बन्जारा ले बैंकको शाखा बिस्तार गरी उक्त शाखाहरूको आन्तरिक सजावट तथा फर्निचिडका लागि राष्ट्रिय स्तरको पत्रिकामा बोलपत्र आह्वान गरिएको, प्राप्त बोलपत्रहरूमध्ये सबैभन्दा कम बोल अड्क कबुल गर्ने सुपर स्टिल फर्निचरलाई टेन्डर दिन सिफारिस भएको, आर्थिक प्रशासन विनियमावलीले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी, खरिद समिति तथा लेखा समितिको सिफारिसबमोजिम आर्थिक निर्देशन समितिबाट स्वीकृत भई सो खर्चलाई सञ्चालक समितिले अनुमोदन गरेको, आन्तरिक र बाह्य लेखापरीक्षणसमेत भई साधारण सभाबाट पास भइसकेको अवस्थामा प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन नै नगरी प्राप्त भएका बोलपत्रहरू किर्ते गरेको भनी आरोप लगाई किर्तेतर्फ सजाय गर्ने अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकलाई नभएको अवस्थामा जरिवानाको सजाय गर्ने गरेको नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्णयलाई उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालतको

फैसला कानूनसम्मत हुँदा सदर कायम गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

यसमा प्रत्यर्थी लक्ष्मण झवालीलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ को उपदफा (४) को खण्ड (ग) बमोजिम रु.५,०००००।- (पाँच लाख) जरिवाना गरी सञ्चालक समितिमा रहन अयोग्यसमेत ठहर्‍याएको मिति २०६८।१।१९ मा नेपाल राष्ट्र बैंकले निर्णय गरेकोमा उक्त निर्णय एवं पत्रलगायत सम्पूर्ण कार्यहरू बदर गरी पूर्ववत् अवस्थाको पदमा बहाली गरिपाउँ भनी प्रत्यर्थीले गरेको पुनरावेदनमा नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०६८।१।१९ को निर्णय मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने र नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्णयबमोजिम जरिवाना रकम जम्मा गर्ने सम्बन्धमा लेखिएको मिति २०६८।१।२२ को पत्र बदर हुन्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८।१।२।१४ को फैसलाउपर चित्त नबुझाई पुनरावेदकहरूका तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन परेको देखियो।

पुनरावेदकहरूले गरेको पुनरावेदनपत्रमा मूलतः पश्चिमाञ्चल डेभलपमेन्ट बैंक लिमिटेडको प्रबन्धक सञ्चालक रहेका प्रत्यर्थीले बैंकको आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६६ विपरीत हुने गरी र बोलपत्रको सामान्य प्रक्रियासमेत पूरा नगरी प्राप्त बोलपत्रहरू स्वीकृत गरी संस्था, लगानीकर्ता तथा निक्षेपकर्तालाई हानि नोक्सानी पुर्‍याई बोलपत्रदाता र आफूलाई फाइदा पुग्ने कार्य गरी वित्तीय सुशासनको पालना नगरेको, निरीक्षणको क्रममा बोलपत्रसम्बन्धी कागजात नदेखाएको र आर्थिक अनियमितता गरेको पुष्टि भएको तथ्यहरूको आधारमा प्रचलित ऐनबमोजिम नियमनकारी निकाय नेपाल राष्ट्र बैंकले जरिवानाको सजाय हुने निर्णय गरेको अवस्थामा उक्त

निर्णयलाई उल्टी हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत पाटनले गरेको फैसला कानूनसम्मत नमिलेकोले बदर गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको निर्णय सदर कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको जिकिर लिएको देखियो ।

उपर्युक्तबमोजिमको तथ्य र बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ, सक्दैन सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, पश्चिमाञ्चल डेभलपमेन्ट बैंकका प्रबन्ध सञ्चालक प्रत्यर्थी लक्ष्मण ज्ञवालीले बैंकको शाखा विस्तार गर्दा आवश्यक पर्ने आन्तरिक सजावट तथा फर्निचरसम्बन्धी कार्य गर्ने क्रममा बोलपत्र आह्वान गरी गरेको काम कारबाहीउपर नेपाल राष्ट्र बैंकबाट निरीक्षण हुँदा आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६६ विपरीत हुने गरी र बोलपत्रको सामान्य प्रक्रियासमेत पूरा नगरी प्राप्त बोलपत्रहरू स्वीकृत गरेको, निरीक्षणको क्रममा बोलपत्रसम्बन्धी कागजात नदेखाएको तथा आर्थिक अनियमितता हुन गएको भन्ने तथ्य नेपाल राष्ट्र बैंकले स्थलगत निरीक्षण गराएको प्रतिवेदनबाट देखिन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको स्थलगत निरीक्षण प्रतिवेदन हेर्दा संस्थाले शाखा विस्तार गर्दा घर भाडा सजावटको कार्य एवं भौतिक पूर्वाधार निर्माणको लागि निश्चित बजेट नतोकी यससम्बन्धी सम्पूर्ण अधिकार सञ्चालक समितिले प्रबन्ध सञ्चालकलाई दिएको देखिन्छ । संस्थाले आफ्नो कार्य क्षेत्रभित्र शाखा खोल्न, निर्माण तथा आन्तरिक सजावटको कार्यका लागि बोलपत्र आह्वान गरी स्वीकृत गर्दा आर्थिक प्रशासन विनियमावली, २०६६ विपरीत हुने गरी बोलपत्रको सामान्य प्रक्रियासमेत नपुर्‍याई प्राप्त

बोलपत्रहरू स्वीकृत गरेको देखिन्छ । बोलपत्रको सम्बन्धमा तौलिहवा शाखाको लागि आह्वान गरेको बोलपत्रको सूचना निरीक्षण अवधिसम्म निरीक्षण टोलीलाई उपलब्ध गराउन नसकेको, सोको जानकारी लिँदा सूचना प्रकाशित नभएको भन्ने जानकारी प्राप्त भएको, बोलपत्रको सूचनामा फर्म, कम्पनी दर्तासम्बन्धी कागजात बोलपत्रदाताको योग्यता, निर्माण कार्यको हकमा अनुमानित लागत, ड्रइङ, डिजाइन, स्पेसिफिकेसन उल्लेख गर्नु पर्नेमा सो उल्लेख नगरी सूचना प्रकाशित गरेको, प्राप्त बोलपत्रहरू संस्थाको दर्ता किताबमा दर्ता नभएको, सिलबन्दी नगरी पेस भएका बोलपत्रहरू स्वीकृत गर्न नमिल्नेमा पोखरा शाखाको बाहेक अन्य शाखाको हकमा सिलबन्दी नगरिएका बोलपत्र फारामहरू प्राप्त गरी कम अंक कबोल गरेको भनी सबै शाखाको लागि सुपर स्टिल फर्निचरको बोलपत्र स्वीकृत गरेको, शाखा निर्माण तथा आन्तरिक सजावटको लागि बोलपत्र पेस गर्ने रूना इन्टरप्राइजेज, गायत्री सप्लायर्सको फर्म तथा स्थायी लेखा नम्बर, कर चुक्ता प्रमाणपत्र, फर्म दर्ता प्रमाणपत्र बोलपत्रसाथ नभएको, सुपर स्टिल फर्निचरको दर्ता प्रमाणपत्रमा स्टिलको फर्निचर उत्पादन गर्ने उद्देश्य र स्थाई लेखा नम्बर प्रमाणपत्रमा काठको घरायसी फर्निचर उत्पादन गर्ने उल्लेख भएकोले मान्यता प्राप्त नभएका फर्मको बोलपत्रहरू विभिन्न मितिमा आर्थिक निर्देशन समितिले स्वीकृत गरेको देखिन्छ । यसैगरी सम्झौतामा उल्लिखित रकमभन्दा बढी रकम भुक्तानी दिएको, करिब बराबर वर्ग फिटका शाखाहरूको निर्माणको लागि तुलनात्मक हिसाबले कुनैमा अत्यन्तै महङ्गो पर्ने गरी बोलपत्र स्वीकृत गरेको देखिएको, बोलपत्र आह्वान गर्दा संस्थाको आर्थिक विनियमावलीअनुसारका रीत एवं प्रक्रिया नपुर्‍याएको, सिलबन्दी नगरी र

आवश्यक कागजात संलग्न नगरी प्राप्त हुन आएका बोलपत्र स्वीकार गरेको, बोलपत्रदाताको कानूनी एवं प्राविधिक पक्षको मूल्याङ्कन नगरी असम्बन्धित उद्देश्य भएको एउटै फर्मबाट हरेक शाखाको निर्माण तथा आन्तारिक सजावटको काम सम्पन्न गराउन बोलपत्र स्वीकृत गरेको देखिएकोले भौतिक पूर्वाधार निर्माण तथा आन्तरिक सजावटको कार्य पारदर्शी, प्रतिष्पर्धी, मितव्ययी र प्रक्रियासम्मत ढङ्गले गरेको नदेखिएको भन्ने देखियो। निरीक्षण प्रतिवेदन गलत रहेको वा नभए नगरेको कुरा प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको भन्ने प्रत्यर्थीको भनाइ रहेको देखिँदैन। प्रत्यर्थी बैंकको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको रूपमा प्रबन्ध सञ्चालक रहेको देखिएको र कार्यकारी प्रमुख संस्थाको प्रमुख प्रशासक रहने, बैंकको प्रबन्धपत्र र नियमावलीको अधीनमा रही बैंक तथा वित्तीय संस्थाको काम कारबाही र कारोबारको रेखदेख र नियन्त्रण गर्ने, सञ्चालक समिति र साधारणसभाबाट गरिएका निर्णय र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट निर्देशित कुराहरू कार्यान्वयन गर्ने गराउने काम कर्तव्य र अधिकार प्रबन्ध सञ्चालकको रहेको भन्ने कुरामा विवाद देखिँदैन।

३. शाखा निर्माण र आन्तरिक सजावटसम्बन्धी कार्यहरूको लागि भएको बोलपत्र स्वीकृतिसम्बन्धी कार्यमा अनियमितता देखिएपछि संस्थाको कार्य आर्थिक प्रशासन विनियमावलीका मर्म र व्यवस्थाविपरीत भएको र सो कार्यबाट विभिन्न फर्महरूका बिचमा स्वस्थ प्रतिष्पर्धा नभई संस्थालाई आर्थिक हानि नोक्सानी हुन गएको देखिएकोले त्यस्ता प्रवृत्तिको नियन्त्रण गर्ने जिम्मेवारी प्रबन्ध सञ्चालकको भएकोले निजले सो जिम्मेवारी निर्वाह नगरेको हुँदा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ को उपदफा (४) को खण्ड (ग)

बमोजिम प्रत्यर्थीलाई रु. ५,०००००।- जरिवाना गर्नु नपर्ने उचित कारण भए १५ दिनभित्र स्पष्टीकरण पेस गर्न र बोलपत्र स्वीकृत गर्ने निर्णयमा संलग्न आर्थिक निर्देशन समितिमा रहेका अन्य पदाधिकारीका हकमा छानबिन गरी कारबाही गर्न सञ्चालक समितिलाई निर्देशन दिएकोसमेत देखियो।

४. नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ७९ बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकलाई वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाको काम कारबाही नियमन गर्ने पूर्ण अधिकार रहेको र बैंकले नियमन गर्ने सम्बन्धमा दिएको आदेश, निर्देशन तथा सूचनाको पालना गर्नु सम्बन्धित वाणिज्य बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कर्तव्य हुने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। त्यसैगरी ऐ. ऐनको दफा १०० (२) ले नेपाल राष्ट्र बैंकले ... जारी गरेको आदेश वा निर्देशन बैंकबाट इजाजतपत्र प्राप्त वाणिज्य बैंक वा वित्तीय संस्थाका सञ्चालक वा पदाधिकारी वा कर्मचारीले उल्लङ्घन गरेमा वा निजहरूले निक्षेपकर्ता वा सर्वसाधारणको हितविपरीत काम गरेको वा निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षणको सिलसिलामा बैंक वा निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण गर्ने अधिकारीले माग गरेको कागजात, विवरण वा तथ्याङ्क तोकिएको समयभित्र पेस नगरेमा त्यस्तो सञ्चालक, पदाधिकारी वा कर्मचारीलाई बैंकले सचेत गराउन वा नसिहत दिन, निलम्बनमा राख्न, रु. पाँच लाख रुपैयाँसम्म नगद जरिवाना गर्न, तलब, भत्तालगायतका सम्पूर्ण सुविधाहरू दिन बन्द गराउन सम्बन्धित वाणिज्य बैंक वा वित्तीय संस्थाको सञ्चालक समितिलाई आदेश दिन, सञ्चालकलाई सञ्चालक पदबाट हटाउन वा पदाधिकारी वा कर्मचारीलाई सेवाबाट अवकाश दिन लगाउन सम्बन्धित वाणिज्य बैंक वा वित्तीय संस्थाको सञ्चालक समितिलाई आदेश दिने गरी सजाय गर्नसमेत सक्ने देखिन्छ।

५. मुलुकको समग्र बैंकिङ तथा वित्तीय प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गरी निक्षेपकर्ताको हक हितको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्वस्थ प्रतिस्पर्धा सर्वसाधारणलाई गुणस्तरीय सेवा उपलब्ध गराउने, बैंकिङ तथा वित्तीय क्षेत्रमा जोखिम कम गर्ने राज्यको अर्थतन्त्र सबल र सुदृढ बनाउन तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको स्थापना, सञ्चालन व्यवस्थापन र नियमनका सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न आएको बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ४९ ले इजाजत प्राप्त संस्थाको काम कारबाही नियमन र व्यवस्थित गर्ने पूर्ण अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकमा निहित राखेको देखिन्छ। नियमन गर्ने क्रममा नेपाल राष्ट्र बैंकले आवश्यक आदेश, निर्देशन, सूचना, वा परिपत्र जारी गर्न सक्ने र त्यसरी जारी भएका आदेश, निर्देशन, सूचना वा परिपत्रको पालना गर्ने कुरा इजाजतपत्र प्राप्त संस्थाको कर्तव्य हुने देखिन्छ। नियमन गर्ने क्रममा निरीक्षण, सुपरिवेक्षण गर्दा मागेका लगत, तथ्याङ्क विवरण सूचना वा कागजात संस्थाले उपलब्ध गराउनु पर्ने दायित्व निर्धारण भएकोसमेत देखिन्छ। ऐ. ऐनको दफा ७४ ले नेपाल राष्ट्र बैंकको नियमन उल्लङ्घन गरेमा इजाजत प्राप्त संस्थालाई नियमन उल्लङ्घनको गाम्भीर्य हेरी सचेत गराउने, सुधारात्मक कदम चाल्न सञ्चालक समितिलाई कबुलियत गराउने, लिखित आदेश दिने, आफ्नो सेयरधनीलाई दिने लाभांशको वितरण वा बोनस सेयर जारी गर्नमा प्रतिबन्ध लगाउने, इजाजत प्राप्त संस्थाको कारोबारमा आंशिक वा पूर्ण प्रतिबन्ध लगाउने, संस्थाको इजाजतपत्र निलम्बन वा रद्द गर्नेसमेतको सजाय गर्न सक्ने देखिन्छ। --- ऐनमा भएको प्रस्तुत कानूनी व्यवस्थाबाट वाणिज्य

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई नेपाल राष्ट्र बैंकले नियमन गर्न र राष्ट्र बैंकले दिएको आदेश निर्देशन पालाना नगर्ने बैंक तथा वित्तीय संस्था र तिनका पदाधिकारीहरूलाई आदेश वा निर्देशन उल्लङ्घनको गाम्भीर्य हेरी सजाय गर्न सक्ने नै देखियो।

६. नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रत्यर्थीलाई किर्तेमा सजाय गरेको नभई निजले पेस गरेको स्पष्टीकरणको आधारमा पुनर्विचार गरी जरिवाना नगरे भविष्यमा योभन्दा पनि तुलो आर्थिक अनियमितता र हिनामिना हुन सक्ने अवस्थासमेतलाई विचार गरी जरिवाना गर्न उपयुक्त हुने भनी जरिवाना गर्नु पर्नाको कारणसमेत उल्लेख गरेको पाइन्छ। प्रत्यर्थी प्रबन्ध सञ्चालक रहेको संस्थाबाट भए गरेका काम कारबाहीमा अनियमितता हुन गएको भनी बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ को उपदफा (४) को खण्ड (ग) बमोजिम रु. पाँच लाख जरिवाना गरेको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा यो जरिवाना फौजदारी प्रकृतिको र परम्परागत रूपमा बुझिने देवानी प्रकृतिको समेत नभई नियमनकारी निकाय नेपाल राष्ट्र बैंकले गरेको प्रशासनिक मौद्रिक जरिवाना हो भनी बुझ्नु पर्ने हुन्छ। प्रस्तुत कारबाही प्रचलित ऐन, कानून र नियमनकारी निकायले दिएको आदेश, निर्देशनको पालना गराउन र संस्थाले पूरा गर्नुपर्ने कर्तव्य र निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्व पूरा नगरेमा सोबापत गरिएको कारबाही हो। प्रत्यर्थीलाई जरिवाना गर्नुअगाडि सफाइ पेस गर्ने उचित अवसरसमेत दिएको देखिन्छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले रु. पाँच लाखसम्म जरिवाना गर्न सक्ने हद तोकिएको अवस्थामा उपल्लो हदको जरिवाना गर्दा सो हदभित्रको जरिवाना गर्नु पर्नाको पर्याप्त स्पष्ट आधार र कारण खोल्नु पर्नेमा उपल्लो हदको जरिवाना गर्नु परेको पर्याप्त स्पष्ट

आधार र कारण भने निर्णयमा खोलेको देखिँदैन । उपल्लो हदको सजाय नगरी कम सजाय गर्दा नै पनि न्यायको उद्देश्य पूरा हुने देखिएमा अधिकतम सजाय गर्नु न्यायको दृष्टिकोणले मनासिब मानिँदैन । यस दृष्टिकोणबाट सजाय स्वरूप गरिने जरिवानाको अंक अधिकतम गरिएको हदसम्म मात्र नेपाल राष्ट्र बैंकको उक्त निर्णय न्यायको दृष्टिकोणबाट मिलेको देखिन आएन । उक्त गरिएको जरिवानाको अंक घटाउँदा मनासिब नै देखिन्छ ।

७. तसर्थ, माथि विवेचित मुद्दाको तथ्य आधार र कारणहरूबाट समेत प्रत्यर्थी लक्ष्मण ज्वालीलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ को उपदफा (४) को खण्ड (ग) बमोजिम रु. पाँच लाख जरिवाना गर्ने गरेको नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०६८।१।१९ को निर्णय उल्टी हुने ठहर्‍याई जरिवानाको रकम जम्मा गर्नेसम्बन्धी पत्रसमेत बदर हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६८।१२।१४ को फैसला कानून र न्यायसम्मत मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई प्रत्यर्थी लक्ष्मण ज्वालीलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ को उपदफा (४) को खण्ड (ग) बमोजिम रु. एक लाख जरिवाना हुने ठहर्छ । अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी भई प्रत्यर्थी लक्ष्मण ज्वालीलाई बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७४ को उपदफा (४) को खण्ड (ग) बमोजिम रु. एक लाख जरिवाना हुने ठहरेकोले फैसलाको प्रतिलिपि साथै राखी फैसलाको जानकारी नेपाल राष्ट्र बैंकलाई दिनु ---- १

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ---२

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत:- मदन पराजुली
इति संवत् २०७६ साल भाद्र ११ गते रोज ४ शुभम् ।

४४४ ७७७

निर्णय नं. १०४२०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री सुष्मालता माथेमा
फैसला मिति : २०७६।१२।३

मुद्दा: कर्तव्य ज्यान, जबरजस्ती करणी ।

०७१-CR-००४१

पुनरावेदक / वादी : मोटरदास भन्ने रामजी दास
तत्माको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला बारा, छाताप्रिया
गा.वि.स. वडा नं.२ बस्ने शिवजी महतोको
छोरा साहेव महतोसमेत

०७५-RC-०१७२ / ०७६-FN-०२२९
पुनरावेदक / वादी : मोटरदास भन्ने रामजी दास
तत्माको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला बारा, छाताप्रिया
गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने पल्टु मुखियाको
छोरा विरेन्द्र मुखिया विन

०७४-RC-०१५५
पुनरावेदक / वादी : मोटरदास भन्ने रामजी दास
तत्माको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला बारा, छाताप्रिया
गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने शिवजी महतोको
छोरा साहेव महतो

- गम्भीर प्रकृतिको सजाय हुने मुद्दामा कुनै कारणबाट सम्बन्धित प्रतिवादी उपस्थित हुन नआएको स्थितिमा पनि निजको प्रतिवाद गर्नेसम्बन्धी स्वच्छ सुनुवाइ (Fair trial) को अधिकार सुरक्षित हुन सकोस भन्ने अभिप्रायले न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा १०(४) मा प्रावधान व्यवस्थित गरिएको देखिन्छ । स्वच्छ सुनुवाइको मान्यताअनुसार यो प्रावधान ऐनमा समावेश भएको हो र यसलाई नेपालको संविधानको धारा २०(९) को सापेक्षतामा पनि हेर्न सकिन्छ । तसर्थ प्रतिवादीकी आमाले मुद्दामा अनुपस्थित रहेको छोराको हकमा भनी पेस गरेको निवेदन बेहोरालाई समेत हेरी, सोलाई

समेत जानकारीमा लिई न्याय निरूपण
गर्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं.३)

वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री
रुद्रप्रसाद आचार्य
प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु
थापा तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री मन्जुल
गौतम

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- न्याय प्रशासन ऐन, २०७३

सुरु तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री अवधविहारी सिन्हा
बारा जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

मा. न्यायाधीश श्री जीवनहरि अधिकारी
माननीय न्यायाधीश श्री उमेशकुमार सिंह
पुनरावेदन अदालत हेटौँडा

फैसला

न्या.ईश्वरप्रसाद खतिवडा : तत्कालीन
न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस
अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य
एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

जिल्ला बारा, छातापिप्रा गा.वि.स. वडा
नं. १ स्थित सरसवा खोला जमीनमा निलो रंगको
च्यादर विच्छाई सुतेको अवस्थामा मृत अवस्थामा
रामदुलारी दासको लास रहेको, मृतक नजिकै कलेजी
रंगको चप्पल मिलाएर राखेको, टाउको मुनि तथा

वरपर रगत बगेको, रगतको छिर्का उछिटिएको, मृतक लासको बायाँ गाला निलो भई फुलेको, नाकबाट रगत बगेको, बायाँ कानको लोती काटी रगत बगेको, निधारमा अं. ७ इन्च गोलाईको कडा वस्तुले प्रहार गरी छाला च्यातिई सोबाट रगत बगी अनुहारमा लागेको, योनि वरपर तरल पदार्थ देखिएको भन्ने बेहोराको घटनास्थल लासजाँच मुचुल्का।

मिति ०६७।११।१४ गते राति मेरो छोरी रामदुलारी देवीलाई छोरीले प्रयोग गरेकै ९८१५२८२६७१ नं. को मोबाइलमा को-कसले सम्पर्क गरी बोलाई घटनास्थलमा लगी कर्तव्य गरी मारेको हुँदा अपराधीलाई पत्ता लगाई कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मृतककी आमा भागमती देवी दासको कागज र सोही बेहोराको मृतकको बुबा रामजी दासको जाहेरी दरखास्त।

मिति २०६७।११।१४ गते जिल्ला बारा, छातापिप्रा गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने वर्ष २५ की रामदुलारी दासलाई कर्तव्य गरी मारेको घटना सम्बन्धमा गोप्य रूपमा बुझ्दै जाँदा मिति २०६७।११।१३ गते बेलुका निज मृतकले प्रयोग गर्ने गरेको मो.नं. ९८१५२८२६७१ मा पटक पटक ९८४५०९४८४६ मो.नं. प्रयोग गर्ने साहेव महतोले फोन गरी बोलाई घटनास्थलमा लगी निजलाई कर्तव्य गरी मारेको बुझिन आएकोले निजलाई पक्राउ गरी निजको उक्त मोबाइलसमेत बरामद गरी आवश्यक कारबाहीको लागि पेस गरिएको बेहोराको प्र.ना.नि. भीमबहादुर थापाको प्रतिवेदनपत्र।

मिति २०६७।११।१३ बेलुका निज रामदुलारी दासलाई मसँगै भएको मोबाइलले फोन गरी बोलाई घटनास्थलमा लगी म तथा विरेन्द्र मुखियाले पालैपालो करणी गरी निजलाई मुङ्गाले टाउकोमा प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको हौं, उक्त मुङ्गा

खोलामा फालिदिएको भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी साहेव महतोले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान।

मृतक रामदुलारी दासलाई प्रतिवादी साहेव महतो र विरेन्द्र मुखियाले प्रहार गरी कर्तव्य गरी मार्ने कार्यमा प्रयोग गरेको १ फिट लामो भएको बाँसको मुङ्गो छातापिप्रा १ स्थित नदीमा फेला परेको भन्नेसमेत बेहोराको बरामदी मुचुल्का।

मिति २०६७।११।१३ गतेको बेलुका घरमा खाना खाई सुतैँ, भोलिपल्ट विहान गाउँघरबाट सरसवा खोलामा दिशा गर्न जाने महिलाहरूले गाउँको रामदुलारी दासलाई कर्तव्य गरी मारेको अवस्थामा लास देखी होहल्ला गरेको सुनी गई लास देखेको हो। निजलाई को कसले कर्तव्य गरी मारेको हुन थाहा छैन। पक्राउ परेको प्रतिवादी साहेव महतोसमेतसँग बोलचाल सम्पर्क राम्रो थियो भन्नेसमेत बेहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्का।

मेरो छोरीलाई कर्तव्य गरी मार्नेहरूबारे बुझ्दै जाँदा पक्राउ परेको साहेव महतोसमेत मिली फोन गरी बोलाई घटनास्थलमा लगी कर्तव्य गरी मारेका हुन भन्नेसमेत बेहोराको रामजी दासको जाहेरी दरखास्त।

मृतक रामदुलारी दासको टाउकोमा चोट लागि अत्याधिक रक्तश्राव भई मृत्यु भएको हो भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदन।

प्रतिवादीहरूसाहेव महतो र विरेन्द्र मुखियाले मृतक रामदुलारी दाससँग अनैतिक शारीरिक सम्बन्ध राखेको कारण महिनावारी रोकिएको छ घर लैजाउ भनेको कारण निज रामदुलारीलाई मार्ने योजना बनाई मिति २०६७।११।१३ गते प्रतिवादी साहेव महतोको ९८४५०९४८४६ नं. को मोबाइलबाट रामदुलारीको ९८१५२३२६७१ नं. को मोबाइलमा पटक पटक

फोन गरी एकान्त ठाउँ सरेसवा नदीको किनारमा रहेको बासको झ्याङ्गमा यौन सम्पर्कको लागि बोलाई शारीरिक सम्पर्क गरी प्रतिवादी विरेन्द्र मुखियाले यौन सम्पर्क गरी पूर्वयोजनाअनुसार माथिबाट अर्थात् राखेको अवस्थामा पहिलेदेखि लुकाई राखेको बाँसको मुग्नोले प्रतिवादी साहेव महतोले प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको वारदात पुष्टि हुन आएको हुँदा उक्त कार्य मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. र १३(३) नं. तथा जबरजस्ती करणीको १ नं. ३ र ३(क) नं. बमोजिमको कसुर अपराध हुँदा निज प्रतिवादी साहेव महतोलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम र जबरजस्ती करणीको महलको ३(५) नं. बमोजिम सजाय गरी ऐ. ३ (क) नं. बमोजिम थप सजाय हुन र प्रतिवादी विरेन्द्र मुखियाले ज्यान मार्ने योजना बनाई ज्यान मार्न संयोग पारिदिन मृतकलाई करणी गरी उठ्न नदिई अर्थात् राखी ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. र १३(४) नं. तथा जबरजस्ती करणी महलको १ नं. र ३(क) नं. को कसुर अपराध गरेकोमा निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. तथा प्रतिवादीहरू साहेव महतो र विरेन्द्र मुखियाबाट पीडितसँग आश्रित नाबालक छोरोलाई पर्न गएको मानसिक तथा अन्य पीडासमेतलाई विचार गरी जबरजस्ती करणीको १० नं. बमोजिम क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोगपत्र ।

जाहेरी बेहोरा झुट्टा हो । मेरो भाइ विदेश कतारमा रहेको, निजकी पत्नी माइतीमा रहेकी र मिति २०६७।१।१३ गते निजको माइतीबाट फोन आई अचानक बिरामी परेको थाहा पाई म मोटरसाइकल लिई निजको माइती जिल्ला पर्सा, चिलझण्टी गाउँमा गएको थिए । निजलाई उपचार गर्न मोतियारी भारत लगेकोमा उपचारका लागि भर्ना गर्नु पर्ने भएकोले म पैसाको व्यवस्था गर्न घर भोलिपल्ट आइपुग्दा

घटनाबारे थाहा भएको हो । मैले उक्त कार्य गरेको होइन । केही दिन अगाडी जंगलबाट दाउरा ल्याउँदा जितपुर प्रहरीले साइकल खोसेको विषयमा प्रहरीसँग मेरो वादविवाद परेकोमा प्रहरीले सोही रिसइवीले मलाई पक्राउ गरेको हो । सोबाहेक अन्य कारण छैन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी साहेव महतोले बारा जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

मउपरको अभियोग बेहोरा झुट्टा हो । मिति २०६७।१।१३ गते घरगाउँमा नभई मिति २०६७।१।१९ गते म जिल्ला बारा, जितपुर गा.वि.स. भवानीपुर बकुलियामा पत्नीलाई बोलाउन म ससुराली गएको हो । मिति २०६७।१।१४ गते बिहान म घरमा फर्की आएको हुँ । मउपरको जाहेरी बेहोरा झुट्टा हो । मैले मृतकलाई जबरजस्ती करणी गरी मारेको होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी विरेन्द्र मुखिया विनले बारा जिल्ला अदालतमा गरेको बयान ।

म फैक्ट्रीमा काम गर्ने मान्छे भएकोले सो राति १२:०० बजे घरमा आई हेर्दा छोरी घरमा नरहेको, गाउँमा अष्टजाम भइरहेको हुँदा त्यही गीत गाउन गएको होली भनी सोची हामी सुत्थौं, बिहान पख गाउँकै छेउमा रहेको नदीको बाँसबारी तिर छोरीको लास भेटेको थियो । छोरीसँग रहेको मोबाइलबाट प्रहरीले जाँचबुझ गर्दा साहेव महतोसमेतले मेरो छोरीलाई फोन गरी बोलाई कर्तव्य गरी मारेको रहेछन भन्ने कुरा खुल्न आयो । मैले आफ्नो आँखाले नदेखेकोले कसले मान्यो थाहा भएन । मेरो छोरीको मोबाइल नम्बर कति हो मलाई थाहा छैन । म पढे लेखेको छैन । मोबाइल चाँही छोरीले नै चलाउने गर्दथी । बाँसको मुङ्गोले टाउँकोमा हानेको रहेछ । सल बिछ्याई सलको माथि लास राखेको देखेको थिए भन्नेसमेत बेहोराको जाहेरवाला मोटर दास

भन्ने रामजी दासको बकपत्र ।

मृतक रामकुमारी दासलाई कसले कर्तव्य गरी मारेको हो भन्ने विषयमा मलाई थाहा थिएन । प्रशासनले छानबिन गरेबाट थाहा पाएको हुँ । प्रतिवादीसँग निज मृतकको कुनै रिसइवी थिएन भन्नेसमेत बेहोराको कागज गर्ने व्यक्ति भागमनी देवीले बारा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जाहेरवालाको छोरीलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन भन्नेसमेत बेहोराको वस्तुस्थिति मुचल्लाकाका व्यक्ति राजेन्द्र महतोले बारा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जाहेरवालाको छोरीलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन । घटना विवरण कागज र सोमा भएको सहीछाप बेहोरा मेरो हो । प्रतिवादी साहेव महतोले कसुर गरेको हुन भन्ने अभियोग गलत हो भन्नेसमेत बेहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस लालजी महतो धानुकले बारा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जाहेरवालाको छोरीलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन । घटना विवरण कागज र सोमा भएको सहीछाप बेहोरा मेरो हो । प्रतिवादी साहेव महतोले कसुर गरेका हुन भन्ने अभियोग गलत हो । प्रतिवादी मिति २०६७।१।१३ गते मोतीहारी गएको थियो भन्नेसमेत बेहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस फेकु महतोले बारा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६७।१।११ गते म सरेस्वा नदी निर थिए । प्रहरीले नदीमा खोजतलास गर्दा केही फेला नपरेको, पछि मसँग सहीछाप गराई प्रहरी फर्की गएको हो भन्नेसमेत बेहोराको बरामदी मुचुल्काका मानिस विगन साहले बारा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

अभियोग मागदाबीबमोजिम प्रतिवादी साहेव महतोले मृतक रामदुलारीलाई जबरजस्ती करणी गरी कर्तव्य गरी मारेको होइन । सो दिन रात ऊ मसँगै मोतिहारीमा थिए भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी साहेव महतोको साक्षी रामझा महतोले बारा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६७।१।१२ गतेका दिन म घरमा थिएँ । प्रतिवादी साहेव महतो भाई बुहारीलाई लिएर मोतिहारी उपचार गराउन गएको हुँदा निज माथि लगाइएको सबै बेहोरा झुट्टा हो । गाउँ घरमा पार्टी रिसइवीले त्यस्तो बेहोरा लेखाएको हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी साहेव महतोको साक्षी गोपिचन्द्र महतोले बारा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६७।१।१३ गते प्रतिवादीसँग निजको ससुराली बकुलिया बारामा भेट भएको हो । साँझ ६:०० बजेदेखि ९ बजेसम्म निजको ससुराली घरमा निजैसँग थिएँ । निजलाई सापटी पैसा दिन त्यहाँ पुगेको थिए । त्यहाँ उनकै ससुरालीमा खाना खाई ९:०० बजे राति घर फर्की आएको हुँदा निज विरेन्द्रको संलग्नता देखाई दिएको जाहेरी र लगाएको अभियोग बिल्कुल झुट्टा हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी विरेन्द्र मुखिया विनको साक्षी राजुप्रसाद यादवले बारा जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मृतकको योनिबाट निस्केको वीर्यको परीक्षण हुन सकेको नदेखिएबाट करणी यिनै प्रतिवादीहरूबाट गरेको तथ्य स्थापित हुन सकेको छैन । प्रतिवादीहरूको सो करणी र कर्तव्य गरी मार्ने कार्यमा संलग्न भएको निश्चयात्मक प्रमाण नरहेको र परिस्थितिजन्य प्रमाण मालाकार रूपमा नजोडिई रहेको यस्तो परिस्थितिजन्य प्रमाण स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि नभएको अवस्थामा साबिती बयान कागजको आधारले मात्र अनुमान र संदेहको आधारमा ज्यान

जस्तो गम्भीर कसुरमा प्रतिवादीहरूलाई कसुरदार ठहर्नाउन फौजदारी न्यायका मान्य सिद्धान्तसमेतले नमिल्ने हुँदा प्रतिवादीहरूले कर्तव्य गरी मृतकलाई मारेको र जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने अभियोग दाबीबाट प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको सुरु बारा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।१।१२३ मा भएको फैसला ।

मृतकका बाबु आमाले मृतक र प्रतिवादीहरूबिच पूर्वरिसइवी र सम्बन्ध नरहेको भनी बकपत्र गरेको कुरालाई सफाईको आधार मान्न मिल्दैन । प्रतिवादीहरू र मृतकबिच लामो समयदेखि प्रेम सम्बन्ध रही शारीरिक सम्बन्धसमेत हुँदै आएको अवस्थामा निजहरूबिच रिसइवी रहेको कुरा मृतकका बाबु आमाले देख्नु थाहा नपाउनु स्वभाविकै देखिन्छ । साथै सन् २०११।२।२५ मा १ घण्टामा ७ पटक फोन सम्पर्क भएको र वारदातको मिति, समय अगाडि पनि घण्टामा ७ पटक मृतक र प्रतिवादीबिच फोन सम्पर्क भएको तथ्यलाई फैसलाले समेत स्वीकार गरेको अवस्था छ । सात पटक फोन सम्पर्क भए पनि प्रतिवादीहरूले नै वारदातस्थलमा मृतकलाई बोलाएको अकाट्य रूपमा मान्न मिलेन भनी प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिएको छ । प्रतिवादी साहेव महतोको Alibi को जिकिरलाई स्वीकार गरिएको अवस्थामा त्यस्तो Alibi को जिकिर लिनेले शंकारहित तवरबाट सो जिकिर पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ । निजहरू के प्रयोजनका लागि भारतको मोतिहारी गएका हुन् भन्ने कुरा पुष्टि हुन सकेको अवस्था छैन । यसरी प्रतिवादीहरूले अन्यत्र थिएँ भनी लिएको जिकिरपुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा निजहरू विरुद्ध प्रमाण लाग्ने भनी सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न मुद्दाहरूमा प्रतिपादित सिद्धान्तलाई समेत प्रस्तुत फैसलाले ध्यान नदिई मिसिल संलग्न

प्रमाणको उचित मूल्याङ्कन र विश्लेषण नगरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिने गरी सुरु बारा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला बदर गरी अभियोग दाबीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

अदालतमा बयान गर्दा स.ज. १० मा बयान झुक्याएर गराएको भनी लेखाएको कुराको आधार प्र. साहेव महतोले उल्लेख गरी लेखाएको नपाइनु, (Alibi) अनेत्र थिएँ भनी लिएको जिकिर call detail बाट खण्डित भएको स्थिति हुनु, मृत्युको कारणमा Due to massive hemorrhage and shock as a result of head injury भनी उल्लेख भएको पाइनु, प्रतिवादी मौकामा साबित हुनु, जाँचबाट भेजिनल स्वावमा Human Semen पाइनुसमेतका परिस्थितिजन्य प्रमाणहरूको विवेचना र विश्लेषणको अभावमा भएको सुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिएकोले छलफलको निमित्त प्रत्यर्थीहरूलाई मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६९।८।१२ को आदेश ।

जाहेरवालाको किटानी जाहेरी र प्र.स.नि. भिमबहादुर थापाको किटानी प्रतिवेदन तथा शव-परीक्षण प्रतिवेदनबाट मृतकलाई करणी गरी कर्तव्य गरी मारेको कुरा प्रमाणित हुन आएको हुँदा प्रतिवादी साहेव महतोलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ । प्रतिवादी विरेन्द्र मुखियासमेत भई मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेको हो । विरेन्द्र मुखियाले करणी गरी थिची राखेको अवस्थामा मैले मुड्ग्रोले हिर्काएको हो भनी प्रतिवादी साहेब महतोले बयान गरेको र सो कुरालाई

अन्य प्रमाणहरूले पुष्टि गरिरहेको स्थिति देखिएको हुँदा विरेन्द्र मुखियालाई पोल उजुर गर्नु पर्नेसम्मको कुनै रिसइवी तथा कारणसमेत नदेखिँदा प्रतिवादी विरेन्द्र मुखियालाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०७०।१०।१२ को फैसला ।

प्रतिवादी साहेव महतोको ९८४५०९४८४६ नं. को मोबाइलबाट मृतक रामदुलारी दासको ९८१५२३२६७१ नं. को मोबाइलमा फोन गरी एकान्त नदीको किनारमा रहेको बाँसको झ्याडमा बोलाई जबरजस्ती करणी गरी सोही स्थानमा निजलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने स्पष्ट देखिँदादेखिँदै कर्तव्य ज्यानको कसुर गरेकोमा मात्र ठहर गरी जबरजस्ती करणीको मागदाबी नपुग्ने गरी जबरजस्ती करणी गरेको नठहराई भएको फैसलामा जबरजस्ती करणीको महलको ३(क) नं. को व्याख्यामा गम्भिर त्रुटी भएको हुँदा उक्त फैसला बदरभागी छ । प्रतिवादीहरूले मृतकसँग राजीखुशीबाट करणी गरेको भन्न नसकेको अवस्थामा के कुन आधार प्रमाणहरूबाट जबरजस्ती करणीको दाबी पुग्न नसक्ने ठहर भएको हो सोसमेत फैसलामा खुलाउन सकेको देखिँदैन । अतः उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई सुरु अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०७०।१०।१२ गते फैसला हुँदा म निवेदिकाको छोरा व्यापारको सिलसिलामा घरबाट निस्की हिँडेको र खोज खबर गर्दासमेत पत्ता नलागि हालसम्म पनि बेपत्ता नै छ, सोही कारणले मुद्दाको प्रक्रिया सम्बन्धमा समेत थाहा जानकारी हुन

सकेन । मुद्दा अझै चलिरहेको भन्ने सुनेकोले सम्मानित अदालतमा गई बुझ्दा छोरा विरेन्द्र मुखियालाई जन्मकैद हुने गरी फैसला भएको कुरा थाहा भयो । छोरा विरेन्द्र मुखियाका नाममा जारी भएको म्याद म निवेदिकाले छोडी आएको घरमा बेरीतको म्याद तामेल गरिएको पनि रहेछ । म्याद तामेल भएको थाहा जानकारी पनि मलाई भएन । जाहेरवालाले मौकामा मेरो छोराउपर शंकासम्म पनि व्यक्त गरेका छैनन् । घटनाको धेरै दिनपश्चात केवल सहअभियुक्तको पोलको आधारमा मेरो छोराको नाम उल्लेख गरी जाहेरी दिएको छ । वारदातमा उपस्थित नभएको छोरालाई केवल सहप्रतिवादीको पोलको आधारमा साबिक मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको मिति २०७०।१०।१२ को फैसला बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाई दिलाई पाउँ भनी न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा १०(४) बमोजिम यो निवेदनपत्र पेस गरेको छु । सो निवेदन पुनरावेदनसरह हेरी न्याय इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी विरेन्द्र मुखियाको आमा तुर्निदेवी विनिनले पेस गरेको निवेदनपत्र ।

प्रतिवादी साहेव महतोले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने ठहरी मिति २०६८/११/२३ मा सुरु बारा जिल्ला अदालतबाट फैसला भएकोमा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०७०/१०/१२ मा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहरी फैसला भएको र म्यादभिन्न प्रतिवादी साहेव महतोको पुनरावेदन नपरेकोले साधक दायरीमा दर्ता गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

मृतकलाई करणी गरी मारेको कुरा प्रमाणित

हुन आएको भनी प्रतिवादी साहेब महतोलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम र अर्का प्रतिवादी विरेन्द्र मुखियालाई सोही महलको १३(४) नं. बमोजिमको कसुरसम्म कायम गरी सजाय गरी जबरजस्ती करणी तर्फको अभियोग दाबी पुग्न नसक्ने भनी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट फैसला भएको देखियो । यसरी प्रस्तुत वारदातमा करणीसमेत भएको तथ्यलाई स्वीकार गर्दागर्दै पनि मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको १ नं. को कसुरतर्फ नबोली जबरजस्ती करणीतर्फको मागदाबी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७३।१२।७ को आदेश ।

प्रतिवादी विरेन्द्र मुखिया विनको हकमा साधकको रूपमा दर्ता भएको नदेखिनुका साथै सोबमोजिम मुद्दा पेसीमा चढेको नपाइएको र निजकी आमाले मिति २०७५।५।१४ मा न्याय प्रशासन ऐन, ०७३ को दफा १०(४) बमोजिम दिएको निवेदन पनि पेसीमार्फत नआएको देखिँदा सो सम्बन्धमा विचार गरी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७६।३।२ को आदेश ।

निवेदनमा प्रतिवादी विरेन्द्र मुखिया विनलाई साबिक पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०७०/१०/१२ गतेको फैसलाबमोजिम जन्मकैद हुने ठहरी फैसला भएको एवं यस अदालतको मिति २०७६/०३/०२ गतेको आदेशानुसार निज प्रतिवादी विरेन्द्र मुखिया विनको हकमा प्रस्तुत मुद्दा साधक दायरीमा दर्ता गरी नियमानुसार इजलाससमक्ष पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७६।३।१७ को आदेश ।

यसै लगाउको ०७४-RC-०१५५, ०७१-CR-००४१ का मुद्दाहरूमा प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश भएको र प्रस्तुत मुद्दा पनि उक्त मुद्दासँग अन्तरप्रभावी रहेको हुँदा मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को दफा १४०(३) बमोजिम छलफल गर्नलाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई लगाउका मुद्दाहरू तथा ०७६-FN-०२२९ को निवेदनसमेत साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७६।९।७ को आदेश ।

पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट प्रतिवादी विरेन्द्र मुखिया विनलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैदको सजाय गरेको देखियो । सहअभियुक्त साहेव महतोले अनुसन्धानमा गरेको बयानमा प्रतिवादी विरेन्द्र मुखिया विनसमेतको संलग्नता भई मृतक रामदुलारी दासलाई कर्तव्य गरेको भनी पोल गरेको देखिएकोमा सो पोल अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट समर्थित भएको अवस्था नहुँदा निज विरेन्द्र मुखिया विनलाई जन्मकैदको सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को दफा १४०(३) बमोजिम छलफलको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई लगाउको ०७१-CR-००४१ नं. को मुद्दासमेत साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री रुद्रप्रसाद आचार्यले प्रतिवादीहरूले मृतक रामदुलारीलाई फोन सम्पर्क गरी बोलाई सरेसवा नदीको किनारमा बाँसको

इयाङ्गमा लागि जबरजस्ती करणीसमेत गरी मारेको अवस्था छ । प्रतिवादी साहेब महतोले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा विरेन्द्र मुखिया विनले मृतकसँग शारीरिक सम्बन्ध राखेको अवस्थामा आफूले बाँसको मुङ्गोले हिर्काई मारेको भन्ने कुरा स्वीकार गरेको देखिन्छ । निजले अदालतमा बयान गर्दा Alibi को जिकिर लिए पनि निज नेपालमा रहेको Call Detail ले पुष्टि गरेको अवस्था छ । टाउकोमा चोट लागेको कारण मृतकको मृत्यु भएको, मृतकको यौनाङ्ग सुन्निएको तथा Human semen देखिएकोले जबरजस्ती करणी गरी मारेको हुँदा सहमतिमा करणी भएको होइन । प्रतिवादीहरूलाई कर्तव्य ज्यानतर्फ अभियोग दाबीबमोजिम सजाय भइसकेकोले त्यसतर्फ केही भन्नु छैन, जबरजस्ती करणीतर्फ प्रतिवादीहरूलाई सजाय नभएकोले अभियोग दाबीबमोजिम जबरजस्ती करणीतर्फ पनि सजाय गरिपाउँ भनी बहस गर्नु भयो ।

प्रतिवादी विरेन्द्र मुखिया विनको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री मन्जुल गौतमले प्रतिवादी विरेन्द्र मुखियाउपर किटानी जाहेरी नपरेको, वारदातको दिन मृतकलाई फोन गरेको पनि छैन । मृतकको लासजाँच मुचुल्कामा विरेन्द्र मुखियाले सहीछाप गरेको देखिन्छ । सहप्रतिवादी साहेब महतोले पोल गरेको अवस्था मात्रै छ । अन्य प्रमाणले त्यो पोललाई समर्थन गरेको पाइँदैन । मृतक र साहेब महतोसँग अनैतिक सम्बन्ध रहेको देखिन्छ । कर्तव्य ज्यान र जबरजस्ती करणी जस्तो गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी मुद्दामा केवल शंकाको भरमा मात्र दोषी ठहर गर्न नमिल्ने हुँदा प्रतिवादी विरेन्द्र मुखिया विनलाई अभियोग दाबीबाट सफाई दिइनु पर्दछ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

अब यसमा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट

मिति २०७०।१०।१२ मा भएको फैसला मिलेको छ छैन ? वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने, नपुग्ने के हो ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, जाहेरवाला मोटरदास भन्ने रामजी दासकी छोरी राम दुलारी दासलाई जबरजस्ती करणी गरी कर्तव्य गरी मारेकाले प्रतिवादीहरूमध्ये साहेब महतोलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. र जबरजस्ती करणीको महलको ३(५), ३क नं. बमोजिम सजाय हुन र प्रतिवादी विरेन्द्र मुखियालाई ऐ. ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. तथा जबरजस्ती करणीको महलको ३(५), ३क.नं. बमोजिम सजाय हुन माग दाबी लिई बारा जिल्ला अदालतमा अभियोग दायर भएको देखियो । प्रतिवादीहरूउपरको अभियोग दाबी पुन नसक्ने, सफाई पाउने गरी मिति २०६८/११/२३ मा सुरु बारा जिल्ला अदालतबाट फैसला भएको पाइयो । सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेको र सुरु फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीमध्येका साहेब महतोलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने तथा प्रतिवादीमध्येका विरेन्द्र मुखियालाई ऐ. ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने तथा दुवै प्रतिवादीको हकमा जबरजस्ती करणीतर्फ अभियोग दाबी पुन नसक्ने ठहर्नाई पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०७०/१०/१२ मा फैसला भएको देखियो । जबरजस्ती करणीतर्फ अभियोग दाबी नपुग्ने भनी गरेको सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेको र कर्तव्य ज्यानतर्फ कसुर ठहर भएका प्रतिवादीहरू साहेब महतो र विरेन्द्र मुखियाको हकमा साधकको रोहमा दर्ता भई सुनुवाइका लागि

पेस हुन आएको देखियो ।

३. मिसिल संलग्न ०७६-FN-०२२९ को विरेन्द्र मुखिया विनको आमा तुर्नी देवी विनिनले छोरा व्यापारको सिलसिलामा घरबाट निस्की हिँडेको र खोज खबर गर्दासमेत पत्ता नलागि हालसम्म पनि बेपत्ता नै रहेको तथा छोरा विरेन्द्र मुखियाका नाममा जारी भएको म्यादसमेत म निवेदिकाले छोडी आएको घरमा बेरीतपूर्वक म्याद तामेल गरिएकोले मुद्दाको कारबाहीको बारेमा केही जानकारी हुन नआएको भन्ने कारण जनाई मिति २०७५/५/१४ मा मुद्दामा अनुपस्थित रहेको छोरा विरेन्द्र मुखियाको हकमा निवेदनसमेत पेस गरेको पाइयो । न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा १०(४) मा “साधकको रोहमा हेरिने मुद्दामा पुनरावेदन नगर्ने कुनै पक्ष वा अन्य कुनै सम्बन्धित व्यक्तिले पुनरावेदनसरहको जिकिर लिई निवेदन दिएमा पुनरावेदन सुन्ने अदालतले त्यसलाई समेत विचार गरी मुद्दा किनारा गर्नु पर्नेछ” भनी उल्लेख भएको छ । गम्भीर प्रकृतिको सजाय हुने मुद्दामा कुनै कारणबाट सम्बन्धित प्रतिवादी उपस्थित हुन नआएको स्थितिमा पनि निजको प्रतिवाद गर्नेसम्बन्धी स्वच्छ सुनुवाइ (Fair trial) को अधिकार सुरक्षित हुन सकोस भन्ने अभिप्रायले उल्लिखित दफा १०(४) मा प्रावधान व्यवस्थित गरिएको देखिन्छ । स्वच्छ सुनुवाइको मान्यताअनुसार यो प्रावधान ऐनमा समावेश भएको हो र यसलाई नेपालको संविधानको धारा २०(९) को सापेक्षतामा पनि हेर्न सकिन्छ । तसर्थ प्रतिवादी विरेन्द्र मुखिया विनकी आमा तुर्नी देवी विनिनले मिति २०७५/५/१४ मा मुद्दामा अनुपस्थित रहेको छोराको हकमा भनी पेस गरेको निवेदन बेहोरालाई समेत हेरी, सोलाई समेत जानकारीमा लिई न्याय निरूपण गर्नु पर्ने देखिन आयो ।

४. अब ईन्साफको सन्दर्भमा सर्वप्रथम प्रतिवादीमध्येका साहेव महतोका हकमा विचार गर्दा मिति २०६७/११/४ गते विहान जिल्ला बारा, छातापिप्रा गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने रामदुलारी दासलाई कर्तव्य गरी मारी खोला छेउमा लास भेटिएको, गोप्य रूपमा बुझ्दा रामदुलारी दासको साहेव महतोसँग अनैतिक सम्बन्ध रहेको र मिति २०६७/११/३ गते बेलुकी निज साहेव महतोले राम दुलारीलाई पटकपटक फोन गरी बोलाई कर्तव्य गरी मारेको भनी खुल्न आएको हुँदा निजलाई पक्राउ गरी निजले प्रयोग गर्ने ९८४५०९४८४६ नं. को मोबाइलसमेत दाखिल गरेको छु भनी प्र.ना.नि. भिमबहादुर थापाले प्रतिवेदन दिएको पाइयो । प्रतिवादी साहेव महताले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा मृतक रामदुलारी दाससँग गोप्य रूपमा शारीरिक सम्बन्ध दुवैको समहतिमा हुने गरेको, साथी विरेन्द्र मुखियासँग पनि राम्रो सम्बन्ध भएकाले बेलाबेलामा फोन सम्पर्क गरी बोलाई शारीरिक सम्पर्क गर्दै आएका, केही दिन अगाडि मृतक रामदुलारीले महिनावारी रोकिएको छ, घर लैजाउ, विवाह गर भनी भनेकाले गाउँघरमा बदनाम हुने डरले विरेन्द्र मुखियासमेत भई रामदुलारी दासलाई मार्ने सल्लाह गरी मिति २०६९/११/३ गते सरेसवा खोला पारी एकान्तमा गई पटकपटक फोन गरी राम दुलारी दासलाई बोलाएको हो । रामदुलारी दास आफैँले ओडेको निलो रङ्गको सल ओच्छाई सुतेकी र विरेन्द्र मुखियाले यौन सम्पर्क गर्न सुरु गरी रामदुलारी दासलाई उठ्न नदिई माथिबाट थिची राखेको तथा योजनाबमोजिम पहिलेदेखि लुकाई राखेको बाँसको मुङ्ग्रोले रामदुलारी दासको निधार र बाँया कञ्चटमा २/३ पटक प्रहार गरेपछि निजको मृत्यु भयो । त्यसपछि बाँसको मुङ्ग्रो खोलामा फाली

घरमा गयो भनी आरोपित कसुरमा साबित भई बयान गरेको पाइयो । निज प्रतिवादी साहेव महतोले अदालतसमक्ष बयान गर्दा भाइबुहारीलाई उपचार गर्न भारत मोतीहारी लगेको र सो समयमा आफू गाउँ घरमा नभएकोले रामदुलारी दासलाई कर्तव्य गरी मारेको होइन भनी इन्कारी बयान गरेकोसमेत देखियो । घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का हेर्दा मृतकको टाउको मुनी तथा वरपर रगत बगेको, रगतको छिर्का उछिटिएको, निधार र कानमा चोट लागेको, बाँया कानको लोती काटिएको, निधारमा अन्दाजी ७ इन्च गोलाइको भाग कडा वस्तुले प्रहार गरी छाला च्यातिई भित्री हाड देखिएको र सो ठाउँबाट रगत बगी अनुहारमा रगत जमेको भन्ने देखिन्छ । मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृत्युको कारण “massive hemorrhage and shock as a result of head injury” भनी उल्लेख भएको पाइयो ।

५. यस प्रकार प्रतिवादी साहेव महतोले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष रामदुलारी दासलाई कर्तव्य गरी मारेको हो भनी साबिती बयान दिएको देखिन्छ । सो बयान बेहोरा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९ बमोजिम प्रमाणयोग्य मान्न नपर्ने कुनै उचित कारण रहेको पाइएन । लास प्रकृति मुचुल्कामा उल्लेख भएको बेहोराबाट प्रतिवादी साहेव महतोले गरेको बयानका कतिपय तथ्यहरू समर्थित हुन आएका देखिन्छन् । निजले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा उल्लेख गरेअनुसारको बाँसको मुङ्ग्रोसमेत दशीको रूपमा बरामद भएको देखिन्छ । अदालतमा उपस्थित भई बयान गर्दा कसुरमा इन्कार रही आफू वारदातको समयमा भाई बुहारीलाई उपचार गर्न भारत मोतीहारीमा रहेको भनी विपरीत स्थानमा उपस्थित रहेको जिकिर (Defense of Alibi) लिएको भएपनि निजले सो कुरा विश्वसनीय प्रमाण पेस गरी पुष्टी गर्न

सकेको देखिँदैन । अदालतसमक्ष बयान गर्दा मृतकसँग फोन सम्पर्क गरेको तथ्यसमेत इन्कार गरेको भएपनि निज प्रतिवादीको मोबाइल नं.९८४५०९४८४६ बाट मिति २०६७/११/३ गते बेलुकी ६/७ पटक ९८१५२८२६७१ नं. को मृतकको मोबाइलमा फोन सम्पर्क भएको कुरा मिसिल संलग्न Call detail बाट देखिएको छ । यसबाट निज प्रतिवादीले विपरीत स्थानमा उपस्थित रहेको भनी लिएको जिकिर खण्डित भएको देखिन्छ । प्रमाणबाट प्रतिवादी साहेव महतोले रामदुलारी महतोलाई कर्तव्य गरी मारेको कुरा शंकारहित तबरबाट पुष्टि भएको देखियो । तसर्थ प्रतिवादी साहेव महतोलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट भएको फैसला मनासिब देखियो ।

६. अब प्रतिवादी विरेन्द्र मुखियाका हकमा विचार गर्दा निज प्रतिवादी मौकामा पक्राउ नपरी फरार रहेको तथा पछि अदालतमा उपस्थित भएको देखिन्छ । अदालतसमक्ष बयान गर्दा निज आरोपित कसुरमा इन्कारी रहेको पाइयो । घटनाको भोलिपल्ट भएको लासजाँच मुचुल्कामा निज विरेन्द्र मुखिया साक्षीको रूपमा रोहवरमा बसेको समेत पाइयो । मृतक रामदुलारी दासका बाबु आमाले अदालतमा बकपत्र गर्दा मृतक छोरीको यी प्रतिवादीसँग रिसइवी वा सम्बन्ध नरहेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । निजहरूसहित अन्य कसैले अदालतमा बकपत्र गर्दा शंकासम्म पनि गरेको देखिएन । कसले हत्या गरेको हो भन्ने थाहा छैन भन्ने वस्तुस्थितिका मानिसले बकपत्र बेहोरा रहेको पाइयो । यस अवस्थामा प्रतिवादी विरेन्द्र मुखियाउपर सहअभियुक्त साहेव महतोले प्रहरीसमक्ष गरेको बयानमा पोल गरेको भन्नेसम्मको कुराका आधारमा कसुरदार ठहर

गर्नु न्यायोचित देखिँदैन । सहअभियुक्त साहेव महतोको बयान बेहोरा स्वयम्मा पनि प्रतितलायक देखिँदैन । मृतक र साहेव महतोका बिच स्वेच्छाले शारीरिक सम्बन्ध रहने गरेको अवस्था देखाइएको हुँदा निजसँग सहवास गर्न र हत्या गर्न उनाउ व्यक्ति विरेन्द्र मुखिया विनलाई लिई आउने कुरा स्वभाविक र विश्वसनीय देखिँदैन । सहअभियुक्तको उक्त पोल प्रतिवादी विरेन्द्र मुखिया विनको हकमा अन्य कुनै पनि स्वतन्त्र प्रमाणबाट समर्थित हुन आएको पाइएन । तसर्थ सहअभियुक्तले प्रहरीसमक्ष गरेको बयानमा उल्लेख गरेको कुराका आधारमा शंका गरी सोही शंका र अनुमानका आधारमा निजलाई कसुरदार ठहर गर्नु फौजदारी न्यायको सिद्धान्त तथा यस अदालतबाट अवलम्बन गरी आएका न्यायिक मान्यतासमेतका दृष्टीले उचित देखिएन । तसर्थ प्रतिवादी विरेन्द्र मुखिया विनलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला उल्टी भई निजले आरोपित कसुरको अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने देखियो ।

७. अब प्रतिवादीहरूलाई जबरजस्ती करणीतर्फको अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा उपर्युक्त प्रकरणमा उल्लेख भएअनुसार प्रतिवादीमध्येका विरेन्द्र मुखिया विनले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने ठहर भएको छ । परिणामतः हत्या कार्य एकजना प्रतिवादी साहेव महतोले गरेको भन्ने देखिन आयो । निज साहेव महतोले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयानबाट रामदुलारी दाससँग निजको पहिलेदेखि स्वेच्छाले शारीरिक सम्बन्ध रही

आएको, निजको महिनावारी रोकिएको, घर लैजाउ भनेकोसमेतका कारणबाट वारदात मितिमा आफ्नो मोबाइलबाट पटकपटक फोन गरी यौनसम्पर्कको लागि बोलाएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । निजको यस भनाइबाट रामदुलारी दासउपर वारदातको दिन जबरजस्ती करणी गरेको नभई पहिलेदेखि मन्जुरीले शारीरिक सम्पर्क राखी आएअनुसार नै वारदातका दिन पनि मन्जुरीले शारीरिक सम्पर्क राखेको र त्यसपछि निज राम दुलारीको महिनावारी रोकिएको, घर लैजाउ भन्ने गरेको कारणबाट सो दायित्वबाट बच्ने कुत्सित मनसायले प्रतिवादी साहेब महतोले पूर्वनियोजित योजनाअनुसार हत्या गरेको भन्ने देखिन आएको छ । यसरी राखिएको शारीरिक सम्पर्कको कारणबाट मृतकको शरीरमा मानव वीर्य देखिनु स्वभाविक छ । त्यसैले मृतकको योनिमा Human semen पाइएको भन्ने आधारमा नै जबरजस्ती करणी भएको भनी ठहर गर्नु तर्कपूर्ण र मनासिब देखिएन । तसर्थ जबरजस्ती करणीतर्फको अभियोग दाबी ठहर नहुने भनी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला मनासिब देखियो ।

८. अतः माथि विवेचित आधार, कारण र प्रमाणबाट पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट मिति २०७०/१०/१२ मा भएको फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीमध्येका विरेन्द्र मुखिया विनले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने ठहर्छ । सो हदसम्म बाहेक प्रतिवादी साहेव महतोलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने र जबरजस्ती करणीतर्फको अभियोग दाबी पुन नसक्ने भनी गरिएको हदसम्म पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसला मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुन

सकदैन। केही नेपाल कानूनलाई संशोधन, एकीकरण, समायोजन र खारेज गर्ने ऐन, २०७४ को दफा ३९ (२)(ख) मा कुनै कसुरको सजाय साबिक ऐनमा मुलुकी अपराध संहितामा लेखिएको भन्दा बढी रहेछ भने संहितामा लेखिएको हदसम्म मात्र सजाय हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको परिप्रेक्ष्यमा मुलुकी अपराध संहिता, २०७४ मा सर्वस्व गर्ने कानूनी व्यवस्था नभएको र ऐ. को दफा १७७ (२) मा ज्यान मर्ने कसुर गर्ने गराउने व्यक्तिलाई जन्मकैदको सजाय मात्र हुने कानूनी व्यवस्था रहेकाले ऐ. दफा १७७ (२) बमोजिम निज साहेव महतोको सर्वस्व गरी रहन परेन। अरु तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीमध्येका साहेब महतोलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम जन्मकैदको मात्र सजाय हुने ठहरेकाले पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसलाअनुसार प्रतिवादी साहेव महतोका नाममा कायम भएको सर्वस्वको लगत कट्टा गरी सर्वस्व गर्ने प्रयोजनको लागि निजको अंश भाग जायजेथा रोक्का रहेको भए सोसमेत फुकुवा गरी जन्मकैदको मात्र लगत राखी असुलउपर गर्नु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु..... १

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीमध्येका विरेन्द्र मुखिया विनले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने ठहरेकाले पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसलाअनुसार प्रतिवादी विरेन्द्र मुखिया विनका हकमा जन्मकैदको लगत राखेको भए सो लगत कट्टा गरी दिनु भनी सुरु जिल्ला अदालतमा लेखि पठाई दिनु..... १

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा तथा विद्युतीय प्रणालीमा फैसला प्रविष्ट गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु १

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.सुष्मालता माथेमा

इजलास अधिकृत: डल्लुराम चौधरी

इति संवत् २०७६ साल चैत्र ३ गते रोज २ शुभम्।

४४४ ७७७

निर्णय नं. १०४२१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश डा. श्री मनोजकुमार शर्मा
आदेश मिति : २०७६।६।२९

०६८-WO-०२१२

मुद्दा : उत्प्रेषण

निवेदक : जिल्ला काठमाडौं, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १६ बालाजु
औद्योगिक क्षेत्रस्थित बोटलर्स नेपाल
लिमिटेडको तर्फबाट र आफ्नो हकमा समेत
ऐ. का प्रबन्ध सञ्चालक सौमिन्द्र भट्टाचार्य
विरूद्ध

विपक्षी : श्रम अदालत, काठमाडौं, अनामनगरसमेत

- पारिश्रमिक तथा अन्य सुविधा सधैं नेपाल भित्रै भुक्तानी भएको र विवादित रकम मात्र विदेशी भूमिमा भुक्तानी गर्नुपर्ने कुनै कारण नदेखिएको र निवेदकले विपक्षीलाई रकम भुक्तानी गरेको भए नेपालमा पारिश्रमिक आय कट्टी हुनुपर्नेमा सोसमेत भएको नदेखिएको अवस्थामा नेपाली कम्पनीले नेपालभित्रै काम गरेको नेपाली कामदार कर्मचारीलाई नेपालभित्रै भुक्तानी नदिई विदेशमा तेस्रो कम्पनीमार्फत भुक्तानी गरेको भनी लिएको दाबीलाई विश्वास गर्नुपर्ने कुनै आधार नदेखिँदा यस्तो दाबीलाई कानूनसम्मत मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.६)

- लेनदेन र करारीय प्रकृतिको विषयमा प्रवेश गरी के कति रकम भुक्तानी भयो वा भएन आदि विषयमा विश्लेषण र विवेचना गरी निर्णय गर्ने कुरा अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत रिट क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषय नहुने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री अर्जुनप्रसाद लम्साल र विद्वान् अधिवक्ता श्री महेशकुमार थापा

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री माधवप्रसाद बास्कोटा, श्री सुरेन्द्र महतो तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री सुरज अधिकारी

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०५७, अंक ३, नि.नं.६८७७
- सम्बद्ध कानून :
- श्रम ऐन, २०४८

आदेश

न्या.डा.मनोजकुमार शर्मा : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७ बमोजिम दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

निवेदन बेहोरा

निवेदक कम्पनी प्रचलित नेपाल कानूनअन्तर्गत दर्ता भई विदेशी लगानीमा सञ्चालित छ । यसले बालाजुमा उद्योग स्थापना गरी कोक, फेन्टा र स्प्राइट जस्ता चिसो पेय पदार्थको उत्पादन गरी बिक्री गर्दै आएको छ । निवेदक कम्पनीको जम्मा सेयर स्वामित्वमध्ये ७६.१६ प्रतिशत सेयर युनाइटेड अरब इमिरेट्सको दुबईस्थित Coco-Cola Sabco (Asia) limited, जसलाई यसपछि CCS Asia भनी सम्बोधन गरिएको छ, ले लिएको छ । बाँकी लगानीकर्ताहरूमा नेपाली उद्योगपति र सर्वसाधारण रहेका छन् । CCS Asia ले बहुसङ्ख्यक सेयर धारण गरेकोले कम्पनीको दैनिक व्यवस्थापन तथा आर्थिक व्यवस्थापन पनि सोही कम्पनीको निर्देशन तथा नियन्त्रणमा रहेको छ । अर्को निवेदक म सौमिन्द्र भट्टाचार्य CCS Asia कै तर्फबाट निवेदक कम्पनीको प्रबन्ध सञ्चालकको हैसियतमा काम गरिआएको छु । CCS Asia को थाइलेन्डको बैंकमा पनि कार्यालय रहेको थियो र सोही कार्यालयमार्फत त्यसले नेपाललगायतका दक्षिण एसियाका देशहरूको व्यावसायिक कारोबार हेर्ने गर्दथ्यो ।

विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंहले निवेदक कम्पनीको नेशनल सेल्स मेनेजरको रूपमा कार्य गर्दै आएका थिए । सेवा अवधिको पछिल्लो समयमा

निजले व्यवस्थापनलाई असहयोग गर्न थालेको र अनाहकमा मुद्दा मामिला गर्न थालेकोले निजको कम्पनी व्यवस्थापनसँग असमझदारी बढ्दै गएको कारण निजले बहुसङ्ख्यक सेयर लिई कम्पनीलाई निर्देशन तथा नियन्त्रण गर्ने माउ कम्पनी (Parent / holding company) को रूपमा रहेको CCS Asia सँग सेवा छोड्न इच्छा देखाएको र CCS Asia ले म निवेदक सौमिन्द्र भट्टाचार्यलाई बैंककमा बोलाई निज विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंहसँग छलफल भएको थियो । यसरी छलफल हुँदा निजले कम्पनीबाट स्वेच्छिक अवकाश लिने गरी २१ फेब्रुअरी, २००८ (मिति २०६४।११।९) मा बैंककमा सम्झौता भयो । स्वेच्छिक अवकाश लिई कम्पनी व्यवस्थापनसँगको असमझदारी हटाएबापत तथा निजले कम्पनी विरुद्ध दायर गरेका मुद्दा मामिलाहरू फिर्ता लिएबापत निजलाई अमेरिकी डलर ७५,००० (तात्कालीन विनिमय दर अमेरिकी डलर १ बराबर नेपाली रुपैयाँ ६४ ले हिसाब गर्दा हुन आएको रु.४८,००,०००।- पाउने सहमति भई सम्झौतापत्रमा सोही २१ फेब्रुअरी, २००८ मा हस्ताक्षर भएको थियो । उक्त रकममा निजले पाउने उपदान, फेब्रुअरी महिनाको तलब, सेवा समाप्तिबापतको भुक्तानी तथा निज विपक्षीलाई सेवाकालीन अवधिको सेवाबापत दिनुपर्ने अन्य कुनै रकम भए सोसमेत समाविष्ट हुने कुरा सोही सम्झौतामा उल्लेख छ । निजले उक्त एकमुष्ट रकम लिएपछि CCS Asia तथा निवेदक कम्पनीलाई अर्थात् दुवै कम्पनीउपर कुनै किसिमको उजुर दाबी नगर्ने र निवेदक कम्पनीको विरुद्धमा हालेका मुद्दाहरू फिर्ता लिन सहमति गरी सो सम्झौतामा हस्ताक्षर गरेका छन् । सो सम्झौतालाई निजले अन्यथा भन्न सकेका छैनन् । उक्त सम्झौतामा निज विपक्षीले पाउने रकम निजले इच्छाएको बैंकको खातामा भुक्तानी

गरिने बेहोरा किटानीसाथ उल्लेख भइरहेको छ ।

युनाइटेड अरब इमिरेट्सको दुबईस्थित Coco-Cola Sabco (Asia) limited निवेदक कम्पनीको माउ कम्पनी हो भन्ने कुरामा विवाद छैन, हुन सक्दैन । सो कम्पनीको अग्रसरता र संलग्नतामा बैंककमा विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंह स्वयं उपस्थित भई सम्झौता भएको भन्ने कुरामा पनि विवाद छैन । उक्त माउ कम्पनीले सम्झौताबमोजिम विपक्षीले पाउने रकम भुक्तानी दिइसकेपछि निवेदकबाट पनि सम्झौताबमोजिमको रकम चाहियो भनी माग गर्न पाउने हकद्वारा विपक्षीलाई हुन सक्दैन, एउटै रकम दोहोरो पर्ने गरी दिन र लिन गैरन्यायिक तरिकाले धनी हुन नपाइने न्यायको स्थापित मान्यता रहेको छ ।

सम्झौताबमोजिम रकम पाइन भन्ने विपक्षीले रकम पाएको हो वा होइन भन्ने मात्र निरूपण गर्नुपर्ने प्रमुख विषय हो, को मार्फत भुक्तानी भयो भन्ने महत्वपूर्ण विषय नै होइन । कोही कसैले कसैको तर्फबाट भुक्तानी गर्न सक्दछ । भुक्तानी पाउने अधिकार राख्ने व्यक्तिले भुक्तानी पायो वा पाएको छैन भन्ने मात्र महत्वपूर्ण विषय हुन्छ । त्यसमाथि माउ कम्पनीले विपक्षी श्रम अदालतलाई सम्बोधन गरी लेखेको पत्रमा समेत आफूले सो रकम तिरिदिएको स्पष्ट उल्लेख छ । सम्झौताबमोजिमको उही रकम एउटासँग भुक्तानी लिनु दिनु गरेपछि पुनः अर्कोसँग दाबी गर्न र विपक्षी श्रम कार्यालय र श्रम अदालतले भराइदिने गरी फैसला गर्न मिल्दैन । Doctrine of Unjust Enrichment को विपरीत हुन्छ ।

Coco-Cola Sabco (Asia) limited ले विपक्षीले पाइन भनेकै रकम निजैले इच्छाएको बैंक खाता अर्थात् State Bank of India को रकसौल शाखामा रहेको नयाँ खाता नं. १०९७३२०७५१७

मा पठाएको र सो रकम उक्त खातामा भा.रू.२५,८३,७६१।- मा रूपान्तरित भई जम्मा भएको छ । Coco-Cola Sabco (Asia) limited को २० अक्टोबर २००८ को पत्रले उक्त तथ्य स्थापित छ । ३१ अक्टोबर, २०१० मा Coco-Cola Sabco (Asia) limited ले विपक्षी श्रम अदालतका नाउँमा पठाएको पत्रले थप पुष्टि गरेको छ । सो खातामा जम्मा भएको रकम ७ अगस्त, २००८ भित्रमा (मिति २०६५।४।२३) पटकपटक गरी विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंहले भुक्तानी लिई सोपश्चात् १५ अगस्त, २००८ (मिति २०६५।४।३१) मा आएर निज विपक्षीले विपक्षी श्रम कार्यालयमा बाँकी रकम भुक्तानी पाउँ भनी उजुरी गर्नुभएको छ । निजले सोअघि नेपालको कुनै बैंकमा रकम जम्मा गर्न, भुक्तानी दिन इच्छाएको अवस्था पनि छैन । यसैबाट दोहोरो रकम खाने निजको बदनियत र कलुषित मनसाय स्पष्ट झल्किन्छ । २१ फेब्रुअरी, २००८ मा बैंकमा विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंहको उपस्थितिमा निजले इच्छाएको बैंक खातामा रकम भुक्तानी दिनु पर्ने भनी लेखिएबाटै निजले पाउने भुक्तानी स्वदेशबाट नभई विदेशबाटै आउने हो भन्ने स्पष्ट हुन्छ । निवेदक कम्पनीले दिने भुक्तानी चेकमार्फत हुन्छ र सोहीबमोजिम भएको छ ।

अतः माथिका विभिन्न प्रकरणमा जिकिर गरेबमोजिम विपक्षी श्रम कार्यालय, बागमती अञ्चलको मिति २०६५।९।१४ को फैसला तथा विपक्षी श्रम अदालत काठमाडौंको मिति २०६८।२।२६ को फैसला तथा सो फैसलामा भएको मिति २०६८।३।२४ को संशोधन आदेशसमेत क्षेत्राधिकारको त्रुटियुक्त भएको, प्रमाण बुझी, प्रमाणको यथोचित मूल्याङ्कन गरी फैसला गर्नु पर्नेमा सो नगरेको र विबन्धनसमेतका न्यायका मान्य सिद्धान्त तथा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर र स्थापित

सिद्धान्तसमेतको विरुद्धमा भएको र त्यस्ता त्रुटिपूर्ण फैसलाहरूबाट विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंहलाई निजको दाबीको रकम रू.३९,००,६५६।- र त्यसमा वार्षिक ५ प्रतिशतका दरले क्षतिपूर्तिसमेत भुक्तानी गर्नुपर्ने अवस्था उत्पन्न भई हामी निवेदकलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१) र (२) द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिको हक हनन भएको तथा ऐ. धारा १२(३)(च) द्वारा पेसा, रोजगार, उद्योग, व्यापार गर्ने मौलिक हकको हनन भएको र श्रम अदालतको फैसला श्रम ऐन, २०४८ को दफा २६ ले अन्तिम हुने भई उक्त मौलिक हक तथा माथि उल्लिखित कानूनी हकसमेतको प्रचलनको लागि अन्य उपयुक्त र प्रभावकारी वैकल्पिक उपचार नभएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र धारा १०७(२) बमोजिम सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत यो निवेदन गर्न आएका छौं । विपक्षी श्रम कार्यालय, बागमतीको मिति २०६५।९।१४ को फैसला र विपक्षी श्रम अदालत, काठमाडौंको मिति २०६८।२।२६ को फैसला तथा सो फैसलामा भएको मिति २०६८।३।२४ को संशोधन आदेशसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकको मौलिक हकको प्रचलन एवं संरक्षण गराई न्याय इन्साफ पाउँ भन्ने रिट निवेदन ।

कारण देखाउ आदेश

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरू सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस

गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।५।२७ को आदेश।

विपक्षी बोटलर्स नेपाल लिमिटेडका तत्कालीन नेशनल सेल्स मेनेजर दिनेशप्रसाद सिंहको लिखित जवाफ

विपक्षी कम्पनीले मलाई बुझाएको कुरा प्रमाणित गर्न सक्नुभएको छैन। विपक्षी कम्पनी संगठित संस्था हो। यसले कारोबार प्रचलित कानूनको अधीनमा कानूनबमोजिमको लेखा प्रणालीबमोजिम हिसाब किताब राख्नुपर्दछ। स्रोतमा कर कट्टी गरी राजस्व खातामा रकम जम्मा गर्नुपर्दछ। सोबमोजिम विपक्षीले उक्त बाँकी रकम मलाई भुक्तानी दिएको सम्बन्धमा त्यस कम्पनीमा कहाँकतै कुनै अभिलेख पनि छैन। कर कट्टी गरी नेपाल सरकारलाई राजस्व पनि दाखिला गरेको छैन। विपक्षीले समय लम्ब्याउने बदनियतले मात्र प्रस्तुत रिट दिएको हो।

२१ फेब्रुअरी, २००८ मा भएको सहमतिको विवाद श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५ को परिधिभित्रकै विवाद हो। श्रम कार्यालयमा विपक्षीले क्षेत्राधिकार स्वीकार नै गर्नुभएको छ। समय अगावै मैले नोकरी छोड्नु परेको कारणले क्षतिपूर्तिसमेतको रकम ४८ लाख रुपैयाँ हो। २१ फेब्रुअरी, २००८ मा भएको सहमति Golden Handshake को सहमति भएको कुरामा विपक्षीले स्वीकार नै गर्नुभएको छ। Golden Handshake भनेकै उल्लेख्य सुविधा वा क्षतिपूर्ति पाएपछि कर्मचारीले नोकरी छोड्ने अवस्था हो। सामान्य अवस्थामा पाउने सुविधाको रकम मैले चेकमार्फत पाएको कुरामा विवाद छैन। नोकरी छोडेबापत पाउने क्षतिपूर्तिको रकम विपक्षीले दिन बाँकी रहेको हो। त्यस्तो रकम दाबी उक्त दफा २५ अन्तर्गत नै पर्ने हुँदा क्षेत्राधिकार छैन भन्न मिल्दैन।

विवन्धन लाग्दैन। रिट खारेज योग्य छ। Golden Handshake को क्षतिपूर्ति श्रम नियमावलीको नियम १५, १६ र १७ को क्षतिपूर्ति होइन। उक्त सहमतिबमोजिम सम्पूर्ण रकम भुक्तानी विपक्षी कम्पनीले गर्ने सहमति भएको हो। अन्य कसैले भुक्तानी गर्ने सहमति भएको होइन। त्यस्तो सहमति गर्न Corporate Governance को सिद्धान्तबमोजिम मिल्दैन। कम्पनीको व्यवस्थापकीय निर्णय विपक्षी कम्पनी स्वयम्ले गर्ने हो। सेयरमा लगानी गर्ने कुनै पनि सेयरवालाले व्यवस्थापकको स्थान लिन सक्दैन। त्यस्तो कानूनी व्यवस्था पनि छैन। मेरो सम्बन्धमा पनि CCS Asia लगायत अन्य कसैले कुनै निर्णय गरेको होइन। विपक्षीको कथन झुठा हो।

CCS Asia बाट मैले रकम पाएको छैन। भारतको खातामा रकम जम्मा गर्ने सम्बन्धमा कुनै इमेल पत्राचार गरेको छैन। विपक्षीले सधैं मलाई भुक्तानी गर्ने रकम Standard Chartered Bank काठमाडौं नयाँ बानेश्वरमा जम्मा गर्दै आउनुभएको छ। सहमतिबमोजिमको रकम जम्मा गर्न कुनै विशेष छुट्टै बैंकको खाता नं. को विषयमा मेरो र विपक्षीको बिच कुनै पत्राचार भएको छैन। विपक्षीले उक्त बाँकी रकम मलाई दिनुभएको छैन। यस सम्बन्धमा तह तहको फैसलामा विवेचना भइसकेको छ। रिट क्षेत्रमा प्रमाणको मूल्याङ्कन हुँदैन त्यसो गरिए पुनरावेदन सुनेसरह हुन जान्छ। भारतीय बैंकमा रकम जम्मा गरेको सम्बन्धमा विपक्षीले भारतमा मेरा विरुद्ध ठगी मुद्दा दायर गरेको कुरा रिटको प्रकरण नं. ७(ख) (२) मा उल्लेख गर्नुभएको छ। सो सम्बन्धमा भारतमा कारबाही भइरहेको छ। त्यसको निराकरण भारतमा नै हो। भारतमा नै सो रकम असुल गर्न सकिने हुन्छ। भारतमा विचाराधीन तथाकथित ठगी मुद्दाको विषयवस्तुमा यस अदालतबाट विचार हुन सक्दैन।

साथै उक्त विषय विपक्षीसँग विवादमा असम्बद्ध छ ।

मैले राजीनामा विपक्षी कम्पनीका अधिकारप्राप्त कन्ट्री मेनेजर विपक्षी सौमिन्द्र भट्टाचार्यसमक्ष पेस गरेको र निजले नै स्वीकृत गरेको हो । विपक्षीले रिट निवेदन साथ पेस गर्नुभएको संलग्न कागजमा पनि मैले सौमिन्द्र भट्टाचार्यलाई पेस गरेको राजीनामा नै संलग्न छ । यसरी विपक्षीले सम्मानित अदालतलाई भ्रमित गर्न खाजेको प्रस्ट छ ।

विपक्षीले श्रम कार्यालयमा प्रतिउत्तर फिराउँदा त्यसको साथमा कुनै पनि प्रमाण पेस गर्नुभएको छैन । अ.बं. ७७ नं. को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम प्रतिउत्तर पत्र साथ पेस नभएका प्रमाण ग्रहण योग्य हुँदैन । प्रतिउत्तर फिराउँदाको अवस्थामा थाहा थिएन भन्ने विपक्षीको भनाइ पनि छैन । विपक्षी रोजगारदाता र कर्मचारीबिचको लिनु दिनु पर्ने विषयमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५ अन्तर्गत सुनुवाइ गरी प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी भएको निर्णयउपर श्रम अदालतबाट समेत प्रमाणको पुनः मूल्याङ्कन गरी तह तह भई अधिकार सम्पन्न निकायबाट भएको फैसलाबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को १२(३) (च) को पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतामा कुनै किसिमको अवरोध पुगेको छैन । साथै धारा १९(१)(२) द्वारा नेपाली नागरिकलाई प्रदान गरिएको सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा समेत रोक लागेको छैन । अपितु विपक्षी नेपाली नागरिक नभएको हुनाले सो हकमा रिट गर्न पाउने होइन । साथै विपक्षीको अन्य कुनै पनि कानूनी हकमा आघात नपुगेकोले रिट खारेज भागी छ भन्ने बोटलर्स नेपाल लिमिटेडको तत्कालीन नेशनल सेल्स मेनेजर दिनेशप्रसाद सिंहको लिखित जवाफ ।

विपक्षी श्रम अदालतको लिखित जवाफ

पुनरावेदनको रोहमा दर्ता हुन आएको पुनरावेदक दिनेशप्रसाद सिंह प्रत्यर्थी बोटलर्स नेपाल लिमिटेडसमेत भएको रकम दिलाई पाउँ मुद्दा मिसिल संलग्न सबुत प्रमाणको अध्ययन गरी कानूनको व्याख्या गरी नेपालको सरकारी संयन्त्रले भुक्तानी भएको जानकारी माग गर्दासमेत भरपर्दो प्रमाण दिन नसक्ने र एकोहोरो भुक्तानी दिइसकेको भनी बाँकी रकम भुक्तानी दिन घिडनाई गरी वादीलाई पुऱ्याएको मानसिक तनाब र रकमको क्रयशक्तिमा आउने हास, मुद्दा गर्दा हुने आर्थिक व्ययको समेत मूल्याङ्कन गर्दै सेवा अन्तपछि उक्त रकम कुनै क्षेत्रमा लगानी गरी मुनाफा आर्जन गर्नेसमेतको अवसर तथा त्यस्तो केही नगरी Fixed Account मा राख्दा पनि १२% प्रतिशतसम्म ब्याज आउने स्थिति वा Saving Account मै जम्मा गर्दा पनि ८% प्रतिशतसम्म ब्याज पाउन सक्ने स्थितिसमेतलाई दृष्टिगत गरी बाँकी रकम भुक्तानी पाउँ भनी श्रम कार्यालयमा दाबी गरेको मितिदेखि भुक्तानी पाउने मितिसम्मको वार्षिक सयकडा ५% प्रतिशतका दरले (वर्ष, महिना र दिनसमेत गणना गरी) हुन आउने रकम श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५ को उपदफा (३) बमोजिम क्षतिपूर्तिसमेत पाउने ठहर्छ” भनी कानूनबमोजिम नै भएको मिति २०६८।२।२६ को फैसला श्रम कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्त एवं संविधानको भावनाअनुरूप रहेको र सो फैसलाबाट रिट निवेदकको कानूनी एवं संवैधानिक हकमा आघात पुगेको अवस्थासमेत नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने श्रम अदालतको लिखित जवाफ ।

विपक्षी श्रम कार्यालयलाई मिति २०६८।६।२ मा म्याद तामेल भएकोमा म्यादभित्र लिखित जवाफ परेको नदेखिएको ।

श्रम अदालतबाट निर्णय भएको मिसिल र यो विषयसँग सम्बन्धित श्रम कार्यालयको मिसिल झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७५।१०।१४ को आदेश।

यस अदालतको आदेश

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनका सन्दर्भमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री अर्जुनप्रसाद लम्साल र विद्वान् अधिवक्ता श्री महेशकुमार थापाले विपक्षीमध्येका दिनेशप्रसाद सिंहले दुई पटक गरी रकम भुक्तानी लिएको अवस्था छ। एउटा तलब भत्ता र उपदानलगायतको भुक्तानी र अर्को जागिर छाडी मुद्दा फिर्ता लिएबापतमा चेकमार्फत निजकै खातामा जम्मा गरी भुक्तानी लिइसकेको अवस्था हो। रकम भुक्तानी लिइसकेको हुँदा श्रम अदालतमा पुनः मुद्दा गरी रकम माग गर्ने अधिकार विपक्षीलाई रहेको छैन। तर श्रम अदालतको फैसलाले पाइसकेको सुविधा पुनः दोहोर्‍याएर पाउने अवस्था आएको छ। बोटलर्स नेपाल कम्पनीको माउ कम्पनीमार्फत खातामा रकम जम्मा गरेर भुक्तानी दिइसकेको कुरालाई पुनः भुक्तानी दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ। दिनेश सिंह भन्ने व्यक्ति र विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंह एउटै व्यक्ति हुन्। निजका नाउँमा रहेको रक्सौल स्थित State Bank of India मा रहेको १०९७३२०७५१७ नं. को खातामा ३०।५।००८ मा भा.रु.२५,८३,७६९।- जम्मा भएको तथ्य मिसिलबाट खुलेको छ। तसर्थ श्रम अदालतको फैसला उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंहको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री

माधवप्रसाद बास्कोटा, श्री सुरेन्द्र महतो तथा विद्वान् अधिवक्ता श्री सुरज अधिकारीले कम्पनीबाट पाउनु पर्ने सुविधा बोटलर्स नेपालबाट पाउने हो। विदेशको कम्पनीबाट पठाएको भनिएको रकम भारतीय नागरिकको खातामा गएको भन्ने दाबी देखिन्छ। यी दिनेशप्रसाद सिंह नेपाली नागरिक हुन्। बोटलर्स नेपालको तर्फबाट भारतमा भुक्तानी गरेको भन्ने कुरा पुष्टि हुँदैन। रक्सौलमा खाता रहेको भनिएको व्यक्ति यी दिनेशप्रसाद सिंह होइनन्। श्रम कानूनको आधारमा तह-तह फैसला भइसकेको विषयमा रिट क्षेत्राधिकार आकर्षित नहुने र भुक्तानी सही हो वा होइन भन्ने विषय रिटको माध्यमबाट परीक्षण हुन सक्ने अवस्थासमेत नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

अब, प्रस्तुत निवेदनमा मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनेपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंह निवेदक कम्पनीको नेशनल सेल्स मेनेजर रहेकोमा पछिल्लो समय कम्पनीको हितमा काम नगरेकोले व्यवस्थापनसँग असमझदारी बढ्दै गएको कारण प्रस्तुत कम्पनीको माउ कम्पनीको रूपमा रहेको CCS Asia सँग सेवा छोड्न इच्छा देखाएकोले निजसँग छलफल गरी २१ फ्रेब्रुअरी, २००८ अर्थात् मिति २०६४।११।१९ मा स्वेच्छिक अवकाश लिने गरी बैंकमा सम्झौता भएको हो। स्वेच्छिक अवकाश लिएबापत निजले कम्पनीउपर गरेका मुद्दा सबै फिर्ता लिने र ७५,०००।- अमेरिकी डलर (१ डलर बराबर रु. ६४।- ले हुने रकम रु.४८,००,०००।-) पाउने सहमति भएको थियो। उक्त रकममा निजले पाउने उपदान, तलब र सेवा समाप्तिबापतको भुक्तानी तथा अन्य कुनै रकम भए

सोसमेत समाविष्ट हुने कुरा सोही सम्झौतामा उल्लेख रहेको छ । कम्पनीको नियमबमोजिम कर कट्टा गरी पाउने रकम रु.८९,९३,४४१- १६ मार्च २००८ मा स्टान्डर्ड चाटर्ड बैंकको चेकमार्फत भुक्तानी भएको र सम्झौताबमोजिमको बाँकी रकम State Bank of India को रक्सौल शाखामा रहेको विपक्षीको खातामा जम्मा भइसकेको छ । विपक्षीलाई कम्पनीले कुनै रकम तिर्न बुझाउन बाँकी नरहेकोमा पुनः श्रम कार्यालयमा उजुर गरी सोमा भएको आदेश श्रम अदालतबाट समेत सदर भई रु.३९,००,६५६।- भुक्तानी पाउने ठहर्‍याएको मिति २०६८।२।२६ को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्ने बोटलर्स नेपाल कम्पनीको तर्फबाट निवेदन परेको देखियो । मैले पाउनु पर्ने रकममध्ये रु.८,९९,३४४।- मात्र भुक्तानी पाएको र बाँकी रकम रु.३९,००,६५६।- कम्पनीले भुक्तानी गर्नु पर्नेमा आज भोलि भनी आलटाल गरी भुक्तानी नदिएकोले मुद्दा दायर गरी श्रम कार्यालय र श्रम अदालतबाट भराइपाउने निर्णय भएको हो । उक्त रकम कानूनबमोजिम पाउने नै हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंहसमेतको लिखित जवाफ रहेको पाइयो ।

३. विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंह बोटलर्स नेपाल लि. कम्पनीमा अगस्ट १९८६ मा मार्केटिङ असिस्टेन्ट पदमा स्थायी नियुक्ति भई अप्रिल २००३ देखि नेशनल सेल्स मेनेजर पदमा कार्यरत रहेकोमा कम्पनीबाट अवकाश लिने गरी २१ फ्रेब्रुअरी २००८ मा सहमति भएको भन्ने देखिन्छ । सो सहमतिमा ४८,००,०००।- दिने भनिएकोमा १६ मार्च २००८ मा रु. ८,९९,३४४।- भुक्तानी गरे तापनि रु.३९,००,६५६।- भुक्तानी नगरेको भन्ने निज दिनेशप्रसाद सिंहको श्रम कार्यालय बागमतीमा निवेदन परेकोमा सो कार्यालयबाट उल्लिखित

रु.३९,००,६५६।- बोटलर्स नेपाल लि. कम्पनीबाट भराइपाउने गरी मिति २०६५।१।१४ मा फैसला भएको देखिन्छ । सो फैसलाउपर बोटलर्स नेपाल लिमिटेड र दिनेशप्रसाद सिंहसमेतको तर्फबाट श्रम अदालत काठमाडौंमा (दोहोरो) पुनरावेदन परेकोमा सो अदालतबाट मिति २०६८।२।२६ मा फैसला हुँदा बिगोको हकमा रु.३९,००,६५६।- सदर भई श्रम कार्यालयमा दाबी परेको मितिबाट भुक्तानी पाउने मितिसम्मको थप ५% ब्याजसमेत श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५(३) बमोजिम क्षतिपूर्ति स्वरूप पाउने गरी ठहर भएको पाइन्छ ।

४. उल्लिखित श्रम कार्यालयको मिति २०६५।१।१४ र श्रम अदालत, काठमाडौंको मिति २०६८।२।२६ को फैसला त्रुटिपूर्ण भयो भनी रिट क्षेत्राधिकार प्रयोग गरी निवेदकले मुख्य निवेदन दाबी लिएको देखिन्छ । निवेदक कम्पनीले २१ फ्रेब्रुअरी २००८ मा बैंकमा भएको सम्झौताबमोजिम विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंहले अमेरिकी डलर ४५,०००।- पाउने कुरालाई स्वीकार गरेको पाइन्छ । सोमध्ये ८,९९,३४४।- रकम भुक्तानी गरेको कुरामा समेत विवाद देखिँदैन । बाँकी रकम भुक्तानी गरेको भन्ने रिट निवेदकको दाबी र भुक्तानी भएको छैन भन्ने विपक्षीको जिकिर रहेको देखियो । रिट निवेदकले कम्पनीको विरुद्धमा विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंहले हालेका विभिन्न मुद्दाहरू फिर्ता लिएबापतको रकमको विषय हुँदा सो रकमको सम्बन्धमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५ आकर्षित हुने होइन भनी दाबी लिनुका साथै उल्लिखित सम्झौताबमोजिमको बाँकी रकम बोटलर्स नेपालको माउ कम्पनी CCS Asia (Coca Cola Sabco) limited ले विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंहका नाउँमा रहेको भारत रक्सौल स्थित State Bank of India को खातामा मे ५, २००८ मा नै

भा.रू. २५,६३,७६९।- जम्मा गरिसकेको भन्ने जिकिर लिएको अवस्था देखिन्छ।

५. रिट निवेदकले विपक्षीलाई दिनुपर्ने रकम निजसँगको मुद्दा फिर्ता लिएको विषयबापतको भएको र सो विषयमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५ आकर्षित हुँदैन भनी दाबी लिएको देखिन्छ। श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५ अनुसार पारिश्रमिक, भत्ता, उपदान, सञ्चयकोष, क्षतिपूर्ति र निलम्बनदेखि निष्काशन बदर भई पुनर्बहाली भएको अवधिको पारिश्रमिक नपाएमा समेत निवेदन दिन सकिने स्पष्ट उल्लेख भएको अवस्थामा रिट निवेदकले मुद्दा फिर्ता लिएबापत सोबाहेक कुन शीर्षकमा रकम दिएको र किन दिएको भनी कुनै कुरा उल्लेख गरेको पाइँदैन। कामदार कर्मचारीले प्रतिष्ठान विरुद्ध दायर गरेको उक्त मुद्दा फिर्ता गर्दा पारिश्रमिक र सुविधाबाहेकको कुन रकम हो भनी कुनै कुरा रिट निवेदनमा उल्लेख नभएको अवस्थामा कामदार कर्मचारीले प्रतिष्ठानबाट पाउने रकमको विषय पारिश्रमिक र सुविधाभन्दा बाहेकको हो भनी अनुमान गर्न मिल्ने देखिँदैन। तसर्थ प्रतिष्ठानबाट पाउने रकम दिलाई भराई पाउँ भनी कामदार कर्मचारीले श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५ बमोजिम न्याय निरूपण गर्न नपाउने भन्न मिल्ने।

६. प्रस्तुत विवादमा रिट निवेदक बोटलर्स नेपाल लिमिटेडले दिनेशप्रसाद सिंहलाई रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने थियो भन्ने कुरामा कुनै विवाद रहेको पाइँदैन। रिट निवेदकले विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंहलाई भारतको रक्सौलमा रहेको निजको नाममा खोलिएको खातामा कोकाकोला स्याक्को (एसिया) लिमिटेडले निजलाई भुक्तानी गर्नुपर्ने रकम भुक्तानी गरिसकेको भनी दाबी लिएको पाइन्छ। श्रम ऐन, २०४८ को दफा २२ ले पारिश्रमिक भत्ता र सुविधाको भुक्तानीको

दायित्व व्यवस्थापकको हुने भनी स्पष्ट उल्लेख गरेको छ। आधुनिक जमानामा कुनैपनि कम्पनीले आफ्नो मातहतमा काम गर्ने कामदार कर्मचारीलाई कामको सिलसिलामा रहेको जुनसुकै मुलुकमा रकम भुक्तानी गर्न सक्ने नै हुन्छ। तर प्रस्तुत मुद्दामा श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(च) मा उल्लिखित निवेदक बोटलर्स नेपाल लिमिटेडका व्यवस्थापकले नै ऐनको दफा २२ बमोजिम निजलाई रकम भुक्तानी गरेको भन्ने देखिँदैन। विपक्षीलाई पारिश्रमिक तथा अन्य सुविधा सधैं नेपाल भित्रै भुक्तानी भएको र यो विवादित रकम मात्र विदेशी भूमिमा गर्नुपर्ने कुनै कारण देखिँदैन। निवेदक कम्पनीले विपक्षीलाई रकम भुक्तानी गरेको भए नेपालमा पारिश्रमिक आय कट्टी हुनुपर्नेमा सो भएकोसमेत देखिँदैन। तसर्थ नेपाली कम्पनीले नेपालभित्रै काम गरेको नेपाली कामदार कर्मचारीलाई नेपालभित्रै भुक्तानी नदिई विदेशमा तेस्रो कम्पनीमार्फत भुक्तानी गरेको भनी लिएको दाबीलाई विश्वास गर्नुपर्ने कुनै आधार देखिँदैन। तसर्थ यस्तो दाबीलाई कानूनसम्मत मान्न सकिँदैन।

७. अदालतको साधारण अधिकार क्षेत्रान्तर्गत हेरिने विषय र असाधारण अधिकार क्षेत्र ग्रहण गरी सर्वोच्च अदालतले रिटको माध्यमबाट निकर्षाल गरिने विवादको विषयवस्तुमा भिन्नता रहेको हुन्छ। प्रस्तुत विवाद श्रम कार्यालय र श्रम अदालतबाट फैसला भई अन्तिम भई बसेको देखिन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएको विषयवस्तु अदालतको साधारण अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने र पुनरावेदनमा उल्लेख हुने प्रकृतिको देखिन्छ। रिट क्षेत्राधिकारको माध्यमबाट प्रवेश गरी विवादको निरूपण गर्दा निवेदकको के कुन संवैधानिक वा कानूनी हक हनन भएको हो, सो कुरा पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ। लेनदेन र करारीय प्रकृतिको विषयमा प्रवेश

गरी के कति रकम भुक्तानी भयो वा भएन आदि विषयमा विश्लेषण र विवेचना गरी निर्णय गर्ने कुरा अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत रिट क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषय होइन ।

८. विपक्षी दिनेशप्रसाद सिंहले दाबी गरेको रकम भुक्तानी भएको हो वा होइन, आदि विषयमा श्रम कार्यालय र श्रम अदालतबाट मुद्दाको रोहमा प्रमाण बुझी ठहर फैसला भइसकेको र प्रस्तुत रिट निवेदनको रोहमा निवेदकले उठाएको रकम भुक्तानी भए नभएको विषयमा थप प्रमाण बुझी निर्णय गर्न मिल्ने देखिँदैन । यसै सन्दर्भमा श्रम अदालतमा परेको पुनरावेदन सुन्ने अधिकार श्रम ऐन, २०४८ को दफा ६०(ग) बमोजिम श्रम अदालतलाई भएको र निवेदकको मौलिक हक हनन् भएको अवस्थाको अभाव र क्षेत्राधिकारको त्रुटिसमेत नदेखिँई आफ्नो कानूनबमोजिमको क्षेत्राधिकार प्रयोग गरी गरेको निर्णयको सम्बन्धमा असाधारण अधिकार क्षेत्रबाट हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने हुँदा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्न नमिल्ने” भनी निवेदक होटल सन एन. स्नो प्रा.लि. का सुरेन्द्र श्रेष्ठ विरुद्ध रोम श्रेष्ठसमेत भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेश (ने.का.प. २०५७, अंक ३, नि.नं. ६८७७) मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादन भएकोसमेत देखिन्छ । प्रस्तुत विवादमा पनि साधिकार निकाय श्रम कार्यालयले गरेको निर्णयउपर श्रम अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णय गर्ने आधिकारीबाट तह-तह प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी निर्णय भएको र Gross Injustice भएको वा कुनै कानूनको प्रस्ट उल्लङ्घन भएको भन्नेसमेत नदेखिँदा मागबमोजिम आदेश जारी गर्न मिल्ने देखिएन ।

९. अतः श्रम ऐनको आधारमा परेको निवेदनमा प्रमाण मूल्याङ्कन गरी तह-तह फैसला

भइसकेको विषयमा संविधान र कानूनको उल्लङ्घन भएको र गम्भीर अन्याय भएको भन्ने तथ्य प्रस्तुत नगरी परेको निवेदनमा यस अदालतले असाधारण अधिकारको प्रयोग गरी रिट क्षेत्राधिकारबाट करारीय प्रकृतिको विवादमा विवेचना र विश्लेषण गरी विवाद निरूपण गर्न नमिल्ने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यस आदेशको जनाउ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षी कार्यालय र श्रम अदालतलाई समेत दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.ईश्वरप्रसाद खतिवडा

इजलास अधिकृत : ढाकाराम पौडेल

इति संवत् २०७६ साल असोज २९ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. १०४२२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७६।७।६
०६९-WO-१२०९

मुद्दा:- उत्प्रेषण / परमादेश / प्रतिषेध

निवेदक : शेरबहादुर घलेको छोरी, धादिङ जिल्ला,
भूमेस्थान- ४ हाल बारा जिल्ला, पिपरा
सिमरा ४ बस्ने हिराकुमारी घलेसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- त्रिभुवन राजपथ निर्माण भएको समयमा राजमार्गको निमित्त प्राप्त गरिने वा गरिएको जग्गाको सम्बन्धमा कुनै क्षतिपूर्तिको व्यवस्था नरहेको, “राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ को दफा ३ को व्यवस्था “निर्माण भैसकेको र निर्माण हुन लागेको” दुवै राजमार्गको हकमा लागु हुने देखिएको र दफा ३ बमोजिम सूचना प्रकाशित भई राजमार्ग क्षेत्र घोषणा भएकोमा कुनै व्यक्तिको घर, इमारत वा पचास प्रतिशतभन्दा बढी जग्गा राजमार्ग क्षेत्रमा परेमा बाहेक क्षतिपूर्ति नपाइने व्यवस्था रहेकोसमेतबाट मिति २०२१।११।११ को सूचनाबमोजिम

त्रिभुवन राजपथको क्षेत्रभित्र पर्ने भनी तोकिएको सडकको मध्यविन्दुबाट २५।२५ गजको हकमा सो जग्गा उक्त ऐनको दफा ४ (२)को व्यवस्थाबाट त्यतिखेर नै प्राप्त भैसकेको मान्नुपर्ने र नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐनको दफा ४ को व्यवस्थासमेतबाट अब सो कुराको वैधतामा प्रश्न उठन नसक्ने हुँदा साबिक व्यवस्थाअनुसार राजमार्ग क्षेत्र घोषित जग्गाको हकमा सो जग्गाको साधारणतः क्षतिपूर्ति पाउन सक्ने अवस्था रहेनछ भनी मान्नु पर्ने।

(प्रकरण नं.४)

- “राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ अन्तर्गत “राजमार्ग क्षेत्र” तोकिएको जग्गाको हकमा अपवादात्मक अवस्थामा बाहेक क्षतिपूर्ति प्राप्त नहुने र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ अन्तर्गत सडक सीमा तोकिएको जग्गा सडक विस्तारको लागि प्राप्त गर्नुपर्ने भएमा प्रचलित कानून अर्थात् जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ अन्तर्गतको प्रक्रिया पुरा गरी र क्षतिपूर्ति तिरेर मात्र गर्न सक्ने।

(प्रकरण नं.६)

- त्रिभुवन राजपथलगायतका राजमार्गहरूमा राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ अन्तर्गत नेपाल सरकारबाट मिति २०२१।११।११ मा प्रकाशित सूचनाबमोजिमको “राजमार्ग क्षेत्र” घोषित सडकको केन्द्रबाट दायौं बायाँ २५ गजसम्मको जग्गाको हकमा सो ऐनको दफा ५ को प्रतिबन्धात्मक

वाक्यांशको अवस्था छ भनी प्रमाणित गर्न सकेको हदसम्म घर इमारतको र २५ गज अर्थात् ७५ फिटदेखि बाहिरको अर्थात् सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ तथा ३क बमोजिम नेपाल सरकारद्वारा नेपालराजपत्रमा प्रकाशित २०३४।३।२० को सूचनाद्वारा थप सिमाको हकमा त्यस्तो जग्गा कानूनबमोजिम प्राप्त गरेर मात्र सडक विस्तार गर्न सकिने हुँदा सो प्रक्रिया प्रारम्भ गर्नु र त्यसरी कायम हुन आउने ७५ फिट बाहिरको जग्गा एवं घर टहरालगायतका संरचनाको हकमा सोही ऐनको दफा १९ विपरीत निर्माण गरिएका होइनन् भन्ने स्थापित हुने संरचनाहरूको समेत कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं. ११)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री हिरा रेग्मी
विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री
उद्धवप्रसाद पुडासैनी र श्री सुर्यराज दाहाल
अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०७३ नि.न. ९७३५ पृ २३४४
- ने.का.प. २०७५ नि.नं. १०१०२ पृ. १७६६

सम्बद्ध कानून :

- राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१
- सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१

आदेश

न्या.डा.आनन्दमोहन भट्टराई : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७ बमोजिम दायर हुन आएको यसै अदालतको

क्षेत्राधिकार भित्रको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार रहेको छ:

हामी निवेदकहरू नेपाली नागरिक हौं । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ (१) ले प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधिनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक प्रदान गरेको छ भने उपधारा (२) मा सार्वजनिक हितको लागि बाहेक राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्ने वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर अरु कुनै प्रकारले कुनै अधिकारको सिर्जना गर्ने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको र उपधारा (३) मा वैज्ञानिक भूमिसुधार कार्यक्रम लागू गर्दा वा सार्वजनिक हितको लागि राज्यले कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्दा वा त्यस्तो सम्पत्तिउपर कुनै अधिकारको सिर्जना गर्दा कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति दिइनेछ । क्षतिपूर्ति र सोको आधार र कार्य प्रणाली कानूनद्वारा निर्धारण गरिएबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । अर्थात् राज्यले सार्वजनिक हितको लागि नागरिकहरूको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्दा कानूनमा निर्धारण गरिएको प्रक्रिया अवलम्बन गरी कानूनबमोजिमको क्षतिपूर्ति दिएर मात्र गर्नुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ ।

त्यसैगरी सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ४, १४, १५ मा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३, ४, ५, ६, ७, ८, १०, ११, १३, १४, १६ मा राज्यले सार्वजनिक हितको लागि व्यक्तिको सम्पत्ति अधिग्रहण वा प्राप्त गर्नु परेमा कानूनले तोकेको प्रक्रिया पूरा गरी कानूनबमोजिमको क्षतिपूर्ति दिएर मात्र अधिग्रहण वा प्राप्त गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

नारायणी अञ्चल, बारा जिल्ला, पिपरा

सिमरा गा.वि.स. अन्तर्गत त्रिभुवन राजपथको दायाँ बायाँ दुवैतर्फ हामी निवेदकहरूमध्ये हिराकुमारी घलेको वडा नं. २ कि.नं. ६९३ र ६९९, लेखनाथ खनालको वडा नं. २/ग कि.नं. १०४, ८५, ८९, ११६ र ११८, रामबाबु रेग्मीको वडा नं. २ कि.नं. २७४५ र २७४६, चन्द्रबहादुर क्षेत्रीको वडा नं. १ कि.नं. ४५७, धनकुमारी क्षेत्रीकीको वडा नं. २ कि.नं. १०८, १०९, ११०, १११, र २०२३, यदुकुमार गौतमको वडा नं. २ कि.नं. ५५४ र वडा नं. ४/क कि.नं. १८३०, बमबहादुर श्रेष्ठको वडा नं. २/घ कि.नं. १०२५ र वडा नं. २ कि.नं. ७५३ र २१५९, ममुदेवी उपाध्यायको वडा नं. १ कि.नं. ९६१ र ६७९, काशिम मियाँको वडा नं. २ कि.नं. ११८७, ११९०, १३२९ र १३३१, रिता बस्नेत (देवकोटा) को वडा नं. २ कि.नं. २०२२ र ८४५, भगवतीकुमारी अधिकारीको वडा नं. २ कि.नं. ५५०, सरोजकुमारी कलवारको वडा नं. २ कि.नं. ६३ र १३१४, सानुमाया तामाङ्गनीको वडा नं. २ कि.नं. ११८६ र ११८९, मिरा थापाको वडा नं. २/घ१ कि.नं. १२४१, अनितादेवी महतोको वडा नं. २/घ१ कि.नं. ३८७, उषादेवी अधिकारीको वडा नं. २ कि.नं. २२७७ र वडा नं. १ कि.नं. ८०२ र ८०६, निशनकुमार श्रेष्ठसमेतको वडा नं. २/घ१ कि.नं. १३८३ र २१६०, कृष्णप्रसाद घिमिरेको वडा नं. २/घ१ कि.नं. ४०३, जनमाया धितालको वडा नं. २/घ१ कि.नं. ४०१, कृष्णमाया श्रेष्ठको वडा नं. २/घ१ कि.नं. ३९४, रकमाया गुरूडको वडा नं. २ कि.नं. २५०४ र २५०५, लक्ष्मीदेवी अधिकारीको वडा नं. २ कि.नं. ३४८, ३९७, ४९९ र ७३, उर्मिला श्रेष्ठको वडा नं. २ कि.नं. ७६३ र ७१८, आइतसिंह घलानको वडा नं. २/घ कि.नं. ८३८, ८३९ र वडा नं. २/घ१ कि.नं. ३९५, निलबहादुर सिंखडाको वडा

नं. २/घ१ कि.नं. ३६८, दिल देवी ढकालको वडा नं. २/घ कि.नं. ३८, हरिनारायण मानन्धरको वडा नं. २ कि.नं. १२१३ र १२१५, रविकुमार गुप्ताको वडा नं. २ कि.नं. ५५३, परशुराम पौडेलको वडा नं. २/घ कि.नं. ४००, हरिप्रसाद फुयालको वडा नं. २/ग कि.नं. १२२, वेद प्रसाद अधिकारीको वडा नं. २/घ कि.नं. ७३९, ३५१, ९६३ र ९६१, रामचन्द्र अधिकारीको वडा नं. १ कि.नं. १५३ र वडा नं. २ कि.नं. २१५२, रामप्रसाद ठाकुरको वडा नं. २ कि.नं. ९६२ र ९५९, किशोरकुमार नेपालको वडा नं. १ कि.नं. ९५९, भिमकुमार प्याकुरेलको वडा नं. २/ग कि.नं. ६१, उत्तमप्रसाद अधिकारीको वडा नं. २ कि.नं. ११९१, २४३, ६४, ७४८ र ६५, गंगाप्रसाद मैनालीको वडा नं. १/ख कि.नं. ११०, पंकजकुमार गुप्ताको वडा नं. २/घ कि.नं. ८७८, विनोदप्रसाद कलवारको वडा नं. २ कि.नं. ६६०, ५५२ र ७३५, मेनुका कुमारी पौडेलको वडा नं. २/घ कि.नं. २०६, विष्णुमाया पराजुलीको वडा नं. २/घ१ कि.नं. ४२७, धनबहादुर मगरको वडा नं. २ कि.नं. ७६, ४९८ र ५००, बद्रिप्रसाद ढोडारीको वडा नं. २ कि.नं. ४६२, ४१३ र ८०१, भरतबहादुर थापाको वडा नं. २ कि.नं. १९३५ र वडा नं. ४/ग कि.नं. ३५३ र ३९७, रविन्द्र खकुरेलको वडा नं. २/घ१ कि.नं. ५६७, शारदा लामाको वडा नं. २ कि.नं. ५२६, बुद्धिमान कर्माचार्यको वडा नं. २/घ कि.नं. २१९, शुबलाल श्रेष्ठको वडा नं. २/घ१ कि.नं. ३६५, संगीता शर्मा खनालको वडा नं. २/ग कि.नं. ११५, इन्द्रमान श्रेष्ठको वडा नं. १/ख कि.नं. २४४ र देवी खरेलको वडा नं. २ कि.नं. ६६४, २३६२ र २३६१ का जग्गा र उक्त जग्गामा पिता पूर्खा, दाता तथा हात्रै पालामा निर्मित घरहरूसमेत रहेका छन्। उक्त जग्गा तथा घरजग्गाहरू हामी निवेदकहरू तथा

हाम्रा परिवारहरूसमेतले बसोबास गरी तिरोसमेत बुझाई आएको निर्विवाद हक भोगको सम्पत्ति हो ।

२०५८ सालमा बारा जिल्लाअन्तर्गत पर्ने त्रिभुवनराजपथलाई विस्तार गर्ने क्रममा सो राजपथको दायाँ बायाँ दुवैतर्फ २५/२५ मिटर पर्ने गरी उक्त सडक विस्तारको कार्यलाई प्रारम्भ गरिएको थियो । जसमा हामी निवेदकहरूको जग्गासमेत मिची बाटो बिस्तार गरिएको हो । सोही समयमा हाम्रै छिमेकी गा.वि.स. भवानीपुर, जितपुर गा.वि.स. त्रिभुवन राजपथमा परेका घरहरूसमेत भत्काई भत्काइएका घरहरू तथा २५ मिटरभित्र पर्ने जग्गाबापत मुआब्जासमेत दिइएको थियो । तर त्रिभुवन राजपथअन्तर्गत परेका हामी निवेदकहरूमध्येका केही घरहरूलाई केही क्षतिग्रस्त बनाई २५ मिटरभित्र परेका हामीहरूका जग्गा घरहरूको मुआब्जा दिने सम्बन्धमा कुनै चासो नै देखाइएन । हामी निवेदकहरूले जिल्ला प्रशासन कार्यालय बारालगायतका विभिन्न सम्बन्धित निकायहरूमा सँगैको गा.वि.स. का जग्गावालाहरूलाई त्रिभुवन राजपथमा परेका जग्गा तथा घरहरूबापत मुआब्जा दिने हामीलाई किन नदिने भनी पटक पटक निवेदनहरू दायर गर्‍यो । कहिँ हाम्रो सुनुवाइ भएन । अहिलेसम्म हामी त्रिभुवन राजपथको केन्द्रबिन्दुबाट २५ मिटरभित्र परेका हाम्रा जग्गा तथा घरहरूको उचित क्षतिपूर्ति पाउन हारगुहार गरिरहेका छौं । त्यतिमात्र नभई प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबारमा समेत मिति २०६९/५/१५ मा दर्ता नं. १२११ को निवेदन दर्ता गरेका छौं । त्यसबाहेक विभिन्न सरकारी निकायहरूमा पुगी कानूनबमोजिमको क्षतिपूर्ति पनि नदिई के आधारमा हाम्रा घरजग्गा राजमार्गमा पार्न खोजिएका हुन् त्यस्ता निर्णय तथा आदेश जे जो छन् तिनको प्रतिलिपि पाउँ भन्दा पनि केही पनि दिइएन । राजमार्ग फराकिलो

बनाउने हो भने पनि सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ४ बमोजिम कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी उचित क्षतिपूर्ति दिएर मात्र गरियोस् र हामी नागरिकहरूलाई कानूनको शासनको अनुभूति दिलाइयोस् भनी हारगुहार गर्यौं । हाम्रो हारगुहार सुन्नु त परै जावस् झन् २०६९/५/१५ को नागरिक राष्ट्रिय दैनिकमा सूचना प्रकाशन भएको मितिले १५ दिनभित्र प्रवेश मार्ग बन्द गर्ने, घर, टहरा, छाप्रो, मन्दिरलगायतका संरचना हटाउन र आवादी गरेको जग्गा बझ्याउन आदेश जारी गरी सूचना प्रकाशित गरिएको र सो सूचनाअनुसार भए गरेको नपाइएको भनी पुनः घर टहरा हटाउने बारेको अत्यन्त जरूरी सूचनासमेत प्रकाशित गरियो । त्यतिमात्र नभई पुनः मिति २०६९/११/११ को कान्तिपुरमा राजमार्गको दायाँ बायाँ २५/२५ मिटरभित्रको सडक सीमा अतिक्रमण १५ दिनभित्र हटाउनेसम्बन्धी सूचना र मिति २०६९/११/२९ को कान्तिपुरमा घर टहरा हटाउनको लागि तथ्याङ्क संकलन गर्नेबारेको अत्यन्त जरूरी सूचना प्रकाशित गरी हामीलाई आतंकित बनाउने र हाम्रो निर्विवादित जग्गा तथा घरजग्गाको कुनै क्षतिपूर्ति नै नदिई हामीलाई घर नघाटको बनाउने कार्य विपक्षीहरूबाट भएको छ । पहिला सडकमा परेको हाम्रो जग्गा तथा घरहरूको मुआब्जा अहिलेसम्म नदिने र अहिले आएर हाम्रो जग्गा स्वतः सार्वजनिक सडक कायम भएको जस्तो गरी हाम्रा घर टहराहरू हटाउन ताकेता गर्दै विपक्षीहरूबाट पटकपटक सूचना प्रकाशित गर्ने गरेबाट हामीहरू बाध्य भई हाम्रो सम्पत्तिको अधिकारको रक्षार्थ न्यायका लागि यो निवेदन गरेका छौं । सडक विस्तारमा अवरोध खडा गर्ने हाम्रो चाहाना होइन । सडक विस्तारको कार्य गर्दा हाम्रो सम्पत्ति जबरजस्ती हडपेर होइन कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरेर कानूनबमोजिमको क्षतिपूर्ति दिएर

मात्र सडक विस्तारको कार्य गरियोस् र हामीलाई कानून शासनको अनुभूति दिलाइयोस् भन्ने मात्र हो। राजमार्ग विस्तारका लागि भन्दै बलमिच्याई तरिकाले नागरिकका निर्माण भत्काउन खोज्ने र कानूनको प्रक्रिया पनि पूरा नगरी अथात् क्षतिपूर्तिसमेत नदिई विपक्षीहरूबाट भए गरिएका कार्यहरू नेपालको अन्तरिमसंविधान, २०६३ को धारा १२ (३)(ड)(च), १३(१)(२), १९(१)(२)(३), जग्गाप्राप्ती ऐन, २०३४ को दफा ३,४,५,६,७,८,९, १०, ११, १३, १४, १६, सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ४, १४, १५ मा उल्लेखित व्यवस्थासमेतबाट प्रत्याभूत गरिएका मौलिक एवम् कानूनी हक अधिकारसमेतको प्रतिकूल हुँदा उक्त कार्य तथा उक्त कार्य गर्ने सम्बन्धमा कानूनविपरीत कुनै निर्णय आदेश परिपत्र जे जो भएका छन् ती सबै नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी संविधान तथा प्रचलित कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी कानूनबमोजिमको क्षतिपूर्ति दिएर मात्र उक्त कार्य गर्नु गराउनु भनी परमादेश वा उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरी हामी निवेदकहरूको हक प्रचलन गराई पूर्ण न्याय पाउँ।

साथै प्रस्तुत निवेदनपत्रको अन्तिम टुङ्गो नलाग्दै कुनैपनि किसिमबाट विपक्षीहरूबाट प्रकाशित सूचनाबमोजिम सडक विस्तारको क्रममा कुनैपनि बेला हाम्रा जग्गामाथि हस्तक्षेप हुने र हाम्रा जग्गामा बनेका निर्माणहरू हटाउने, भत्काउनेलगायतका कार्य भई हामी निवेदकहरूलाई अपूरणिय क्षति हुनसक्ने स्थिति विद्यमान रहेको हुँदा प्रस्तुत रीट निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म निवेदकहरूको जग्गामा हस्तक्षेप नगर्नु नगराउनु तथा उक्त जग्गामा बनेका निर्माणहरू हटाउने भत्काउनेलगायतका कार्य नगर्नु नगराउनु यथास्थितिमा राख्नु भनी सर्वोच्च अदालत

नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको हिराकुमारी घलेको निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी गर्नु नपर्ने भए आधार कारणसहित यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई म्याद भित्र लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु। साथै अन्तरिम आदेशसमेत माग गरेको सम्बन्धमा दुवै पक्ष राखी छलफल हुन उपयुक्त देखिएकोले अन्तरिम आदेश छलफलको लागि मिति २०७०।२।१२ को पेसी तोकी सो दिन छलफलमा उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई उक्त दिन नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतको मिति २०७०।२।५ को आदेश।

सार्वजनिक हितको लागि प्रचलित कानूनको अधिनमा रही सार्वजनिक सडकको निर्माण, सम्भार, विस्तार वा सुधार गर्नु राज्यको दायित्व हो। सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ ले नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी सार्वजनिक सडक लाई राजमार्ग, सहायक मार्ग, जिल्ला मार्ग र शहरी मार्गमा वर्गीकरण गरी त्यस्तो सडकको केन्द्र रेखादेखि दायौं बायाँ दुवैतिर एकतीस मिटर नबढाई सडक सीमा तोक्ने अधिकार प्राप्त छ। त्यसैगरी सोही ऐनको दफा १९ ले सडक विभागको स्वीकृति प्राप्त नगरी कसैले सार्वजनिक सडकसँग जोडिने गरी प्रवेश मार्ग बनाउन, सार्वजनिक सडक वा सडक सीमा भित्र

खाडल वा कुलो खन्न वा भत्काउन, किला, लड्डा, तँगारो आदि गाड्न वा हाल्न वा घर टहरो वा छाप्रो बनाउन वा सडक सीमा भित्रको जग्गा आवादी गर्न वा यस्तै अन्य कुनै कार्य गर्न हुँदैन भनी उल्लेख गरेको छ । सडकको स्वामीत्वमा आएको र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ र ३क. ले निर्धारण गरेको सडक सीमालाई राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सार्वजनिक जानकारीमा आएपछि उक्त सडक सिमा भित्रका जग्गाहरू अतिक्रमण गरी घर, टहरा निर्माण गर्नु प्रचलित कानूनको अवज्ञा हो । हाल कानूनको यो व्यवस्थाको बर्खिलाप सडक सीमा भित्र बनाइएका संरचना हटाई सडक सीमा भित्र व्यवस्थित सडक निर्माण गर्ने उद्देश्यले मात्र सडक विस्तारको कार्य भएका हुन् । सम्बन्धित निकायहरूबाट प्रचलित कानूनबमोजिम गरिएका कामकारबाहीहरूका सम्बन्धमा विना कारण यस विभागलाई विपक्षी बनाउने काम कानूनसम्मत छैन । अख्तियार प्राप्त निकायले कानूनको अधिनमा रही सडक सिमा तोक्न र सो सडक सिमाभित्र कुनै संरचना निर्माण नगर्न वा निर्माण गरिसकेको भए भत्काउन आदेश दिन सक्ने नै हुन्छ, सो कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन । जग्गाको मुआब्जासम्बन्धी विषय यस कार्यालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने विषय होइन । तसर्थ उपर्युक्त आधार र कारणसमेतबाट यस कार्यालयका नाममा मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट ऐ. का सचिव राजुमानसिंह मल्लको लिखित जवाफ ।

सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा १९ ले "सडक विभागको स्वीकृति प्राप्त नगरी कसैले सार्वजनिक सडकसँग जोडिने गरी प्रवेश मार्ग बनाउन,

सार्वजनिक सडक वा सडक सीमा भित्र खाडल वा कुलो खन्न वा भत्काउन, डिला, लड्डा, तँगारो आदि गाड्न वा हाल्न वा घर टहरो वा छाप्रो बनाउन वा सडक सीमा भित्रको जग्गा आवादी गर्न वा यस्तै अन्य कुनै कार्य गर्न हुँदैन" भनी निषेध गरेको छ । तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मिति २०३४।३।२० को सूचनाबाट सडकको स्वामित्वमा आएको र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ र ३ (क) ले निर्धारण गरेको सडक सीमालाई राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सार्वजनिक जानकारीमा आए पछि उक्त सडक सीमा भित्रका जग्गाहरू अतिक्रमण गरी घर टहरा निर्माण गर्नु प्रचलित कानूनको अवज्ञा हो । यस कार्यालयको तर्फबाट तोकिएको सडक सिमा भित्र कानूनविपरीत बनाइएका स्थायी तथा अस्थायी संरचना हटाई सडक अतिक्रमण हटाउने कार्य मात्र गरेको हो । कानूनबमोजिम गरिएका कामका सम्बन्धमा विना कारण यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउने काम कानूनसम्मत छैन । अतः उपर्युक्त आधारमा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज भागी हुँदा खारेज गरिपाउ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय सडक विभाग डिभिजन सडक कार्यालय मकवानपुर हेटौँडाका डिभिजन प्रमुख रामचन्द्र राउतको लिखित जवाफ ।

सर्वसाधरण जनताको सुविधा तथा आर्थिक हित कायम राख्न सबै किसिमका सार्वजनिक सडकहरूको वर्गीकरण गरी तिनीहरूको निर्माण, मर्मत, सम्भार, सुधार र स्तरोन्नतीलगायत आवश्यक पर्ने जग्गा प्राप्त गर्न र त्यसको लागि मुनासिव माफिकको मुआब्जा वितरण गर्न सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ जारी भएको हो । सार्वजनिक सडकलाई नेपाल सरकारले राजमार्ग, सहायक मार्ग, जिल्ला मार्ग

र शहरी मार्गमा वर्गीकरण गरी त्यस्तो सडकको केन्द्र रेखाबाट दायाँ बायाँ दुवैतिर एकतीस मिटरमा नबढाई सडक सीमा तोक्ने व्यवस्था सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ मा गरेको छ । यसरी सडक सीमा तोकिएकोमा सडक सीमाको र सडक सीमा नतोकिएकोमा सार्वजनिक सडकको किनाराबाट ६/६ मिटरमा नबढ्ने गरी सूचना प्रकाशित गरी तोकेको फासला भित्र पर्खालबाहेक अन्य कुनै किसिमको स्थायी संरचना वा भवन निर्माण गर्न नपाउने गरी निषेध गर्न सक्ने र नगर विकाससम्बन्धी योजना लागू भएको क्षेत्रमा तत्सम्बन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम हुने व्यवस्था सोही ऐनको दफा ३ क मा गरिएको छ । नगर विकास योजना लागू भएको क्षेत्रमा नगर विकास समितिले बनाएको निर्माणसम्बन्धी मापदण्डबमोजिम भौतिक संरचनाको निर्माण हनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । मापदण्डविपरीत तथा सडक सीमा अतिक्रमण गरी बनाइएका कुनै पनि भौतिक संरचनाहरू हटाउन तथा भत्काउन र निषेध गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था भएकोले सोहीबमोजिम भएको काम कारबाहीलाई अन्यथा भयो भन्न मिल्ने देखिँदैन ।

जनसंख्या वृद्धिको अनुपातमा सडक सञ्जाल पनि बृहद् हुन आवश्यक भइसकेको परिप्रेक्षमा साबिकदेखि निर्माण भई सञ्चालनमा आएका सडकबाट आवत जावत गर्न असुविधा परिरहेको छ । कसैले सार्वजनिक सडकको सीमा मिची घर टहरा तथा भौतिक संरचनाहरू बनाइएको पाइएमा त्यस्ता भौतिक संरचनाहरू हटाउन नसकिने होइन । अर्कोतर्फ निर्माणसम्बन्धी काम गर्दा निवेदकले आफ्नो जग्गाबाट ६/६ मिटर जग्गा छाडेर मात्र निर्माणसम्बन्धी काम गर्नु पर्ने भएकोले रिट निवेदकले लिएको माग जीकिर औचित्यपूर्ण छैन । तसर्थ: प्रचलित कानूनको सीमामा रही कानूनबमोजिम

गठित निकायबाट भएको कार्यले निवेदकको कानूनी तथा संवैधानिक हकमा प्रतिकूल असर नपुऱ्याई यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाइ दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन कानूनसम्मत नहुँदा खारेजभागी छ खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको तर्फबाट निमित्त सचिव हरिओम श्रीवास्तवको लिखित जवाफ ।

सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकारले मिति २०३४।३।२० मा राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी त्रिभुवन राजमार्ग (काठमाडौँ-रक्सौल) को केन्द्र रेखाबाट दायाँ बायाँ २५।२५ मिटर सडक सीमा तोकेको छ । सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा १९ ले “सडक विभागको स्वीकृति प्राप्त नगरी कसैले सार्वजनिक सडकसँग जोडिने गरी प्रवेश मार्ग बनाउन, सार्वजनिक सडक वा सडक सीमा भित्र खाडल वा कुलो खन्न वा भत्काउन, डिला, लड्डा, तँगारो आदि गाड्न वा हाल्न वा घर टहरो वा छाप्रो बनाउन वा सडक सीमा भित्रको जग्गा आवादी गर्न वा यस्तै अन्य कुनै कार्य गर्न हुँदैन” भनी निषेध गरेको छ । तत्कालीन श्री ५ को सरकारको मिति २०३४।३।२० को सूचनाबाट सडकको स्वामित्वमा आएको र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ र ३ (क) ले निर्धारण गरेको सडक सीमालाई राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी सार्वजनिक जानकारीमा आए पछि उक्त सडक सीमा भित्रका जग्गाहरू अतिक्रमण गरी घर टहरा निर्माण गर्नु प्रचलित कानूनको अवज्ञा हो । सम्बन्धित कार्यालयबाट तोकिएको सडक सीमा भित्र कानूनविपरीत बनाइएका स्थायी तथा अस्थायी संरचना हटाई सडक अतिक्रमण हटाउने कार्य मात्र गरेको हो । कानूनबमोजिम गरिएका कामका

सम्बन्धमा विना कारण यस विभागलाई विपक्षी बनाउने काम कानूनसम्मत छैन।

अतः उपर्युक्त आधारमा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज भागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय सडक विभागको तर्फबाट महानिर्देशक दिनकर शर्माले पेस गरेको लिखित जवाफ।

निवेदनमा उठाइएका प्रश्नहरूका सम्बन्धमा सबै विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि अन्तिम आदेश गर्दा बोल्न मिल्ने प्रकृतिको देखिएकोले हाल अन्तरिम आदेश जारी गरी रहनु परेन। कानूनबमोजिम गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतको मिति २०७०।३।११ को आदेश।

मिति २०३४।३।२० को राजपत्रले महेन्द्र राजमार्गको बिच सेन्टरबाट दायाँ बायाँ २५/२५ मिटर दुरी तोकेअनुसार सो राजमार्ग अतिक्रमण गरी बस्ने व्यक्तिहरूलाई अतिक्रमित क्षेत्र खाली गर्न गराउनको लागि सडक डिभिजन कार्यालय हेटौंडाले सम्बन्धित व्यक्तिहरूको लागि सूचना प्रशासन गरिएको भन्ने कुराको जानकारीसम्म यस कार्यालयलाई छ। त्यसबाहेक यस कार्यालयबाट निवेदकहरूको विरुद्धमा कुनै कार्य भए गरेको नहुँदा यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन झुठ्ठा र कानूनविपरीतको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय बारा कलैयाको लिखित जवाफ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक रामचन्द्र श्रेष्ठसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री हिरा रेग्मीले त्रिभुवन

राजपथलाई विस्तार गर्ने क्रममा सो राजपथको दायाँ बायाँ दुवैतर्फ २५/२५ मिटर पर्ने गरी उक्त सडक विस्तारको कार्य गर्दा निवेदकहरूको घर जग्गा सडकमा परेको छ निवेदकहरूको सडकमा परेको उक्त जग्गा र घरको मुआब्जासमेत दिइ सडक विस्तारको काम गर्नुपर्नेमा मुआब्जा नदिई बाटो विस्तारको काम गरेको हुँदा सडक विस्तारका लागि भएका निर्णयसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी संविधान तथा प्रचलित कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी कानूनबमोजिमको क्षतिपूर्ति दिएर मात्र बाटो विस्तारको कार्य गर्नु गराउनु भनी परमादेश वा उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पुर्जा जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री उद्धवप्रसाद पुडासैनी र श्री सुर्यराज दाहालले त्रिभुवन राजपथ र महेन्द्र राजपथ पूराना सडक हुन्, यी राजमार्ग राजमार्ग निर्माण ऐन, २०२१ अन्तर्गत बनेका सडक हुन्। जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ यी सडकको हकमा आकर्षित हुँदैनन्। तत्कालीन कानूनी व्यवस्थाबमोजिम घर इमारत वा ५० प्रतिशतभन्दा बढी जग्गा राजमार्गमा परेमा मात्र क्षतिपूर्ति पाउने हो, क्षतिपूर्ति नबुझे वा लगतकट्टा नगरेपनि जग्गा प्राप्त हुने तत्कालीन कानूनी व्यवस्था थियो, तत्कालीन कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सम्पन्न भइसकेको विषयमा हाल आएर निवेदन गर्न सकिने होइन रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

प्रस्तुत निवेदन रिट हेर्दा निवेदकहरू त्रिभुवन राजपथको छेउमा पर्ने बारा जिल्लाअन्तर्गत पिपरा सिमरा गा.वि.स. का बासिन्दा देखिन्छन्। सो गा.वि.स. अन्तर्गत त्रिभुवन राजपथको दायाँ

बायाँ निवेदकहरूको विभिन्न कित्ता जग्गाहरू र सो जग्गाहरूमा पिता पुर्खा, दाता तथा हाम्रै पालामा निर्मित घरहरू रहेका छन् भन्ने निवेदकहरूको भनाई रहेको देखिन्छ । निवेदकहरूको घर जग्गा हुँदै जाने त्रिभुवन राजपथलाई विस्तार गर्ने क्रममा २०५८ सालमा राजपथको दायाँ बायाँ दुवैतर्फ २५।२५ मिटर पर्ने गरी सडक विस्तारको कार्य प्रारम्भ गरिएको थियो, सो गर्दा हाम्रै छिमेकी भवानीपुर, जितपुर गा.वि.स.मा त्रिभुवन राजपथमा परेका घरहरू भत्काउँदा उक्त घरहरू र २५ मिटरभित्र पर्ने जग्गाबापत क्षतिपूर्ति दिइयो, तर हाम्रा जग्गा र घरहरूको मुआब्जा दिने सम्बन्धमा कुनै चासो देखाइएन, सोबारे सम्बन्धित निकायमा उजुरी गर्दा कुनै सुनुवाइ भएन भन्ने पनि निवेदकहरूको जिकिर छ । निवेदकहरू यस अदालतमा मुलतः मिति २०६९।५।१५ को नागरिक दैनिकमा र पुनः २०६९।११।११ को कान्तिपुर दैनिकमा प्रकाशित सूचनालाई लिएर प्रवेश गरेको देखिन्छ । सडक डिभिजन कार्यालयद्वारा प्रकाशित सो सूचनामा अन्य कुराको अतिरिक्त “सडक विभागको स्वीकृति प्राप्त नगरी सार्वजनिक सडक (सामरिक महत्त्वका राजमार्ग, सहायक मार्ग र अन्य मार्ग) वा सडक सिमाभित्र सडकको आवागमनमा बाधा पुग्ने र सार्वजनिक हित प्रतिकूल हुने गरी कसैले सार्वजनिक सडकसँग जोडिने गरी प्रवेश मार्ग बनाउन, घर टहरा निर्माण गरी सडकको जग्गा आवाद गर्न, होडिड बोर्ड राख्न, आइल्याण्ड / शालिक / यात्रु प्रतिकालय, देवालय र मठ मन्दिर निर्माण गर्न, पेट्रोल / डिजेल तथा ग्यास फिलिड स्टेशन स्थापना गर्न वा यस्तै प्रकृतिका अन्य निर्माण कार्य गर्न सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा १९ अनुसार निषेध गरिएकोले यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ । सडक विभागको स्वीकृति प्राप्त नगरी सार्वजनिक सडक (सामरिक

महत्त्वका राजमार्ग, सहायक मार्ग र अन्य मार्ग) र सडक सीमा भित्र माथि उल्लेखित कार्यहरू गरेको पाइएकोले सडक विभागबाट मिति २०६९ भाद्र १५ गते शुक्रबारको नागरिक राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशन भएको मितिले १५ दिन भित्र प्रवेश मार्गबन्द गर्न, घर, टहरा, छाप्रो, मन्दिरलगायतका संरचना हटाउने र आवादी गरेको जग्गा बझ्याउन आदेश जारी गरिएकोमा सोअनुसार भए / गरेको नपाइएकोले यस डिभिजन सडक कार्यालयको कार्य क्षेत्र महेन्द्रराजमार्ग बागमती (रौतहट) देखि लोथर (मकवानपुर / चितवन) तथा त्रिभुवन राजपथको वीरगञ्ज भन्सार (पर्सा) देखि दामेचौर (मकवानपुर / धादिङ) सम्मको राजमार्गको दायाँ बायाँ २५/२५ मिटरको सडक सिमाको अतिक्रमण १ दिन भित्र हटाउनु हुन सम्बन्धित सबैको जानकारीको लागि यो सूचना पुनः प्रकाशित गरिएको छ । अटेर गरी आदेश कार्यान्वयन नगरे सार्वजनिक सडक ऐनअनुसार कारबाही हुने बेहोरा जानकारी गराइन्छ ।” भन्ने उल्लेख भएको रहेछ । सो विषयलाई लिएर नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १९ द्वारा संरक्षित आफ्नो सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा अतिक्रमण हुन गएको छ । विपक्षीहरूको कार्य सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ४, १४ र १५ त्यसैगरी जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ देखि ८, त्यसैगरी दफा १०, ११, १३, १४ र १६ समेतको विपरीत हुँदा विपक्षीहरूद्वारा प्रकाशित उक्त सूचना र सोसम्बन्धी निर्णयसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति दिएर मात्र सडक विस्तारको कार्य गर्नु गराउनु भन्ने विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशसमेतको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकहरूको मुख्य जिकिर देखिन्छ ।

विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा मुलतः

सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ ले नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेको सीमाभित्र बनाइएका संरचनाहरू हटाई सडक सिमाभित्र व्यवस्थित सडक निर्माण गर्ने उद्देश्यले मात्र सडक विस्तारको कार्यहरू भएका हुन् । उक्त ऐनको दफा १९ ले सडक विभागको स्वीकृति प्राप्त नगरी कसैले सार्वजनिक सडकसँग जोडिने गरी प्रवेश मार्ग बनाउन, सार्वजनिक सडक वा सडक सीमाभित्र घर टहरा वा छाप्रो बनाउन वा सडक सीमा भित्रको जग्गा आवादी गर्न वा त्यस्तै अन्य कार्य गर्न निषेध गरेको छ । सडकको स्वामित्वमा आएको र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३, ३क ले तोकेबमोजिम सडक सीमा निर्धारण गरी राजपत्रमा सूचना प्रकाशन भएको जानकारीमा आएपछि उक्त सडक सीमा भित्रका जग्गाहरू अतिक्रमण गरी घर टहरा निर्माण गर्नु प्रचलित कानूनको अवज्ञा गर्नु हो । हाल कानूनको बर्खिलाप गरी बनाइएका संरचनाहरू हटाउन सूचना प्रकाशित गरिएको हो । सार्वजनिक हित एवं सडक आवागमनलाई व्यवस्थित गरी सबैलाई सहज ढंगले आवागमन गर्ने उद्देश्यअनुरूप प्रचलित कानूनबमोजिम सडक विस्तार कार्य गरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने विपक्षीहरूको जिकिर रहेको देखिन्छ ।

उपर्युक्त निवेदन जिकिर र लिखित जवाफको सन्दर्भमा मिसिल कागज र माथि उल्लिखित बहससमेतलाई मध्येनजर गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गर्नुपर्ने देखियो ।

(१) राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ अन्तर्गत “राजमार्ग क्षेत्र” भनी घोषित क्षेत्र र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ अन्तर्गत सडक सीमा घोषित क्षेत्रको घर जग्गा तथा संरचनाहरू

सडक विस्तारको लागि प्राप्त गरिएको अवस्थामा क्षतिपूर्तिको विषयमा के कसो गरिनु पर्ने हो ?

(२) निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. माथि उल्लिखित पहिलो प्रश्नतर्फ हेर्दा त्रिभुवन राजपथ २०१३।१४ सालतिर बनेको नेपालका जेठा राजमार्गमध्येको एक हो भन्नेमा विवाद छैन । सो राजमार्ग निर्माण हुँदा कुन ऐन बहाल थियो भन्ने कुरा निवेदन वा लिखित जवाफमा खुल्दैन । निवेदन र लिखित जवाफमा सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ का व्यवस्थाहरूको चर्चा गरिए पनि सो ऐन जारी हुनुपूर्व राजमार्ग र सडकसँग सम्बन्धित “राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ कायम रहेको र सो ऐनलाई २०३१ सालमा बनेको सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३४ ले खारेज गरेको देखिन्छ । त्रिभुवन राजपथ २०३१ सालपूर्व निर्माण भइसकेको हुँदा सो ऐनका व्यवस्थाहरू त्रिभुवन राजपथको हकमा आकर्षित हुने नै भयो । उक्त ऐनको दफा ३ मा “श्री ५ को सरकारले नेपाल गजेटमा सूचना प्रकाशित गरी कुनै निर्माण भैसकेको वा निर्माण हुन लागेको सडकलाई राजमार्ग भनी घोषित गर्न सक्नेछ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यसै गरी सोही ऐनको दफा २ (क) मा “राजमार्ग” भन्नाले ऐनको दफा ३ बमोजिम घोषित भएको सडक सम्झनुपर्छ भन्ने र (ख) मा “राजमार्गको क्षेत्र” भन्नाले राजमार्गको दायँ बायाँ २५।२५ गजमा नबढाई श्री ५ को सरकारले तोकेको क्षेत्रलाई सम्झनुपर्छ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । उक्त दफा २ (ख) र दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकारले मिति २०२१।११।१९मा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी त्रिभुवन राजपथसहित १० वटा

राजमार्गको हकमा “राजमार्ग क्षेत्र” भनी “राजमार्गको केन्द्र रेखा (सेन्टर लाइन) देखि २५।२५ गरी ५० गज” तोकेको पाइन्छ। यसरी राजमार्ग घोषित गरिनु र “राजमार्ग क्षेत्र” भनी तोक्नुको अर्थ के हुन्छ भन्ने एउटा स्वभाविक प्रश्न यहाँ उत्पन्न हुन्छ। यसको समाधानको लागि उक्त ऐनका केही व्यवस्थाहरूको थप अध्ययन आवश्यक पर्छ। “राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ दफा ४ देहाय बमोजिम छ:

४. राजमार्गमा पर्ने जग्गाको सूचना दिने:

(१) दफा ३ बमोजिम घोषित राजमार्गको क्षेत्रभित्र पर्ने जग्गा उपदफा (२) बमोजिम श्री ५ को सरकारलाई प्राप्त हुने कुराको सूचना सो जग्गा धनीको घर वा जग्गा र स्थानीय अधिकारीको अफिस र सो क्षेत्रको सार्वजनिक स्थानमा टाँसिने छ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम सूचना टाँस भएको पन्ध्र दिनपछि त्यस्तो जग्गा राजमार्गको निमित्त प्राप्त गरिएको मानिने छ र त्यसपछि सो जग्गामा जग्गा धनी वा अरु कसैको कुनै किसिमको हक कायम रहने छैन। तर उपदफा (१) बमोजिम सूचना टाँस गर्दा सो जग्गामा बाली लागेको वा अरु कुनै चीज वस्तु भए उठाई लैजान पाउनेछ।”

३. दफा २, ३ र ४ को उक्त व्यवस्थालाई समग्रमा अर्थ गर्दा, सरकारले राजमार्गको क्षेत्र घोषणा गरी सूचना प्रकाशित गर्न सक्ने, त्यसरी राजमार्ग क्षेत्र घोषणा गरेपछि त्यस्तो जग्गा राजमार्गको निमित्त प्राप्त भएको मानिने र त्यसपछि सो जग्गामा जग्गाधनी वा अरु कसैको कुनै किसिमको हक कायम नरहने कुरा स्पष्ट हुन्छ। त्यसरी राजमार्ग क्षेत्र को निमित्त प्राप्त

भएको जग्गामा क्षतिपूर्तिको हकमा ऐनको दफा ५ मा “साधारणतः क्षतिपूर्ति दिइने छैन” भन्ने व्यवस्था गर्दै सोही दफा ५ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश खण्ड (२) मा “कुनै व्यक्तिको घर इमारत वा पचास प्रतिशतभन्दा बढी जग्गा राजमार्ग भित्र पर्ने भएमा श्री ५ को सरकारले क्षतिपूर्ति जग्गा वा नगदको रूपमा सो व्यक्तिलाई दिनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। माथि दफा ४(२) मा सूचना स्थानीय तहमा टाँसिनुपर्ने भन्ने उल्लेख भए पनि त्रिभुवन राजपथ सो ऐन जारी हुनुभन्दा पहिले नै निर्माण भएको र नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित भइसकेको हुँदा स्थानीय तहमा सूचना टाँसियो वा टाँसिएन भन्ने कुरा सान्दर्भिक रहेन। निवेदनमा सो ऐनको प्रसङ्ग नै नउठाइएबाट सो कार्यविधिको बारेमा अब बोल्नुपर्ने अवस्था पनि रहेन।

४. यसरी हेर्दा त्रिभुवन राजपथ निर्माण भएको समयमा राजमार्गको निमित्त प्राप्त गरिने वा गरिएको जग्गाको सम्बन्धमा कुनै क्षतिपूर्तिको व्यवस्था नरहेको, “राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ को दफा ३ को व्यवस्था “निर्माण भइसकेको र निर्माण हुन लागेको” दुवै राजमार्गको हकमा लागू हुने देखिएको र दफा ३ बमोजिम सूचना प्रकाशित भई राजमार्ग क्षेत्र घोषणा भएकोमा कुनै व्यक्तिको घर, इमारत वा पचास प्रतिशतभन्दा बढी जग्गा राजमार्ग क्षेत्रमा परेमा बाहेक क्षतिपूर्ति नपाइने व्यवस्था रहेकोसमेतबाट मिति २०२१।११।११ को सूचनाबमोजिम त्रिभुवन राजपथको क्षेत्रभित्र पर्ने भनी तोकिएको सडकको मध्यविन्दुबाट २५।२५ गजको हकमा सो जग्गा उक्त ऐनको दफा ४ (२) को व्यवस्थाबाट त्यतिखेर नै प्राप्त भइसकेको मान्नुपर्ने र नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐनको दफा ४ को व्यवस्थासमेतबाट अब सो कुराको वैधतामा प्रश्न

उठन नसक्ने हुँदा साबिक व्यवस्थाअनुसार **राजमार्ग क्षेत्र** घोषित जग्गाको हकमा सो जग्गाको साधारणतः क्षतिपूर्ति पाउन सक्ने अवस्था रहेनछ भनी मान्नु पर्ने हुन आयो । व्यवहारिकताको दृष्टिबाट पनि जनताले सो जग्गा राजमार्ग क्षेत्रकै हो भनी व्यवहार गरिसकेको ६५ वर्षभन्दा बढी भइसकेको अवस्था हुँदा यतिका समयपछि आएर जनताको व्यवहार नै खलबलिने गरी अब सो जग्गाको पनि क्षतिपूर्ति पाउनु पर्छ भन्न मिल्ने देखिएन ।

५. यति भन्दाभन्दै पनि दुई कुरामा भने अवश्य नै ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ र यस्तो दृष्टिकोण संविधान र कानूनअनुकूल हुने देखिन्छ । पहिलो, कसैको घर वा इमारत नै परेको वा तत्कालको अवस्थामा कुनै कित्ता जग्गाको पचास प्रतिशतभन्दा बढी जग्गा राजमार्गमा परी तत्कालदेखि नै क्षतिपूर्तिको लागि प्रयासरत रहेको वा घर वा इमारत रहेको कुरा प्रमाणित हुँदा हुँदैको अवस्थामा पनि राजमार्ग तोकिएको क्षेत्रमा तत्कालमा सडक विस्तार नभई घर यथावत रहेको वा दोस्रो, सरकार आफैँले सोही क्षेत्रमा २०३१ पछि सडक विस्तार गर्दा कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति प्रदान गरेको अवस्था भएमा वा एक पटक माथिल्लो तहबाट जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ बमोजिम क्षतिपूर्ति दिने निर्णय गरी पछि सोभन्दा तल्लो तहबाट क्षतिपूर्ति नदिने गरी सडक विस्तार गर्न लागिएमा भने सम्बन्धित पक्षको क्षतिपूर्ति पाउने हक बन्दछ । निवेदक सानु श्रेष्ठसमेत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत भएको रिट निवेदन (०७३-WF-०००३) मा यस अदालतबाट यी कुराहरू समेत दृष्टिगत गरी परमादेशको आदेश जारी भएको कुरा यहाँ स्मरणीय छ ।

६. अब सडक विस्तारकै सन्दर्भमा निवेदनमा अनुसाङ्गिक रूपमा उठेको अर्को प्रश्न

अर्थात् सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ बमोजिम नेपाल राजपत्रमा मिति २०३४।३।२० मा सूचना प्रकाशित गरी सीमा तोकिएको अवस्थामा के हुने भन्ने हकमा हेर्दा प्रथमतः “राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ अन्तर्गत सूचना प्रकाशित गरी “राजमार्ग क्षेत्र” घोषित जग्गा र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ बमोजिम नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी “सडक सीमा” तोकिएको जग्गालाई पृथक-पृथक रूपमा हेरिनुपर्ने देखिन्छ । सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को उक्त दफा ३ द्वारा त्यस्तो सडकको केन्द्र रेखादेखि दायाँ बायाँ एकतीस मिटरमा नबढाई सडक सीमा तोक्न सक्ने अधिकार सरकारलाई प्रदान गरेको देखिन्छ । सोही दफा प्रयोग गरी तत्कालीन श्री ५ को सरकारले मिति २०३४।३।२० को नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी विभिन्न सडकको सीमा तोकेको र सो गर्ने क्रममा त्रिभुवन राजपथको हकमा सडकको केन्द्र रेखादेखि दायाँ बायाँ २५।२५ मिटर सडक सीमा तोकेको पाइन्छ । यसरी सीमा तोकिएको अवस्थामा सोही ऐनको दफा ३क.(१) मा “**सडक सीमा तोकिएकोमा सडक सिमाको र सडक सीमा नतोकिएकोमा सार्वजनिक सडकको किनाराबाट ६।६ मिटरमा नबढ्ने गरी नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको फैसला भित्र पर्खालबाहेक अन्य कुनै किसिमको स्थायी बनावट (स्ट्रक्चर) वा भवन कसैले निर्माण गर्न नपाउने गरी निषेध गर्न सक्नेछ**” भन्ने र कसैले तोकिएको फासलाभित्र कुनै किसिमको स्थायी बनोट वा भवन निर्माण गरेमा सोही दफाको उपदफा (२) बमोजिम भत्काउन सकिने कुरा परेको छ । तर जहाँसम्म सार्वजनिक सडकको निर्माण, विस्तार वा सुधार गर्न वा सडक सीमाको निमित्त कुनै जग्गा प्राप्त गर्नुपरेमा भने नेपाल सरकारले

जग्गा प्राप्तिसम्बन्धी नेपाल कानूनबमोजिम जग्गा प्राप्त गर्न सक्ने छ भन्ने व्यवस्था सोही ऐनको दफा ४ मा गरिएको देखिन्छ । यसरी “राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ अन्तर्गत “राजमार्ग क्षेत्र” तोकिएको जग्गाको हकमा अपवादात्मक अवस्थामा बाहेक क्षतिपूर्ति प्राप्त नहुने र सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ अन्तर्गत सडक सीमा तोकिएको जग्गा सडक विस्तारको लागि प्राप्त गर्नु पर्ने भएमा प्रचलित कानून अर्थात् जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ अन्तर्गतको प्रक्रिया पुरा गरी र क्षतिपूर्ति तिरेर मात्र गर्न सक्ने हुन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा उक्त व्यवस्थाहरूको सान्दर्भिक अर्थ गर्दा २०२१।१।११ को सूचनाद्वारा “राजमार्ग क्षेत्र” घोषित सडकको केन्द्र रेखादेखि दायौँ बायाँको २५ गज अर्थात् ७५ फिट जग्गाको हकमा “राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ को दफा ५ को अवस्थामा बाहेक साधारणतः क्षतिपूर्ति नपाउने र २०३४।३।२० को सूचनाद्वारा सीमा कायम २५।२५ मिटर अर्थात् थप ७ फिटको हकमा भने सो जग्गा कानूनबमोजिम प्राप्त नगरी व्यक्तिगत स्वामित्व समाप्त नहुने हुँदा कानूनबमोजिम प्राप्त गरी क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरिनु पर्ने अवस्था देखिन आयो ।

७. रिट निवेदनमा त्रिभुवन राजपथको विस्तारको कार्य २०५८ सालमा प्रारम्भ भएको कुरा उल्लेख गरे पनि २०६९ सालमा मात्र सडक सीमा भित्रका जग्गाहरूमा बनेका घर टहरा मन्दिरलगायतका संरचना हटाउन आवादी बझ्याउन सूचना निकालिएको भन्ने उक्त सूचनाबाट नै देखियो । यसबाट यथार्थमा “राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ अन्तर्गत राजमार्ग क्षेत्र तोकिएको सबै वा सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ बमोजिम सडक सीमा कायम भएको जग्गामा

पनि सडक विस्तार भएको रहेनछ भन्ने देखियो, यस्तोमा सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ४ ले सडक सीमा तोकिएको जग्गा प्राप्त गर्दा प्रचलित कानूनबमोजिम मात्र प्राप्त गर्न सकिने हुँदा २०३४।३।२० को सूचनाद्वारा थप गरिएको ७ फिटको हकमा भने निवेदकले दाबी गरे जस्तो नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १९ वा वर्तमान संविधानको धारा २५ तथा जग्गा प्राप्ति ऐनको प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्ने नै देखियो ।

८. जग्गा प्राप्त गरिने र क्षतिपूर्ति प्रदान गरिने कुरामा विशेषतः विपक्षीहरूको तर्फबाट यस अदालतबाट भएका फैसलाहरूलाई राम्रोसँग अध्ययन नगरी प्रतिक्रियाहरू व्यक्त गरिएको पाइन्छ । त्यसैले क्षतिपूर्तिबारे यस अदालतको धारणा स्पष्ट गर्ने सन्दर्भमा सानु श्रेष्ठसमेतको रिट निवेदनमा र त्यसपछि सान्त्वना सुवेदीको रिट निवेदनमा यस अदालतबाट भएको निर्णयको पुनः स्मरण गर्नु आवश्यक देखिएको छ । क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा यस अदालतले अमुक जग्गाको यो यति रकम क्षतिपूर्ति दिनु भनी कहिल्यै निर्णय गरेको छैन । यस अदालतले “क्षतिपूर्ति दिँदा गुमाउनु परेको सम्पत्तिको बजार मूल्य (Present market value) र सम्पूर्ण सम्पत्ति गुमी विस्थापित हुनुपर्ने अवस्थामा सोही स्थानको वरिपरि पुनस्थापित हुन के कति रकम लाग्छ सो मूल्य अर्थात् Replacement value हेरेर क्षतिपूर्ति दिनुपर्छ”^१ भन्ने धारणा व्यक्त गरी आएको छ । सानु श्रेष्ठको उपर्युक्त निर्णयमा पनि सरकारले वार्ताद्वारा जनताको सहमति प्राप्त गरी जग्गा प्राप्त गर्न सक्ने कुरालाई स्वीकार गरिएको छ । कानूनबमोजिम जग्गा नै प्राप्त गरिनुपर्ने अवस्थामा पनि “जग्गा प्राप्त गर्दा सम्पूर्ण जग्गा आयोजनामा परी वा अधिक जग्गा परी केही

१ ने.का.प. २०७३ नि.न. ९७३५ पृ २३४४

जग्गा मात्र बाँकी रही उपयोगिताविहिन हुने, सो ठाँउमा भएको निर्माणबाट अधिकतम लाभ प्राप्त गर्ने वर्गमा विभाजित गरी विस्थापित हुनेहरूको पुनर्वास र पुनस्थापनाको हक समेत सम्बोधन हुने गरी मुआब्जा र क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्नु” भनी निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छ । पूर्ण इजलासको सो फैसलापछि त्यसलाई अरु स्पष्ट गर्दै संयुक्त इजलासबाट सान्त्वना सुवेदीसमेतको मुद्दामा आयोजनाबाट लाभान्वित हुने, आंशिक क्षति पुग्ने, पूर्ण रूपमा क्षति पुग्ने, वा सम्पूर्ण गुमाउने व्यक्तिहरूका बिच वर्गीकरण हुन सक्छ । अर्थात् “निवेदकले के कति प्रतिशत जग्गा गुमाउनु पर्छ, जग्गा सडकमा परी बाँकी रहेको जग्गा आर्थिक रूपले उपयोगी रहन्छ वा रहँदैन, कम वा बढी मूल्यवान के हुन्छ, यी सम्पूर्ण कुराहरू क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने विषयका मान्य आधार वा मापदण्ड बन्न सक्छन् । सडक विस्तारको कारण सडक छेउका व्यक्तिहरूको जीवनमा के कस्तो सकारात्मक परिणाम आउँछ भन्ने कुरालाई पनि आर्थिक परिसूचकको आधारमा मूल्याङ्कन गर्न सकिने हुन्छ । त्यस्तै सामाजिक र वातावरणीय असरलाई पनि मूल्याङ्कन गर्न सकिने हुन्छ । आयोजना विकास गर्दा अर्थात् विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन (Detailed Project Report) बनाउँदा नै यी कुराहरूबारे मूल्याङ्कन गरी आयोजनाको खर्च तथा नाफाको अनुपात (Cost-benefit Ratio) निकाल्न सकिनेमा आयोजनाको आर्थिक पक्ष अरु स्पष्ट हुन्छ । तर त्यसो नगरिएमा जग्गा प्राप्त गर्ने समयमा अनावश्यक विवाद पर्ने, आयोजनाको अवधि लम्बन गई मूल्यको पुनरावलोकन (cost variation) हुन जाने परिस्थिति पनि उत्पन्न हुन सक्दछ । यी पक्षहरूबारे सोच्दै नसोच्ने, आयोजनाबाट प्रभावित व्यक्तिहरूमा पर्ने आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय

असरको मूल्याङ्कन नगर्ने, यसतर्फ कुनै प्रयास सम्म पनि नगर्ने, तर व्यक्तिगत सम्पत्ति लिँदा क्षतिपूर्ति दिनुपर्दैन भन्ने र क्षतिपूर्ति बारेमा अदालतको फैसलाको आलोचना गर्ने प्रवृत्तिले संविधानका मान्यताहरूलाई कुनै रूपमा पनि समर्थन गर्दैनन्” भन्ने स्पष्ट दृष्टिकोण व्यक्त गरेको छ ।

९. यस अदालतको लागि मात्र होइन समस्त मुलुकको लागि संविधान, कानून र विधिको शासन महत्वपूर्ण हुन्छ । कानून छल्दा तत्कालमा केही फाइदा होला, घुमाउरो बाटो हिँड्नु पन्यो भन्दा झन्झटिलो पनि लाग्ला, कसैलाई विकास विरोधी देखाउँदा आफू विकास वादी देखिने क्षणिक सुख पनि प्राप्त होला तर, संविधान र कानून मिचिँदा, नागरिकको सुरक्षा मर्छ । जीवन, स्वतन्त्रता र सम्पत्ति खोसिँदा, लोकतन्त्र स्थीर र स्थायी हुँदैन । संविधानद्वारा प्रत्याभूत सम्पत्ति, आवासलगायतका आधारभूत अधिकारहरू सुनिश्चित गरिदा “हुँदा खाने भुइमान्छेहरू” को बढी सुरक्षा हुन्छ । हुने खाने, धनिमानी, सम्पन्नहरूले त आफ्ना अधिकारहरूको जसरी पनि सुरक्षा गर्न सक्दछन् । त्यसमा कसैले चिन्ता गर्नुपर्दैन । यस अदालतले लिएको अधिकारमुखी दृष्टिकोण संविधान र लोकतन्त्र र दीगो विकासको पक्षमा रहेको हुँदा न्यायको यो मन्दिर अविचलित रूपमा सदासर्वदा अधिकारको प्रचलन र उपयोगको पक्षमा रहन्छ ।

१०. अधिकार र क्षतिपूर्तिको विषयमा यति भनेर अब पूर्ण इजलासबाट सानु श्रेष्ठको मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तबारे पनि केहि कुराहरू स्पष्ट गरिनु आवश्यक देखिन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनको सुनुवाइको क्रममा सानु श्रेष्ठसमेतको रिट निवेदनमा “विकास निर्माण र सोको पूर्वाधारको निर्माणको लागि जग्गा प्राप्त नगरी सरकारको अधिकार सृजना हुने वा प्राप्त जग्गाको मुआब्जा दिनु नपर्ने

कल्पनासम्म पनि गर्न सक्ने अवस्था नरहने, सम्पत्तिको सुरक्षा प्रत्याभूत गर्ने संवैधानिक र कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल कार्य गर्न सकिन्छ भनी मान्यता प्रदान गर्ने हो भने सरकार र मातहत निकाय वा पदाधिकारीको इच्छा र चाहनाले कानून माथि शासन गर्न पुग्छ, जो सर्वथा कानूनी शासनको सिद्धान्तको प्रतिकूल हुन जान्छ” भन्ने पूर्ण इजलासको धारणा रहेको कुरा उठ्यो । तर बहसको क्रममा सो कुराको आ-आफ्नै किसिमबाट र अझ समस्त निर्णयलाई आफ्नै तरिकाबाट व्याख्या गर्न खोजिएको पनि पाइयो । यसै सन्दर्भमा बुझ्नु पर्ने कुरा के छ भने सानु श्रेष्ठको रिट निवेदनमा माथि जे भनियो वर्तमान संवैधानिक र कानूनी परिप्रेक्षमा व्याख्या गरिएको कुरा हो । सो रिट निवेदनमा “राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन २०२१ र सोअन्तर्गत निकालिएको सूचनाको व्याख्या भएको अवस्था होइन । दोस्रो कुरा, त्रिभुवन राजपथको जुन खण्डको विस्तारको विषयलाई उक्त रिट निवेदनमा उठाइएको छ, सो खण्डमा विवादित निर्णय हुनुपूर्व सडक विस्तार गर्दा क्षतिपूर्ति प्रदान गरिएको भन्ने तथा पछिल्लो पटक सडक विस्तार गर्दा पनि मन्त्री स्तरबाट जग्गा प्राप्ति ऐनको प्रक्रिया सुरु गर्ने भन्ने निर्णय गरिएको तर तत्पश्चात् सो प्रक्रिया अनुशरण गर्नु बेगर २०३४।३।२० को सूचनाले सडक सीमा तोकिएको जग्गाको हकमा सडक विस्तार गर्दा जग्गा प्राप्ति ऐनको प्रक्रिया अपनाउनु पर्दैन भन्ने जिकिर लिइएको र सो लाई अस्वीकार गरिएको विशेष अवस्था हो । तसर्थ, “राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ लागू हुने अवस्थालाई सानु श्रेष्ठको उपर्युक्त निर्णयमा चर्चासम्म पनि नगरिएको हुँदा सो निर्णयले “राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१

लागू हुने अवस्थालाई समेत समेटेको भनी मान्न मिल्ने हुँदैन । राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ लागू हुने अवस्था २०३१ सालमा समाप्त भएको मान्दा पनि यो आजभन्दा कम्तिमा पनि ४५ वर्षभन्दा पहिलेको अवस्था हो । सोबमोजिम राजमार्ग क्षेत्र तोकिएको र सोहीबमोजिम जनताले राजमार्ग क्षेत्रको कुरालाई स्वीकार गरी प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा सहमति जनाई आ-आफ्ना व्यवहार तय गरिसकेको विषयमा अब फेरि सहमति छैन भनिनु अनर्थ र अराजकतापूर्ण हुन्छ । यसो गरिँदा सामाजिक सम्बन्ध नै खलबलिने र समाज नै अस्तव्यस्त हुने अवस्था पनि पर्न सक्छ । यस्तो कुरालाई अदालतले प्रोत्साहित गर्ने कुरा पनि हुँदैन । वस्तुतः राजमार्गले लामो दुरी ओगट्छन र अवस्थाअनुसार शहरी, शहरोन्मुख क्षेत्र र ग्रामीण क्षेत्र हुँदै ती जान्छन । त्यसैले कुन के कस्तो वस्ती बनेको छ, के कस्तो जनघनत्व छ, जग्गाको प्रकृति के कस्तो छ, भोगको स्थिति के छ भन्ने कुराले पनि जग्गा के कसरी प्राप्त गर्ने भन्ने कुरा तय गर्छ, तसर्थ सोहि क्षेत्रमा विगतमा के गरिएको थियो भन्ने कुराले अर्थ राख्ने भए पनि अन्यत्र के गरिएको थियो भन्ने कुराले आफ्नो क्षेत्रमा पनि त्यहि कुरा गरिनु पर्छ भनी दाबी गरिनु सबै अवस्थामा तर्कसङ्गत हुँदैन । यस अदालतले सान्त्वना सुवेदीको रिट निवेदन (ने.का.प. २०७५ नि.नं. १०१०२ पृ.१७६६) मा “लामो समयदेखि सडक बनी प्रयोगमा रहेको र कसैले त्यसमा विरोध नगरी चित्त बुझाई बसेको अवस्थामा एक दुई जना व्यक्तिले कानूनको छिद्र समाई विकास निर्माणको कार्यलाई प्रभावित गर्ने कुरालाई अदालतले कदापि प्रोत्साहन गर्दैन” भन्ने धारणा व्यक्त पनि गरिसकेको छ ।

११. अब निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था छ वा छैन भनी हेर्दा त्रिभुवन राजपथको बारा जिल्लामा पर्ने पिपरा सिमरा गा.वि.स. अन्तर्गत सडक विस्तार गर्ने क्रममा मिति २०६९।५।१५ र २०६९।११।११ मा प्रकाशित सूचनाहरूले सडक सीमाभित्र बनेका घर टहरालगायतका संरचनाहरू हटाउन निर्देशन गरेको देखियो। उक्त सूचनाको बेहोराबाट सडक विस्तारको कार्य सम्पन्न भइसकेको भन्न सकिने अवस्था भएन। तसर्थ माथि विभिन्न खण्डमा गरिएको विश्लेषणबाट त्रिभुवन राजपथलगायतका राजमार्गहरूमा राजमार्ग (निर्माण व्यवस्था) ऐन, २०२१ अन्तर्गत नेपाल सरकारबाट मिति २०२१।११।११ मा प्रकाशित सूचनाबमोजिमको "राजमार्ग क्षेत्र" घोषित सडकको केन्द्रबाट दायँ बायाँ २५ गजसम्मको जग्गाको हकमा सो ऐनको दफा ५ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको अवस्था छ भनी प्रमाणित गर्न सकेको हदसम्म घर इमारतको र २५ गज अर्थात् ७५ फिटदेखि बाहिरको अर्थात् सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को दफा ३ तथा ३ क बमोजिम नेपाल सरकारद्वारा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित २०३४।३।२० को सूचनाद्वारा थप सिमाको हकमा त्यस्तो जग्गा कानूनबमोजिम प्राप्त गरेर मात्र सडक विस्तार गर्न सकिने हुँदा सो प्रक्रिया प्रारम्भ गर्नु र त्यसरी कायम हुन आउने ७५ फिट बाहिरको जग्गा एवं घर टहरालगायतका संरचनाको हकमा सोही ऐनको दफा १९ विपरीत निर्माण गरिएका होइनन् भन्ने स्थापित हुने संरचनाहरूको समेत कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। जानकारीको लागि यो आदेशको

प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.बमकुमार श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत:- ताराकुमारी शर्मा
इति संवत् २०७६ साल कात्तिक ६ गते रोज ४ शुभम्।

ॐ ॐ ॐ

निर्णय नं. १०४२३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री कुमार रेग्मी
आदेश मिति : २०७६।११।१५
०७४-WO-०५२३

मुद्दा: उत्प्रेषण

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा.वडा नं.१ हात्तिसारस्थित मुख्य कार्यालय भई नवलपरासी जिल्ला, गैंडाकोट नगरपालिका वडा नं.१० मा कारखाना रहेको गोरखा ब्रुअरी प्रा.लि. का तर्फबाट ऐ. का अख्तियारप्राप्त उपप्रबन्ध निर्देशक सुरेन्द्र सिलवाल

विरुद्ध
विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- विना आधार र कारण करसम्बन्धी विवादहरूमा सोझै असाधारण क्षेत्रमार्फत आउन पाउने बाटो खुलाइदिने हो भने करसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाहरू र राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ समेत अर्थहिन भई निष्प्रयोजन हुन जाने ।

(प्रकरण नं.७)

- कर कार्यालयले प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेशमा चित्त नबुझेमा त्यस्तो आदेशउपर अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९(१) बमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशकसमक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिनसक्ने र प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि दिएको निवेदनमा पनि आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशकले गरेको आदेशमा चित्त नबुझे अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९(१), (६) बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सकिने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बद्रीबहादुर कार्की, श्री महादेव यादव, श्री चण्डेश्वर श्रेष्ठ, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री परशुराम कोइराला, श्री महेश थापा, श्री ललितबहादुर बस्नेत, श्री खम्बबहादुर खाती

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री हरिशंकर ज्ञवाली

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०५०(ग), अङ्क ९, नि.नं. ४७८६
- ने.का.प.२०४९(क), अङ्क ३, नि.नं. ४४९६

सम्बद्ध कानून :

- अन्तःशुल्क ऐन, २०५८

आदेश

न्या.डा.आनन्दमोहन भट्टराई : नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा धारा १३३(२) र (३) बमोजिम यस अदालतमा दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ:-

निवेदक कम्पनी उद्योग विगत २०४३ सालमा विधिवत् स्थापना भई नेपालमा काल्सवर्ग एवम् टुबोर्ग ब्राण्डका वियरसमेत उत्पादन गर्दै आएको छ भने यस उद्योगले पछिल्लो आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि आ.व.२०७३/७४ सम्म लगभग १० वर्षको अवधिमा देशको राजस्व ढुकुटीमा मूल्य अभिवृद्धि करबापत रु.११,५४,५०,००,०००/- (अक्षरूपी एघार अरब चौवन्न करोड पचास लाख मात्र), अन्तःशुल्कबापत रु.३३,१०,८०,००,०००/- (अक्षरूपी तेत्तीस अरब दश करोड असी लाख मात्र) र आयकरबापत रु.६,९८,१०,००,००० (अक्षरूपी छ अरब अन्तानब्बे करोड दश लाख मात्र) गरी जम्मा रु.५१,६३,४०,००,००० (अक्षरूपी एकाउन्न अरब त्रिसठ्ठी करोड चालीस लाख मात्र) रकमको योगदान गरेको छ ।

निवेदक उद्योगले आफ्नो उत्पादन

बिक्री बितरण गर्ने क्रममा वियरको अन्तःशुल्क असुल्ने प्रयोजनको लागि वियरको उत्पादनको दुरुस्त परिमाणको यकिन गर्ने प्रयोजनका लागि प्रत्यर्थीमध्येको आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुरले निवेदकको उद्योग परिसरमा आ.व. २०६६/६७ मा Flow Meter नामक यन्त्र जडान गरी सोही यन्त्रकै आधारमा देखिने परिमाणकै आधारमा वियर निष्काशनको परिमाणको यकिन गर्ने गरिएकोमा विवाद थिएन। Flow Meter बिग्रीएपश्चात् कम्पनीले उक्त Flow Meter बनाउन र सो नबनेसम्म वैकल्पिक उपायसमेतका लागि निवेदन दिएको मा कुनै विवाद छैन। उक्त Flow Meter बनाई उपयोगमा ल्याउने वा सो नभएमा प्रचलित अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ एवम् अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को व्यवस्थाबमोजिम नै वियरको जर्तीको परिमाण निकयौल गर्नुपर्ने निर्विवाद कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

निवेदकले उल्लेख गरेबमोजिम Flow Meter बिग्रीएपश्चात् हामीले अन्तःशुल्क निर्देशिकाको अनुसूची-२५ अन्तर्गत फाराम भरी वियरको नोकसानीको निवेदन दिई सो मा प्रत्यर्थी आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट खटिई निवेदक उद्योगमा नै रहने Resident Excise Officer को सिफारिससमेत मासिक रूपमा हुने भएबाट सो फारामबमोजिमको परिमाणलाई नै नोकसानीको रूपमा मान्नु पर्ने निर्विवाद छ भने प्रत्यर्थीले प्रत्येक महिनाको फाराममा उल्लिखित परिमाणलाई अस्वीकार गर्ने हो भने अर्को महिनाको फारामलाई नै प्रश्न गरी तत्कालमा रोकनुपर्नेसमेत स्पष्ट छ। यदी प्रत्यर्थीले सो नगरेको अवस्थामा स्वयंमा वियरका उपभोक्ताबाट असुलेपछि निवेदक उद्योगले प्रत्येक महिना प्रत्यर्थीकोमा जम्मा गर्ने अन्तःशुल्क जस्तो

अप्रत्यक्ष करको भार निवेदकमाथि वर्षौंपछि गएर थोपार्न कदापि मिल्दैन। कर चाहे प्रत्यक्ष होस् वा अप्रत्यक्ष, सो लगाउनका लागि कानूनको अख्तियारी अपरिहार्य हुन्छ, जुन तथ्य NO LAW NO TAX को सिद्धान्तको आधारमासमेत गैरकानूनी हो। Flow Meter यन्त्र बिग्रीएको भन्दैमा न त जर्ती (Wastage) नै नहुने भन्ने अनुमान गर्न मिल्छ, न त सो यन्त्र बिग्रीएको भन्ने आधारले जर्ती परिमाणमा नै तलमाथि पर्ने वा कुनै फेरबदल हुन सक्ने नै हो।

निवेदकले हालसम्म पनि उक्त अनुसूची-२५ अन्तर्गत फाराम भरी वियरको नोकसानीको निवेदन दिई आएको र सो मा अन्तःशुल्क अधिकारीको सिफारिससमेत हुँदै आएकोमा एककासी पछिल्ला आर्थिक वर्षहरूका लागि प्रत्यर्थीमध्येका आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुर चितवनले मूलतः Flow Meter नदेखाएको परिमाणको नोकसानी माग गरेको भन्ने जस्तो आत्मनिष्ठ र हचुवाको आधार लिई नपुग अन्तःशुल्क रकम, सोमा शत् प्रतिशत जरिवाना र विलम्ब दस्तुरसमेत माग गर्दै आएकोमा हामीले आ.ब. २०७०/७१ एवम् २०७१/७२ को हकमा सो अन्यायिक अन्तःशुल्क निर्धारण आदेश उपर अन्ततः प्रत्यर्थीमध्येको आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिए तापनि सोमा हालसम्म अन्तिम निर्णय आदेश नभए पछि निवेदकले उपभोक्ताबाट उठाउँदै नउठाएको अन्तःशुल्क रकमको भार थोपर्न मिल्ने होइन भन्दै अन्य प्रत्यर्थीहरूकोमा गई हारगुहार गर्दासमेत कुनै सुनुवाइ हुन सकेन।

निवेदकले संकलन नै नगरेको अन्तःशुल्कको भार बेहोर्नु नपरोस र उल्लिखित Flow Meter नबनेको अवस्थामा विद्यमान अन्तःशुल्क ऐन र नियम एवम् अन्तःशुल्क निर्देशिका एवम् निवेदकले

मासिक रूपमा भरेको फारामबमोजिम गरियोस् भनी प्रत्यर्थीहरूसँग माग गर्दागर्दैको अवस्थामा प्रत्येक आर्थिक वर्ष सकिनासाथै निवेदक माथि पुरानो अन्तःशुल्क बक्यौता देखाउने काम हचुवाको भरमा गर्दै निवेदकलाई भने यसको निपटारा गर्दैछौं तपाइँले नउठाएको अन्तःशुल्क तपाइँबाट असुल्ने काम गर्दैनौं भनी आवश्वासन दिँदै आएकोमा हाल आएर निवेदक माथि आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को लागि प्रत्यर्थीले प्रारम्भिक अन्तःशुल्क निर्धारण गर्न लागेको भन्ने आशंका भई प्रत्यर्थीमध्येको आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुर चितवनले सो गर्ने प्रबल सम्भावना भएको, सो भई गएमा निवेदकहरूलाई आर्थिक क्षतिसमेत हुने भएको र प्रत्यर्थीको गैरकानूनी कार्यलाई रोक्नका लागि निवेदकसँग अन्य कुनै प्रभावकारी वैकल्पिक उपचारको व्यवस्थासमेत नभएकाले नेपालको संविधानको धारा १७ (२)(च), धारा १८(१), धारा २०(४), (८) र (९), धारा २५, धारा २७ बाट प्राप्त मौलिक हक अधिकारको रक्षार्थ धारा ४६ एवम् धारा १३३ (२) बमोजिम सम्मानित अदालतसमक्ष उपस्थित भएका छौं।

अन्तःशुल्क मूलतः अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु प्रतिष्ठानबाट उत्पादन गरी निष्काशन गर्दाकै अवस्थामा लाग्ने हो भन्ने तथ्य अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३ को रोहमा स्पष्ट छ। यसको सोझो र Literal Meaning भनेको जुन वस्तु प्रतिष्ठानबाट उत्पादन भई निष्काशन भएको छैन, त्यसमा अन्तःशुल्क लाग्दैन वा लगाउन मिल्दैन भन्ने नै हो। प्रत्येक महिना प्रत्यर्थी आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा निरन्तर रूपमा हामीबाट उत्पादन हुने टुबोर्ग एवम् कार्ल्सबर्गसमेतका वियरको जर्ती कति परिमाण हो र नोक्सानी प्रतिशत कति हो भन्ने कुरा स्पष्ट खुलाएर उक्त अनुसूची-२५ बमोजिमको

वियरको नोक्सानी मिन्हाको निवेदन तथा सिफारिस फाराम बुझाउने गरेकोमा आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को सम्पूर्ण फाराम यसैसाथ संलग्न छ, सो केही नहेरी बिना कुनै आधार, प्रमाण उक्त प्रत्यर्थीको कार्यालयमा दर्ता रहेको अनुसूची-२५ बमोजिमको वियरको नोक्सानी मिन्हाको निवेदन तथा सिफारिस फारामको विपरीत अन्तःशुल्क माग गर्न मिल्ने नै होइन भने अर्कोतर्फ निवेदकले सुरु अवस्थादेखिकै अन्तःशुल्क आफ्नो मारकेवारी विवरणबमोजिम निरन्तर र नियमित रूपमा सम्बन्धित कार्यालयसमक्ष बुझाउँदै आई कुनै पनि प्रकारले अन्तःशुल्क रकम कहिल्यै बक्यौता नराखेको अविवादित तथ्य प्रमाण रोहमा समेत निवेदकको आर्थिक हितविपरीत अन्तःशुल्क थप रूपमा माग्न नमिल्ने बेहोरा उक्त अनुसूचीको बनावटबाट स्पष्ट रहेको छ।

प्रचलित अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३ बमोजिम अन्तःशुल्क लाग्ने भनेको मूलतः अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु वा सेवा प्रतिष्ठानबाट उत्पादन गरी निष्काशन गर्दाका अवस्थामा मात्र लाग्ने भएकोले समग्रतः उत्पादन भई निष्काशन नै नभएको अर्थात् बिक्री नै नभए जतिको हकमा अन्तःशुल्क लाग्न नसक्ने प्रस्ट छ। जति परिमाणको वियर उत्पादन भई निवेदक प्रतिष्ठानबाट निष्काशन भयो, अर्थात् बिक्री भयो, त्यति परिमाणको वियरको लाग्ने अन्तःशुल्क मासिक रूपमा हिसाब गरी सोको विवरण भरी नियमित रूपमा लाग्ने अन्तःशुल्क निवेदकले तिरे बुझाएको तथ्यमा विवाद नभएकाले समग्रतः अस्तित्वमै उत्पादन, निष्काशन नभएको र अप्रत्यक्ष करको रूपमा रहेको अन्तःशुल्क स्वयं उपभोक्ताबाट समेत नउठाइएको स्थितिमा हुँदै नभएको वियरको परिमाणको हवाला दिँदै हचुवाको भरमा आफैं वियर उत्पादन र निष्काशनको घोषणा

गरी माग गर्न लागिएको अन्तःशुल्क, सोको शत प्रतिशत जरिवाना र विलम्ब शुल्कसमेतको करोडौं रकम निवेदकले तिर्ने नसक्ने भई प्रतिष्ठान बन्द हुन जाने अवस्था रहेको छ ।

प्रचलित अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम १२(१) (क), (ख) र (ग) समेतमा वर्णित अन्तःशुल्क अधिकृतको काम, कर्तव्य र अधिकारबमोजिम समग्रतः ऐजन नियमावली ३२ बमोजिम निवेदक प्रतिष्ठानभिन्ने बसोबास गर्ने रेजिडेन कर्मचारीको रूपमा रहेको निज अन्तःशुल्क अधिकृतले वियरको उत्पादन, भण्डारण एवम् बिक्री वितरणको नियमित रेकर्ड राखी यकिन गर्ने र सोको विवरण प्रतिवेदनसमेत विभागसमक्ष पठाउने र यी सबै उत्पादन र बिक्री वितरणको दैनिक रेकर्ड राख्ने, राख्न लगाउने कर्तव्य र दायित्व हुँदाहुँदै स्वयं निज प्रतिष्ठानमा रहेको अन्तःशुल्क अधिकृतले नियमितरूपमा Flow Meter बिग्रीएको कारण देखाई हामी प्रतिष्ठानले अन्तःशुल्क निर्देशिका, २०६८ को अनुसूचि-२५ बमोजिम वियरको नोक्सानी मिन्हाको निवेदन तथा सिफारिस निरन्तररूपमा पेस गरी सोमा निज अन्तःशुल्क अधिकृतले छानबिन गरी सिफारिस गर्ने गरेको तथ्यलाई नजरअन्दाज गर्ने गरी आ.व.२०७२/७३ को हकमा गर्न लागिएको प्रारम्भिक अन्तःशुल्क निर्धारण आदेश अन्यायिक र गैरकानूनी रहेको छ ।

स्वयंमा मौज्जात नै नरहेको वियर, जुन खेर गएको हो भन्नेमा विवाद हुनै सक्ने, को जर्तिको परिमाणलाई अन्यायिक तवरले मौज्जात भनी कायम गर्ने प्रत्यर्थीको प्रयास अन्तःशुल्कसम्बन्धी कानूनअनुकूल हुनै सक्ने । यसरी हामीले प्रत्येक महिना पेस गर्ने उक्त विवरणमा आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुरले कुनै टिप्पणी नगरेबाट समेत

सो विषयलाई पछि आएर उजागर गरी हुँदै नभएको उत्पादन र बिक्री वितरणमा अन्तःशुल्क, सोको जरिवाना र विलम्ब दस्तुरसमेत माग गर्ने कार्य न्यायको मान्य सिद्धान्तविपरीत छ । जबकि, क्राउनकर्क र क्यान लिड खेर गई जर्ती भएको अवस्थामा वियर नै खेर गई जर्ती भएको हो भन्ने अनुमानसमेत प्रत्यर्थीले गर्न नसक्ने स्पष्ट छ भने अर्कोतर्फ हामीले प्रत्येक मास्केवारी फाराममा उक्त क्राउनकर्क र क्यान लिडको जति देखाएकै आधारमा मात्रै वियर नै जति भएको भनी बिना कुनै वस्तुनिष्ट तथ्य प्रमाण बिना अनुमानको आधारमा अन्तःशुल्क निर्धारण गर्न प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २८ को आधारमा समेत मिल्ने होइन ।

Flow Meter को व्यवस्था अन्तःशुल्क नियमावलीमा मिति २०६५।६।३ मा भएको नवौं संशोधनले ल्याएको भए तापनि यो नेपालमा नौलो अभ्यासको रूपमा आएको उक्त Flow Meter एकपटक प्रतिष्ठानमा जडान भएपश्चात सोले अपेक्षा गरिएबमोजिम काम नगरी निरन्तर बिग्रीन गइरहको कारणले सो बनाई पाउन एवम् वैकल्पिक उपायसमेतका लागि मिति २०६७।६।१४, मिति २०६७।६।२५, मिति २०६७।७।८, मिति २०६७।१२।२ तथा मिति २०६८।२।१८ मा निवेदन दिई आएको अवस्था एकातर्फ छ भने अर्कोतर्फ स्वयंमा जुन निर्देशिकाको निर्देशन नं. ५.२.१.८.२(छ) बमोजिम कुनै वैकल्पिक व्यवस्था नगरी दिने प्रत्यर्थी आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुरले उक्त दर्ता रहेका पत्रहरूविपरीत स्वयंमा वार्षिक रूपमा करोडौं रूपैयाँको अन्तःशुल्क एवम् आयकर बुझाउने निवेदकलाई अन्यायिक ढंगले अन्तःशुल्कको भार बोकाउने प्रयत्न स्वरूप हुनसक्ने आदेश ठूला करदाता मैत्री हुन सक्ने ।

Flow Meter सम्बन्धमा अर्को थप महत्त्वपूर्ण कुरा के छ भने, जब Flow Meter ले प्रस्टरूपमा काम गरेको छैन भने प्रत्यर्थी आन्तरिक राजस्व कार्यालयले अनिवार्यरूपमा भएको उत्पादन र निष्काशन एवम् भण्डारणको परिमाणलाई नै लिनु पर्दछ, नत्र भने कदापि Comparison हुन सक्तैन। यस अवस्थामा स्वयं जर्ती नाप्ने यन्त्र मात्र रहेको Flow Meter ले काम नगरेको भन्ने आधारमा जर्तीको परिमाणमा फरक पर्न सक्ने पनि होइन। Flow Meter ले काम गरेको छैन भन्ने निवेदकको निरन्तरको पत्राचार एवम् विकल्पको मागमा प्रत्यर्थी आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुरले अन्यथा भन्न नसकेको अवस्थामा अन्तःशुल्क नियमावलीको नियम २३क, न त आकर्षित नै गर्न मिल्दछ, न त Flow Meter वाला २ प्रतिशत र पाश्चराइजेसनसमेत वाला १.५ प्रतिशतको कुरा नै निज प्रत्यर्थी कार्यालयले नैतिक एवम् व्यवहारिक रूपमा उठाउन नै सक्ने हुन्छ। यसरी Flow Meter नचलेको भन्ने आधारमा ३.५ प्रतिशतको सट्टामा २ प्रतिशत मात्र Process Loss दिन न्यायसङ्गत छैन। जबसम्म Flow Meter ले निरन्तर कार्य गरेको हो भनी निज आन्तरिक राजस्व कार्यालयले प्रमाणित गर्न सक्नु हुन्न तबसम्म नियमित रूपमा अन्तःशुल्क निर्देशिका, २०६८ को अनुसूची-२५ बमोजिमको विवरणलाई मान्नुको विकल्प विपक्षिसँग छैन, न त यस विवरणमा कुनै गफलत छ भनी अन्तःशुल्क नियमावलीको नियम २३(२) बमोजिम तत्कालै विवरण बझाएको १५ दिनभित्र जाँच गरी मागबमोजिमको मिन्हा दिन नमिल्ने भनी कुनै निर्णय गर्न सक्नुभएको छ।

अतः माथि उल्लिखित आधारमा निवेदकले उठाएको विषयको गाम्भीर्यलाई सदाशयतापूर्वक हेरी आफूले उपभोक्ताबाट संकलन नै नगरेको

उठाउँदै नउठाएको तथा बिक्री नै नगरेको वियरलाई बिक्री गरेसरह मानी अनूचितरूपमा अन्तःशुल्क रकमको भार निवेदकको टाउकोमा बजार्ने गरी गरे गराएको अन्यायपूर्ण कामकारबाहीको रोहमा पुनः प्रत्यर्थी आन्तरिक राजस्व कार्यालय भरतपुर चितवनसमेतका प्रत्यर्थीले आपसमा मिलेमतो गरी आर्थिक वर्ष २०७२/७३ र सो पछिको आ.व. को लागि अन्तःशुल्क निर्धारण गर्न लागेको सम्पूर्ण काम कारबाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकले मासिकरूपमा माग गरेबमोजिमको वियरको जर्तीको परिमाणको आधारमा नै जति मिन्हा दिने गरी टुंगो लगाउनु र आ.व. २०७२/७३ का साथै यस अघि र पछिका आर्थिक वर्षका हकमा समेत भएको अन्तःशुल्क निर्धारणको आधारमा थप मूल्य अभिवृद्धि कर एवम् आयकर निर्धारणसमेत गरी कुनै केही रकम नअसुल्नु नउठाउनु, उठाउन नलगाउनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा परमादेश प्रतिषेधलगायत जो चाहिने आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ।

प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुंगो लाग्न समय लाग्ने भएकाले आर्थिक वर्ष २०७२/७३ को लागि प्रारम्भिक अन्तःशुल्क निर्धारण गरी निवेदकले उपभोक्ताबाट उठाउँदै नउठाएको तथाकथित वियर जतिबापतको हुने अन्तःशुल्क रकम, सोको शत प्रतिशत ब्याज एवम् विलम्ब दस्तुर र सोको आधारमा थप मूल्य अभिवृद्धि कर एवम् आयकर निर्धारणसमेत गरी रकम निवेदकसँग असुल्न सक्ने प्रबल आशंका विद्यमान रहे भएको र सो भएमा हामीलाई अपुरणीय आर्थिक क्षति हुने भएकाले न्यायिक सुविधा र सन्तुलनसमेतको आधारमा यस निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म निवेदकउपर मूलतः आर्थिक वर्ष २०७२/७३ र सो पछिको

आ.व. को हकमा अन्तःशुल्क निर्धारण नगर्नुका साथै यसअघि र पछिका आर्थिक वर्षका हकमा समेत भएको अन्तःशुल्क निर्धारणको आधारमा थप मूल्य अभिवृद्धि कर एवम् आयकर निर्धारणसमेत गरी कुनै रकम नउठाउनु, उठाउन नलगाउनु, सो विषयमा कुनै काम कारबाहीसमेत केही नगर्न नगराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको **गोरखा ब्रुअरी प्रा.लि. को रिट निवेदन जिकिर ।**

यसमा के कसो भएको हो? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने आधार र कारण भए सोसमेत खुलाई यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटोका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीहरूलाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूका नाउँमा म्याद सूचना जारी गरी विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाउनु ।

निवेदकले अन्तरिम आदेश माग गरेको सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकले भरेको विवरणको नोक्सानी मिन्हाको निवेदन तथा सिफारिसमा उल्लिखित विवरणको आधारमा कर कार्यालयले त्यस सम्बन्धमा समयमा नै निर्णय गर्नु पर्नेमा नगरेको कारण उत्पन्न परिस्थितिमा विपक्षी आन्तरिक राजस्व विभागले निवेदक प्रा.लि.लाई बिक्री नै नभएको वियरमा बिक्रीसह मानी अनूचित रूपमा आ.व. २०७१/७२ सालको कर निर्धारण गरेको विषयमा निवेदकले प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि आन्तरिक राजस्व विभागमा निवेदन परिरहेको अवस्थासमेतलाई विचार गर्दा निवेदन दाबीबमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागले निवेदक प्रा.लि. लाई आ.व. २०७२/७३ मा पनि अन्तःशुल्क र मूल्य

अभिवृद्धि करसमेत निर्धारण गर्दा निवेदक प्रा. लि.लाई अपुरणीय क्षति पुग्न सक्ने देखिँदा मिति २०७४।१।१५ गतेसम्मको लागि विपक्षीहरूको नाममा निवेदक प्रा.लि.बाट केही रकम असुल नगर्नु, नगराउनु, नउठाउनु, उठाउन नलगाउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । साथै मिति २०७४।१।१५ गते अन्तरिम आदेश छलफलको पेसी तोकी दुवै पक्षलाई अन्तरिम आदेश छलफल हुने म्याद सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतबाट मिति २०७४।१।१२ मा भएको आदेश ।

मिति २०७४।१।१२ को अन्तरिम आदेश पुनः विचारको लागि आज इजलाससमक्ष पेस भएको हुँदा सो अन्तरिम आदेशले निरन्तरता पाउने नपाउने सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकको उद्योगको उत्पादनको आ.व. २०७०/७१ र २०७१/७२ को उत्पादनमा निवेदकले भरेको विवरणको नोक्सानीको मिन्हा सम्बन्धमा विचारै नगरी निर्धारण गरेको अन्तःशुल्क रकमसमेत शत प्रतिशत जरिवाना र विलम्ब दस्तुरसमेत माग गरेउपर आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदनमा कुनै निर्णय नभएको हुँदा आ.व.२०७२/७३ को लागि पनि बिग्रेको Flow Meter नबनी अन्तःशुल्क निर्देशिकाबमोजिम मासिक रूपमा भरेको फारामबमोजिम नोक्सानीको मिन्हा नै नदिई प्रारम्भिक अन्तः शुल्क निर्धारण गर्न लागेकोले सो प्रक्रिया पूरा नगरी कुनै केही रकम असुल नगर्नु, नउठाउनु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको माग रहेको छ ।

सो सम्बन्धमा विचार गर्दा, प्रत्यर्थीमध्ये नेपाल सरकारका तर्फका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता एवम् उपन्यायाधिवक्ताको वैकल्पिक कानूनी

उपचारको मार्ग हुँदाहुँदै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हुँदा तथ्यमा प्रवेश गरी प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी रिट क्षेत्रबाट केही आदेश गर्न मिल्दैन भन्ने जिकिरको सम्बन्धमा प्रारम्भिक अन्तः शुल्क निर्धारण भई नसकेकोले सोउपर वैकल्पिक कानूनी उपचारको मार्ग अपनाउनुपर्ने अवस्था रहेको देखिन आउँदैन । रिटको असाधारण अधिकार क्षेत्रभित्र प्रभावकारी उपचारको मार्ग रहेको तथ्य सबैमा स्पष्ट नै छ । निवेदकको उद्योगको Flow Meter लामो समयदेखि बिग्री रहेको र निवेदकले वस्तु उत्पादन गर्दा बजारमा निष्कासन गर्ने समयसम्म ऐन नियमबमोजिम पाउन सक्ने नोकसानी मिनाहाको सम्बन्धमा विगतका आ.व. को पनि प्रत्यर्थी विभागले कुनै निर्णय नगरेको देखिन आउँछ । कानूनबमोजिमको कर उठाउनुपर्ने राज्यको कर्तव्य र दिनु तिर्नुपर्ने नागरिक एवम् व्यवसायीहरूको दायित्व नै हो । तर त्यो निश्चित एवम् शुद्ध रूपमा कानूनी प्रक्रिया पुरा गरेर समयमा नै निर्धारण हुनुपर्ने हुन्छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालयले निवेदकले जिकिर लिएको निर्धारित समयमा भरेको विवरणको नोकसानी मिनाहाको सम्बन्धमा कुनै निर्णय नगरेसम्म सो बिना निर्धारण गरेको प्रारम्भिक अन्तःशुल्कको रकम स्वच्छ रूपमा कानूनबमोजिम निर्धारण गरेको मानिन जाँदैन । अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १० बमोजिम कानूनबमोजिम लाग्ने अन्तःशुल्क, विलम्ब र जरिवानासहित प्रत्यर्थी कार्यालयले जहिले पनि लिन सक्ने र निवेदकले दिनु नै पर्ने हुँदा निवेदकले कानून नियमबमोजिम पाउनुपर्ने नोकसानी मिनाहाको टुङ्गो नगरी निवेदकले उपभोक्ताबाट उठाउँदै नउठाएको वियर जर्तीबापतको अन्तःशुल्क रकम, विलम्ब दस्तुर, ब्याज एवम् सोका आधारमा थप मूल्य अभिवृद्धि कर एवम् आयकरसमेत निर्धारण

गरी कुनै केही रकम नअसुल्नु, नउठाउनु र नलगाउनु भनी मिति २०७४।११।२ मा यस अदालतको एकल इजलासबाट भएको अन्तरिम आदेशलाई र साथै प्रारम्भिक अन्तःशुल्क निर्धारण गरेको भनेको मिति २०७४।१०।२९ च.नं.४१७ को पत्र, मिति २०७४।११।२ को अन्तरिम आदेश निवेदकले मिति २०७४।११।८ मा प्राप्त गरेपछि ऐ. ९ गते प्राप्त गरेको भन्ने देखिँदा सो पत्रसमेत कार्यान्वयन नगर्ने गरी निरन्तरता प्रदान गरिदिएको छ । राज्यले कानूनबमोजिम उठाउनु पर्ने कर अन्तरिम आदेश लामो समयसम्म रही रहँदा उठाउन नमिली राज्यको राजस्वमा कमी भइरहने हुँदा प्रस्तुत मुद्दाको चाँडो किनारा हुने व्यवस्थापनको लागि प्रस्तुत मुद्दालाई अग्राधिकार दिई हरेक पटकको पेसी महिना / डेढ महिनाभित्रमाराख्दै गर्नु। निवेदकको आन्तरिकराजस्व विभागमा कारबाहीयुक्त अवस्थामा रहेको विगतको आ.व. को जर्ती मिनाहासम्बन्धी निवेदनसहितको फाइल र प्रस्तुत निवेदनसँग सम्बन्धित आ.व. को प्रारम्भिक अन्तःशुल्क निर्धारणसम्बन्धी कारबाहीको फाइलसमेत शीघ्र पठाई झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको **यस अदालतको मिति २०७४।११।२३ को आदेश ।**

सम्बन्धित कार्यालयबाट विपक्षीउपर अन्तःशुल्क निर्धारण गरी अन्तिम कर निर्धारण आदेश जारी भएको नभई अन्तःशुल्क निर्धारण गर्न प्रारम्भिक आदेश मात्र जारी भएको हो । उक्त प्रारम्भिक आदेशबमोजिम हुनु नपर्ने भए विपक्षीले सोको आधार, कारण र प्रमाणसमेत पेस गर्न सक्ने अवस्था हुँदाहुँदै के कस्तो आधारबाट अन्तःशुल्क निर्धारण गरिएको हो सोसमेत अध्ययन नगरी अन्तःशुल्क निर्धारण गर्ने प्रक्रिया नै रोक्का गर्ने गरी निवेदकले यस कार्यालय उपरसमेत रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ ।

निवेदकको मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्दा अन्तःशुल्क ऐनबमोजिम अन्तःशुल्क निर्धारण नै हुन नसक्ने अवस्था सिर्जना हुन्छ। अन्तिम अन्तःशुल्क निर्धारण आदेश उपरसमेत विपक्षीले आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशकसमक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिन सक्ने तथा प्रशासकीय पुनरावलोकनबाट पनि आफ्नो सुनुवाइ नभएमा राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सक्ने अवस्था छ। रिट निवेदनमा थप अन्तःशुल्क समयमा निर्धारण नगरेको कारण फर्मलाई अपुरणीय क्षति पुगेको दाबी गरेबाट विपक्षीले तोकिएको सीमाभन्दा बढी दाबी गरेको जर्तीमा थप अन्तःशुल्क निर्धारण हुने कुरामा सहमत भई ढिलो निर्धारण गर्दा बढी अवधिको विलम्ब शुल्क गणनासम्ममा असहमत भएको देखिन्छ। जरिवानाको हकमा ढिलो वा चाँडो निर्धारणले फरक नपर्ने भएकोले जरिवानासमेतलाई सिद्धान्ततः स्वीकार गरेका अवस्थामा विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ।

अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३क.(१) मा नोकसानी भएको वियरको मिन्हाको दाबी मासिक रूपमा पेस गर्नपर्ने र २३क.(२) मा नोकसानीको प्रेषित विवरण अन्तःशुल्क अधिकारीले १५ दिन भित्र जाँच गरी Flow Meter ले देखाएको परिमाणभन्दा बोटल बन्दी भएपछिको बोटल काउन्टरले देखाएको परिमाणको मौज्जात कमी भएमा बढीमा १.५ प्रतिशत र पाश्चराइजेसन, प्याकेजिङ तथा गोदाममा भण्डारण गर्दा टुटफुट वा बिग्रेको वियरको भौतिक परीक्षण गरी बढीमा दुई प्रतिशतसम्म मौज्जात कमीको मिन्हा दिन सक्ने व्यवस्था छ। विपक्षी निवेदकको हकमा अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३क.(२) बमोजिम पाश्चराइजेसन, प्याकेजिङ तथा गोदाममा भण्डारण

गर्दा टुटफुट वा बिग्रेको वियरको भौतिक परीक्षण गरी बढीमा दुई प्रतिशतसम्मको नोकसानी मिन्हा गरिएको छ। तर विपक्षी करदाताले Flow Meter सञ्चालन नगरी Flow Meter तर्फको नोकसानीलाई मापन गर्ने कुनै विधि र पद्धतिसमेत अवलम्बन नगरेको अवस्थामा Flow Meter तर्फको नोकसानी दाबी गर्दा नियमावलीमा प्रस्ट रूपमा उल्लेख भएको प्याकेजिङ तथा गोदाममा भण्डारण गर्दा टुटफुट वा बिग्रेको वियरतर्फ २ प्रतिशतभन्दा बढी परिमाणको नोकसानी दाबी गरेको अवस्था छ। अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुहरू सुरक्षितसाथ राख्ने जिम्मेवारी इजाजतपत्रवालाको नै हुन आउँछ। करदाताले आफूले उत्पादन गरेकै वियरमा उत्पादनपश्चात्का विभिन्न चरणमा उपयुक्त व्यवस्था, होसियारी एवम् आवश्यक व्यवस्था नगरी हेल्चेक्राई गरेका कारणले उक्त नोकसानी भएकोले सोको जिम्मेवार निज करदाता नै रहने स्पष्ट हुँदा विपक्षीको प्रस्तुत रिट निवेदनको आधार र औचित्यता देखिँदैन।

अन्तःशुल्क ऐनले उपभोक्ताबाट तोकिएको दरमा अन्तःशुल्क निर्धारण र असुल गर्ने दायित्व अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु वा सेवाको उत्पादन गर्ने उत्पादकको हुने व्यवस्था गरेको छ। उत्पादकले उपभोक्ताबाट अन्तःशुल्क नलिएपनि राज्यलाई तिर्नुपर्ने अन्तःशुल्कको दायित्वबाट मुक्त हुन सक्दैन। विपक्षी निवेदकले ऐन नियमबमोजिम अन्तःशुल्क असुल गर्ने, उत्पादन तथा निष्काशन गर्ने र मिन्हा दाबीसम्बन्धीका कानूनी व्यवस्थाहरूको अनदेखा गरी मैले वियर बिक्री गरेको छैन, निष्काशन गरेको हैन भन्ने कोरा जिकिरका आधारमा निजले राज्यलाई तिर्नु बुझाउनुपर्ने अन्तःशुल्कको दायित्व कम गर्न मिल्दैन। यस आधारमा विपक्षी निवेदकउपर बिक्री नगरेकोले भन्ने आधारमा बढी नोकसानी दाबी

गरी कम उत्पादन देखाई राज्यलाई अन्तःशुल्क बुझाउनुपर्ने दायित्व कम गर्नु कानून र व्यवहार दुवै दृष्टिकोणबाट न्यायिक नहुने हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ।

आर्थिक वर्ष २०७२/७३ का साथै यस अघि र पछिका आ.व. का हकमा समेत भएको अन्तःशुल्क निर्धारणको आधारमा थप मूल्य अभिवृद्धि कर एवम् आयकर निर्धारणसमेत गरी कुनै केही रकम असुल गर्न नमिल्ने भनी विपक्षी रिट निवेदकले अन्तःशुल्क निर्धारणका आधारमा मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आयकर निर्धारण नगर्नु भनी लिएको जिकिरका सम्बन्धमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १२(२)(ख) मा कर लाग्ने मूल्यमा अन्तःशुल्कसमेतको रकम समावेश हुने कुरा स्पष्ट उल्लेख छ। सोअनुसार मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको कुनै व्यक्तिले आपूर्ति गरेको वस्तु तथा सेवामा आपूर्ति गर्दा ऐनले तोकेअनुसार मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्दछ। यसरी ऐनले तोकेअनुसार मूल्य अभिवृद्धि कर असुल नगरेको अवस्थामा ऐनको दफा २०(४) को अधीनमा रही दफा २०(१) बमोजिम कर निर्धारण गर्नसक्ने व्यवस्था रहेको छ। विपक्षी निवेदक करदाताले अन्तःशुल्क ऐनसमेतको व्यवस्थाविपरीत वियरको उत्पादनमा भएको नोक्सानी भनी जर्ती मिन्हा दाबी गरेकोलाई सम्बन्धित कार्यालयबाट जर्ती मिन्हा अमान्य गरी अन्तःशुल्क निर्धारण भएको हुँदा सो जर्ती मिन्हा नभएको अर्थात् यथार्थ उत्पादनभन्दा कम परिमाणको उत्पादन देखाएको प्रमाणित भएबमोजिम त्यस्तो परिमाणको हुने बिक्री रकममा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा २० का आधारमा कर निर्धारण गर्नुका साथै उक्त कम उत्पादन परिमाण देखाएको वियरको हुने बिक्रीमूल्य आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७(२) बमोजिम

आयतर्फ समावेश गरी संशोधित करयोग्य आय कायम गरी कर निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ। मूल्य अभिवृद्धि कर र आयकर ऐनमा भएको सोही प्रावधानबमोजिम विपक्षी निवेदक करदाताको आ.व. २०६९/७० सम्मको मूल्य अभिवृद्धि कर तथा आयकर निर्धारण गरिएको छ र सो पछिका आ.व. हरूको समेत आयकर तथा मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण गरी राज्यलाई प्राप्त हुनुपर्ने राजस्व असुलउपर गर्नुपर्ने हुँदा करदाताले अन्तःशुल्क निर्धारणको आधारमा आयकर तथा मूल्य अभिवृद्धि कर निर्धारण नगरी पाउँ भनी लिएको जिकिर कर सम्बद्ध कानून एवम् न्यायिक सिद्धान्तहरूसमेतको विपरीत हुँदा सम्मानित अदालतबाट मिति २०७४।११।०२ मा जारी आदेश तथा विपक्षी निवेदकको निवेदन जिकिर खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको **ठूला करदाता कार्यालयको लिखित जवाफ।**

मुलुकको आर्थिक विकासको लागि आवश्यक राजस्व सङ्कलन गर्ने प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाई राजस्व परिचालन बढाउन नेपालमा उत्पादन भएका वा पैठारी हुने वस्तु वा प्रदान गरिने सेवामा अन्तःशुल्क लगाउने र असुल गर्ने उद्देश्य स्वरूप अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ र अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ जारी भई कार्यान्वयनमा रहेको छ। उक्त ऐनको दफा ३ मा सालबसाली वा कुनै एक सालको निमित्त कुनै वस्तु वा सेवामा अन्तःशुल्क लगाउने गरी कुनै ऐनबाट व्यवस्था भएमा त्यस्तो अन्तःशुल्क यो ऐन र यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियमबमोजिम असुलउपर गरिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। त्यसैगरी ऐ. ऐनको दफा ४ को उपदफा (१) मा यस ऐनबमोजिम लाग्ने अन्तःशुल्कउपर गर्दा देहायबमोजिमको अवस्थामा असुलउपर गरिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छः- (क) वस्तुको हकमा प्रतिष्ठानको उत्पादन बिक्रीको

लागि निकासी गर्दाको बखत, (ख) सेवाको हकमा उपभोक्तालाई बीजक जारी गर्दाको बखत, (ग) पैठारी गरिने वस्तुको हकमा त्यस्तो वस्तु नेपालभित्र भन्सार प्रयोजनको लागि पैठारी हुँदाको बखत । त्यसैगरी सोही दफाको उपदफा (२) मा उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै वस्तुको हकमा उत्पादनको अवस्थामा नै अन्तःशुल्क लगाउनु पर्ने भए त्यसको प्रक्रिया तोकिएबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । प्रचलित कानूनबमोजिम अधिकार प्राप्त निकायले कानूनबमोजिम सम्पादन गरेको काम कारबाहीको विषयमा यस कार्यालयलाई विपक्षी कायम गर्न मिल्ने होइन । जहाँसम्म रिट निवेदकले Flow Meter बिग्रेएको अवस्थामा पनि अन्तःशुल्क निर्धारण गर्दा नपुग अन्तःशुल्क रकम, सोमा शत् प्रतिशत जरिवाना र विलम्ब दस्तुरसमेत माग गरेको भन्नेसम्बन्धी जिकिर छ, सो सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायको लिखित जवाफबाट प्रस्ट हुने नै हुँदा प्रस्तुत लिखित जवाफमा थप उल्लेख गरी रहनु परेन भन्नेसमेत बेहोराको **नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।**

प्रस्तुत विषय विपक्षीको कम्पनीको अन्तःशुल्क निर्धारणसँग सम्बन्धित देखिएको र उक्त कार्यमा यस मन्त्रालयको कुनै संलग्नता नरहने बेहोरा अनुरोध गर्दै प्रस्तुत विषयमा सरोकारवाला निकायबाट पेस हुने लिखित जवाफसमेतलाई आधारमानी रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको **नेपाल सरकार साबिक उद्योग मन्त्रालयको तर्फबाट हाल उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ती मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।**

आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट जारी भएको प्रारम्भिक अन्तःशुल्क निर्धारण आदेशमा

चित्त नबुझेमा आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशकसमक्ष प्रशासकीय पनरावलोकन गर्न सक्ने, सो गर्दा पनि चित्त नबुझेको अवस्थामा राजस्व न्यायाधिकरण, काठमाडौंमा पुनरावेदन गर्न सक्ने वैकल्पिक उपचारको बाटो हुँदाहुँदै सो विधि र प्रक्रियालाई अवलम्बन नगरी सम्मानित अदालतसमक्ष नेपालको संविधानको धारा १३३ को उपधारा (२) र (३) को आधार देखाई असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत प्रवेश गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज भागी छ । अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३क को उपनियम (२) बमोजिम Flow Meter ले देखाएको परिमाणभन्दा बोटल बन्दी भएपछिको बोटल काउन्टरले देखाएको परिमाणको मौज्जात कमी भएमा बढीमा १.५ प्रतिशतसम्म र पाश्चराइजेसन, प्याकेजिङ तथा गोदाममा भण्डारण गर्दा टुटफुट वा बिग्रेको वियरको भौतिक परीक्षण गरी बढीमा २ प्रतिशतसम्म मिन्हा दिने व्यवस्थाबमोजिम नै मिन्हा दिएको हो । उक्त नोक्सानी मिन्हा गरिएको परिमाणमा अन्तःशुल्क निर्धारण नगरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज भागी छ । अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३क बमोजिम अन्तःशुल्कको निर्धारण र असुल गर्ने दायित्व अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु वा सेवाको उत्पादन गर्ने उत्पादकको हुने व्यवस्था रहेको हुँदा उपभोक्ताबाट अन्तःशुल्कउपर गर्नुपर्ने दायित्व स्वयं उत्पादक प्रतिष्ठानकै हुने भएकोले राज्यलाई तिर्नुपर्ने अन्तःशुल्कको दायित्वबाट निवेदक कहिलै मुक्त हुन मिल्दैन । निवेदकले अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को अनुसूचीमा उल्लेख भएको दरमा वियरमा अन्तःशुल्क असुल गर्ने, वियरको उत्पादन तथा निष्काशन गर्ने, तर सोही ऐनबमोजिम बनेको नियमावली तथा निर्देशिकामा उल्लेखित नोक्सानी मिन्हा पाउन सक्ने व्यवस्थाभन्दा बाहिर गई नोक्सानी मिन्हाको सुविधा

लिई ऐन, नियम र निर्देशिकाले दिएको नोक्सानी हुनसक्ने परिमाणभन्दा बढी परिमाण नोक्सानी भयो भनी हचुवाको भरमा नोक्सानी मिन्हाका लागि दाबी गरेको हुँदा निवेदन दाबी तर्कसङ्गत र औचित्यपूर्ण देखिँदैन । निवेदकले मैले वियर बिक्री गरेको छैन, निष्काशन गरेको हैन भन्ने आधारमा बढी नोक्सानी दाबी गरी कम उत्पादन देखाई अन्तःशुल्क बुझाउनु पर्ने दयित्व कम गर्नु कानून र व्यवहारविपरीत हुन्छ । तोकिएको सिमाभन्दा बढी दाबी गरेको जर्तीमा थप अन्तःशुल्क निर्धारण हुने कुरामा निवेदन सहमत रहेको र ढिलो निर्धारण गर्दा बढी अवधिको विलम्ब शुल्क गणनामा असहमत भएको भए तापनि जरिवानाको हकमा ढिलो वा चाँडो निर्धारणले कुनै फरक पर्ने नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको **नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।**

विपक्षीको रिट निवेदन जिकिरलाई हेर्दा कार्यालयबाट मिति २०७४।१०।२९ मा अन्तःशुल्क निर्धारणको आदेश गरेको नभई अन्तःशुल्क निर्धारण आदेशको सूचना निवेदकलाई दिनसम्म खोजेको हो । सो आदेशबमोजिम हुनुनपर्ने भए सोको प्रमाणसहित १५ दिनभित्र पेस गर्नु भनिएकोमा निवेदकले उक्त पत्र नै नबुझी अन्तःशुल्क निर्धारण गर्दा लिइएका आधार र कारण नै नहेरी अन्तःशुल्क निर्धारण गर्ने प्रक्रिया नै रोक्का गर्ने गरी अदालतमा गएको बेहोरा अनुरोध छ । निवेदकको मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी भएमा अन्तःशुल्क निर्धारण नै हुन नसक्ने र अन्तःशुल्क निर्धारण गर्नुपर्ने अन्तःशुल्क ऐन, २०४८ को दफा १०घ तथा १६ निष्क्रिय भई कार्यालयबाट कुनै पनि करदाताको कर निर्धारण नै हुन नसक्ने अवस्था सिर्जना हुन्छ । कार्यालयको प्रारम्भिक अन्तःशुल्क निर्धारण

आदेशको सूचना प्राप्त भएपछि निवेदकले सबुत प्रमाणसहित जवाफ पेस गर्न सक्ने । जवाफ पेस भएपछि कार्यालयबाट हुने अन्तिम अन्तःशुल्क निर्धारण आदेश चित्त नबुझेमा सो आदेशउपर अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९(१) बमोजिम निवेदकले यस विभागका महानिर्देशकसमक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिन सक्ने तथा सो निवेदनउपर भएको निर्णयमा पनि आफ्नो चित्त नबुझेमा सोही अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९(६) बमोजिम राजस्व न्यायधिकरण, काठमाडौँमा पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी उपचारको मार्ग हुँदाहुँदै नियमित कानूनी उपचारको बाटो छली सम्मानित अदालतमा निवेदन गर्न आएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ । यस सम्बन्धमा निवेदकले सम्मानित अदालतसमक्ष पेस गरेको रिट निवेदनमा थप अन्तःशुल्क समयमा निर्धारण नगरेको कारण फर्मलाई अपुरणीय क्षति पुगेको दाबी गरेकोले करदाताले तोकिएको सीमाभन्दा बढी दाबी गरेको जर्तीमा थप अन्तःशुल्क निर्धारण हुने कुरामा सहमत नै रहेको तर ढिलो निर्धारण गर्दा बढी अवधिको विलम्ब शुल्क गणनासम्ममा असहमत भएको र जरिवानाको हकमा ढिलो वा चाँडो निर्धारणले फरक पर्दैन ।

अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३क मा वियरको नोक्सानी मिन्हासम्बन्धी व्यवस्था छ । सोही नियमको उपनियम १ मा नोक्सानी भएको वियरको दाबी मासिक रूपमा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही नियमको उपनियम २ मा प्राप्त भएको विवरण अन्तःशुल्क अधिकृतले ३० दिनभित्र जाँच गर्नु पर्नेछ र त्यसरी जाँच गर्दा Flow Meter ले देखाएको परिमाणभन्दा बोटल बन्दी भएपछिको बोटल काउन्टरले देखाएको

परिमाणको मौज्जात कमी भएमा बढीमा १.५ प्रतिशत र पाश्चराइजेसन, प्याकेजिङ तथा गोदाममा भण्डारण गर्दा टुटफुट वा बिग्रेको वियरको भौतिक परिक्षण गरी बढीमा दुई प्रतिशतसम्म मौज्जात कमीको मिन्हा दिनसक्ने व्यवस्था छ । निवेदकको हकमा अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३क को उपनियम (२) बमोजिम पाश्चराइजेसन, प्याकेजिङ तथा गोदाममा भाग भण्डारण गर्दा टुटफुट वा बिग्रेको वियरको भौतिक परीक्षण गरी बढीमा दुई प्रतिशतसम्मको नोक्सानी मिन्हा गरिएको छ । उक्त नोक्सानी मिन्हा गरिएको परिमाणमा अन्तःशुल्क निर्धारण गरिएको छैन । तर करदाताले Flow Meter सञ्चालन नगरेको र Flow Meter तर्फको नोक्सानीलाई मापन गर्ने कुनै विधि र पद्धतिसमेत अवलम्बन नगरेको अवस्थामा Flow Meter तर्फको नोक्सानी दाबी गर्नु तथा नियमावलीमा प्रस्ट रूपमा उल्लेख भएको प्याकेजिङ तथा गोदाममा भण्डारण गर्दा टुटफुट वा बिग्रेको वियरतर्फ २ प्रतिशतभन्दा बढी परिमाणको नोक्सानी दाबी गर्नु अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३क विपरीत हुने देखिएकोले कार्यालयबाट भएको कर निर्धारण कानूनसम्मत छ । प्रस्तुत मुद्दामा बिक्री नै नभएको वस्तुमा आन्तरिक राजस्व कार्यालयले अन्तःशुल्क लगाउन खोजेको भनी करदाताले जिकिर गरेकोमा अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम ३३ को उपनियम (१) र (२) मा तयारी वस्तुको भण्डारण र सुरक्षासम्बन्धी व्यवस्था रहेको, सोही नियमको उपनियम २ मा उपनियम १ बमोजिम अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुहरू सुरक्षितसाथ राख्ने जिम्मेवारी इजाजतपत्रवालाको हुने, आगो लागि वा चोरी भई वा अरू कुनै कारणले त्यस्तो अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु नोक्सान भएमा उक्त नोक्सानीबापत नेपाल

सरकार जवाफदेही हुने छैन भन्ने स्पष्ट व्यवस्था भएकोले निवेदकले कानूनले तोकेभन्दा बढी नोक्सानी देखाएको परिमाणमा कार्यालयबाट गरेको अन्तःशुल्क निर्धारण कानूनसम्मत छ ।

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ मा अन्तःशुल्क निर्धारण र असुलीसम्बन्धी व्यवस्था छ । ऐनबमोजिम लाग्ने अन्तःशुल्कको निर्धारण र असुल गर्ने दायित्व अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु वा सेवाको उत्पादन गर्ने उत्पादकको हुनेछ भन्ने व्यवस्था छ । अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को अनुसूचीमा वियरमा लगाउनु पर्ने अन्तःशुल्कको दरसमेत निर्धारण गरेको छ । उक्त दरबमोजिम अन्तःशुल्क लगाई उपभोक्ताबाट अन्तःशुल्क असुलउपर गर्नुपर्ने दायित्व स्वयं उत्पादक प्रतिष्ठानको हो । उत्पादकले उपभोक्ताबाट अन्तःशुल्क असुल नगर्दा मा राज्यलाई तिर्नुपर्ने अन्तःशुल्कको दायित्वबाट मुक्त हुन सक्दैन । यसरी ऐनमा देखिएको कुनै छिद्र प्रयोग गरी राज्यलाई बुझाउनुपर्ने अन्तःशुल्क नवुझाई छली गर्नसक्ने हुँदा अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १०अ मा अन्तःशुल्क छल्ने योजना विरुद्धको व्यवस्थासमेत गरिएको छ । उक्त दफामा यस ऐनमा भएको व्यवस्थाको दुरुपयोग गरी अन्तःशुल्क छल्ने उदेश्यले कुनै योजना तथा कार्य गरी अन्तःशुल्कको दायित्व कम गरेमा अन्तःशुल्क निर्धारण गर्नसक्ने व्यवस्था रहेको छ । निवेदकले अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को अनुसूचीमा उल्लेख भएको दरमा वियरमा अन्तःशुल्क असुल गर्ने, वियरको उत्पादन तथा निष्काशन गर्ने, तर सोही ऐन तथा सो ऐनबमोजिम बनेका नियमावली तथा निर्देशिकामा उल्लिखित नोक्सानी मिन्हा पाउन सक्ने व्यवस्थाभन्दा बाहिर गई नोक्सानी मिन्हाको सुविधा लिई ऐन, नियम र निर्देशिकाका केही व्यवस्थाप्रति नजर अन्दाज गर्ने

गरेको देखियो । वियरको कुल उत्पादन परिमाणमा ऐन, नियम र निर्देशिकाले दिएको नोक्सानी हुन सक्ने परिमाणभन्दा बढी परिमाण नोक्सानी भयो भनी हचुवाका भरमा नोक्सानी मिन्हाका लागि दाबी गर्ने र मैले वियर बिक्री गरेको छैन, निष्काशन गरेको हैन भनी राज्यलाई तिर्नु बुझाउनुपर्ने अन्तःशुल्कको दायित्व कम गर्न मिल्दैन । निवेदक प्रतिष्ठानले जस्तै अन्य वियर उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठानले समेत अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३क मा उल्लिखित व्यवस्थाको पूर्ण परिपालना गरी वियर उत्पादन र निष्काशन गर्ने गरेको देखिन्छ । आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरी एउटै प्रकृतिको वस्तु उत्पादन गर्ने प्रस्तुत निवेदकले कार्यान्वयन नै नगरेको Flow meter को कारणबाट जर्ती नोक्सानी भएको भनी दाबी गरी कम उत्पादन देखाई अन्तःशुल्क बुझाउनुपर्ने दायित्व कम गर्नु कानूनविपरीत हुने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको **आन्तरिक राजस्व विभागको लिखित जवाफ ।**

सर्वप्रथमत यस कार्यालयबाट मिति २०७४।१०।२९ मा विपक्षी निवेदकको कारोबारको सम्बन्धमा अन्तःशुल्क निर्धारणको आदेश जारी गरेको नभई प्रारम्भिक अन्तःशुल्क निर्धारण आदेशको सूचना दिनसम्म खोजिएको हो । अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १०घ तथा अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम ६ बमोजिम अन्तःशुल्क अधिकृतले अन्तःशुल्क निर्धारण गर्नसक्ने व्यवस्था छ । सोअनुसार अन्तःशुल्क निर्धारण गर्दा अन्तःशुल्क अधिकृतले प्रारम्भिक अन्तःशुल्क निर्धारण गरी सो गर्न नपर्ने कुनै आधार र कारण भए १५ दिनभित्र जवाफ पेस गर्नु भनी सूचना दिनु पर्ने व्यवस्था भएबमोजिम सूचना दिई अन्तःशुल्क निर्धारण गर्ने गरिएको छ ।

त्यसरी भएको अन्तःशुल्क निर्धारण आदेशमा चित्त नबुझे सो निर्णयउपर अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९(१) बमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशकसमक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको निवेदन दिनसक्ने तथा सो निवेदनबाट पनि आफ्नो सुनुवाइ नभएमा अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९(१) बमोजिम राजस्व न्यायधिकरणमा पुनरावेदन गर्न पाउने नियमित कानूनी उपचारको मार्ग प्रशस्त हुँदाहुँदै नियमित कानूनी उपचारको बाटो छली रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको अवस्था छ ।

विपक्षी रिट निवेदकले वियर उत्पादन गर्ने स्थानमा Flow Meter जडान गरेकोमा मिति २०६७ देखि उक्त Flow Meter बिग्रिएको भन्दै आउनु भएकोमा हालसम्म पनि उक्त Flow Meter बनाउनु भएको छैन । विपक्षी निवेदकले कार्यालयमा पेस गर्नुभएको अन्तःशुल्क विवरण परीक्षण गरी हेर्दा अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ तथा अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ ले तोकेको प्रक्रिया पूरा नगरी तोकिएको मापदण्डभन्दा बढी जर्ती गएको भनी आफूखुसी नोक्सानी कट्टी गरी विवरण पेस गरेको हुँदा आ.व. २०६७ देखि नै अन्तःशुल्क निर्धारण गरिदै आएको छ । अन्तःशुल्क नियमावली, २०४९ को नियम २३क मा वियर उत्पादन गर्ने इजाजत पत्रवालाले तयारी वियर अन्तिम रूपमा बोतल बन्दी गर्दा Flow Meter ले देखाएको परिमाणभन्दा बोतल बन्दी भएपछिको बोतल काउन्टरले देखाएको परिमाणको मौज्जात कमी भएमा बढीमा १.५ प्रतिशतसम्म र पाश्चराइजेसन, प्याकेजिङ तथा गोदाममा भण्डारण गर्दा टुटफूट भएर वा विग्रेर वियरको मौज्जात कमी भएमा बढीमा २ प्रतिशतसम्म मौज्जात कमीको मिन्हाको लागि विभागले तोकेको ढाँचामा मासिक रूपमा उल्लेख गरी अन्तःशुल्क

अधिकृतसमक्ष पेस गर्नु पर्ने व्यवस्था भएकोमा सोअनुसार नगरी आफूखुसी तोकिएको मापदण्डभन्दा बढी जर्ती नोक्सानी दाबी गरेको पाइएको अवस्थामा मात्र अन्तःशुल्क ऐन, २०५८को दफा १०घ तथा अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम ६क को उपनियम (२) बमोजिम अन्तःशुल्क निर्धारण आदेश जारी हुन्छ ।

विपक्षी निवेदकले आ.व. २०७०/७१ मा पेस गरेको विवरण परीक्षण गरी अन्तःशुल्क निर्धारण गर्दा प्रचलित कानूनले तोकेको दुई प्रतिशतसम्मको नोक्सानी मिन्हा गरिएको छ । उक्त नोक्सानी मिन्हा गरिएको परिमाणमा अन्तःशुल्क निर्धारण गरिएको छैन । अन्तःशुल्क ऐन र नियमावलीमा उल्लेखित नोक्सानी हुनसक्ने भनी निर्धारण गरिएको प्रतिशतसम्मको जर्ती नोक्सानीलाई कार्यालयले मान्यता दिई तोकिएको प्रतिशतभन्दा बढी जति गएको भनी दाबी गरेको परिमाणमा मात्र अन्तःशुल्क निर्धारण गरिएको छ । त्यसै गरी आ. व. २०७१/७२ मा समेत सोही आधारमा अन्तःशुल्क निर्धारण गर्न लागेको अवस्थामा प्रारम्भिक अन्तःशुल्क निर्धारण आदेशसमेत नबुझी कानूनविपरीत बिक्री नै नभएको वस्तुमा अन्तःशुल्क लगाउन खोजेको भन्नेसमेतका जिकिर लिई रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ ।

अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा ३क मा अन्तःशुल्क निर्धारण र असुलीको सम्बन्धमा उल्लेख छ । उक्त दफाको उपदफा १ मा यस ऐनबमोजिम लाग्ने अन्तःशुल्कको निर्धारण र असुल गर्ने दायित्व अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु वा सेवाको उत्पादकको हुनेछ भन्ने व्यवस्था छ । अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को अनुसूचीमा वियरमा लगाउनु पर्ने अन्तःशुल्कको दरसमेत निर्धारण गरेको छ । उक्त दरबमोजिम अन्तःशुल्क लगाई उपभोक्ताबाट

अन्तःशुल्क असुलउपर गर्नुपर्ने दायित्व स्वयं उत्पादक प्रतिष्ठानको हो । निवेदकले उपभोक्ताबाट अन्तःशुल्क नलिएको भन्ने आधारमा मात्र राज्यलाई तिर्नुपर्ने अन्तःशुल्कको दायित्वबाट मुक्त हुन सक्ैन । अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १० मा अन्तःशुल्क छल्ने योजना विरुद्धको व्यवस्थासमेत गरिएको छ । उक्त दफामा यस ऐनमा भएको व्यवस्थाको दुरुपयोग गरी अन्तःशुल्क छल्ने उद्देश्यले कुनै योजना तथा कार्य गरी अन्तःशुल्कको दायित्व कम गरेमा अन्तःशुल्क निर्धारण गर्नसक्ने व्यवस्था रहेको छ । निवेदकले अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को अनुसूचीमा उल्लेख भएको दरमा वियरमा अन्तःशुल्क असुल गर्ने, वियरको उत्पादन तथा निष्काशन गर्ने, तर सोही ऐन तथा सो ऐनबमोजिम बनेका नियमावली तथा निर्देशिकामा उल्लेखित नोक्सानी मिन्हा पाउन सक्ने व्यवस्थाभन्दा बाहिर गई नोक्सानी मिन्हाको सुविधा पाउन सक्ने होइन । वियरको कुल उत्पादन परिमाणमा ऐन, नियम र निर्देशिकाले दिएको नोक्सानी हुनसक्ने परिमाण भन्दा बढी परिमाण जति नोक्सानी भयो भनी हचुवाका भरमा नोक्सानी मिन्हाका लागि दाबी गर्ने र मैले वियर बिक्री गरेको छैन, निष्काशन गरेको हैन भनी राज्यलाई तिर्नु बुझाउनुपर्ने अन्तःशुल्कको दायित्व कम गर्न मिल्दैन । निवेदक प्रतिष्ठानले जस्तै अन्य वियर उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठानले समेत अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३क मा उल्लेखित व्यवस्थाको पूर्ण परिपालना गरी वियर उत्पादन र निष्काशन गरेको देखिन्छ । ती उद्योगहरूले फलेमिटर प्रयोगमा नल्याएको हुँदा १.५ प्रतिशत नोक्सानी दाबी गरेका छैनन् । विपक्षी निवेदकको कारोबारको सम्बन्धमा यस किसिमको अन्तःशुल्क निर्धारण आ.व. २०७२/७३ मा मात्र नभएर विगत आ.व.

हरूदेखि नै गरिदै आएको छ । विपक्षी निवेदकले प्रशासकीय पुनरावलोकन तथा पुनरावेदन गर्दा धरौटी राख्नु पर्ने भएको हुँदा सो कुराहरूलाई छल्ने नियतबाट वैकल्पिक उपचारको प्रयोग नगरी सिधै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको **आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुरको लिखित जवाफ ।**

नियमबमोजिम आजको पेसी सूचीमा चर्दी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बट्टीबहादुर कार्की, श्री महादेव यादव, श्री चण्डेश्वर श्रेष्ठ, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री परशुराम कोइराला, श्री महेश थापा, श्री ललितबहादुर बस्नेत, श्री खम्बबहादुर खातीले यो रिट निवेदनको विवाद आ.व. २०७२/७३ को हो । अन्तःशुल्क नियमावलीको नियम २३क ले वियर मौज्दातमा कमी हुन सक्छ र कानूनले कर छुट दिन सक्छ भनेको छ । यो रिट निवेदन Flow meter को विवादसँग सम्बन्धित छ । Flow meter पछि बोटलिङको कार्य सुरु हुन्छ । Flow meter ले देखाएको मात्रा र बोटलिङ हुँदाको अवस्थामा फरक पर्न सक्छ । बोटलिङ पछि पाश्चराइजिङको प्रक्रिया सुरु हुन्छ । यस प्रक्रियाबाट पनि बोटल टुटफुट हुन सक्छ । प्याकेजिङको बेला पनि टुटफुट हुन सक्छ । बिक्रीभन्दा अधिसम्मको नोक्सानीको हकमा तोकिएको ढाँचामा ३० दिन भित्र अन्तःशुल्क अधिकृतसमक्ष मिन्हाको लागि पेस गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्तःशुल्क निर्देशिकाको अनुसूची-२५ को ढाँचामा फाराम भरिन्छ । भरेको फाराम अन्तःशुल्क निरीक्षकले कार्यालय प्रमुखसमक्ष बुझाउने हो । कुनैपनि कम्पनीमा Flow meter ले हालसम्म काम गरेको छैन । Flow meter नचलेपछि विभागले पनि बोटल

गणनालाई स्वीकार गरेको अवस्था छ । अनुसूची-२५ हालसम्म बदर भएको छैन । अन्तःशुल्क अधिकृतले ३० दिन भित्र जाँच गरेको छैन । दुई वर्षपछि मात्र कारबाही थालेको छ । अन्तिम कर निर्धारण आदेश भएको छैन । पाश्चराइजिङको कार्य सम्पन्न भएपछि अन्तःशुल्कको प्रक्रिया सुरु हुन्छ । सुरुको शिलिङ १.५ र अन्तिम स्टेजको शिलिङ २ प्रतिशत हुन्छ । आन्तरिक राजस्व कार्यालयको बनाई Flow meter नभएको कारणले २ प्रतिशत मात्र टुटफुटमा मिन्हा पाउने र बाँकी १.५ प्रतिशतमा नपाइने भन्ने रहेको छ । १.५ प्रतिशत टुटफुटमा मिन्हा पाउने हो वा होइन भन्ने मात्र विवादको विषय हो । Flow meter हुनु र नहुनुले नोक्सानीमा फरक पर्दैन । यसमा अन्तःशुल्क नियमावलीको नियम २३ को व्याख्याको विषय छ । लिखित जवाफमा Flow meter बनाउनु पर्ने सम्बन्धमा विपक्षीहरूले केही बोल्न सकेको देखिँदैन । फिजिकल भेरिफिकेसनको आधारमा पनि उत्पादन भएको छ । अन्तःशुल्क ऐनको नवौं संशोधन पछि मिति २०६५।०६।०३ देखि मात्र Flow meter राख्ने व्यवस्था भएको हो । Flow meter राख्नु अघि जर्तीमा ४ प्रतिशत मिन्हा पाउने व्यवस्था रहेको थियो । फिजिकल भेरिफिकेसनलाई पनि मान्यता दिनुपर्छ भन्ने हाम्रो माग हो । अनुसूची-२५ भरी नोक्सानी मिन्हाको लागि प्रत्येक महिना पेस हुन्छ । सो अनुसूचीले जर्ती नोक्सानीको सम्बन्धमा स्पष्ट उल्लेख भएको हुन्छ । प्याक्ट्रीमा भएको निरीक्षकले सिफारिस गरेको हुन्छ । त्यस्तो सिफारिस १५ दिन भित्र जाँच गर्नु पर्दछ । अधिकृतबाट भएको नोक्सानीसम्बन्धी सिफारिसलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । Flow meter बनाउनभन्दा पनि नबनाउने र कर अधिकृतले बुझाएको प्रतिवेदनलाई पनि स्वीकार नगर्ने कार्य स्वेच्छाचारी छ । बिक्री

नै नभएको वियरमा अन्तःशुल्क लगाइएको छ । बिग्रिएको Flow meter बनाउने र सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी रिट निवेदकको होइन । Flow meter मा कर कार्यालयबाटै तालाचाबी लगाउने कार्य भएको छ । यसर्थ निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री हरिशंकर ज्वालीले वैकल्पिक उपचारको बाटो हुँदाहुँदै प्रस्तुत रिट परेको छ । अन्तःशुल्क तोकिएको विषयमा चित्त नबुझेमा त्यस्तो निर्णयउपर प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि जान सकिने र प्रशासकीय पुनरावलोकनबाट भएको निर्णयउपर चित्त नबुझेमा राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सकिने र राजस्व न्यायाधिकरणको फैसलामा चित्त नबुझेमा मुद्दा पुनरावेदनको अनुमतिका लागि सम्मानित अदालतमा आउन सक्ने नियमित उपचारको बाटो रहेको र त्यसको प्रयोगसमेत निवेदकले गरिरहेको अवस्था छ । सबै कम्पनीमा Flow meter छ तर कतै प्रयोग भएको छैन । Flow meter राखेमा थप सुविधा दिने भनी अन्तःशुल्क नियमावलीको नियम २३(क)(२) ले व्यवस्थित गरेको हो । ट्याङ्कीमा राखेको वियर Flow meter हुँदै बोटलमा जान्छ भने त्यसको नोक्सानीको सुविधा दिनको लागि Flow meter जडान गरिएको हो । Flow meter बनाउने कार्य सम्बन्धित कम्पनीकै हो । Flow meter नबनेको कारणले मात्र सुविधा पाउने हो भने सबै कम्पनीले यो सुविधामा आउन पाउने हुन्छ । तर अरु कम्पनीको यस्तो कुनै दाबी छैन । भौतिक नियन्त्रण प्रणालीअन्तर्गत अन्तःशुल्क अधिकृत रहने व्यवस्था छ । दुई प्रतिशत जर्ती सबै कम्पनीले पाएको अवस्था छ । वैकल्पिक उपचारको बाटो छाडेर दायर भएको

प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् कानून व्यवसायीहरू र विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताले गर्नुभएको बहस जिकिर सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा रिट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदकले कम्पनीमा जडान भएको Flow Meter बिग्रिएकाले त्यसलाई बनाउन र सो नबनेसम्म त्यसको वैकल्पिक उपायका लागि आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुरमा निवेदन दिएकोमा कुनै विवाद छैन । Flow Meter बिग्रिएपश्चात् कम्पनीले अन्तःशुल्क निर्देशिकाको अनुसूची-२५ अन्तर्गत फाराम भरी वियरको नोक्सानीको निवेदन दिई प्रत्यर्थी आन्तरिक राजस्व कार्यालयबाट खटिएका Resident Excise Officer को सिफारिससमेत मासिक रूपमा हुने भएकाले सो फारामबमोजिमको परिमाणलाई नै नोक्सानीको रूपमा मान्नु पर्ने हुन्छ । Flow Meter यन्त्र बिग्रिएको भन्दैमा जर्ती (Wastage) नहुने भन्न मिल्ने हुँदैन । कम्पनीले हालसम्म उक्त अनुसूची-२५ अन्तर्गत फाराम भरी वियरको नोक्सानीको निवेदन दिई आएको र सोमा अन्तःशुल्क अधिकारीको सिफारिससमेत हुँदै आएकोमा पछिल्ला आर्थिक वर्षहरूका Flow Meter ले नदेखाएको परिमाणको नोक्सानी माग गरेको भन्ने आधार लिई नपुग अन्तःशुल्क रकम र त्यसको शत प्रतिशत जरिवाना र विलम्ब दस्तुरसमेत माग गर्दै आएकोमा आ.व. २०७०/७१ एवम् २०७१/७२ को हकमा सो आदेशउपर आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकीय

पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिएकोमा हालसम्म निर्णय भएको छैन । आ.व. २०७२/७३ को लागि प्रारम्भिक अन्तःशुल्क निर्धारण गर्न लागेको भन्ने आशंका भई प्रत्यर्थीमध्येको आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुर चितवनले सो गर्ने प्रबल सम्भावना रहेको र सो भएमा निवेदकहरूलाई आर्थिक क्षतिसमेत हुने भएकाले उक्त कार्यलाई रोक्न सम्मानित अदालतसमक्ष उपस्थित भएका छौं । प्रतिष्ठानमा रहेको अन्तःशुल्क अधिकृतले नियमित रूपमा Flow Meter बिग्रीएको कारण देखाई प्रतिष्ठानले अन्तःशुल्क निर्देशिका, २०६८ को अनुसूची-२५ बमोजिम वियरको नोक्सानी मिन्हाको निवेदन तथा सिफारिस निरन्तररूपमा पेस गरी त्यसमा अन्तःशुल्क अधिकृतले छानबिन गरी सिफारिस गर्ने गरेकोलाई अनदेखा गरी आ.व. २०७२/७३ को हकमा गर्न लागिएको प्रारम्भिक अन्तःशुल्क निर्धारण आदेश कानूनविपरीत छ । Flow Meter ले अपेक्षा गरिएबमोजिम काम नगरी बिग्रीकाले बनाउन एवम् वैकल्पिक उपायसमेतका लागि मिति २०६७।६।१४, मिति २०६७।६।२५, मिति २०६७।७।८, मिति २०६७।१२।२ र मिति २०६८।२।१८ मा निवेदन दिएको अवस्था छ । Flow Meter ले काम गरेको छैन भन्ने निवेदकको पत्राचार एवम् विकल्पको मागमा आन्तरिक राजस्व कार्यालय, भरतपुरले अन्यथा भन्न सकेको छैन । यसरी Flow Meter नचलेको भन्ने आधारमा ३.५ प्रतिशतको सट्टामा २ प्रतिशत मात्र Process Loss दिनु न्यायसङ्गत हुँदैन । अतः आ.व. २०७२/७३ र सोपछिको आ.व. को लागि अन्तःशुल्क निर्धारण गर्न लागेको सम्पूर्ण काम कारबाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदन मागबमोजिमको वियरको जर्तीको परिमाणको आधारमा नै मिन्हा दिने गरी टुंगो लगाउनु

र आ.व. २०७२/७३ का साथै यसअघि र पछिका आर्थिक वर्षका हकमा समेत भएको अन्तःशुल्क निर्धारणको आधारमा थप मूल्य अभिवृद्धि कर एवम् आयकर निर्धारणसमेत गरी कुनै केही रकम नअसुल्नु, नउठाउनु, उठाउन नलगाउनु भनी प्रत्यर्थीहरूका नाउँमा परमादेश, प्रतिषेधलगायतको जो चाहिने आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य रिट निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ ।

३. विपक्षी रिट निवेदकले वियर उत्पादन गर्ने स्थानमा जडान गरेको Flow Meter २०६७ सालदेखि बिग्रीएकोमा हालसम्म पनि नबनाएको र विपक्षीले कार्यालयमा पेस गरेको अन्तःशुल्क विवरणमा तोकिएको मापदण्डभन्दा बढी जर्ती गएको भनी आफूखुसी नोक्सानी कट्टी गरी विवरण पेस गरेको हुँदा आ.व. २०६७ देखि नै अन्तःशुल्क निर्धारण गरिँदै आएको छ । अन्तःशुल्क नियमावली, २०४९ को नियम २३क मा वियर उत्पादन गर्ने इजाजत पत्रवालाले तयारी वियर अन्तिम रूपमा बोतल बन्दी गर्दा Flow Meter ले देखाएको परिमाणभन्दा बोतल बन्दी भएपछिको बोतल काउन्टरले देखाएको परिमाणको मौज्जात कमी भएमा बढीमा १.५ प्रतिशतसम्म र पाश्चराइजेसन, प्याकेजिङ तथा गोदाममा भण्डारण गर्दा टुटफूट भएर वा बिग्रेर वियरको मौज्जात कमी भएमा बढीमा २ प्रतिशतसम्म मौज्जात कमीको मिन्हाको लागि विभागले तोकेको ढाँचामा मासिक रूपमा उल्लेख गरी अन्तःशुल्क अधिकृतसमक्ष पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकोमा सोअनुसार नगरी आफूखुसी तोकिएको मापदण्डभन्दा बढी जर्ती नोक्सानी दाबी गरेको पाइएको अवस्थामा मात्र अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १०घ तथा अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम ६क को उपनियम (२) बमोजिम

अन्तःशुल्क निर्धारण आदेश जारी हुन्छ। अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को अनुसूचीमा वियरमा लगाउनु पर्ने अन्तःशुल्कको दरसमेत निर्धारण गरेको छ। उक्त दरबमोजिम अन्तःशुल्क लगाई उपभोक्ताबाट अन्तःशुल्क असुलउपर गर्नुपर्ने दायित्व स्वयं उत्पादक प्रतिष्ठानको हो। निवेदकले अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को अनुसूचीमा उल्लेख भएको दरमा वियरमा अन्तःशुल्क असुल गर्ने, वियरको उत्पादन तथा निष्काशन गर्ने, तर सोही ऐन तथा सो ऐनबमोजिम बनेका नियमावली तथा निर्देशिकामा उल्लेखित नोकसानी मिन्हा पाउन सक्ने व्यवस्थाभन्दा बाहिर गई नोकसानी मिन्हाको सुविधा पाउन सक्ने होइन। निवेदक प्रतिष्ठानले जस्तै अन्य वियर उत्पादन गर्ने प्रतिष्ठानले समेत अन्तःशुल्क नियमावली २०५९ को नियम २३क मा उल्लेखित व्यवस्थाको पूर्ण परिपालना गरी वियर उत्पादन र निष्काशन गरेको देखिन्छ। विपक्षी निवेदकले वैकल्पिक उपचारको प्रयोग नगरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ पेस भएको देखिन्छ।

४. सो सम्बन्धमा हेर्दा रिट निवेदनको विवादको विषय कम्पनीमा जडान गरिएको Flow Meter आर्थिक वर्ष २०६६/६७ देखि जडान गरिएको, सो Flow Meter २०६७ सालमा नै बिग्रिएको र यसरी सो यन्त्र बिग्रिएको अवस्थामा के कसरी अन्तःशुल्क निर्धारण हुने भन्ने विषयसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ। अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नियम २३क.(१) मा “वियर उत्पादन गर्ने इजाजतपत्रवालाले तयारी वियर अन्तिम रूपमा बोटल बन्दी गर्दा फ्लोमिटरले देखाएको परिमाणभन्दा बोटल बन्दी भएपछिको बोटल काउन्टरले देखाएको परिमाणको मौज्जात कमी

र पाश्चराइजेसन, प्याकेजिङ तथा गोदाममा भण्डारण गर्दा टुटफुट वा बिग्रेर बोटलमा प्रयोग हुन नसक्ने अवस्थाका क्राउनकर्कको मौज्जात कमीको विवरण विभागले तोकेको ढाँचामा मासिक रूपमा उल्लेख गरी मिन्हाका लागि अन्तःशुल्क अधिकृतसमक्ष पेस गर्नु पर्नेछ” भन्ने र २३क.(२) मा “उपनियम (१) बमोजिम पेस भएको विवरण अन्तःशुल्क अधिकृतले तीस दिन भित्र जाँच गर्नु पर्नेछ। त्यसरी जाँच गर्दा फ्लोमिटरले देखाएको परिमाणभन्दा बोटल बन्दी भएपछिको बोटल काउन्टरले देखाएको परिमाणको मौज्जात कमी भएमा बढीमा १.५ प्रतिशतसम्म र पाश्चराइजेसन, प्याकेजिङ तथा गोदाममा भण्डारण गर्दा टुटफुट वा बिग्रेको वियरको भौतिक परीक्षण गरी बढीमा दुई प्रतिशतसम्म मौज्जात कमीको मिन्हा दिन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाको रोहमा हेर्दा यहाँ मुख्य विवाद के कति प्रतिशतको दरले अन्तःशुल्क लाग्ने हो भन्ने नै देखिन्छ। Flow Meter बिग्रिएको अवस्थामा पनि सुरुको सिलिङ १.५ प्रतिशतमा पनि जर्ती टुटफुटमा मिन्हा पाउनु पर्छ भन्ने रिट निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ भने Flow Meter बिग्रिएको अवस्थामा अन्तिम स्टेजको सिलिङ २ प्रतिशतमा मात्र जर्ती टुटफुटमा मिन्हा हुनसक्ने तर सुरुको सिलिङ १.५ प्रतिशत मिन्हा हुन नसक्ने भन्ने विपक्षीहरूको भनाइ रहेको देखिन्छ।

५. Flow Meter को व्यवस्था अन्तःशुल्क नियमावली, २०५९ को नवौं संशोधनबाट राखिएको देखिन्छ। उक्त नियमावलीको नियम २३क मा उल्लिखित व्यवस्थाअनुसार प्रतिष्ठानमा जडान गरिएको Flow Meter ले मिति २०६७।६।२४ देखि नै काम नगरेको कुरा निवेदक र विपक्षीले स्वीकार गरेकै

देखिन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा पनि ठूला करदाता कार्यालयबाट अन्तःशुल्क निर्धारण गरेको विषयमा विवाद रहेको देखिन्छ । यस्तै विषयमा गोर्खा ब्रुअरी प्रा.लि. को तर्फबाट सुरेन्द्र सिलवालले अन्तःशुल्क निर्धारण गरेउपर राजस्व अनुसन्धान विभागसमेतलाई विपक्षी बनाई संवत् २०६५ सालको रिट नं. ०५७७ को उत्प्रेषण रिट निवेदन दायर गरेकोमा आन्तरिक राजस्व विभागमा प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन गर्ने भनी यस अदालतमा निवेदन दिई यस अदालतको मिति २०६५।१२।२० को आदेशबाट उक्त रिट निवेदन फिर्ता भएको देखिन्छ । त्यसैगरी यिनै रिट निवेदकबाट यस अदालतमा दायर भएको ०६७-WO-०९६९ को रिट निवेदनमा “विपक्षी आन्तरिक राजस्व कार्यालय भरतपुरले अन्तिम अन्तःशुल्क निर्धारण गरेउपर चित्त नबुझेमा रिट निवेदकले प्रशासकीय पुनरावलोकनको उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्नुपर्नेमा रिट निवेदन दिएको भनी लिखित जवाफमा जिकिर भएको देखिएकाले मिति २०६७।१।१५ को अन्तःशुल्क निर्धारण आदेश निवेदकलाई रिटपूर्वक बुझाएको भए त्यसको निस्सा वा आधिकारिक प्रमाण विपक्षी आन्तरिक राजस्व कार्यालय भरतपुरबाट महान्यायाधिवक्तको कार्यालयमार्फत झिकाइ लगाउको ०६९-WO-१२२३ को मुद्दासमेत साथै राखी पेस गर्नु” भनी यस अदालतबाट मिति २०७२।२।३२ मा आदेश भएकोमा आदेशानुसारको निस्सा प्राप्त भई मिसिल सामेल रहेको देखिन्छ । यसरी अन्तःशुल्क निर्धारण आदेशको जानकारी निवेदकलाई बुझाएको निस्सा प्राप्त भएपछि रिट निवेदकले उल्लिखित ०६७-WO-०९६९ र ०६९-WO-१२२३ को रिट निवेदनमा मिति २०७२।४।२७ गतेदेखि तारेख गुजारी बसेबाट दुवै रिट निवेदनहरू यस अदालतको

मिति २०७२।१०।१८ को आदेशले तामेली गएको देखिन्छ । त्यसैगरी आ.व.२०७०/७१ र आ.व. २०७१/७२ को हकमा प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि गएकोमा प्रशासकीय पुनरावलोकनबाट भएको मिति २०७४।१।२९ को निर्णयउपर रिट निवेदकको तर्फबाट राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदनसमेत परेको देखिन्छ । यसबाट विवादित विषयमा आ.व. २०७०/७१ अधिका वर्षहरूमा अन्तःशुल्क लगाएको हकमा निवेदकको रिट निवेदनहरू तामेलीमा गएबाट निजले लिएको अडान छाडेको भन्नुपर्ने अवस्था छ भने आ.व. २०७०/७१ तथा आ.व. २०७१/७२ को हकमा कानूनले निश्चित गरेको उपचारको नियमित मार्ग अनुशरण गरेको अवस्था देखिन्छ । नियमित मार्गबाट उपचार प्राप्त हुने स्थितिमा पक्षलाई सोही मार्ग अनुशरण गर्न प्रेरित गर्नु अदालतको कर्तव्य हुन्छ । निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा जे जति तर्क लिएको छ सो तर्कहरू पुनरावेदनको तहमा लिन नसक्ने भन्ने हुँदैन ।

६. प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लेखित आ.व. २०७२/७३ को विवाद र आ.व. २०७०/७१ तथा आ.व. २०७१/७२ मा भएको विवाद एकै प्रकृतिको रहेको देखिन्छ । अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९(१) “अन्तःशुल्क अधिकृतले अन्तःशुल्क निर्धारण तथा असुलीका सम्बन्धमा गरेका निर्णयउपर चित्त नबुझेमा त्यस्तो सूचना पाएको मितिले तीस दिनभित्र प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि महानिर्देशकसमक्ष निवेदन दिन सक्नेछ । तर, दफा १६ को उपदफा (१), (२), (३) र (४) बमोजिमको कसुरमा अन्तःशुल्क अधिकृतले कैद गर्ने गरी गरेको निर्णयउपर पैंतीस दिनभित्र राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सक्नेछ” भन्ने, सोही दफा १९(४) मा “उपदफा (१) बमोजिम

निवेदन परेको मितिले साठी दिनभित्र त्यस्तो निवेदनउपर महानिर्देशकले निर्णय गर्नु पर्नेछ” भन्ने र सोही ऐनको दफा १९(६) मा “उपदफा (४) बमोजिमको म्यादभित्र महानिर्देशकले निर्णय नगरेमा निर्धारित म्याद नाघेपछि वा गरेको निर्णयउपर चित्त नबुझेमा त्यस्तो निर्णयको सूचना पाएको मितिले पैंतीस दिनभित्र सम्बन्धित व्यक्तिले राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। प्रस्तुत विवादमा पनि प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेश भएको देखिन्छ। यस्तो आदेशमा चित्त नबुझेमा रिट निवेदकले अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९(१) बमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशकसमक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिन सक्ने र प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि दिएको निवेदनमा आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशकले गरेको आदेशमा चित्त नबुझे अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९ को उपदफा १ र ६ बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्थालाई यी रिट निवेदकले समेत अवलम्बन गर्न सक्नेमा सो नगरी असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत यस अदालतमा आएको देखिन्छ। यसै सन्दर्भमा रिट निवेदक प्रदीपकुमार अग्रवाल र विपक्षी कर कार्यालय मोरङ, विराटनगरसमेत भएको उत्प्रेषण रिट निवेदनमा “पुनरावेदनको कानूनी उपचार प्राप्त हुँदाहुँदै पनि कुनै वा केही मुद्दामा यस अदालतले रिट क्षेत्रबाट उपचार प्रदान गरेको कारणले मात्र तत्सम्बन्धी निर्णयलाई नजिरको रूपमा ग्रहण गर्न आवश्यक नहुने” र “केवल धरौटी राख्नु पर्ने वा थप शुल्क बुझाउनु पर्ने कारणले मात्र ती कानूनी उपचारहरूलाई अपर्याप्त वा प्रभावहीन सम्झने

कुनै तर्कसङ्गत आधार देखिँदैन। त्यस्तो सम्झने हो भने कर अधिकृतबाट भएको सबै कर निर्धारण आदेशमा सो कुरा लागू हुन्छ र त्यस आधारमा जस्तोसुकै कर निर्धारण आदेशका सम्बन्धमा करदाताले सोझै यस अदालतको असाधारण अधिकारलाई गुहार्न पाउने हो भने दफा ३४ र दफा ५७ का कानूनी व्यवस्थाहरू वस्तुतः निरर्थक र निष्क्रिय हुन जाने स्थिति सृजना हुन जाने” (ने.का.प. २०५२, अंक ७, नि.नं. ६०३२) भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ। त्यसैगरी रिट निवेदक जगदीश राइस आयल एण्ड फ्लोर मिल्सका प्रो.भवरलाल राठी, विपक्षी कर कार्यालय, विराटनगरसमेत भएको उत्प्रेषण मिश्रित परमादेशको रिट निवेदनमा “कानूनको अर्को उपचारको विकल्प भएसम्म यस्तो अधिकारको संरक्षणको लागि त्यही उपचारको मार्ग अपनाउनु पर्छ सोझै यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रबाट उपचारको माग गर्न मिल्दैन यस्तो अवस्थामा यस अदालतबाट समेत यस्तो अधिकार क्षेत्र ग्रहण गरिनु हुँदैन” (ने.का.प.२०४९(क), अङ्क ३, नि.नं. ४४९६) भनी र रिट निवेदक सराफ इन्टरप्राइजेज प्रा.लि.को तर्फबाट गणेशलाल श्रेष्ठ र विपक्षी कर कार्यालय, बबरमहल, काठमाडौं भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेश रिट निवेदनमा “कर कार्यालयको निर्णयउपर राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न जानुपर्नेमा सोझै असाधारण उपचारको क्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिँदा कानूनले स्पष्टरूपमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने व्यवस्था गरेअनुरूप निवेदकले उपचारको मार्ग अवलम्बन गरेको मान्न नसकिने” (ने.का.प.२०५०(ग), अङ्क ९, नि.नं. ४७८६) भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ।

७. करसम्बन्धी विवादलाई छिटो छरितो रूपमा न्याय निरूपण गर्ने र कर दातालाई मुद्दा मामिलाको झन्झटमा पर्नु नपरोस भनेर करसम्बन्धी कानूनहरूमा पूर्वादेश, प्रशासकीय पुनरावलोकनलगायतका व्यवस्था गरिएको हो भने करसम्बन्धी विवादहरू जटिल प्रकृतिको हुने र त्यसमा प्राविधिक विषयहरूसमेत समावेश हुने भएकाले कानून विज्ञको अध्यक्षतामा राजस्व र लेखा सदस्य रहने गरी छुट्टै न्यायाधिकरण गठन गरिएको हो । यसको अर्थ राज्यले करसम्बन्धी विवादलाई विशेष महत्त्व दिएर छिटो छरितो रूपले न्याय निरूपण गर्न नियमित अदालतभन्दा प्रभावकारी हुने परिकल्पना गरी राजस्व न्यायाधिकरण गठन गरेको हो । राजस्व न्यायाधिकरणमार्फत प्राप्त हुने कानूनी उपचार के कति कारणले यी निवेदको हकमा पर्याप्त हुन नसकेको हो सो कुरा रिट निवेदनमा खुलाउन सकेको देखिँदैन । विना आधार र कारण करसम्बन्धी विवादहरूमा सोझै असाधारण क्षेत्रमार्फत आउन पाउने बाटो खुलाइदिने हो भने करसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाहरू र राजस्व न्यायाधिकरण ऐन, २०३१ समेत अर्थहिन भई निष्प्रयोजन हुन जान्छ । यी रिट निवेदक नियमित उपचारको मार्ग प्रशस्त हुँदाहुँदै पनि नियमित कानूनी उपचारको बाटो अवलम्बन नगरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिन्छ । यसमा प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेश भई हाल रिट निवेदनमा अन्तरिम आदेश जारी भएको कारणबाट मात्र अन्य कारबाही रोकिएपनि निवेदकले आफ्नो कुरा भन्न पाउने र वैकल्पिक उपचारको बाटो विद्यमान रहेको हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने अवस्था देखिएन ।

८. अतः उपर्युक्त विवेचित आधार, कारण, प्रतिपादित सिद्धान्त र विद्यमान कानूनी

व्यवस्थासमेतको आधारमा रिट निवेदकलाई कर कार्यालयले प्रारम्भिक कर निर्धारण आदेशमा चित्त नबुझेमा त्यस्तो आदेशउपर अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९(१) बमोजिम आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशकसमक्ष प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिनसक्ने र प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि दिएको निवेदनमा पनि आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशकले गरेको आदेशमा चित्त नबुझे अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १९(१),(६) बमोजिम राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्न सक्ने नियमित उपचारको कानूनी व्यवस्था हुँदाहुँदै पनि यी रिट निवेदकले उक्त कानूनी व्यवस्थालाई अवलम्बन गरेको नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । रिट निवेदन खारेज हुने ठहरेकाले यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०७४।११।२ मा भएको अन्तरिम आदेश र सो आदेशलाई निरन्तरता प्रदान गर्ने गरी यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७४।११।२३ मा भएको आदेश स्वतः निष्कृत हुन्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिनु । प्रस्तुत आदेशलाई यस अदालतको विद्युतीय प्रणालीमा प्रविष्ट गरी रिट निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.कुमार रेग्मी

इजलास अधिकृत: महेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०७६ साल पुस १५ गते रोज ३ शुभम् ।

४४४ ७७७

निर्णय नं. १०४२४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
माननीय न्यायाधीश डा.श्री मनोजकुमार शर्मा
फैसला मिति : २०७६।१०।१२
०६९-CI-१०५२

मुद्दा:- परमादेश

पुनरावेदक / निवेदिका : राजमानको नातिनी
हरिभक्तको छोरी भक्तपुर जिल्ला झौखेल
गाउँ विकास समिति वडा नं.८ बस्ने कविता
आगन्जा

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / विपक्षी : भक्तपुर जिल्ला झौखेल गाउँ
विकास समिति वडा नं.८ स्थित झौखेल
गाउँ विकास समितिसमेत

- संविधानमा कुनै व्यक्तिको जन्म हुँदा निजको बाबु वा आमा नेपालको नागरिक रहेमा नेपालभित्र फेला परेको पितृत्व वा मातृत्वको ठेगान नरहेको प्रत्येक नाबालक निजको बाबु वा आमा फेला नपरेसम्म वंशजको आधारमा नेपालको नागरिक ठहर्ने व्यवस्था तथा नेपाली नागरिक आमाबाट नेपालमा जन्म भई नेपालमा नै बसोवास गरेको र बाबुको पहिचान हुन नसकेको व्यक्तिलाई समेत वंशजको आधारमा नागरिकता दिने

व्यवस्थाहरू आलंकारिक व्यवस्था होइनन्। ती व्यवस्था कार्यान्वयन गराउनु सबै सम्बन्धित निकायको कर्तव्यभित्रको विषय हुने।

(प्रकरण नं. १०)

- निवेदन दिएको दश वर्षभन्दा बढीको समय हुँदासमेत निवेदकले पेस गरेको कागजमा उल्लिखित नाता वास्तविक हो वा होइन सो नाताको आधारमा नभए कुन कानूनी आधारमा सिफारिस गर्न सकिन्छ भन्ने सम्बन्धमा टुङ्गो नलाग्दा निज हालसम्म राज्यविहीन अवस्थामा बसेको देखिने।
- कुनै पनि विषयमा लामो समयसम्म पनि अनिर्णित अवस्थामा रहनुलाई कुनै पनि कारणले उचित मान्न सकिँदैन। अरुलाई दोष पन्छाएर कोही कसैले पनि आफ्नो जिम्मेवारी तथा उत्तरदायित्वबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने।

(प्रकरण नं. ११)

पुनरावेदक / निवेदिकाका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री उमेशप्रसाद गौतम तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री उपेन्द्रप्रसाद अर्याल र श्री रिना डंगोल

प्रत्यर्थी / विपक्षीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५
- नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री टीकाबहादुर हमाल
माननीय न्यायाधीश श्री सत्यराज गुरुङ
उच्च अदालत पाटन

आदेश

न्या.अनिलकुमार सिन्हा : उच्च अदालत पाटनको मिति २०६९।१०।३ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ९(१) (क) अन्तर्गत यस अदालतमा निवेदिकाको पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

तथ्य-खण्ड

म निवेदिका भक्तपुर जिल्ला झौरखेल गा.वि.स. वडा नं.८ बस्ने हरिभक्त र नारायणमायाको छोरी, रामचन्द्र आगन्जाकी बहिनी भई हालसम्म एकासगोलमा बसी आएको र २०६४ सालमा एस.एल.सी. र २०६७ सालमा १२ कक्षामा उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक एवं चारित्रिक प्रमाण पत्रसमेत प्राप्त गरेको छु। मैले वंशजको नाताले नेपाली नागरिकता प्रमाण पत्र प्राप्त गर्ने कुरामा शंका छैन। नागरिकता प्रमाण पत्र जिल्ला प्रशासन कार्यालयले दिने भए पनि जन्मस्थान र नाता खुल्ने गरी स्थानीय निकायको सिफारिस लिनुपर्ने हुन्छ। सो सिफारिस लिनको लागि म गाउँ विकास समिति कार्यालय, झौरखेलमा जाँदा उक्त कार्यालयका पियन राजेश सिजख्वाले मसँगको व्यक्तिगत रिसइवीका कारण तत्कालीन गा.वि.स. सचिव धातामणी पोखरेलले नागरिकताबाट वञ्चित गराउन सर्जमिन कागजहरूमा समेत सही गराउन खोजेको र निजको सचिवको सरुवा भइसकेपछि पुनः सिफारिसको निम्ति जाँदा सो गा.वि.स. कार्यालयका पियन राजेश सिजख्वाले आफू उक्त कार्यालयमा रहेसम्म सिफारिस नदिने भनी बारम्बार हप्काउने

गरेको र वर्तमान सचिव श्री बट्टी कोइरालाज्यूले पनि सिफारिस दिन आलटाल गरी पन्छन खोजेकोले नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा ३ ले प्रत्याभूत गरेको हक अधिकारमा आघात पुग्ने गरी प्रचलित कानूनबमोजिम सिफारिस गर्ने दायित्व भएका विपक्षीले आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्न उदासीनता देखाएको हुँदा यो निवेदनसाथ आएको छु। शैक्षिक एवं चारित्रिक प्रमाण पत्रबमोजिम निवेदिकाद्वारा प्रस्तुत नेपाल नागरिकता नियमावली, २०६३ को अनुसूची १ बमोजिमको फाराममा जिल्ला प्रशासनसमक्ष आवश्यक सिफारिस गर्न गराउन दिन दिलाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने बेहोराको निवेदिका कविता आगन्जाको पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन मागदाबी।

यसमा के-कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार, कारण भए सबुद प्रमाणसहित म्याद सूचना पाएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।६।८ को आदेश।

निवेदिकाले सिफारिसको लागि लिई आएको फाराममा निजको पिताको महलमा आफ्ना मामाघरका हजुरबुबा (आमाका पिता) हरिभक्त आगन्जाको छोरी भनी बेहोरा उल्लेख गरेको जन्मदर्ता मातापिताको विवाह दर्तासमेत पेस नगरेको तथा गाउँका पञ्च भद्रभलाद्धी बुद्धदासमेत विपक्षी निवेदिका हरिभक्त आगन्जाको छोरी नभई नातिनी भएको हुँदा जानी जानी झुट्टा बेहोराको सिफारिस नगरिएको हो भन्ने बेहोराको गा.वि.स. कार्यालय झौरखेल र ऐ. का सचिवको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा पर्न आएको संयुक्त लिखित जवाफ।

निवेदन बेहोरा हेर्दा निवेदिकाले विपक्षी गा.वि.स. का तत्कालीन सचिव श्री धातामणी पोखरेलले मलाई नागरिकताबाटै वञ्चित गराउन सर्जमिन नामक कागजहरूसमेतमा सही गराउन खोज्नुभयो, त्यसपछि म सतर्क भएकी छु भन्ने बेहोरा निवेदन पत्रमा उल्लेख गरेको र उक्त सर्जमिन कागजको फोटोकपीसमेत निवेदनसाथ पेस गरेको देखिन्छ। निवेदिकाले आफ्नो बाबु हरिभक्त आगन्जा भनी नागरिकता प्रमाण पत्र पाउनको लागि पेस गरिने निवेदन फाराममा उल्लेख गरी सिफारिस माग गरेको र साथै पेस गरेका शैक्षिक प्रमाण पत्रमा हरिभक्त आगन्जाको छोरी भनी उल्लेख भएकोसमेत देखिए पनि निवेदिकाले निवेदनसाथ पेस गरेको सर्जमिनको फोटोकपी हेर्दा त्यसमा निज हरिभक्त आगन्जाकी छोरी नभई छोरीकी छोरी भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। निवेदिकाले बाबु भनी दाबी गरेका हरिभक्त आगन्जा निज निवेदिकाका मावली हजुरबुबा हुन् भन्ने सर्जमिनबाट बुझिएको र सर्जमिनमा समेत निवेदिका उपस्थित नभई जन्मदर्तासमेतका प्रमाणसमेत पेस नगरेको कारणले सिफारिस नगरिएको हो भनी विपक्षीहरूले लिखित जवाफमा खुलाएको देखिन्छ। नागरिकताको लागि सिफारिस गर्ने विपक्षीहरूले सर्जमिन बुझेको भन्ने कुरालाई निवेदिकाले समेत स्वीकार गरेको देखिन आउँछ। सर्जमिन बुझ्दा अन्यथा देखिएको अवस्थामा विना आधार प्रमाण निवेदिकाको भनाइबमोजिम हरिभक्तकी छोरी भनी सिफारिस गर्नेपछि भने विपक्षीलाई बाध्य गर्नसमेत मिल्ने देखिएन। साथै, निवेदिका हरिभक्त आगन्जाको छोरी हो, होइन भन्ने तथ्यगत प्रश्नमा प्रमाण बुझी निर्णय गर्ने कार्य परमादेशको निवेदनबाट नहुने हुँदा निवेदिकाको निवेदन दाबीअनुसार विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुन

सक्ने देखिएन, निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।१०।३ गतेको आदेश।

नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा ३(१)ले अन्य नेपाली नागरिकसरह पुनरावेदिकालाई पनि नागरिकताको प्रमाण पत्र पाउने हक दिएको हो। यो हक प्रचलन गराउन उक्त ऐनको दफा ८ (१)(ख) र नेपाली नागरिकता नियमावलीको नियम ३(१)(क) (ख) ले मार्ग निर्दिष्ट गरेको हो। उपर्युक्त ऐनको दफा ८(१)(ख) र नियमावलीको नियम ३(१)(ख) को मार्ग अनुशरण गर्न निवेदिकाले उपर्युक्त नियमावलीको अनुसूची १ मा उल्लिखित फाराम भरी प्रत्यर्थीकहाँ बुझाएकी हुँ। ऐन नियमद्वारा प्रशस्त गरिएको मार्ग हक प्राप्तिमा कोही कसैले पनि अंकुश लगाउन सक्दैन। स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २९(छ) ले तोकेको सिफारिस गर्नुपर्ने कर्तव्य प्रत्यर्थीले पूरा नगरेको कारण मैले नागरिकताप्राप्त गर्न नसकेपछि न्यायको लागि निवेदन पुनरावेदन अदालतसमक्ष उपस्थित भएकोमा उक्त अदालतले मेरो निवेदन खारेज गरेको छ। जसको कारण म हालसम्म पनि नागरिकताविहिन अवस्थामा छु। त्यति मात्र नभई पुनरावेदन अदालतको निर्णयमा मेरो शैक्षिक र चारित्रिक प्रमाण पत्रलाई "बिना आधार प्रमाणको भनाइ भन्दै" भविष्यमा समेत काममा नआउने बनाई दिएको छ, सदाको लागि नागरिकताबाट पनि वञ्चित गरिदिएको छ। हक प्राप्तिमा लागि फाराम बुझाई सिफारिस माग्नु र सो नपाउँदा ऐन नियम औंल्याई न्यायको लागि अदालतको ढोका ढकढक्याउनु मेरो संवैधानिक अधिकार हो, दोष होइन। माता पिताको विवाह दर्ता एवं माताको नागरिकताको प्रमाणपत्र छोरी वा बाबु प्रमाणित हुन सक्ने एक मात्र आधार हुनै सक्ने। बाबु हरिभक्त आगन्जा र आमा नारायणमाया

आगन्जाले सम्बन्धित स्थानीय निकायमा अर्थात् प्रत्यर्थी कार्यालयमा यसअघि निवेदिकाको जन्मदर्ता नगराएको कारण देखाई बाबुलाई बाजेमा परिणत गर्न सकिने होइन। शैक्षिक र चारित्रिक प्रमाणपत्र एवं आमाबाबुको भनाइ गैरकानूनी वा अप्रमाणित पनि ठहर्‍याउन सकिने होइन। जन्मदर्ता पेस नगरेको भन्ने लिखित जवाफको कथनसमेतलाई निर्णयमा स्थान दिई पुनरावेदन अदालत पाटनले मउपर ठूलो अन्याय गर्न पुगेको छ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदक कविता आगन्जाले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदन पत्र।

यसमा विपक्षी झोखेल गाउँ विकास समितिबाट भएको सर्जमिनको प्रमाणित प्रतिलिपि पुनरावेदकहरूबाट पेस गर्न लगाई पेस गर्नु भन्ने बेहोराको यस अदालतको मिति २०७०।१०।६ को आदेश।

यसमा यी निवेदिकाले नागरिकताको प्रमाणपत्र बनाउनको लागि सिफारिस गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनको सक्कलै प्रति र सो नागरिकता प्रमाणपत्रको सिफारिस दिन नमिल्ने भन्ने निर्णयसहितको मिसिल सम्बन्धित गाउँ विकास समितिको कार्यालयबाट झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने बेहोराको यस अदालतको मिति २०७१।६।५ गतेको आदेश।

यसमा निवेदकले निवेदनमा नागरिकताको प्रमाणपत्रको लागि गा.वि.स.को कार्यालय सिफारिस दिन इन्कार गरेकोले नेपाल नागरिकता नियमावली, २०६३ को अनुसूची १ बमोजिमको फाराममा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, भक्तपुरसमक्ष आवश्यक सिफारिस गराई पाउन माग गरेकोमा आफूसमक्ष सिफारिसको लागि पर्न आएको निवेदनमा मागबमोजिम सिफारिस गर्न हुने, नहुने सम्बन्धमा विपक्षी गा.वि.स.बाट कुनै

निर्णय भएको नदेखिएको अवस्थामा निवेदन खारेज हुने ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालतको आदेश प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतको मिति २०७३।५।१९ गतेको आदेश।

विपक्षीले हाल पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।१०।३ मा रिट निवेदन खारेज गर्ने गरी गरिएको फैसला बदर गरिपाउँ भनी लिएको प्रस्तुत दाबी सरासर गलत छ। विपक्षीले नागरिकता सिफारिस लिनको लागि निजले माग गरेको बेहोरा प्रमाणित हुने आवश्यक कागज प्रमाणहरू जन्मदर्ता, आमाबाबुको विवाह दर्तासमेतका प्रमाण संलग्न नगरेपछि गा.वि.स.बाट प्रक्रियागत रूपमा गराइएको सर्जमिन मुचुल्का गरी स्थानीय टोलमा बुझ्दा निजले मामाघरको हजुरबुबा (आमाको पिता) लाई आफ्नो पिता भनी गलत बेहोरा साबित गराई नागरिकता लिन उद्देश्य लिएको भनी जानकारी हुन आएको कारणले मात्र सिफारिस हुन नसकेको हो। विपक्षीले आफ्नो वास्तविक बाबुआमा लुकाई हुँदै नभएको गलत नाता हजुरबाबुलाई बाबु उल्लेख गरी नागरिकता सिफारिस गराउन खोजी स्थानीय निकाय र कर्मचारीसमेतलाई फसाउने र बदनाम गराउने नियतको विपक्षीको मागअनुसार सिफारिस हुन सक्ने अवस्था कुनै पनि हालतमा थिएन र छैन। विपक्षीको मामाघरको हजुरबाबुको सँगसाथमा रही पालनपोषण रेखदेखमा मामाघरमै बसी हुर्की आएकोले मामाघरका हजुरबाबु हरिभक्त आगन्जाको नाम उल्लेख गरेको हो भन्ने सर्जमिनबाट अवस्था देखिएको छ। विपक्षीले आफूले गलत माग गरेको व्यवहारबाट केबल उम्किनको लागि मात्र कहिले कित्तै भनी फिरादको रूपमा भक्तपुर जिल्ला अदालतमा, कहिले रिटमा भनी पुनरावेदन

अदालत पाटनमा, कहिले अदालतको अपहेलनासमेत भनी सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा विभिन्न मुद्दा मामिलामा लागि रहेको अवस्था भएकोले प्रस्तुत दाबी पनि दोषारोपण मात्र हो । विपक्षीले आफ्नो बेहोरा वास्तविक उल्लेख गरी स-प्रमाणसहित माग गरेको भए तत्काल सिफारिस नहुने थिएन होला । हालसम्म स्थानीय निकायबाट सिफारिस सेवा लिने अन्य सम्पूर्ण सेवाग्राहीले वास्तविकताको आधारमा सेवा सुविधा प्राप्त गरेकै अवस्था विद्यमान छ । विपक्षीले आफ्नो झुठा माग दाबी पूरा गर्न नपाएपछि दुःख दिने मनसायले हुँदै नभएको काल्पनिक कुरामा मसमेत उपर अनेकौं मुद्दा लाञ्छना लगाउने र आरोपित गर्ने कार्य गरेको स्पष्ट हुने हुँदा पुनरावेदन अदालत पाटन ललितपुरको मिति २०६९।१०।३ को फैसला कानूनसम्मत नै भएकोले सो फैसला सदर कायम रहने गरी, विपक्षीको प्रस्तुत झुट्टा पुनरावेदन खारेज गरी पाउन भनी तारेखमा नै नबस्ने गरी उपस्थित हुन आएको छु भन्नेसमेत बेहोराको हाल चाँगुनारायण नगरपालिकाका सचिव शंकर के.सी.ले यस अदालतमा पेस गरेको लिखित प्रतिवाद ।

ठहर-खण्ड

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री उमेशप्रसाद गौतम तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री उपेन्द्रप्रसाद अर्याल र श्री रिना डंगोलले विद्यालयको चारित्रिक प्रमाणपत्रलगायतका प्रमाणबाट निज कविता आगन्जा हरिभक्त आगन्जाको छोरी भएको पुष्टि हुँदाहुँदै विपक्षीहरूले सिफारिस नदिएका कारण एक नेपाली नागरिकले नागरिकता प्राप्त गर्न नसकेको हुँदा निजको संविधान प्रदत्त मौलिक हकको हनन भएकाले पुनरावेदन

अदालतको आदेश उल्टी गरी परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो । इजलासबाट पटक पटक पुकार गर्दासमेत प्रत्यर्थीका तर्फबाट कोही पनि उपस्थित भएको पाइएन । हाल नगरपालिका भएको अवस्थामा नगरपालिकाको प्रतिनिधित्व गरी यी निवेदिकाको विषयमा उत्पन्न विवादलाई टुङ्गो लगाउन पहल हुनुपर्नेमा स्थानीय सरकारको तर्फबाट प्रतिनिधित्व नै नहुनुलाई यस अदालतले गम्भीरतापूर्वक लिएको छ ।

निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यसमा निवेदन मागदाबीबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने नपर्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निवेदिकाले आफू भक्तपुर जिल्ला झौखेल गा.वि.स. वडा नं.८ बस्ने हरिभक्त र नारायणमायाको छोरी, रामचन्द्र आगन्जाकी बहिनी भई एकासगोलमा बसी आएको, मिति २०६४ सालमा एस.एल.सी. र मिति २०६७ सालमा १२ कक्षामा उत्तीर्ण गरेको शैक्षिक एवं चारित्रिक प्रमाण पत्रसमेत प्राप्त गरेको, नागरिकता प्रमाण पत्र जिल्ला प्रशासन कार्यालयले दिने भए पनि जन्मस्थान र नाता खुल्ने गरी स्थानीय निकाय वा गा.वि.स. को सिफारिस लिनुपर्ने हुँदा सो सिफारिस लिनको लागि गा.वि.स. कार्यालय झौखेलमा जाँदा नागरिकताबाट वञ्चित गराउन सर्जमिन कागजहरूमा समेत सही गराउन खोजेको र सिफारिस दिन आलटाल गरी पन्छन खोजेकोले नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा ३ ले प्रत्याभूत गरेको हक अधिकारमा आघात पुग्ने गरी प्रचलित कानूनबमोजिम सिफारिस गर्ने दायित्व भएका विपक्षीले आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्न उदासीनता देखाएको भनी निवेदन दिएको देखिन्छ । शैक्षिक एवं

चारित्रिक प्रमाण पत्रबमोजिम निवेदिकाद्वारा प्रस्तुत नेपाल नागरिकता नियमावली, २०६३ को अनुसूची १ बमोजिमको फाराममा जिल्ला प्रशासनसमक्ष आवश्यक सिफारिस गर्न गराउन दिन दिलाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदिका कविता आगन्जाको निवेदन माग दाबीसहित पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन रहेकोमा उक्त निवेदन पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।१०।३ मा निवेदिकाले आफ्नो बाबु हरिभक्त आगन्जा भनी नागरिकता प्रमाण पत्र पाउनको लागि पेस गरिने निवेदन फाराममा उल्लेख गरी सिफारिस माग गरेको र साथै पेस गरेका शैक्षिक प्रमाण पत्रमा हरिभक्त आगन्जाको छोरी भनी उल्लेख भएकोसमेत देखिए पनि निवेदिकाले निवेदनसाथ पेस गरेको सर्जमिनको फोटोकपी हेर्दा त्यसमा निज हरिभक्त आगन्जाकी छोरी नभई छोरीकी छोरी भनी उल्लेख भएको, निवेदिकाले बाबु भनी दाबी गरेका हरिभक्त आगन्जा निज निवेदिकाका मावली हजुरबुबा हुन् भन्ने सर्जमिनबाट बुझिएको र सर्जमिनमा समेत निवेदिका उपस्थित नभई जन्मदर्तासमेतका प्रमाणसमेत पेस नगरेको कारणले सिफारिस नगरिएको हो भनी विपक्षीहरूले लिखित जवाफमा खुलाएको तथा सर्जमिन बुझ्दा अन्यथा देखिएको अवस्थामा विना आधार प्रमाण निवेदिकाको भनाइबमोजिम हरिभक्तकी छोरी भनी सिफारिस गर्नुपर्छ भन्ने विपक्षीलाई बाध्य गर्नसमेत मिल्ने नदेखिएको साथै, निवेदिका हरिभक्त आगन्जाको छोरी हो, होइन भन्ने तथ्यगत प्रश्नमा प्रमाण बुझी निर्णय गर्ने कार्य परमादेशको निवेदनबाट नहुने हुँदा निवेदिकाको निवेदन दाबीअनुसार विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुन सक्ने देखिएन भन्ने आधार लिई पुनरावेदन अदालत पाटनले

निवेदन खारेज गरेको देखिन्छ ।

३. यस अदालतबाट विपक्षी झिकाउने आदेशपश्चात् हाल चाँगुनारायण वडा नं.५, ६, ७ को संयुक्त वडा कार्यालयबाट लिखित प्रतिवाद पेस भएको देखिन्छ । उक्त लिखित प्रतिवादमा पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।१०।३ को आदेश नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा ३(१) ले अन्य नेपाली नागरिकसह पुनरावेदिकालाई पनि नागरिकताको प्रमाण पत्र पाउने हक दिएको, सो हक प्रचलन गराउन उक्त ऐनको दफा ८ (१)(ख) र नेपाली नागरिकता नियमावलीको नियम ३(१)(क)(ख) ले मार्ग निर्दिष्ट गरेको मार्ग अनुशरण गर्न निवेदिकाले उपर्युक्त नियमावलीको अनुसूची १ मा उल्लिखित फाराम भरी प्रत्यर्थी कहाँ बुझाएकी भनी दाबी लिएको र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा २९(छ) ले तोकेको कर्तव्य प्रत्यथीले पूरा नगरेको भनी जिकिर लिएको देखिन्छ । विपक्षीले आफ्नो वास्तविक बाबुआमा लुकाई हुँदै नभएको गलत नाता हजुरबाबुलाई बाबु उल्लेख गरी नागरिकता सिफारिस गराउन खोजी स्थानीय निकाय र कर्मचारीसमेतलाई फसाउने र बदनाम गराउने नियतको विपक्षीको मागअनुसार सिफारिस हुन सक्ने अवस्था कुनै पनि हालतमा थिएन र छैन । विपक्षीको मामाघरको हजुरबाबुको सँगसाथमा रही पालनपोषण रेखदेखमा मामाघरमै बसी हुर्की आएकोले मामाघरका हजुरबाबु हरिभक्त आगन्जाको नाम उल्लेख गरेको हो भन्ने कुरा कुनै पनि तवरले स्थलगत रूपमा हालै बुझ्दा पनि सो कुरा छर्लङ्ग हुने अवस्था देखिएको छ । विपक्षीले आफूले गलत माग गरेको व्यवहारबाट केबल उम्किनको लागि मात्र कहिले कित्तै भनी फिरादको रूपमा भक्तपुर जिल्ला अदालतमा, कहिले रिटमा भनी पुनरावेदन अदालत पाटनमा, कहिले

अदालतको अपहेलनासमेत भनी सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा विभिन्न मुद्दा मामिलामा लागि रहेको अवस्था भएकोले प्रस्तुत दाबी पनि दोषारोपण मात्र हो। विपक्षीले आफ्नो वास्तविक बेहोरा उल्लेख गरी सप्रमाणसहित माग गरेको भए तत्काल सिफारिस नहुने थिएन होला। हालसम्म स्थानीय निकायबाट सिफारिस सेवा लिने अन्य सम्पूर्ण सेवाग्राहीले वास्तविकताको आधारमा सेवा सुविधा प्राप्त गरेकै अवस्था विद्यमान छ भन्ने बेहोरा रहेको छ।

४. नागरिकताको लागि कारबाही अगाडि बढाउन निवेदन पर्न आएमा प्राथमिकताका साथ एवं निष्पक्ष रूपमा कारबाही अगाडि बढाउनु पर्ने साबिक स्थानीय निकाय तथा हाल स्थानीय सरकारको पनि कर्तव्यको विषय हो भन्ने सम्बन्धमा विवाद हुन सक्दैन। मिसिल संलग्न कविता आगन्जा अध्ययन गरेको विद्यालयको चारित्रिक प्रमाणपत्र हेर्दा, उक्त प्रमाणपत्रहरूमा निजको पिताको नाम हरिभक्त आगन्जा उल्लेख भएको पाइन्छ। मिति २०६७ साल ६ महिनामा भएको भनिएको सर्जमिन मुचुल्कामा कविता आगन्जाको निवेदनअनुसार सर्जमिन गरिएको भनिएको उक्त मुचुल्काको रोहवर खण्डमा निवेदक कविता आगन्जाको नाम राखिएको भए पनि निजको हस्ताक्षर देखिँदैन भने काम तामेल गर्ने कर्मचारी जगदिश दाहालको समेत हस्ताक्षर छैन। सम्बन्धित गाउँ विकास समितिको कार्यालयको छाप पनि लगाइएको छैन। यस्तै सर्जमिन गर्दा निवेदकले आफ्नो पिता भनी दाबी गरेका व्यक्ति हरिभक्त आगन्जा वा निजको एकाघरका परिवारलाई समेत बुझिएको छैन। निवेदकले अध्ययन गरेको विद्यालयको चारित्रिक प्रमाणपत्रमा पिता भनी उल्लेख भएका हरिभक्त आगन्जालाई समेत केही नबुझी गरिएको सर्जमिन मुचुल्काले पूर्णता पाएको अवस्था

देखिँदैन। सर्जमिन गर्दा कविता आगन्जा अनुपस्थित भएको भन्ने सम्बन्धित कार्यालयको लिखित जवाफ भए पनि सर्जमिन बेहोरामा निजलाई त्यस सर्जमिनको जानकारी थियो भनी खुलाएकोसमेत देखिँदैन। यसरी विवादसँग प्रत्यक्ष रूपले सरोकार राख्ने सम्बन्धित व्यक्तिहरूको अनुपस्थितिमा भएको उक्त सर्जमिन मुचुल्का रीतपूर्वक भएको अवस्था नहुँदा अपूर्ण कारबाहीलाई शिरोधार गरी नागरिकता जस्तो गम्भीर विषयलाई यति लामो समयसम्म अनिर्णयको बन्दी बनाउनु राज्यको कुनै पनि निकायको लागि शोभनीय विषय होइन।

५. नेपालको संविधानको धारा १०(१) मा “कुनै पनि नेपाली नागरिकलाई नागरिकता प्राप्त गर्ने हकबाट वञ्चित गरिने छैन” भन्ने किटानी संवैधानिक व्यवस्था छ। संविधानको धारा ११ ले नेपालको नागरिक ठहर्ने सम्बन्धमा निम्नलिखित व्यवस्था गरेको छ:-

धारा ११: नेपालको नागरिक ठहर्ने

(१) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत नेपालको नागरिकता प्राप्त गरेका र यस मागबमोजिम नागरिकता प्राप्त गर्न योग्य व्यक्तिहरू नेपालको नागरिक हुनेछन।

(२) यो संविधान प्रारम्भ हुँदाका बखत नेपालमा स्थायी बसोवास भएको देहायको व्यक्ति वंशजको आधारमा नेपालको नागरिक ठहर्नेछ :-

(क) यो संविधान प्रारम्भ हुनुभन्दा अघि वंशजको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गरेको व्यक्ति,

(ख) कुनै व्यक्तिको जन्म हुँदाका बखत निजको बाबु वा आमा नेपालको नागरिक रहेछ भने त्यस्तो व्यक्ति,

(३) यो संविधान प्रारम्भ हुनुभन्दा अघि जन्मको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गरेको नागरिकको सन्तानले बाबु र आमा दुवै नेपालको नागरिक रहेछन् भने निज बालिग भएपछि वंशजको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गर्नेछ ।

(४) नेपालभित्र फेला परेको पितृत्व र मातृत्वको ठेगान नभएको प्रत्येक नाबालक निजको बाबु वा आमा फेला नपरेसम्म वंशजको आधारमा नेपालको नागरिक ठहर्नेछ ।

(५) नेपालको नागरिक आमाबाट नेपालमा जन्म भई नेपालमा नै बसोवास गरेको र बाबुको पहिचान हुन नसकेको व्यक्तिलाई वंशजको आधारमा नेपालको नागरिकता प्रदान गरिनेछ ।

तर बाबु विदेशी नागरिक भएको ठहरेमा त्यस्तो व्यक्तिको नागरिकता संघीय कानूनबमोजिम अंगीकृत नागरिकतामा परिणत हुनेछ ।

(६) नेपाली नागरिकसँग वैवाहिक सम्बन्ध कायम गरेकी विदेशी महिलाले चाहेमा संघीय कानूनबमोजिम नेपालको अंगीकृत नागरिकता लिन सक्नेछ ।

(७) यस धारामा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि विदेशी नागरिकसँग विवाह गरेकी नेपाली महिला नागरिकबाट जन्मिएको व्यक्तिको हकमा निज नेपालमा नै स्थायी बसोवास गरेको र निजले विदेशी मुलुकको नागरिकता प्राप्त गरेको रहेनछ भने निजले संघीय कानूनबमोजिम नेपालको अंगीकृत नागरिकता प्राप्त गर्न

सक्नेछ ।

तर नागरिकता प्राप्त गर्दाका बखत निजका आमा र बाबु दुवै नेपाली नागरिक रहेछन् भने नेपालमा जन्मेको त्यस्तो व्यक्तिले वंशजको आधारमा नेपालको नागरिकता प्राप्त गर्न सक्नेछ ।

(८) यस धारामा लेखिएदेखि बाहेक नेपाल सरकारले संघीय कानूनबमोजिम नेपालको अंगीकृत नागरिकता प्रदान गर्न सक्नेछ ।

(९) नेपाल सरकारले संघीय कानूनबमोजिम नेपालको सम्मानार्थ नागरिकता प्रदान गर्न सक्नेछ ।

(१०) नेपालभित्र गाभिनै गरी कुनै क्षेत्र प्राप्त भएमा त्यस्तो क्षेत्र भित्रबसोवास भएको व्यक्ति संघीय कानूनको अधीनमा रही नेपालको नागरिक हुनेछ ।

६. यस्तै नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा ३(१) ले “कुनै व्यक्तिको जन्म हुँदा निजका बाबु वा आमा नेपालको नागरिक रहेछ भने त्यस्तो व्यक्ति वंशजको नाताले नेपालको नागरिक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ भने नेपाल नागरिकता नियमावली, २०६३ को नियम ३ ले वंशजको आधारमा नागरिकता प्राप्त गर्ने कार्यविधि यसप्रकार निर्धारण गरेको छ:

नियम ३ : वंशजको नाताले नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्ने कार्यविधि:

(१) वंशजको नाताले नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र लिन चाहने सोह्र वर्ष उमेर पूरा भएको नेपाली नागरिकले सम्बन्धित प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष देहायका

कागजात संलग्न राखी अनुसूची-१
बमोजिमको ढाँचामा निवेदन दिनु पर्नेछ :-

(क) बाबु वा आमा वा आफ्ना वंशतर्फका
तीन पुस्ताभित्रको नातेदारको नेपाली
नागरिकताको प्रमाणपत्र,

(ख) जन्मस्थान र नाता खुल्ने गरी
सम्बन्धित स्थानीय निकायले
गरिदिएको सिफारिस वा जन्मदर्ता
प्रमाणपत्र,

(ग) खण्ड (क) बमोजिम तीन
पुस्ताभित्रको नातेदारको
नागरिकताको प्रमाणपत्र पेस गरेको
अवस्थामा उक्त नातेदारसँगको नाता
खुल्ने नाता प्रमाणित पत्र ।

(२) उपनियम (१) बमोजिमका प्रमाण
निवेदनसाथ पेस गर्न नसक्ने नेपाली
नागरिकलाई देहायका कागजातका
आधारमा नेपाली नागरिकताको
प्रमाणपत्र दिन सकिनेछ :-

(क) निवेदकका बाबु वा आमा नेपाली
नागरिक भएकोले निज वंशजको
नाताले नेपालको नागरिक भएको र
नेपालमा जन्म भई निरन्तर रूपमा
नेपाल सरहदभित्र स्थायी रूपमा
बसोवास गरी आएको बेहोरा खुल्ने
गरी स्थानीय निकायका प्रतिनिधिको
रोहवरमा अनुसूची-३ बमोजिमको
ढाँचामा नेपाली नागरिकताको
प्रमाणपत्र प्राप्त स्थानीय
बासिन्दाहरूले गरिदिएको स्थलगत
सर्जमिन,

(ख) सम्बन्धित वडामा बसोवास गर्ने

तीनजना नेपाली नागरिकताको
प्रमाणपत्र प्राप्त नेपाली नागरिकले
अनुसूची-४ बमोजिमको ढाँचामा
सर्जमिनस्थलमै गरिदिएको
सनाखत ।

तर नागरिकताको
सिफारिस गर्ने वा नागरिकता प्रदान
गर्ने अधिकारीलाई सनाखत गर्ने
व्यक्तिले शंकास्पद रूपमा सनाखत
गरेको लागेमा त्यस्तो अधिकारीले
त्यसउपर थप छानबिन गर्न सक्नेछ ।

७. पुनरावेदक कविता आगन्जा निजले
दाबी गरेबमोजिम हरिभक्त आगन्जाको छोरी हुन् वा
होइनन् ? कसको छोरी हुन् ? भन्ने विषयमा हेर्दा
प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक कविता आगन्जाको
वारेस हरिभक्त आगन्जा आफैँ रहेको देखिन्छ ।
आफ्नो छोरी भनी निजको तर्फबाट आफैँ वारेस
बसी यस अदालतमा पुनरावेदन गरेको र कविता
आगन्जाले अध्ययन गरेको विद्यालयहरूमा
पिताको नाम हरिभक्त आगन्जा उल्लेख
देखिन्छ । सोहीबमोजिम आफूले नागरिकता प्रमाणपत्र
पाउनु पर्दछ भन्ने कविता आगन्जाको दाबी रहेको
छ । साबिकको झौखेल गा.वि.स. कार्यालयमा आफ्नो
चारित्रिक प्रमाण पत्रमा उल्लेख भएको विवरणअनुसार
सिफारिस माग गरी निजले २०६७ सालमा नै दिएको
निवेदन हालसम्म पनि टुङ्गो नलागेको कारण निजले
नागरिकताको प्रमाण पत्र प्राप्त गर्न नसकेको देखियो ।

८. कुनै पनि व्यक्तिको नागरिकता निजको
जीवन, परिचय तथा अस्तित्वसँग गाँसिएर बस्ने
भएकोले सबै निकायले यसलाई गम्भीर रूपमा
लिनुपर्दछ । हलुका रूपमा कसैको बाधा विरोध छ

भन्दैमा अप्रमाणित तर्कका आधारमा नकारात्मक धारणा बनाउनु वाञ्छनीय हुँदैन । कोही पनि राज्यविहीन हुनुनपरोस् भन्ने संविधान र त्यस अन्तर्गत बनेको कानूनको मनसाय हो । यी निवेदिका नेपाली नागरिक नभई अन्य मुलुकको नागरिक हो वा अन्य मुलुकको नागरिक बन्ने हैसियतको व्यक्ति हो भनी कुनै पनि लिखित जवाफमा जिकिर लिएको पाइँदैन ।

९. राज्यको जानकारीमा कुनै कुरा आइसकेपछि सो सम्बन्धमा यथोचित समयमा निष्कर्षमा अनिवार्य रूपमा पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ । कुनै पनि कार्य समयमै सम्पन्न गर्नु पर्ने दायित्वबाट भने कोही पनि पन्छिन मिल्ने देखिँदैन । यो सुशासनको विषय पनि हो । कुनै पनि सार्वजनिक निकायले आफ्नो काम कारबाही गर्दा सेवाग्राहीप्रति उत्तरदायी हुनु नै पर्दछ । सार्वजनिक उत्तरदायित्व वहन गरेको निकायमा कुनै व्यक्तिले कुनै विषय लिएर निवेदन दिएमा सोबमोजिम गर्न मिल्ने नमिल्नेमा तत्काल निर्णय दिनुपर्दछ । निर्णय गर्दा आधार र कारण खुलेकै हुनुपर्दछ ।

१०. संविधानमा कुनै व्यक्तिको जन्म हुँदा निजको बाबु वा आमा नेपालको नागरिक रहेमा नेपालभित्र फेला परेको पितृत्व वा मातृत्वको ठेगान नरहेको प्रत्येक नाबालक निजको बाबु वा आमा फेला नपरेसम्म वंशजको आधारमा नेपालको नागरिक ठहर्ने व्यवस्था तथा नेपाली नागरिक आमाबाट नेपालमा जन्म भई नेपालमा नै बसोवास गरेको र बाबुको पहिचान हुन नसकेको व्यक्तिलाई समेत वंशजको आधारमा नागरिकता दिने व्यवस्थाहरू आलांकारिक व्यवस्था होइनन् । ती व्यवस्था कार्यान्वयन गराउनु सबै सम्बन्धित निकायको कर्तव्यभित्रको विषय हो । लिखित जवाफ दिने वा लिखित प्रतिवाद पेस गर्ने विपक्षी प्रत्यर्थीहरूले यी पुनरावेदक निवेदिका

नेपालको नागरिकता पाउन अयोग्य व्यक्ति हुन्, निज विदेशी आमा वा बाबुका सन्तान हुन् वा नेपाल राज्यभित्र स्थायी बसोवास गर्ने व्यक्ति होइनन् भन्ने जस्ता कुनै पनि जिकिर लिन सकेको देखिँदैन । नेपालको संविधानले नेपाली नागरिक आमाबाट नेपालमा जन्म भई नेपालमै बसोवास गरेको र बाबुको पहिचान हुन नसकेकोलाई वा नेपाली आमाकै आधारमा नागरिकता लिन पाउने व्यवस्था गरेबाट यी निवेदिकाबारे आफूले वस्तुनिष्ठ रूपमा सत्यतथ्य उल्लेख गरी के कुन पूर्वावस्थाको आधारमा नागरिकता पाउन सक्ने रहेछन् भन्ने कुराको निर्णय गरी तदनुरूपमा सिफारिस गर्न कुनै बाधा पुगेको देखिँदैन ।

११. कविता आगन्जाले नेपाली नागरिकता प्राप्त गर्ने उद्देश्यले सिफारिसको लागि सम्बन्धित स्थानीय निकायमा निवेदन दिएपश्चात् उक्त निवेदनमा कुनै रीतपूर्वकको फाइल खडा गरेको पनि देखिँदैन भने लामो समयसम्म कुनै कारबाही नभई अनिर्णित अवस्थामा रहेबाट निज लामो अवधिसम्म नागरिकताविहीन अवस्थामा रहनु परेको दुष्परिणाम स्वरूप उच्च शिक्षाको अध्ययन र छात्रवृत्ति, मताधिकार, नोकरीलगायतका धेरै मौलिक र कानूनी हकको उपभोग गर्नबाट वञ्चित भइरहेको टड्कारो रूपमा नै देखियो । निवेदिकाले निवेदन दिएको दश वर्षभन्दा बढीको समय हुँदासमेत निजले पेस गरेको कागजमा उल्लिखित नाता वास्तविक हो वा होइन सो नाताको आधारमा नभए कुन कानूनी आधारमा सिफारिस गर्न सकिन्छ भन्ने सम्बन्धमा टुङ्गो नलाग्दा निज हालसम्म राज्यविहीन अवस्थामा बसेको अवस्था छ । कुनै पनि विषयमा यति लामो समयसम्म पनि अनिर्णित अवस्थामा रहनुलाई कुनै पनि कारणले उचित मान्न सकिँदैन । अरुलाई दोष

पन्छाएर कोही कसैले पनि आफ्नो जिम्मेवारीबाट उन्मुक्ति पाउन सक्दैन ।

१२. जनताको प्रतिनिधित्व भएको निकायले सकारात्मक सोचबाट काम गर्नुपर्ने हुन्छ । कसैले गलत मार्ग अपनाएमा पनि निजलाई सही मार्ग अवलम्बन गराउनु यस्ता जनप्रतिनिधि र जनप्रतिनिधि मातहत रहने प्रशासनको पनि कर्तव्य हो । नागरिकताको प्रमाणपत्रविहीन अवस्थामा दशक बिताउनु पर्ने बाध्यताको पीडाको अनुभूति गर्न सकेमा मात्र जनप्रतिनिधि वा राष्ट्रसेवकहरूको औचित्य पुष्टि हुन्छ । आफ्नो कार्यालयलाई जनमुखी, जवाफदेही तथा उत्तरदायी बनाई कुशल व्यवस्थापन र अनुशासनभित्र राखी जोसुकै सेवाग्राहीलाई पटक पटक कार्यालय धाउनु पर्ने बाध्यता समाप्त गर्नु सुशासनको परिकल्पनाको प्रारम्भिक चरण हो । यसो नगरिएमा त्यस्ता जिम्मेवार जनप्रतिनिधि र कर्मचारीको कार्यकुशलता तथा जिम्मेवारीपनमै प्रश्न लाग्ने हुन्छ ।

१३. निज पुनरावेदक कविता आगन्जा विदेशी नागरिक हो भनी लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ता वा कथित रूपमा सर्जमिन गर्ने / गराउनेको भनाइ पनि रहेको छैन । निज नेपाली नागरिकता पाउन योग्यता नभएका कारणले नागरिकताको सिफारिस दिन नमिल्ने भन्ने सम्बन्धित वडा कार्यालयको दाबी पनि देखिँदैन । हरिभक्त आगन्जाले कविता आगन्जा आफ्नो छोरी भएको उल्लेख गरेको, विद्यालयमा चारित्रिक प्रमाणपत्रहरूमा सोही कुरा उल्लेख भएको छ । निज पुनरावेदक संविधानका आधारमा कुनै फरक योग्यता धारक हो भने सोही बेहोरा खुलाई सिफारिस दिनमा पनि बाधा देखिँदैन । अतः काम तामेल गर्ने कर्मचारीको हस्ताक्षर र कार्यालयको छापसमेत नभएको र सम्बन्धित पक्षको उपस्थिति

विना गरिएको कथित सर्जमिन मुचुल्कालाई आधार लिई पुनरावेदक निवेदिकाको राज्यविहीनताको अवस्थालाई निरन्तरता दिने गरी निवेदन खारेज गर्ने गरी भएको मिति २०६९।१०।३ को पुनरावेदन अदालतको आदेश कानूनतः मिलेको देखिन आएन ।

१४. उपर्युक्त आधार र कारणबाट पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।१०।३ मा भएको आदेश उल्टी हुने ठहर्छ । अब निज पुनरावेदक कविता आगन्जाले नागरिकताको प्रमाणपत्रको सिफारिसका लागि रीतपूर्वक निवेदन दिन ल्याएमा साबिकका विवादका आधारमा कुनै पूर्वाग्रह नराखी निवेदन प्राप्त भएका मितिले ३० (तिस) दिनभित्र कानूनबमोजिम गर्नुपर्ने सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी निजले कुन हैसियतमा नागरिकताको प्रमाणपत्र पाउन सक्ने हुन्, सो खुलाई सिफारिस दिनु, सिफारिस दिनु नपर्ने कुनै वस्तुनिष्ट आधार र कारण भए कानूनबमोजिम निर्णय गरी सोको जानकारी निवेदकलाई दिनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ । तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल-खण्ड

पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।१०।३ को आदेश बदर भई निज कविता आगन्जाले नागरिकताको प्रमाणपत्र पाउनका लागि सिफारिस माग गरी रीतपूर्वक निवेदन दिन ल्याएमा उक्त निवेदन लिई ३० (तिस) दिनभित्र कानूनबमोजिम निजलाई सिफारिस दिनु, कानूनबमोजिम सिफारिस दिनुनपर्ने कुनै वस्तुनिष्ट आधार र कारण भए कानूनबमोजिम निर्णय गरी सोको जानकारी निवेदकलाई गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश जारी भएकाले सोहिबमोजिम गर्नु भनी विपक्षीहरू भक्तपुर जिल्ला, साबिक झौखेल गाउँ विकास समितिको कार्य गरी आएको हाल चाँगुनारायण नगरपालिका वडा नं. ५, ६

र ७ नं. का संयुक्त वडा कार्यालय, उक्त कार्यालयको सचिव र चाँगुनारायण नगरपालिकालाई समेत लेखी पठाउनु ----- १
सरोकारवालाले नक्कल पाउँ भनी निवेदन दिन आएमा नियमानुसार गरी नक्कल दिनु ----- १
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ----- १

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या.डा.मनोजकुमार शर्मा

इजलास अधिकृत:- अञ्चन भट्टराई
इति संवत् २०७६ साल माघ १२ गते रोज १ शुभम्।

४७४७ ७७७

निर्णय नं. १०४२५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री डम्बरबहादुर शाही
आदेश मिति : २०७४।१०।९
०७३-WO-०८८६

विषय: उत्प्रेषण

निवेदक : दैलेख जिल्ला, दुल्लु न.पा. घर भई जिल्ला शिक्षा कार्यालय, धनगढी कैलाली अन्तर्गत बढीगाउँ स्रोत केन्द्र, कैलालीमा कार्यरत कलमबहादुर खड्का

विरुद्ध

विपक्षी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टंगाल, काठमाडौंसमेत

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले व्यवस्था गरेको “अनुचित कार्य” मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले निर्देशन दिन सक्ने अधिकारलाई नेपालको संविधानले निरन्तरता नदिएको अवस्थामा साबिकको संविधानको प्रावधानको आधारमा आयोगले राष्ट्र सेवकलाई अनुचित कार्यको कसुरमा कारबाही गर्नु भनी निर्देशन दिएमा त्यो क्षेत्राधिकारविहीन हुन जाने।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री गोविन्द बन्दी र श्री चुडामणी पौडेल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री विश्वराज कोइराला

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८

आदेश

न्या.तेजबहादुर के.सी.: नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा १३३(२) बमोजिम यस अदालतमा दर्ता हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ :-

म निवेदक मिति २०६३।६।६ देखि

माध्यमिक तहको शिक्षक पदमा नियुक्ति भई मिति २०६४।५।६ बाट श्री राष्ट्रिय नव जागृति उच्च मा.वि. चुहा कैलालीको स्थायी शिक्षक भई कार्यरत रहेको थिए । यसैक्रममा मिति २०६४।८।३ देखि जिल्ला शिक्षा कार्यालयको निर्णयानुसार कैलालीअन्तर्गत सुगरखालको बढीगाउँ स्रोत केन्द्रको स्रोत व्यक्तिको रूपमा नियुक्त भई हालसम्म सोही पदमा कार्यरत रही आएको छु। विपक्षी आयोगलाई अनुचित कार्यसम्बन्धी क्षेत्राधिकार नेपालको संविधानको धारा २३९ ले प्रदान गर्दैन। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२०(१) मा रहेको अनुचित कार्यसम्बन्धी आयोगको क्षेत्राधिकार संविधानसभाद्वारा निर्मित नेपालको संविधानले हटाएको छ। अन्तरिम संविधान, २०६३ को संवैधानिक सिद्धान्त मातहत बनेको अख्तियार दुरुपयोग आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(क) मा भएको अनुचित कार्यसम्बन्धी आयोगको क्षेत्राधिकार नयाँ संविधान लागू भएपछि क्रियाशील हुन सक्दैन। अतः नेपालको संविधानको धारा २३९ प्रतिकूल रहेको ऐनको व्यवस्थाअन्तर्गत मउपर गरिएको कारबाही गैरसंवैधानिक र गैरकानूनी भएको प्रस्ट छ। अतः अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई आफ्नो क्षेत्राधिकारभन्दा बाहिर गई कुनै निर्देशन दिने, स्पष्टीकरण सोधनेलगायतको काम कारबाही गर्ने अधिकार नेपालको संविधाले प्रदान गर्दैन। नेपालको संविधानको धारा २३९ ले कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले भ्रष्टाचार गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेमा मात्र अनुसन्धान गर्न पाउने अधिकार अख्तियारलाई भएकोमा अधिकार नै नभएको विषयमा आफूले प्राप्त अधिकारभन्दा बढी अधिकार प्रयोग गरी (Excessive Use of Power) मेरो नेपालको संविधानको धारा १७ को उपधारा २(च) ले प्रदान गरेको स्वतन्त्रताको हक एवं पेसा रोजगार गर्न

पाउने हकमा गम्भीर आघात पुग्न गएको छ। यसका अतिरिक्त विपक्षी शिक्षा विभागले मलाई कारबाही गर्ने निर्णय गर्दा मसँग स्पष्टीकरण सोधी सफाइ पेस गर्ने अवसर प्रदान गरेन। साथै विपक्षी जिल्ला शिक्षा कार्यालयले मलाई स्रोत व्यक्तिबाट हटाउने निर्णय गर्दासमेत मसँग कुनै स्पष्टीकरण सोधिएको छैन। कसैलाई कुनै कारबाही गर्नुपूर्व सफाइको मौका दिनु पर्ने कुरा प्राकृतिक न्याय सिद्धान्तको अनिवार्य सर्त हो। अतः सफाइका मौका नै नदिई गरिएको निर्णय प्रवृत्त धारणाबाट गरिएकोले यसबाट मेरो संविधानद्वारा प्रदत्त हकको उल्लङ्घन हुन गएको छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई हुँदै नभएको अधिकार प्रयोग गरी मिति २०७३।१।१३ को मउपर विभागी कारबाही गर्न स्पष्टीकरण सोध्नेसम्बन्धी निर्णय, मिति २०७३।४।३० गतेको विपक्षी आयोगको मलाई विभागीय कारबाही गर्नेसम्बन्धी निर्णय सो निर्णयका आधारमा भएका काम कारबाही र पत्राचार तथा विपक्षी शिक्षा विभागबाट मिति २०७३।७।३ मा विपक्षी आयोगको निर्देशानुसार गरिएको निर्णय र सो निर्णयका आधारमा मिति २०७३।८।२३ मा जारी गरिएको कारबाहीसम्बन्धी पत्र र सो पत्रको आधारमा विपक्षी जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट मिति २०७३।९।२५ मा करार रद्द गरी मलाई लिएन पदमा फिर्ता पठाउने भन्ने पत्रलगायतका यस विषयसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण निर्णय निर्देशन र पत्राचार गैरसंवैधानिक एवं गैरकानूनी भएको हुँदा नेपालको संविधानको धारा १३३ (२) र (३) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी अन्य आवश्यक जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश पुर्जी जारी गरिपाउँ। साथै विपक्षीका उक्त काम कारबाही कार्यान्वयन भएमा निवेदकको मौलिक हकमा गम्भीर आघात हुन गई पेसा रोजगार गर्न पाउने संवैधानिक

हकमा प्रत्यक्ष असर परी अपूरणीय क्षति पुग्न जाने हुँदा सुविधा सन्तुलनको दृष्टिकोणसमेतलाई मध्यनजर गरी प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम किनारा नलागेसम्म विपक्षीका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९ बमोजिम उक्त निर्णयहरू र ती निर्णयहरूका आधारमा भएका पत्रहरू कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु म निवेदकलाई यथावत् रूपमा स्रोत व्यक्तिको हैसियतले काम गर्न दिनु दिलाउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने बेहोराको मिति २०७३।११।१२ मा कमलबहादुर खड्काको यस अदालतमा दायर भएको रिट निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम उत्प्रेषणको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने आधार, कारण र प्रमाण भए सोसमेत खुलाई सूचना म्याद प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीका नाममा म्याद सूचना पठाई सोको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई समेत दिई लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु । अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा विचार गर्दा विपक्षीमध्येको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले नेपालको संविधान जारी भइसकेपछि “अनुचित कार्य” सम्बन्धमा कारबाही चलाएको र सोही आधारमा निवेदकउपर कारबाहीका लागि शिक्षा विभागका नाउँमा आदेश गरेको देखियो । वर्तमान संविधानमा “अनुचित कार्य” सम्बन्धी व्यवस्था उल्लेख भएको देखिँदैन । अन्य विपक्षीहरूले निवेदकउपर कारबाही चलाउँदा आफ्नो स्वतन्त्र सदविवेक प्रयोग गरेको

नभई आयोगको आदेश कार्यान्वयन गरेको अवस्था देखियो । स्रोत व्यक्तिकाट निवेदकलाई हटाउँदा प्रतिवाद वा सुनुवाइको मौका प्रदान गरेको देखिएन । अतः प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म निवेदकलाई स्रोत व्यक्तिको पदबाट हटाई पदाधिकार रहेको विद्यालयमा फिर्ता पठाउने गरी लेखिएको जिल्ला शिक्षा कार्यालय, धनगढीको मिति २०७३।१।२५ को पत्रलगायत विपक्षीहरूबाट भएका निर्णय एवं पत्राचारहरू हाल कार्यान्वयन नगर्नु, निवेदकलाई यथावत् रूपमा स्रोत व्यक्तिको हैसियतले काम गर्न दिनु दिलाउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९(१) बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । यसको सूचना विपक्षीहरूलाई दिई अरु नियमानुसार गर्नु भन्ने बेहोराको मिति २०७३।११।१५ गते यस अदालतबाट भएको आदेश।

रिट निवेदकले आफ्नो निवेदन जिकिरमा उल्लेख गरेको जीवनदिप प्रा.वि. वलचौर कैलालीका प्रधान अध्यापकले नियमित रूपमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा प्रस्तुत गर्नुपर्ने Flash Report मा भएको अनियमितता सम्बन्धमा आयोगमा परेको उजुरीउपर अनुसन्धान हुँदा स्रोत व्यक्तिको हैसियतबाट निज कलमबहादुर खड्काको समेत उक्त वारदातमा संलग्नता देखिन आएको र निजले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३(छ) बमोजिम अनुचित कार्य गरेको पुष्टि भएकोले निजसमेतका संलग्न कर्मचारीहरूउपर कानूनबमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गरी विभागीय कारबाही सजाय गर्न गराउन शिक्षा विभाग, सानोठिमी, भक्तपुरमा लेखी पठाउने गरी आयोगबाट मिति २०७३।४।३० मा तत्काल प्रचलित कानूनबमोजिम

भएको निर्णय र गरिएको पत्राचार कानूनअनुकूल नै रहेको अवस्था हुँदा रिट निवेदन खारेजयोग्य छ । रिट निवेदकले रिट निवेदन बेहोराभै जीवनदिप प्रा. वि., वलचौर कैलालीका प्रधान अध्यापकले नियमित रूपमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा प्रस्तुत गर्नु पर्ने Flash Report मा भएको अनियमितता सम्बन्धमा आयोगले निजलाई उक्त वारदातका सम्बन्धमा सफाइ पेश गर्ने सुनुवाइको मौका दिएको र सोहीबमोजिम निजले आयोगमा उपस्थित भई आयोगबाट भइरहेको कारबाही प्रक्रियालाई स्वीकार गरी मिति २०७३।२।२४ मा स्पष्टीकरणसमेत पेश गरी आयोगले गरेको वारदातको अनुसन्धान प्रक्रियामा सहभागी भइसकेपछि अनुसन्धान तहकिकातबाट स्वाभाविक रूपमा निक्क्याँल भएको परिणामलाई भने इन्कार गर्ने (causes and procedure accepted result ignored) नियतबाट दायर रिट निवेदन खारेजयोग्य छ । आयोगले प्रचलित कानूनबमोजिम गरेको निर्णय तथा काम कारबाहीमा चित्त नबुझेको हो भने पनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५ग. बमोजिम विशेष अदालत, काठमाडौंमा पुनरावेदन गर्न सक्ने कानूनी उपचारको बाटो हुँदाहुँदै सो मार्ग अवलम्बन नगरी रिट क्षेत्राधिकारमा प्रवेश गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७३।१२।२ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट आयोगका सचिव पूर्णचन्द्र भट्टराईले यस अदालतमा पेश गरेको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई तहाँ सम्मानित अदालतमा दायर गर्नुभएको रिट निवेदनका प्रकरणहरूमा उल्लिखित गरेका माग दाबीहरूमा

अख्तियार दुरुपयोग, टंगाल अनुसन्धान महाशाखा नं. ५ को अनुसन्धान आयोग ५ अनु.४२ मिति २०७३।०५।७ को फैसला पत्रलाई आधार मानी फैसलाबमोजिम कसुरअनुसार शिक्षा विभाग विद्यालय कर्मचारी तथा स्रोत केन्द्र व्यवस्थापन शाखा, सानोठिमी, भक्तपुरको च.नं. १२ मिति २०७३।०८।२३ को विभागीय कारबाही सम्बन्धमा प्राप्त निर्देशनानुसार यस कार्यालयको च.नं. १४८७ मिति २०७३।०९।२५ को पत्रबाट निजको स्रोत व्यक्ति व्यवस्थापन निर्देशिका, २०७१ को परिच्छेद ८क को १आ अनुसार करार सम्झौता रद्द गरिएको र विभागीय सजायका लागि निजलाई प्रथम पटक यस कार्यालयको च.नं. १५७१ मिति २०७३।१०।०२ को पत्रानुसार निजबाट स्पष्टीकरण माग गरिएको अवस्थामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०७३।११।१८ प्राप्त उत्प्रेषणसमेत आदेशानुसार यस कार्यालयको च.नं. ४०४५ मिति २०७३।११।८ को पत्रानुसार निजलाई यथास्थानमा कामकाज गर्ने भनीपत्राचारभएकोअवस्थाअनुसारयसरीअख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको फैसलानुसार उपल्लो निकायबाट प्राप्त निर्देशनहरूको पालना गर्नु पर्ने यस कार्यालयको दायित्व भएको र रिट निवेदकको सुरुदेखि हालसम्मको अनुसन्धान अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाटै भइरहेको हुँदा सो सम्बन्धमा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई राख्न युक्तिसङ्गत नदेखिएकोले उक्त रिट निवेदन बदर गरिपाउँ भन्ने बेहोराको मिति २०७३।१२।१३ मा जिल्ला शिक्षा कार्यालय, कैलालीका जिल्ला शिक्षा अधिकारी मानसिंह विष्टबाट यस अदालतमा पेश भएको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदक जिल्ला शिक्षा कार्यालय, कैलालीका तत्कालीन स्रोतव्यक्ति कलमबहादुर

खड्काले जनदिप प्रा. वि., बलचौर, कैलालीमा १३९ जना विद्यार्थी रहेकोमा ३५७ विद्यार्थी देखाई सोबमोजिमको फ्लास रिपोर्ट पेस गरी नियमानुसार पाउने निकास रकमभन्दा रु.६,८३,३०९।- बढी निकास गराउने तथा विद्यार्थी संख्या बढी देखाई गलत रूपमा तयार गरेको तथ्याङ्क विवरणमाथि रुजु, चेकजाँच, स्थलगत अध्ययनलगायतका आवश्यक जाँचबुझका काम कारबाहीमा आफ्नो पदीय दायित्व पूरा नगरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३(छ) बमोजिम अनुचित कार्य गरेको विश्वास गर्नुपर्ने मनासिब कारण अनुसन्धानबाट संकलित कागज प्रमाणबाट पुष्टि भएको देखिँदा कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी निजलाई विभागीय कारबाही गरी सोको जानकारी यस आयोगमा दिनुहुन भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७३।०४।३० को निर्णय कार्यान्वयनका लागि यस विभागमा पत्र प्राप्त भएको। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट प्राप्त निर्देशन कार्यान्वयनका सन्दर्भमा कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी स्रोत व्यक्ति व्यवस्थापन निर्देशिका, २०७१ (दोस्रो संशोधनसहित) को परिच्छेद ८(क) को बुँदा नम्बर ८क.१आ अनुसार करार सम्झौता रद्द गरी लियन पदमा फिर्ता गर्न यस विभागको च.नं. १२ मिति २०७३।०८।२३ को पत्रबाट सम्बन्धित जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई निर्देशन दिइएको। उल्लिखित सन्दर्भमा सम्बन्धित जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट नै निजको करार सम्झौता रद्द गरी लियन पदमा फिर्ता गरिएको हुँदा शिक्षा विभागबाट गरिएको यसप्रकारको कार्यबाट निजले दाबी गरेअनुसार निजको संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकार हनन् नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत

बेहोराको मिति २०७३।१२।२२ मा नेपाल सरकार शिक्षा विभागको तर्फबाट ऐ. का निर्देशक केशवप्रसाद दाहालबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत पेस भएको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदनसहितको मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी निवेदकको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री गोविन्द बन्दी र श्री चुडामणी पौडेलले निवेदकलाई मिति २०७३/०५/०७ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निजले पेस गरेको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नलागेकोले निजले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ को देहाय (छ) बमोजिमको अनुचित कार्य गरेको विश्वास गर्नुपर्ने मनासिब कारण संकलित प्रमाणबाट पुष्टि भएको देखिन आएकोले जि.शि.का. कैलालीको स्रोत व्यक्ति कलमबहादुर खड्कालाई कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पुऱ्याई विभागीय सजाय गर्नु भनी लेखी आएबमोजिम निज निवेदक कलमबहादुर खड्कालाई विभागीय कारबाही भई करार सम्झौता रद्द गरी लियन पदमा फिर्ता पठाएको निज निवेदक मिति २०६४/०८/०२ गतेदेखि स्रोत व्यक्तिको रूपमा काम गरेको र मिति २०७३/०९/२५ मा साबिकको शिक्षक लियन पदमा फिर्ता भएको र मिति २०७३/०९/२७ मा अ.दु.अ.आयोगबाट पुनः स्पष्टीकरण सोधेको पाइन्छ। कारबाही गर्ने स्रोत अख्तियारको निर्देशनबमोजिम भएको र अख्तियारले अनुचित कार्यमा अनुसन्धान गर्न पाउने व्यवस्था २०७३/०७/०२ गतेबाट समाप्त भएको र २०७२ मंसिरमा निर्णय भएबाट सो बेला उक्त व्यवस्था खारेज भइसकेकोले खारेज भए तत्पश्चात् खारेज

भएको कानूनी व्यवस्थाको आधारमा निर्णय भएकोले त्यस्ता निर्णय खारेज हुन्छ । निज निवेदकलाई सेवाबाट हटाउनुपूर्व सुनुवाइको मौका दिइएको छैन । तसर्थ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कार्यले निवेदकको संविधान प्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुगेको हुँदा निवेदन मागबमोजिम रिट जारी गरिपाउँ भनी तथा विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री विश्वराज कोइरालाले शिक्षक पद यथावत रहिरहने पद हो र स्रोत व्यक्ति पद करारीय पद हो यो पदमा सधैंभरी रहिरहने पद होइन तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उपर्युक्त बहस जिकिरसमेत सुनी प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदक आफू २०६४ सालदेखि जिल्ला शिक्षा कार्यलय कैलालीअन्तर्गत बढीगाउँ स्रोत केन्द्रको स्रोत व्यक्तिको रूपमा नियुक्ति भई हालसम्म सोही पदमा कार्यरत रहँदै आएकोमा जीवनदिप प्रा. वि. वलचौर कैलालीको प्रधान अध्यापकले नियमित रूपमा जिल्ला शिक्षा कार्यलयमा पेस गरेको प्रतिवेदनमा अनियमितता देखिएको सम्बन्धमा मिति २०७३/४/३० मा आयोगबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३(छ) बमोजिम अनुचित कार्य गरेको पुष्टि भएकोले कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी विभागीय सजाय गरी सोको जानकारी आयोगलाई दिनु भनी विपक्षी शिक्षा विभाग सानोठिमी भक्तपुरलाई निर्देशन दिई गरेको निर्णयले नेपालको संविधानको धारा १७(२) (च) ले प्रदान गरेको हक अधिकारमा गम्भीर आघात

पुगेकोले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०७३/४/३० मा भएको निर्णय र सो निर्णयका आधारमा भएका पत्राचारसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य दाबी रहेको पाइन्छ ।

३. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पत्रमा उल्लिखित विषयमा आयोगको तर्फबाट अनुसन्धान भई पुष्टि हुन आएको स्थितिमा विपक्षी रिट निवेदकले यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदनमा गरेको माग दाबीमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, टंगालको मिति २०७३/०४/३० को निर्णयानुसार मिति २०७३/०५/१७ को पत्रलाई आधारमानी शिक्षा विभाग, विद्यालय कर्मचारी तथा स्रोत केन्द्र व्यवस्थापन शाखा, सानोठिमी, भक्तपुरको च.नं. १२ मिति २०७३/०८/२३ को विभागीय कारबाही सम्बन्धमा प्राप्त निर्देशनानुसार यस कार्यालयको च.नं. १४८७ मिति २०७३/०९/२५ को पत्रबाट स्रोत व्यक्ति व्यवस्थापन निर्देशिका, २०७१ को परिच्छेद ८(क) को ८ क १.आ. अनुसार निजको करार सम्झौता रद्द गरिएको र विभागीय सजायका लागि निजलाई प्रथम पटक यस कार्यालयको च.नं. १५७१ मिति २०७३/१०/०२ को पत्रबाट निजसँग स्पष्टीकरण माग गरिएको अवस्थामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट निवेदकले दायर गरेको उत्प्रेषणसमेतको रिट निवेदनमा भएको अन्तरिम आदेशानुसार यस कार्यालयको च.नं. ४०४५ मिति २०७३/११/१८ को पत्रानुसार निजलाई यथास्थानमा कामकाज गर्ने भनी पत्राचार भइसकेको हुँदा अवस्थाअनुसार यसरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशनानुसार उपल्लो निकायबाट प्राप्त निर्देशनहरूको पालना गर्नुपर्ने

यस कार्यालयको दायित्व भएको र रिट निवेदकउपर सुरुदेखि हालसम्म अनुसन्धान अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट अनुसन्धान भइरहेको हुँदा सो सम्बन्धमा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई राख्न युक्तिसङ्गत नदेखिएकोले उक्त रिट निवेदन बदर गरिपाउँ भन्ने बेहोराको विपक्षीहरू जिल्ला शिक्षा कार्यालय, कैलालीका जिल्ला शिक्षा अधिकारी मानसिंह विष्टसमेतको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ मिसिल संलग्न रहेको देखियो ।

४. अब, मिसिल संलग्न कागजातहरू हेर्दा, आफ्नो पदको प्रकृतिअनुसार पालन गर्नुपर्ने पदीय कर्तव्य पालना नगरेको भन्ने अभियोगमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३(छ) को अनुचित कार्य गरेको देखिएको भनी सोही ऐनको दफा १२ बमोजिम तपाईंलाई किन विभागीय कारबाही गर्न नपर्ने हो ? आफ्नो भनाइ एवं बेहोराको स्पष्टीकरण यो पत्र पाएको मितिले १५ दिनभित्र यस आयोगमा पेस गर्नु हुन भनी आयोगबाट मिति २०७३/१/२७ मा स्पष्टीकरण सोधिएकोमा उक्त अवधिमा आफू चुहा स्रोत केन्द्रको स्रोत व्यक्तिको पदमा कार्यरत रहेको छु । सो जीवनदिप प्रा.वि. बलचौरमा सरकारले नयाँ बस्ती बसालेको र त्यस क्षेत्रमा वादी जातिकै बस्ती र मुक्त कमैयाको बस्ती रहेको छ । त्यस स्थानको उक्त प्रा.वि. को निरीक्षण गर्दा उपस्थिति भएबमोजिम नै विद्यार्थीको संख्या उल्लेख गरी Flash Report भर्ने जिम्मेवारी विद्यालय प्रधानाध्यापकको भएको हुँदा के कति विद्यार्थी संख्या थपघट गरिएको हो ? वा होइन ? त्यसमा मलाई कुनै पनि जानकारी नभएको र त्यस कार्यमा मेरो कुनै प्रकारको संलग्नता नरहेको भनी निवेदक कलमबहादुर खड्काले आयोगसमक्ष स्पष्टीकरण जवाफ पेस गरेको देखिन्छ । यसरी जीवनदिप प्रा.

वि. बलचौर कैलालीमा आ.व. ०७०/०७१ मा कक्षा १ देखि ५ कक्षासम्म कुल वास्तविक विद्यार्थी संख्या १३९ जना रहेकोमा ३५७ जना विद्यार्थी देखाई सोबमोजिमको Flash Report पेस गरी नियमानुसार पाउने निकास रकमभन्दा आ.व.०७०/०७१ मा रु.६,८३,३०९।- बढी निकास गर्ने गराउने तथा विद्यार्थी संख्याको तथ्याङ्क बढी देखाई गलत रूपमा तयार गरेको विद्यार्थी तथ्याङ्क विवरणमाथि चेक, जाँच, रूजु, स्थलगत अध्ययनलगायतका आवश्यक जाँचबुझका काम कारबाहीमा पदीय कर्तव्य एवं दायित्व इमानदारसाथ पूरा गरेकोले आफूहरूउपर कुनै प्रकृतिको विभागीय कारबाही हुन पर्ने होइन भन्ने जिल्ला शिक्षा कार्यालय, कैलालीका तत्कालीन जिल्ला शिक्षा अधिकारी भीमबहादुर साउद र स्रोत व्यक्ति कलमबहादुर खड्काले पेस गरेको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नलागेको र निजहरूले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३(छ) बमोजिमको अनुचित कार्य गरेको विश्वास गर्नुपर्ने मनासिब कारण संकलित प्रमाणहरूबाट देखिन आएकोले जि.शि.का. कैलालीका तत्कालीन जिल्ला शिक्षा अधिकारी भीमबहादुर साउद र स्रोत व्यक्ति कलमबहादुर खड्कालाई कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पुऱ्याई विभागीय कारबाही गर्नु हुन भनी आयोगको मिति २०७३/०४/३० को निर्णयअनुसार अनुरोध छ भनी शिक्षा विभाग सानोठिमी भक्तपुरलाई लेखी सोअनुसार निवेदक कलमबहादुर खड्कालाई विभागीय कारबाही भई मिति २०७३/०९/२५ मा करार सम्झौता रद्द गरी लियन शिक्षक पद रहेको राष्ट्रिय नवजागृति मा.वि. चुहा कैलालीमा फिर्ता पठाएको तथ्य मिसिलबाट देखियो ।

५. निवेदकलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७३/०४/३०

को निर्णयानुसार भनी मिति २०७३/०५/०७ शिक्षा विभाग, सानोठिमी भक्तपुरको विभागीय कारबाही सम्बन्धमा भनी मिति २०७३/०८/२३ मा लेखिएको पत्र तथा जि.शि.का. कैलालीको मिति २०७३/०९/२५ को करार सम्झौता रद्द गरी लियन शिक्षक पदमा फिर्ता पठाएको पत्रहरू हेर्दा सो पत्रहरू शिक्षा विभाग, सानोठिमी, भक्तपुरबाट आफैँले त्यस सम्बन्धमा जाँचबुझ र निर्णय गरी सो आधारमा आफ्नै विभागको तर्फबाट लेखिएको नभई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७३/०५/०७ को पत्रबमोजिम लेखिएको भन्ने देखियो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२०(१) अन्तर्गत अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई “अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार” मा अनुसन्धान गर्न पाउने क्षेत्राधिकार रहेकोमा २०७२ आश्विनमा जारी भएको नेपालको संविधानमा उक्त प्रावधान नरहेको हुँदा २०७२ आश्विनपछिका कामकारबाहीमा आयोगलाई अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचारमा आयोगलाई अनुसन्धान गर्ने अधिकार प्रदान गरेको देखिन आउँदैन । २०७२ आश्विनमा जारी भएको नेपालको संविधानको धारा २३९(१) मा “कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले भ्रष्टाचार गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेको विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कानूनबमोजिम अनुसन्धान गर्न वा गराउन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यसबाट २०७२ सालमा जारी भएको उक्त नयाँ संविधानमा अनुचित कार्यमा नभई भ्रष्टाचारको कसुरमा सम्म अनुसन्धान गर्न पाउने क्षेत्राधिकार आयोगलाई प्रदान गरेको रहेछ भन्ने देखिन आयो । यसरी नयाँ संविधान जारी भएपछिका “अनुचित कार्य” को वारदातका कसुरमा अनुसन्धान

र कारबाहीको सिफारिस गर्ने क्षेत्राधिकार कायम रहेको देखिएन ।

६. निवेदक कमलबहादुर खड्काले आ.व.०७०।७१ मा बनाएको Flash Report को तथ्यगत विषयवस्तुलाई लिएर निजउपर विभागीय कारबाहीको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले शिक्षा विभागलाई पत्र लेखेको देखिन्छ । वारदात अथवा घटना भएको समय आ.व.०७०।०७१ को भएको हुँदा कारबाहीको उठान २०७२ आश्विनमा नयाँ संविधान जारी भएपछि भए पनि वारदात एवं कसुर हुँदाको समयमा नै विद्यमान रहेको कानून र संविधानका प्रावधानहरू नै लागू हुने हुन्छन्, त्यसलाई नै अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यस समयमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२०(१) मा “कुनै सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेको सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कानूनबमोजिम अनुसन्धान र तहकिकात गर्न वा गराउन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २(६) मा “अनुचित कार्य” भन्नाले सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले दफा ३ मा उल्लेख भएबमोजिम गरेको कुनै कार्य सम्झनुपर्छ” भनी अनुचित कार्यको परिभाषा गरेको देखिन्छ । र ऐ.ऐनको दफा १२(१) मा “सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले दफा ११ को उपदफा (१) को म्यादभित्र स्पष्टीकरण पेस नगरेमा वा निजले पेस गरेको स्पष्टीकरण आयोगलाई सन्तोषजनक नलागेमा आयोगले निजलाई सचेत गराउन वा कसुरको मात्राअनुसार कारण र आधार खुलाई विभागीय सजाय गर्न अख्तियारवालालाई लेखी पठाउन सक्नेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्थाबमोजिम

आयोगलाई विभागीय कारबाहीको लागि सम्बन्धित विषयलाई लेखी पठाउने अधिकारसमेत ऐनको दफा १२(१) ले प्रदान गरेको देखिन्छ । ऐनको सोही प्रावधानबमोजिम नै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले निवेदक कलमबहादुर खड्काको विरुद्धमा अनुचित कार्यको आरोपमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ११ बमोजिम स्पष्टीकरण सोधी कानूनको प्रक्रिया पूरा गरेर ऐनको दफा १२(१) बमोजिम विभागीय कारबाही गर्न भनी मिति २०७३।४।३० को पत्रबाट लेखी पठाएको देखिन्छ । आयोगलाई उक्त कारबाही गर्न र विभागीय कारबाहीको लागि सम्बन्धित निकाय एवं विभागलाई पत्र लेखी पठाउने अख्तियार उक्त ऐनले नै प्रदान गरेको देखिन्छ । वारदात एवं घटना घटेको समयकालमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कारबाहीको लागि लगाएको आरोप र गर्न भनी निर्देशन दिएर लेखेको पत्र तत् समयमा विद्यमान रहेको संविधान एवं कानूनको दायरा र अधिकार क्षेत्रभित्र नै रहेको देखिन आउँछ ।

७. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को परिच्छेद ३ अन्तर्गत रहेको दफा १२(१) मा विभागीय कारबाहीको लागि लेखी पठाउने भन्ने व्यवस्था रहेको छ । सो दफाको उपदफा (१) मा “सार्वजनिक पद धारण गरेको व्यक्तिले दफा ११ को उपदफा १ को म्यादभित्र स्पष्टीकरण पेस नगरेमा वा निजले पेस गरेको स्पष्टीकरण आयोगलाई सन्तोषजनक नलागेमा आयोगले निजलाई सचेत गराउन वा कसुरको मात्राअनुसार कारण र आधार खुलाई विभागीय सजाय गर्न अख्तियारवालालाई लेखी पठाउन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखियो । अनुचित कार्यसम्बन्धी कारबाही गर्न आयोगलाई साबिकको अन्तरिम संविधानबाट प्राप्त

अधिकार २०७२ आश्विनमा जारी भएको नयाँ संविधानले खारेज गरिसकेको अवस्था रहेको छ । २०७२ साल आश्विनमा नेपालको (नयाँ) संविधान जारी भइसकेको अवस्थामा त्यसपछिको काम कारबाहीमा आयोग उक्त संविधानले आफूलाई प्रदान गरेको क्षेत्राधिकारसम्ममा सीमित रहनु पर्ने हुन्छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले नेपालको संविधान, २०७२ जारी हुनुअघि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ मा व्यवस्था रहेको “अनुचित कार्य” को आरोपमा निवेदकउपर कारबाहीको लागि निर्देशन दिएको देखिन्छ । कानूनद्वारा स्थापित कुनै पनि निकायको लागि क्षेत्राधिकारको विषय महत्त्वपूर्ण एवं संवेदनशील बनेको हुन्छ । संविधान वा ऐनमा संशोधन हुँदा वा नयाँ संविधान वा ऐनको निर्माण हुँदा क्षेत्राधिकारको सम्बन्धमा नयाँ व्यवस्था एवं सो सम्बन्धमा थप घट भएमा त्यसरी संशोधन, नयाँ व्यवस्था वा थप घट भएको क्षेत्राधिकार तत्कालै कार्यान्वयनमा जाने गर्दछ । साबिकमा अन्तरिम संविधान, २०६३ अन्तर्गत कायम रहेको कुनै निकायको क्षेत्राधिकारको व्यवस्थालाई नयाँ संविधानले निरन्तरता दिएको रहेनछ भने त्यससम्बन्धी विषयमा सम्बन्धित ऐनमा संशोधन नभएको कारणले अझै पनि अनुचित कार्यबारेको क्षेत्राधिकार कायमै छ भनी सम्झन मिल्दैन । नयाँ संविधान, २०७२ ले साबिकको नेपाल अन्तरिम संविधान, २०६३ ले व्यवस्था गरेको “अनुचित कार्य” मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले निर्देशन दिन सक्ने आफ्नो अधिकारलाई निरन्तरता नदिँदा पनि सोही प्रावधानको आधारमा अख्तियारले राष्ट्र सेवकलाई अनुचित कार्यको कसुरमा कारबाही गर्नु भनी निर्देशन दिएमा त्यो क्षेत्राधिकारविहीन हुन जान्छ ।

८. निवेदक विरुद्ध आ.व.२०७०/०७१ को कार्यको सम्बन्धमा कारबाही उठान गरेको देखिन्छ । त्यस समयमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को उक्त दफा १२ नै लागू रहेको अवस्था रहेको थियो । उक्त अनुचित कार्यको कसुरको प्रावधान २०७२ आश्विन ३ मा जारी भएको नेपालको संविधानमा रहेको छैन । निवेदकउपर उक्त २०७२ सालको संविधान जारी हुनुअघि २०७०/०७१ को वारदातको कार्यमा त्यसबेला नै लागू रहेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ मा रहेको “अनुचित कार्य” को कसुरमा २०७२ सालको नेपालको संविधान जारी भएपछि २०७३ सालमा गरिएको कारबाहीलाई संविधान एवं कानूनविपरीत भएको भन्न मिल्दैन । कसुर हुँदाको समयमा बहाल रहेको कानून एवं संविधानबमोजिम भएको कारबाही नै कानून एवं संविधानसम्मत हुने हुन्छ ।

९. निवेदकको कार्य उक्त कसुरको दायराभित्र पर्छ पढेन ? भनी हेर्दा निवेदकलाई ०७०/०७१ को कैलाली जिल्ला अन्तर्गतको सुगरखालको बढीगाउँ स्रोत केन्द्रको स्रोत व्यक्तिको रूपमा कार्यरत रहँदाको अवस्थामा जीवनदीप प्रा.लि.वलचौर कैलालीका प्रधानाध्यापकले नियमित रूपमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा प्रस्तुत गर्नुपर्ने Flash report मध्ये ०७०/०७१ को Flash Report मा उक्त स्कुलमा कक्षा १ देखि ५ सम्मका वास्तविक विद्यार्थी संख्या १३९ रहेकोमा ३५७ जना विद्यार्थी देखाई सोबमोजिमको रिपोर्ट पेस गरी नियमानुसार पाउने निकासा रकमभन्दा रू.६,८३,३०१।- बढी निकासा गर्ने गराउने तथा विद्यार्थी संख्याको तथ्याङ्क बढी देखाएको गलत विवरणमाथि चेक, जाँच र स्थलगत

अध्ययनलगायतका आवश्यक जाँचबुझका काम कारबाही पदीय कर्तव्य एवं दायित्व इमान्दारिताका साथ पूरा नगरेको भन्ने आरोप लगाइएको देखिन्छ । सो आरोपको सम्बन्धमा हेर्दा, उक्त विद्यालयको विद्यार्थी संख्याको आधारमा बजेट निकासा माग गर्ने Flash Report यी निवेदकले तयार पारेको देखिँदैन । उक्त प्रतिवेदन जीवनदीप प्रा. लि. वलचौर कैलालीका प्रधानाध्यापकले नियमित रूपमा नै तयार पारी पठाउने गरेको देखिन्छ । उक्त स्कुलमा कक्षा १ देखि ५ सम्म वास्तविक रूपमा कति विद्यार्थी रहेका हुन् ? र प्रतिवेदनमा कति विद्यार्थी बढी देखाइएको भन्ने पनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कुनै कागजातबाट खुलेको देखिँदैन । कम विद्यार्थी रहेकोमा बढी विद्यार्थी रहेको भनी विद्यालयले देखाएको कुनै कागजातसमेत अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आफ्नो लिखित जवाफसाथ पेस गर्न सकेको देखिँदैन ।

१०. यसको साथै निवेदक जिल्ला शिक्षा कार्यालय कैलालीका स्रोत व्यक्ति रहेका र निजले जनदीप प्रा.लि. वलचौर कैलालीमा विद्यार्थी संख्या बढाएर तयार पारेको Flash Report मा बढी रकम निकासा माग गरेउपर निवेदकले कुनै चेकजाँच गरेनन् भन्ने रहेको छ । निवेदक स्रोत व्यक्ति रहेकोमा विवाद छैन, उनको कार्य र कर्तव्य विद्यालयहरूको निरीक्षण गर्ने नै हो । तर विद्यालयको सम्पूर्ण अवस्थाबारे निरीक्षण गर्नुपर्ने कर्तव्य र दायित्व रहेको सन्दर्भमा विद्यालयले उक्त प्रतिवेदन तयार पार्न लागेको र पारिरहेको विषयमा निवेदकले जानकारी पाउने अवस्था रहेको र पाएको भन्ने स्थिति देखिँदैन । विद्यालयले उक्त प्रतिवेदन निवेदकसमक्ष पेस गरेको अवस्था पनि देखिँदैन । तथ्यभन्दा बाहिरको अवस्थामा समेटिएर तयार पारिएको

भनिएको उक्त प्रतिवेदनको तथ्यबारे निवेदकलाई पूर्ण जानकारी रहनुको साथै निवेदकको सोमा संलग्नता रहेको स्थिति कतैबाट देखिँदैन। कुनै पनि कार्यप्रति कसैको पनि बदनियत रहेको भनी वस्तुगत रूपमै देखिएको अवस्था नरहेसम्म कसैलाई पनि दोषीको भागी बनाउनु कानून एवं न्यायसङ्गत मानिन जाँदैन। प्रस्तुत प्रतिवेदन तयार पार्दाको अवस्थामा सोमा उल्लिखित विद्यार्थीको संख्याबारेको विषयवस्तु निवेदकलाई जानकारी भएको अवस्था नदेखिएको हुँदा उक्त प्रतिवेदनको तथ्यको अवस्थाबारे जानकारी पाउँदापाउँदै पनि सोको चेकजाँच नगरेकोले निजको बदनियत रहे भएको भनी मान्न मिल्ने देखिन आउँदैन।

११. अब प्रतिवेदनले तयार पारेको उक्त Flash Report को सन्दर्भमा गरेको उजुरीको आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले निवेदकलाई कानूनको प्रक्रिया पूरा गरी विभागीय कारबाही गर्न भनी शिक्षा विभाग सानोठिमीलाई च.नं.१२ मिति २०७३।८।२३ को पत्रबाट निर्देश गरे पनि शिक्षा विभागले निवेदकलाई स्रोत व्यक्तिबाट आफ्नै पदमा फर्काउनुपूर्व निजलाई सो कारबाहीको सम्बन्धमा निजसँग कुनै पनि स्पष्टीकरण सोधिएको अवस्था देखिँदैन। निवेदकलाई विद्यालयको स्रोत व्यक्तिको पदबाट आफ्नै शिक्षक पदमा फर्काउनु एक प्रकारको आचरण विरुद्धको कारबाहीसरह नै हो। कुनै पनि कर्मचारीलाई यस्तो प्रकारको कारबाही गर्नुअघि कारणसहित अनिवार्य रूपमा स्पष्टीकरण सोध्नु पर्ने प्रक्रिया कारबाहीको पूर्वसर्त मानिन जान्छ, यसलाई अख्तियारवालाले अनिवार्यरूपमा अपनाएर उक्त सर्तको पालना गर्नुपर्ने हुन्छ। यहाँनिर निवेदकलाई उक्त विद्यालयको स्रोत व्यक्तिबाट हटाएर आफ्नै शिक्षक पदमा फर्काउनुपूर्वको कारबाहीको चरणमा

प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम सुनुवाइको मौकाअन्तर्गत निवेदकलाई स्पष्टीकरण पेस गर्ने कुनै पनि मौका प्रदान गरिएको नदेखिएको हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रशासनिक निर्देशबमोजिम गरिएको निवेदकउपरको उक्त कारबाही प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिमको सुनुवाइको मौका नै प्रदान नगरी निवेदकलाई स्रोत व्यक्तिको पदबाट आफ्नै शिक्षक पदमा फर्काउने गरी गरेको कार्य शुद्ध प्रक्रियामा (Fair Trail) आधारित रहेको भनी मान्न मिल्ने देखिन आएन।

१२. अतः माथि विवेचित आधार र कारणहरूसमेतबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७३/०४/३० को निर्णय, सोबमोजिम शिक्षा विभाग सानोठिमी भक्तपुरलाई निर्देश गरी पठाइएको मिति २०७३/०५/०७ को पत्रको आधारमा शिक्षा विभागले मिति २०७३/०७/०३ गते गरेको निर्णय, सो निर्णयानुसार मिति २०७३/०८/२३ मा जिल्ला शिक्षा कार्यालय कैलालीलाई लेखिएको पत्र र जिल्ला शिक्षा कार्यालय, कैलालीले मिति २०७३/०९/२५ मा निवेदक र जिल्ला शिक्षा कार्यालय, धनगढी, कैलालीबिच भएको मिति २०६४।८।३ को करार सम्झौता रद्द गरी निवेदकलाई आफ्नै लियन शिक्षक पदमा फिर्ता पठाइएको पत्र र सो विषयसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण काम कारबाहीहरू निवेदकलाई सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअन्तर्गत कानूनी प्रक्रिया पूरा नगरी प्रवृत्त धारणा एवं दूषित मनसाय राखी भए गरेको देखिँदा उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। निवेदकउपर अनुचित कार्यको आधारमा विभागीय कारबाही गर्न भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको मिति २०७३।४।३० को निर्णय

र सोको आधारमा भएका पत्राचार, सोधिएका स्पष्टीकरणको पत्रबमोजिम कुनै पनि किसिमको कारबाही नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या.डम्बरबहादुर शाही

इजलास अधिकृत: लोकबहादुर हमाल
इति संवत् २०७४ साल माघ ९ गते रोज ३ शुभम्।

४७४ ७७७

निर्णय नं. १०४२६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री कुमार रेग्मी
फैसला मिति : २०७६।८।११

मुद्दा:- ठगी

०७०-CR-१२३०

पुनरावेदक / वादी : गोपालप्रसाद घिमिरेको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : मोरङ जिल्ला, विराटनगर
उपमहानगरपालिका वडा नं.१८ पुरानो
हवाई फिल्ड घर भई एभरेष्ट साइन्स सेन्टर
नेपाल प्रा.लि. सुनसरीका सञ्चालक
दिलीपकुमार अधिकारी

०७०-CR-१३३४

पुनरावेदक / प्रतिवादी : मोरङ जिल्ला, विराटनगर
उपमहानगरपालिका वडा नं.१८ पुरानो
हवाई फिल्ड घर भई एभरेष्ट साइन्स सेन्टर
नेपाल प्रा.लि. सुनसरीका सञ्चालक
दिलीपकुमार अधिकारी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : गोपालप्रसाद घिमिरेको जाहेरीले
नेपाल सरकार

- विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ बमोजिम बैंकिङ कारोबार विरुद्ध चेक धारकको रकम भुक्तानी पाउनु पर्ने हक हननको विवादलाई ठगी भन्न मिल्ने नदेखिए तापनि ऐनबमोजिम आफ्नो बिगो र सोको क्षतिपूर्तिको लागि सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम मुद्दा सकार गरी बिगो दाबी गर्ने हक श्रृजना हुने।

(प्रकरण नं. १०)

- विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७ र १०७क मा चेक धारक वा दरपिठ गरिएको व्यक्तिप्रति उत्तरदायी हुने पक्षले बेहोर्नु पर्ने क्षतिपूर्ति, रकम वा ब्याज चेक धारकलाई बुझाउनु पर्छ

भन्नुको अर्थ कुनै वैधानिक कारोबार, कर्जा वा कुनै दायित्व निर्वाह गर्नका लागि उत्तरदायी रहेको व्यक्तिले धारकलाई जारी गरेको चेक अनादर भएमा मात्र त्यस्तो दायित्व पूर्ति गराउन उपचार प्राप्त हुने देखिन्छ । त्यसको लागि वैधानिक दायित्व वा कर्जाबापत चेक जारी भएको हो वा होइन भनी निरूपण गरिनु अनिवार्य हुने ।

- कुनै चेक सापटी, उपहार वा खुसीबापत कसैले कसैलाई दिइएको अनादर भएमा त्यस्तोलाई कसुर मानी सजाय गर्न मिल्ने देखिँदैन । वैध वा कानूनले कर्जा भन्न मिल्ने कर्जा वा दायित्वबापत धारक वा भुक्तानी पाउनेले चेक प्राप्त गरेको देखाउन नसकेको अवस्थामा जारी भएको चेकले चेक अनादरबाट सिर्जना हुने दायित्व वा सजाय आकर्षण गर्न सक्ने नदेखिने ।
- विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७ र १०७क बमोजिमको दायित्व चेक अनादरका सम्बन्धमा निर्णय गर्दा अदालतले कतै कर्जा दिन नसक्ने व्यक्ति वा वैधानिक स्रोत नभएको व्यक्तिले कसैबाट चेक प्राप्त गरेको र सो चेक अनादर भएको दाबी लिई राज्य संयन्त्र प्रयोग गरी भुक्तानी प्राप्त गर्न वा ड्रयीलाई सजाय भागी बनाउन खोजिएको हो वा होइन भन्ने प्रश्नमा गम्भीर भई निर्णय गर्नुपर्ने ।
- क्षतिपूर्ति, रकम वा सजाय दाबी कानूनबमोजिम वा कानूनले वैधानिक मानेको कारोबारको होइन भन्ने देखिएमा

त्यस्तो कर्जा वा दायित्व पूरा गराउन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- प्रतिवादीले जाहेरवालालाई जाल प्रपञ्चमा पारी पूरा रकम भुक्तान नहुँदै सरकारी अड्डामा लगी निज र निजको छोरीको नामको जग्गा राजीनामा पास गराई लिए भनेर विश्वास गर्ने ठोस प्रमाणको अभावमा प्रतिवादीले ठगीजस्तो अपराधजन्य कार्य गरे भन्ने निष्कर्षमा पुग्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.९)

वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री टेकराज भुसाल

प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रमणकुमार श्रेष्ठ

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०७०, नि.नं.८९४८, पृ.१०९
- ने.का.प.२०६९, नि.नं.८८७३, पृ.१२१६
- ने.का.प.२०६९, नि.नं.८८०९, पृ.६१०
- ने.का.प.२०६५, नि.नं.७९४२, पृ.३०४
- ने.का.प.२०५५, नि.नं.६६४६, पृ.७१२
- ने.का.प.२०५४, नि.नं.६४२९, पृ.४८०
- ने.का.प.२०५२, नि.नं.६१०६, पृ.९६६

सम्बद्ध कानून :

- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९
- विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४

सुरु तहमा फैसाल गर्ने न्यायाधीश:-

मा.जि.न्या.श्री मेघनाथ भट्टराई

मोरङ जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने न्यायाधीशहरू:-

मा.मु.न्या.श्री गोपाल पराजुली
मा.न्या.श्री गिरीराज पौड्याल
पुनरावेदन अदालत विराटनगर

फैसला

न्या.कुमार रेग्मी : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ तथा न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

तथ्य खण्ड

जिल्ला मोरङ, विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं.१८ बस्ने दिलीपकुमार अधिकारीले मेरो नाउँमा दर्ता रहेको सुनसरी जिल्ला, साहेवगन्ज गा.वि.स. वडा नं.३ ख कि.न.२३ को ज.वि. ३-८-१५ मोल रु.७,७३,०००।- र मेरै छोरी पूर्णिमा घिमिरेका नाउँमा रहेको ऐ.ऐ. को कि.नं.२१, २२, १७५ समेतको जम्मा १-११-१० जग्गासमेतको मोल रु.१,५०,०००।- तय गरी उक्त जग्गाहरू मलाई दिनु भनी भनेकाले दुवै पक्षबिच लिने दिने कुरा भई मेरो नाउँको जग्गा मिति २०६२।५।२२ र छोरी पूर्णिमाको नाउँको मिति २०६२।७।११ गतेका दिन निजलाई राजीनामा गरी दिई दुवै जग्गाको जम्मा मूल्य रु.९,२३,०००।- मध्ये विपक्षीले पटकपटक गरी ४,३९,०००।- दिएको र बाँकी रकम रु.४,८४,०००।- मिति २०६२।७।१४ गते बिहान लिन आउनु भनेकाले म सो दिन निजको घरमा पुग्दा मेरो बैंक अफ काठमाडौंको शाखा कार्यालय विराटनगरमा खाता छ, चेक तपाइँलाई दिन्छु रकम निकाल्नु भनी उक्त बैंक खाताको चेक नं.१२२३९०९ बाट रु.४,८४,०००।- बराबर चेक

दिएकोले सो बैंकमा चेक, भुक्तानीका लागि जाँदा बैंकले निजको खातामा पैसा नभएको भनी लिखत रूपमा चेकको पछाडि लेखिदिएकोले निजहरूलाई सो कुराभन्दा पछि जम्मा गरिदिन्छु भनी भने पनि सो खातामा रकम जम्मा नगरिदिएकाले रकम नै नभएको बैंक खाताको चेक दिई मलाई झुक्यानमा पारी पैसा नदिई गलफतमा पारी रु.४,८४,०००।- ठगी गरेकोले कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको गोपालप्रसाद घिमिरेको जाहेरी दरखास्त ।

जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख भएबमोजिम मेरो र मेरो बुबाको नाउँमा दर्ता रहेको जग्गा प्रतिवादी दिलीपकुमार अधिकारीले लिन्छु भनी कुरा गरी मेरो बुबा तथा मबाट उक्त जाहेरीमा उल्लेख भएका जग्गा राजीनामा पास गराइसकेपछि निजले जग्गाबापत दिनु पर्ने रकम रु.९,२३,०००।- मध्ये रु.४,३९,०००।- पटकपटक गरिदिएको र बाँकी रु.४,८४,०००।- को चेकमार्फत लिनु भनी मेरो बुबालाई बैंक अफ काठमाडौं विराटनगर शाखाबाट निकाल्नु भनी चेक दिएकोले बुबा उक्त बैंकमा भुक्तानी लिन जाँदा निजको खातामा रकम नभएकोले बैंकले रकम नभएको भनी चेकको पछाडि लेखी दिएकोले बुबाले पटकपटक निजलाई रकम माग गर्दा खातामा रकम जम्मा गरिदिन्छु भन्दै झुक्यानमा पारी रकम जम्मा नगरी हालसम्म पनि उक्त जग्गाबापतको रकम नदिई निजले आफ्नो खातामा रकम नभएको अवस्थामा चेक दिई गफलतमा पारी बेइमानी नियतले रु.४,८४,०००।- ठगी गरेकोले निजलाई कारबाही गरी उक्त रकम दिलाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका पूर्णिमा घिमिरेले गरिदिएको कागज ।

जाहेरवाला गोपालप्रसाद घिमिरे र निजको छोरी पूर्णिमा घिमिरेको नाउँ रहेको जाहेरीमा उल्लिखित भएको जग्गा प्रतिवादी दिलीपकुमार

अधिकारीले रु.९,२३,०००।- मा खरिद गर्ने गरी लिने कुरा भई राजीनामा पास गरिसकेपछि पटकपटक गरी निजको खाता रहेको बैंकमा जाहेरवाला जाँदा निजको खातामा रकम नभएको भनी बैंकले चेकको पछाडि लेखी प्रमाणितसमेत गरिदिएकोले प्रतिवादीले आफ्नो खातामा रकम नै नभएको अवस्थामा रकम छ भनी जाहेरवालालाई झुक्याई गफलतमा पारी रु.४,८४,०००।- नगद नदिई ठगी गरेका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

ठगी मुद्दामा फरार रहेका प्रतिवादी दिलीपकुमार अधिकारीको खोजतलास गर्दा निज गाउँ घरमा फेला नपरी भागी फरार रहेको भन्ने प्र.ह. रोशन राजवंशीको प्रतिवेदन ।

प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरी दरखास्त जाहेरीसाथ पेस भएको राजीनामा कागजमा तथा बैंकको चेकको प्रतिलिपि बुझिएको पूर्णिमा घिमिरेको कागज, वस्तुस्थिति मुचुल्कासमेतका आधारमा प्रमाणहरूबाट जाहेरवाला गोपालप्रसाद घिमिरेको रु.४,८४,०००।- रकम प्रतिवादी दिलीपकुमार अधिकारीले ठगी गरेको वारदात सप्रमाण पुष्टि हुन आएको हुँदा प्रतिवादी दिलीपकुमार अधिकारीलाई मुलुकी ऐन, ठगीको महलको १ नं. को कसुरजन्य अपराधमा ऐ. ठगी महलको ४ नं. बमोजिम सजाय गरी ठगी गरेको बिगो रु.४,८४,०००।- समेत निज प्रतिवादीबाट जाहेरवाला गोपालप्रसाद घिमिरेलाई दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोगपत्र ।

प्रतिवादी दिलीपकुमार अधिकारीका नाउँको म्याद मिति २०६५।१२।२५ मा रीतपूर्वक तामेल भएको निजले सुरु म्यादै गुजारी बसेको । मेरो र छोरीको नामको जग्गा राजीनामा पास गराइसकेपछि निजले जग्गाबापत दिनु पर्ने रकम रु.९,२३,०००।- मध्ये रु.४,३९,०००।- नगद दिएको र बाँकी

रु.४,८४,०००।- बैंक अफ काठमाडौं विराटनगर शाखाको चेक दिएकोमा उक्त चेक सटही गर्दा खातामा रकम नभएको भनी भुक्तानी पाउन नसकेकोले रकम नै नभएको चेक दिई मलाई ठगी गरेको हो भन्नेसमेत बेहोराको जाहेरवाला गोपालप्रसाद घिमिरेको बकपत्र ।

जाहेरीअनुसार जग्गाकै रूपमा लिन बाँकी हो वा अन्य बेहोराको रकमबापत चेक प्रतिवादीबाट जाहेरवालाले लिएका हुन् खुलेको पाइँदैन । आफूले पाएको चेकको रकम नपाए वा बैंक खातामा रकम नभएको चेक काटेको र सो सटही नभएमा चेक बाउन्सतर्फ कारबाही गरिनु पर्नेमा नगरेको हुँदा ठगीको परिभाषाभिन्न पर्न सक्ने अवस्था नहुँदा ठगीतर्फको दाबी पुग्न सक्दैन । चेक बाउन्स भएतर्फ जाहेरवालालाई कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नलाई मिल्ने नै देखिँदा सोतर्फ कानूनबमोजिम उजुर परेका बखत गर्ने गरी प्रस्तुत मुद्दा ठगी गरेको भन्ने वादी दाबी पुग्न नसक्ने गरी मिति २०६७।११।१९ मा मोरङ जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला ।

प्रतिवादीले ठगी गरेको कुरा स्पष्ट खुलाई जाहेरवालाले किटानी जाहेरी दिएको र निजले अदालतमा बकपत्र गर्दासमेत स्पष्ट रूपमा जाहेरीलाई समर्थन गरिदिएको, जाहेरवाला र निजको छोरीका नाउँमा दर्ता रहेको जग्गा राजीनामा गरी दिएबापत प्रतिवादीले रु. ९,२३,०००।- मध्ये रु.४,३९,०००।- दिई बाँकी रु.४,८४,०००।- रकमको मिति २०६२।७।११ गते बैंक अफ काठमाडौं विराटनगर शाखाको चेक काटेको देखिन्छ । सुरु जिल्ला अदालतले मिति २०६२।७।११ को चेक बाउन्सतर्फको कारबाही बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अर्न्तगत गर्नुपर्ने भन्ने सङ्केत गरेको पाइन्छ । फौजदारी

कानून पश्चात्दर्शी हुनु हुँदैन भन्ने फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्तको विपरीत हुन नसक्ने भएकोले सुरु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीअनुसार सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा चेकबमोजिमको रकम भुक्तानी लिन जाँदा खातामा रकम नभई चेकको रकम भुक्तानी लिन नसकेको अवस्था भई मुद्दा चलेको त्यस्तो कार्य ठगीको परिभाषाभित्र पर्ने भनी भएको सुरु फैसला कानून व्याख्याको सन्दर्भमा फरक पर्न सक्ने देखिएकोले अ.बं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई उपस्थित भए वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०६८।७।२२ मा भएको आदेश ।

आफ्नो बिगो र सोको क्षतिपूर्ति ब्याजसमेततर्फ मुद्दा सकार गर्न आए सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम जाहेरवालाले मुद्दा सकार गरे उक्त उल्लिखित कानूनी अवस्थाबमोजिम गर्नु पर्नेमा सो नगरेको सुरु मोरङ जिल्ला अदालतको मिति २०६७।१।१९ को फैसला उल्टी भई प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरवालाले विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ बमोजिम मुद्दा सकार गरी प्रतिवादीउपर बिगोमा दाबी गर्ने हकसम्म सिर्जित हुने तथा ठगीतर्फको पुनरावेदन जिकिर पुग्न नसक्ने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०६९।१२।१५ मा भएको फैसला ।

जाहेरवाला तथा निजको छोरी पूर्णिमा घिमिरेको नाउँमा दर्ता स्रेस्ता रहेको जग्गाहरू

प्रतिवादीलाई राजीनामा पारित गरिदिएको र सोबापत प्रतिवादीले यी जाहेरवालासमेतलाई तिर्न बुझाउन बाँकी रहेको रु.४,८४,०००।- को बैंक अफ काठमाडौँबाट भुक्तानी हुने गरी मिति २०६२।७।१४ मा जाहेरवालाको नाउँमा चेक काटी दिएकोमा निज प्रतिवादीको बैंक खातामा चेकअनुसारको रकम नभएका कारण उक्त रकम भुक्तानी हुन नसकेको कुरामा विवाद छैन । चेकअनुसारको रकम बैंकमा नभएको खाताको चेक दिनेलगायतको कार्य ठगीको महलको १ र २ नं. मा उल्लिखित ठगीको परिभाषाभित्र पर्ने देखिएको छ । प्रतिवादीले जाहेरवालालाई झुक्याई गफलतमा पारी निज जाहेरवालासमेतबाट जग्गा राजीनामा पारित गरी लिइसकेपछि निज जाहेरवालालाई बैंकमा रकम नभएको अवस्थामा पनि चेक काटी दिई बिगो रु.४,८४,०००।- ठगी गरेको कुरा स्पष्ट खुलाई किटानी जाहेरी परेको र जाहेरवालाको अदालतको बकपत्रमा समेत उक्त बेहोरा स्पष्ट रूपमा उल्लेख भई अभियोग दाबीअनुसारको कसुर पुष्टि भएको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दालाई दुनियावादीमा परिणत गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो हदसम्म बदर गरी निज प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम नै सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा दायर हुन आएको पुनरावेदनपत्र ।

जाहेरवाला र प्रतिवादीबिचको अरु नै कारोबार व्यवहारका लागि प्रतिवादीले सो चेक उपलब्ध गराएकोमा बैंकमा ओभरड्राफ्टसम्बन्धी समस्याका कारणले सो चेक भुक्तानी हुन नसकेको अवस्थामा उक्त चेकको दायित्व उल्टै प्रतिवादीका हकमा पर्न जाने वातावरण बनाई सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम जाहेरवालालाई

सुविधा दिन मिल्ने होइन । मुद्दा सकार गर्नुभन्दा अघि आपराधिक दायित्व प्रमाणित हुने अवस्था छैन स्रोतर्फ बोल्दै नबोली सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ को व्यवस्थाविपरीत वादीले दाबी नै नलिएको कुरामा अदालत स्वयंले गरेको आदेश कानूनसम्मत नहुने हुँदा पुनरावेदन अदालत विराटनगरको सो आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी दिलीपकुमार अधिकारीको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६९।१२।१५ को फैसलाउपर दुवै पक्षको पुनरावेदन परेको हुँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. को प्रयोजनार्थ दुवै पक्षको पुनरावेदन परस्पर सुनाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७३।११।३० को आदेश ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरियो ।

पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री टेकराज भुसालले यी प्रतिवादीले जाहेरवालालाई झुक्याई गफलतमा पारी जाहेरवालासमेतबाट जग्गा राजीनामा पारित गरी लिइसकेपछि बैंकमा पर्याप्त रकम नभएको अवस्थामा पनि चेक काटी जाहेरवालालाई दिइएको बिगो रु.४,८४,०००।- ठगी गरेको कुरा स्पष्ट खुलाई किटानी जाहेरी परेको र जाहेरवालाको अदालतको बकपत्रसमेतबाट अभियोग दाबीअनुसारको कसुर पुष्टि भएको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दा दुनियावादीमा परिणत गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले

सो हदसम्म बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम नै सजाय हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रमणकुमार श्रेष्ठले व्यक्ति व्यक्तिबिच चेक काटी लिने कार्य भएको मुद्दा ठगीअन्तर्गतको कसुरमा नपर्ने हुँदा सरकारवादी फौजदारी कसुर भन्न मिल्ने होइन । यो देवानी प्रकृतिको मुद्दा भएकोले विनिमय अधिकार पत्र ऐनअन्तर्गत नै चल्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिन्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उपर्युक्तानुसारको तथ्यगत विषय र बहस जिकिरसमेत भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदनसहितका मिसिल प्रमाणको अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? वादी प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ, सक्दैन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरी दरखास्तसाथ पेस भएको राजीनामा कागज तथा बैंकको चेकको प्रतिलिपिसमेतका आधार प्रमाणहरूबाट जाहेरवाला गोपालप्रसाद घिमिरेको रु.४,८४,०००।- प्रतिवादी दिलीपकुमार अधिकारीले ठगी गरेको पुष्टि भएकाले प्रतिवादी दिलीपकुमार अधिकारीलाई मुलुकी ऐन, ठगीको महलको १ नं. को कसुरमा ऐ. महलको ४ नं. बमोजिम सजाय गरी ठगी गरेको बिगो रु.४,८४,०००।-समेत निज प्रतिवादीबाट जाहेरवाला गोपालप्रसाद घिमिरेलाई दिलाई भराई पाउँ भन्ने अभियोग माग दाबी भएकोमा आफूले पाएको चेकको रकम नपाए वा बैंक खातामा रकम नभएको चेक काटी सो

सटही नभएमा चेक बाउन्सतर्फ कारबाही गरिनु पर्नेमा नगरेको हुँदा ठगीको परिभाषाभित्र पर्न सक्ने अवस्था नहुँदा चेक बाउन्स भएतर्फ जाहेरवालालाई कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नलाई मिल्ने नै देखिँदा सोतर्फ कानूनबमोजिम उजुर परेका बखत गर्ने गरी ठगी गरेको भन्ने वादी दाबी पुग्न नसक्ने भनी मोरङ जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेकोमा आफ्नो बिगो र सोको क्षतिपूर्ति ब्याजसमेत तर्फ मुद्दा सकार गर्न आए सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम जाहेरवालाले मुद्दा सकार गरे उल्लिखित कानूनी अवस्थाबमोजिम गर्नु पर्नेमा सो नगरेको सुरु मोरङ जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी जाहेरवालाले विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ बमोजिम मुद्दा सकार गरी प्रतिवादीउपर बिगोमा दाबी गर्ने हकसम्म सिर्जित हुने र ठगीतर्फको पुनरावेदन जिकिर पुग्न नसक्ने गरी पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट भएको फैसलामा चित्त नबुझाई वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी दिलिपकुमार अधिकारीको यस अदालतमा दोहोरो पुनरावेदन परेको देखियो ।

यी प्रतिवादी दिलिपकुमार अधिकारी सुरु म्यादमा हाजिर नभई अदालतको आदेशले अ.बं. २०२ नं. बमोजिम फिराइएको निजको लिखित प्रतिवादमा मिति २०६२।७।११ मा रु.४,८४,०००।- को बैंक अफ काठमाडौं, विराटनगर शाखाको चेक काटी जाहेरवालालाई दिएको स्वीकार गरेबाट चेक काटी दिएको तथ्यमा विवाद देखिएन ।

जाहेरवालाले प्राप्त गरेको चेकबमोजिमको रकम भुक्तानीका लागि जाँदा बैंकले निजको खातामा पर्याप्त रकम नभएको भनी लिखत रूपमा चेकको पछाडि लेखिदिएकोले जाहेरवालाले भुक्तानी पाउन नसकेको देखिन आयो ।

प्रस्तुत मुद्दा दुनियावादी नभई मुलुकी ऐन ठगीको महलको १ नं. ले परिभाषित गरेको कसुर भएकोले ठगीअन्तर्गत नै कारबाही हुनु पर्ने भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा, जाहेरवालाले वर्णित गरेको जाहेरी र प्रतिवादीले चेक दिएको तथ्यमा साबित भएपछि विवादित विषय ठगी हो वा होइन भन्ने नै मूल प्रश्न देखिन आयो । उक्त मूल प्रश्नको निरूपण गर्न निम्न विचारणीय प्रश्नहरूको सम्बोधन गरिनुपर्ने देखियो ।

- (क) कानून र कानून व्याख्याको परिप्रेक्ष्यमा कस्तो कार्यलाई ठगी मानिन्छ ?
- (ख) चेक अनादर ठगीको कसुर हो वा होइन ?

२. पहिलो विचारणीय प्रश्नको विवेचना गर्दा प्रस्तुत विवाद सिर्जना भएका बखतको ठगीका सम्बन्धमा भएको कानूनी व्यवस्था र विभिन्न मुद्दामा सर्वोच्च अदालतले सो व्यवस्थाका बारे गरेको व्याख्या के रहेको छ भनी हेर्नुपर्ने देखियो । साबिक मुलुकी ऐन ठगीको महलको १ नं. ले “कसैले आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको हकको चल अचल धनमाल हक पुग्नेलाई वा जसका जिम्मामा रहेको छ उसलाई ललाई फर्काई वा जाल परिपञ्च गरी वा आफ्नो हक नभएको सम्पत्तिमा आफ्नो हक पुग्ने कित्ते कागज बनाई दिई वा पेस गरी वा आफूसँग नभएको कुरा आफूसँग छ भनी झुक्याई वा झुठो कुरालाई सद्दे हो भनी झुक्याई वा अरू जुनसुकै बेहोरासँग धोका दिई गलफतमा पारी आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको हकको चल अचल धनमाल लिए दिए दिलाएमा वा अर्काको माल मेरो हो भनी वा मेरो भएको छ भनी लिखत गरी वा नगरी सोही माल लिएदिए बिकी व्यवहार गरेमा वा सट्टापट्टा गरी लिएमा ठगी गरेको ठहर्छ ।” भनिएको छ । यो कानूनी व्यवस्थाबमोजिम

कुनै कार्य ठगी हो होइन भन्ने सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न मुद्दामा व्याख्या भएका छन् । के कस्तो अवस्था वा कार्यलाई ठगीजन्य अपराध मानिएको छ वा छैन भनी हेर्न सर्वोच्च अदालतबाट भएका केही महत्त्वपूर्ण व्याख्याको विवेचना गरिनु सान्दर्भिक देखियो ।

- (१) वृद्धिराज बर्तौला विरुद्ध शिवनाथ बर्तौला, ने.का.प. २०५५, नि.नं. ६६४६ पृष्ठ ७१२ मा “तिर्नुपर्ने रकम नतिरेको बाँकी राखेको अवस्थाले ठगीको १ नं. मा उल्लिखित परिभाषाअनुसार धोका दिई झुक्याई गलफतमा पारी ठगी गरेको भन्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन ।” भनी व्याख्या भएको छ ।
- (२) शेषपछिको बकसपत्र भनी विपक्षीले ललाई फकाई गरी हालैको बकसपत्र गरी लिई ठगी गरेको भन्ने भोला वारिन विरुद्ध पियारी वारिन ने.का.प. २०५२, नि.नं. ६१०६ पृष्ठ ९६६ मा “अड्डामा लिखत पास हुँदा अड्डाले लिखत देखाई सुनाई सहीछाप गर्ने गराउने हुँदा त्यस्तो लिखतलाई ठगी गरेको ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला मिलेको देखिएन” भन्ने व्याख्या भई यस्तो रजिस्ट्रेसनको १ नं. अनुसार भएको कार्यलाई ठगी गरेको भन्न नमिल्ने ठहर्‍याएको छ ।
- (३) फ्रान्सिने मार्सलको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध मोहनबहादुर मैनाली, ने.का.प. २०६५ नि.नं. ७९४२ पृष्ठ ३०४ मा “ठगी अपराधको मूलभूत तत्त्व आफ्नो हक नपुग्ने अर्काको सम्पत्ति स्वामीबाट गैरकानूनी तवरले लिनु

दिनु र दिलाउनुसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । त्यो गैरकानूनी काम कारबाहीमा ललाई फकाई गरी विश्वासमा पार्ने, जाल परिपञ्चमा पार्ने, धोका गफलतमा पार्ने आदि जुनसुकै वा सबै तत्त्व अन्तरनिहित हुन सक्ने ।” भन्दै मुद्दाको तथ्यसमेत उल्लेख गरी “जाहेरवालीको लगानीबाट रिसोर्ट सञ्चालन गर्न भौतिक पूर्वधारसहित तयार भई सञ्चालनमा आउने अवस्थामा रहेको विवादित घर, जग्गा सो केही नजनाई निर्मित भौतिक संरचनाको अस्तित्व लोप गरी खेतीको जग्गा भनी जाहेरवालीलाई थाहा जानकारी नदिई अर्का प्रतिवादीलाई राजीनामा गरिदिएको कार्य मुलुकी ऐन ठगीको १ नं. को परिभाषाभित्र पर्ने ।” व्याख्या भएको छ ।

- (४) एउटै जग्गा समानान्तर रूपले मालपोत कार्यालयबाट पारित भइरहनु मालपोत कार्यालयमा जग्गा रोकका नरहनु, बारम्बार रजिस्ट्रेसन पारित भई हक हस्तान्तरण भइरहेको अवस्थामा ठगी भएको प्रश्नमा बालकृष्ण पोदार विरुद्ध देवनारायण आचार्य, ने.का.प. २०५४ नि.नं. ६४२९ पृष्ठ ४८० मा “मालपोत कार्यालयको गल्तीको परिणाम स्वरूप विधिवत् जग्गा पारित गराई लिएपश्चात् पुनः अर्कोलाई पारित गरी बिक्री गर्ने पक्षलाई कसुरदार कायम गर्न सबुद चाहिन्छ । त्यसको अभावमा प्रतिवादीले ठगी जस्तो अपराध गरेको भनी अनुमानको भरमा ठहर्‍याउन न्यायोचित नहुँदा” आरोपित ठगीको

कसुरबाट सफाई पाउने ठहर्ने व्याख्या भएको छ।

- (५) निजामती कर्मचारीले आफ्नो ओहदाको कर्तव्यपालनको सिलसिलामा गरेको भनिएको कतिपय कार्य ठगीजन्य हुन सक्छन् वा सक्दैनन् भन्ने प्रश्नमा गोपिकृष्ण पराजुली विरुद्ध नेपाल सरकार, ने.का.प. २०६९ नि.नं. ८८७३ पृष्ठ १२१६, प्रकरण १२ मा “कसैलाई ललाई फकाई वा जाल परिपञ्च गरी वा कित्ते कागज बनाई, दिई वा पेस गरी वा झुठो कुरालाई सद्दे हो भनी झुक्याई वा धोका वा गफलतमा पारी कसैलाई नोकसान वा आफूलाई फाइदा हुने कार्यलाई ठगीका रूपमा लिइन्छ। तर यी प्रतिवादी गोपिकृष्ण पराजुलीले त्यस्तो बदनियत राखी कार्य गरेको वा आफूलाई लाभ हुने गरी कुनै कार्य गरेको भन्ने कुरा पुष्टि हुन नआएको हुँदा केवल अनुमान र आशंकाका आधारमा निजलाई कसुरदार मान्न मिल्ने अवस्था देखिन आएन” भनिएको छ भने प्रकरण १३ मा “यसरी आफू कार्यरत कार्यालयसम्बन्धी कामको अनुभव र पदीय जिम्मेवारीको दुरुपयोग गरी एउटा व्यक्तिको नाममा रहेको जग्गा वास्तविक जग्गाधनीको उपस्थिति बिना नै नक्कली जग्गाधनी खडा गरी अर्कै व्यक्तिलाई हक हस्तान्तरण गरी गराई आपराधिक कार्य गरेको प्रमाणबाट पुष्टि हुन आयो। निजले यस प्रक्रियामा निर्वाह गरेको भूमिकालाई हेर्दा ठगीको १ र २ नं. अन्तर्गतको कसुरजन्य कार्य गरेको भन्ने देखिँदा यी प्रतिवादी शकुन्तला

चापागाँईले मुलुकी ऐन, ठगीको १ र २ नं. अन्तर्गतको कसुर गरेको ठहर गरी निजलाई सजाय गर्ने गरेको” मनासिब नै देखियो भन्ने व्याख्या भएको छ।

- (६) करारीय दायित्वको सम्बन्धमा ठगीको कसुर स्थापित हुन सक्ने नसक्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार विरुद्ध ब्रसवु भन्ने We Yu Jiang, ने.का.प. २०६९ नि.नं. ८८०९ पृष्ठ ६१० मा, “करारको सर्त पालना गरे नगरेको सम्बन्धमा र त्यसबाट हुन गएको क्षति वा नोकसानीको सम्बन्धमा करारसम्बन्धी ऐनले देवानी दायित्वको सिर्जना हुने अवस्था हुन्छ। शुद्ध रूपले करारीय दायित्व सम्बन्धमा परेको विवादको निरूपण पनि करार ऐनअनुरूप हुनुपर्ने हुन्छ। देवानी प्रकृतिको विवादलाई बलजपती फौजदारी प्रकृतिको विवादको सिर्जना गर्ने गराउनेतर्फ लाग्नु उचित नहुने” भन्दै, “दुवै पक्ष मिली राजीखुसीले गरेको करारको सम्बन्धमा कपटपूर्ण (Fraudulently) करार भएको वा कुनै कानूनको उल्लङ्घन हुने गरी करार गरेको वा एकले अर्को पक्षलाई झुक्याई वा जालसाजीपूर्वक करार गरेको अवस्थामा एकले अर्को पक्षलाई हानि पुऱ्याउने नियतले वा प्रारम्भदेखि नै ठग्ने अभिप्रायले कुनै करार गरेकोमा बाहेक फौजदारी दायित्वको सिर्जना हुन नसक्ने”, भनी “करारीय सम्झौताको परिपालनासँग सम्बन्धित देवानी दायित्वसम्बन्धी विवादलाई फौजदारी दायित्वको रूपमा प्रस्तुत गरी ठगीको

कसुर कायम गर्नु कानून र न्यायको रोहमा नमिल्ने।” व्याख्या भएको छ।

- (७) बैंक ठगीको विषयमा मनसाय तत्त्वको भूमिकासहितको कार्यको सम्बन्धमा नेपाल सरकार विरुद्ध मुधुसुदन पुरीसमेत, ने.का.प. २०७० नि.नं. ८९४८ पृष्ठ १०९ को प्रकरण ६ मा, “कानूनमा निषेध गरेको कार्य अपराधिक कार्य हो। त्यस कार्यबाट परिणाम निस्केको हुनुपर्दछ र त्यसबाट निस्कने परिणाम कानूनले निषेध गरेको हुनुपर्दछ। अपराधिक मनसाय भन्नाले कुनै पनि अपराधिक कार्य गर्दा वा सो कार्य गर्ने सम्बन्धमा कर्ताले राखेको सोच अथवा विशेष मस्तिष्कीय अवस्थालाई बुझाउँछ। यो अपराधिककर्ताको दोषपूर्ण मानसिक अवस्था (Guilty state of mind) हो। ठगी जस्तो फौजदारी कसुरमा मनसाय तत्त्वको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। कर्ताले आफूले गर्न लागेको कार्यको परिणाम के हुन्छ भन्ने कुरा पहिले नै देखेको सोचेको वा पूर्वजानकारी राखेको हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा पनि यी प्रतिवादीहरूले आफूले गरेको कार्यबाट निषेधित परिणाम आउँदछ अथवा अपराध हुन्छ भन्ने कुरा जानी जानी वा थाहा जानकारी हुँदाहुँदै अपराध घटाएको देखिन्छ। सो अपराध घटाउनको लागि पूर्वतयारीस्वरूप खातावालाको हस्ताक्षर मिलाउनको लागि हस्ताक्षर भएको चेकको फोटोकपी गरी लिने, नयाँ चेकबुक लिनका लागि हस्ताक्षर मिलाई निवेदन दिएर नयाँ चेकबुक लिने, खाता खोल्नका

लागि नक्कली नागरिकता बनाउने, नक्कली लेटरप्याड तयार गर्नेलगायतका यी प्रतिवादीहरूद्वारा गरिएका कार्यहरू बैंक ठगी गर्ने मनसाय र उद्देश्य लिएर गरिएको र त्यसबाट निषेधित परिणाम निस्कन्छ भन्ने कुरा जानीजानी गरेको र सो मनसाय (Mens rea) अनुरूपको कार्य (Actus rea) समेत भएको देखिन्छ।” भन्ने व्याख्या भएको छ।

३. अब दोस्रो विचारणीय प्रश्नको विवेचना गर्दा माथि विवेचित अवस्थाहरूबाट अपराधिक मनसायसहितको ठगीजन्य कार्य र चेक अनादर भएको अवस्थाबाट उत्पन्न हुने कसुरको गाम्भीर्य र कानूनी व्यवस्थाबिचको भिन्नताबारे चर्चा गर्नुपर्ने देखियो। बैंकिङ कारोबारभित्र दैनिक रूपमा प्रयोगमा आइरहने विनिमय अधिकारपत्र, प्रतिज्ञापत्र, विनिमयपत्र, चेक, ड्राफ्ट, ड्रअर, ड्रयी, धारक माग्नासाथ भुक्तानी पाउने विनिमयपत्र, भुक्तानी मिति, रीतपूर्वकको भुक्तानी, दरपिठ आदिको कानूनी परिभाषासहितको बैंकिङ कारोबारलाई सुव्यवस्थित गर्नेसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ ले गरेको बेहोरा यसको प्रस्तावना र प्रावधानहरूबाट प्रस्ट देखिन्छ। कस्तो अवस्थालाई चेक अनादर मान्ने र चेक अनादर भएमा भुक्तानी नपाउने पक्षले कस्तो उपचार प्राप्त गर्न सक्ने भन्ने व्यवस्थासमेत सोही ऐनको दफा १०७ र १०७क मा गरिएको छ। जसअनुसार दफा १०७ मा, “विनिमय अधिकारपत्र अनादर गरेको अवस्थामा धारक वा दरपिठ गरिएको व्यक्तिप्रति उत्तरदायी हुने पक्षले बेहोर्नु पर्ने क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारण गर्दा देहायबमोजिम गरी निर्धारण गरिने छ:

(क) विनिमेय अधिकारपत्रमा उल्लिखित रकमको अतिरिक्त सो अधिकारपत्र प्रस्तुत गर्दा, जनाउन लगाउँदा र प्रमाणित गराउँदा लागेको खर्च धारकले भराई लिन पाउने छ।

(ख) उत्तरदायी भएका दरपिठ गर्ने व्यक्तिले विनिमेय अधिकारपत्रको रकम भुक्तानी दिएमा सो रकम र त्यसको शोधभर्ना गरिने दिनसम्मको ब्याजसमेत दरपिठ गर्ने व्यक्तिले भराई लिन पाउनेछ।” भन्ने व्यवस्था छ।

४. विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ जारी हुँदाका बखत विनिमेय अधिकारपत्र अनादर भएमा धारक वा दरपिठ गरिएको व्यक्तिले भुक्तानी नपाएमा क्षतिपूर्ति कति पाउने भन्ने व्यवस्था दफा १०७ मा ऐन जारी गरिएको बखतबाट लागू गरिएको देखिन्छ भने २०३९ सालमा अर्थसम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन ऐन, २०३९ ले दफा १०७क थप गरी सजायसम्बन्धी महत्वपूर्ण व्यवस्था थप गरिएको पाइन्छ। जसअनुसार “बैंकमा आफ्नो निक्षेप छैन वा निक्षेप भए पनि पर्याप्त छैन भन्ने जानीजानी कुनै व्यक्तिले चेक काटी कसैलाई हस्तान्तरण गरेमा त्यसरी हस्तान्तरण गरिएको चेक भुक्तानीको लागि सम्बन्धित बैंकसमक्ष प्रस्तुत गर्दा पर्याप्त निक्षेप नभएको कारणबाट बैंकबाट चेक अनादर भएमा चेक काट्ने व्यक्तिबाट चेकमा उल्लिखित रकम र ब्याजसमेत धारकलाई भराई चेक काट्ने व्यक्तिलाई तीन महिनासम्म कैद वा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने छ भनिएको छ।” यसरी देवानी उपचार प्रक्रियाबाटै धारक वा भुक्तानी पाउने व्यक्तिले चेक अनादर भएमा चेकमा उल्लिखित रकम, ब्याजसहित ड्रयीलाई कैद सजायसमेत गराउन सक्ने व्यवस्था विनिमेय अधिकारपत्र

ऐनमा राखेर योसम्बन्धी कारोबार र उपचारको सम्पूर्ण व्यवस्था यसै भित्रबाट हुन सक्ने व्यवस्था गरी बैंडकिङ कारोबारको विश्वसनीयतालाई थप मजबुत पारिएको छ।

५. नेपालको विनिमेय अधिकारपत्र ऐन र यसै बैंक कारोबारको लागि १८८१ देखि लागू रहेको भारतको Negotiable Instrument Act-1881 को व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययन गरी हेर्दा चेक अनादर (Dishonoring of Cheque) का सम्बन्धमा गरिएको उपचारको व्यवस्थाको हकमा नेपालको कानूनी व्यवस्था छिट्टै आधुनिकतातर्फ गएको र नेपालले लागू गरिसकेको व्यवस्थालाई भारतले पछि लागू गरी त्यसैलाई निरन्तरता दिइरहेको छ। चेक अनादरको कसुरमा १९८८ (वि.सं. २०४४) भन्दा अघि भारतीय Negotiable Instrument Act मा उपचारको व्यवस्था नभएका कारण भारतीय अपराध संहिता (Indian Penal Code) अन्तर्गत जाहेरी दर्ता गरी फौजदारी कारबाहीको माध्यमबाट बिगो भराउने र सजाय गराउने व्यवस्था रहेकोमा^२ Negotiable Instrument Act मा १९८८ मा भएको संशोधनले परिच्छेद १७ थप गरी दफा १३८ देखि १४२ सम्मका प्रावधान राखी यसै कानूनअन्तर्गतबाट उपचार खोज्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ। जसअन्तर्गत दफा १३८ को व्यवस्थालाई सबैभन्दा महत्वपूर्ण मानिन्छ। जुन यसप्रकारको रहेको छ।

“138. Dishonor of cheque for insufficiency, etc., of funds in the account. - Where any cheque drawn by a person on an account maintained by him with a banker for payment

2 Pushpanjali sood, Dishonour of cheque: An overview, International journal of law, ISSN: 2455-2194, RJF 5.12, Volume 2; issue6, November 2016 page 8-11

of any amount of money to another person from out of that account for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability, is returned by the bank unpaid, either because of the amount of money standing to the credit of that account is insufficient to honor the cheque or that it exceeds the amount arranged to be paid from that account by an agreement made with that bank, such person shall be deemed to have committed an offence and shall, without prejudice to any other provision of this Act, be punished with imprisonment for [a term which may be extended to two years'], or with fine which may extend to twice the amount of the cheque, or with both:

Provided that nothing contained in this section shall apply unless-

- (a) the cheque has been presented to the bank within a period of six months from the date on which it is drawn or within the period of its validity, whichever is earlier;
- (b) the payee or the holder in due course of the cheque, as the case may be, makes a demand for the payment of the said amount of money by giving a notice; in writing, to the drawer of the cheque, [within thirty days] of the receipt of information by him from the bank regarding the return of the cheque as unpaid; and

(c) the drawer of such cheque fails to make the payment of the said amount of money to the payee or, as the case may be, to the holder in due course of the cheque, within fifteen days of the receipt of the said notice.

Explanation:- For the purposes of this section, "debt or other liability" means a legally enforceable debt or other liability.

६. उल्लिखित भारतीय Negotiable Instrument Act को दफा १३८ को व्यवस्थाले चेक अनादर भएको लिखित जानकारी बैंकले दिएको ३० दिनभित्र चेक काट्ने वा ड्रयीलाई चेकमा उल्लिखित रकम उपलब्ध गराउन चेक धारक वा भुक्तानी प्राप्त गर्नुपर्ने व्यक्तिले १५ दिने सूचना दिनुपर्ने छ। सोबमोजिम रकम प्राप्त नभएमा मात्र सोपश्चात् कानूनी उपचारका लागि अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सक्ने व्यवस्था गरिदिएको छ। योअन्तर्गतको मुद्दामा वादी दाबी पुगेमा २ वर्षसम्म जेल सजाय र चेकमा उल्लेख गरिएको रकमको दोब्बर जरिवानासमेत हुन सक्ने व्यवस्था गरिएको भए पनि यसअन्तर्गतको कसुरलाई जमानत उपलब्ध हुने र पुर्पक्षको लागि थुनामा राखिरहन नपर्ने कसुर मानिएको पाइन्छ। यसै ऐनको दफा १४७ ले यस कानूनअन्तर्गतका सबै मुद्दामा सम्झौता / मिलापत्र हुन सक्ने (Compoundable offences) व्यवस्था गरेको हुँदा प्रतिवादीले जमानत / तारेखमा बस्ने अनुमति माग्नासाथ त्यसलाई स्वीकार गरिने परम्परा भारतमा बसेको पाइन्छ। चेक अनादरको उपचारका सम्बन्धमा भारतको Negotiable Instrument Act को दफा १३८-१४२ पछि दफा १४८ सम्मका व्यवस्था विस्तृत र महत्त्वपूर्ण छन्। त्यसमध्ये दफा

१३८ मा रहेको “debt or other liability” का लागि जारी गरिएको चेक भुक्तानी नभएमा मात्र त्यसलाई चेक अनादर मानिने व्यवस्था धेरै नै महत्त्वपूर्ण छ । यसले जस्तोसुकै उद्देश्यका लागि जारी गरेको चेकले चेक अनादर (dishonoring of cheque) को मान्यता प्राप्त गरी कानूनी उपचार प्राप्त गर्न नसक्ने देखिन्छ । त्यस्तो चेक जुन कर्जा र अन्य दायित्व परिपूर्तिका लागि जारी गरिएको छ भने मात्र त्यसले उपचार प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था दफा १३८ मा छ । यसरी सबैखालको चेकको भुक्तानी नहुनुलाई कसुर मानिएको छैन । दफा १३८ को व्याख्याले “कर्जा र अन्य दायित्व” भनेको कानूनी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सकिने कर्जा र कानूनी अरु दायित्व निर्वहन गर्न जारी गरिएको चेक अनादर भएमा मात्र जरिवाना र सजायको व्यवस्था गरिएको छ ।

७. नेपालको कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दासमेत विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७ र १०७क मा चेक धारक वा दरपिठ गरिएको व्यक्तिप्रति उत्तरदायी हुने पक्षले बेहोर्नु पर्ने क्षतिपूर्ति, रकम वा ब्याज चेक धारकलाई बुझाउनुपर्छ भन्नुको अर्थ कुनै वैधानिक कारोबार, कर्जा वा कुनै दायित्व निर्वाह गर्नका लागि उत्तरदायी रहेको व्यक्तिले धारकलाई जारी गरेको चेक अनादर भएमा मात्र त्यस्तो दायित्व पूर्ति गराउन उपचार प्राप्त हुने देखिन्छ । त्यसको लागि वैधानिक दायित्व वा कर्जाबापत चेक जारी भएको हो वा होइन भनी निरूपण गरिनु अनिवार्य हुन्छ । यसबाट यदि कुनै चेक सापटी, उपहार वा खुसीबापत कसैले कसैलाई दिइएको अनादर भएमा त्यस्तोलाई कसुर मानी सजाय गर्न मिल्ने देखिँदैन । वैध वा कानूनले कर्जा भन्न मिल्ने कर्जा वा दायित्वबापत धारक वा भुक्तानी पाउनेले चेक प्राप्त गरेको देखाउन नसकेको अवस्थामा जारी भएको चेकले चेक अनादरबाट सिर्जना हुने दायित्व वा सजाय आकर्षण गर्न सक्ने देखिँदैन । यसरी दफा १०७ र १०७क बमोजिमको दायित्व चेक अनादरका सम्बन्धमा निर्णय गर्दा अदालतले कतै कर्जा दिन

नसक्ने व्यक्ति वा वैधानिक स्रोत नभएको व्यक्तिले कसैबाट चेक प्राप्त गरेको र सो चेक अनादर भएको दाबी लिई राज्य संयन्त्र प्रयोग गरी भुक्तानी प्राप्त गर्न वा ड्रयीलाई सजायभागी बनाउन खोजिएको हो वा होइन भन्ने प्रश्नमा गम्भीर भई निर्णय गर्नुपर्दछ । क्षतिपूर्ति, रकम वा सजाय दाबी कानूनबमोजिम वा कानूनले वैधानिक मानेको कारोबारको होइन भन्ने देखिएमा त्यस्तो कर्जा वा दायित्व पूरा गराउन मिल्दैन । यसो हुन सकेमा अवैधानिक कारोबार र अस्वाभाविक / अप्रमाणित चेक अनादर मुद्दाहरूलाई दुरुत्साहन गर्न सहयोग पुग्नेतर्फ निर्णयकर्ताले ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ ।

८. माथि विवेचित ठगीको महलको १ नं. को कानूनी व्यवस्थाको आलोकमा गरिएको सर्वोच्च अदालतका व्याख्याहरूलाई संश्लेषण गर्दा कुनै व्यक्तिको मनसाययुक्त झुठो प्रतिनिधित्व वा प्रस्तुति वा सूचना लुकाएको वा ओहोदाको दुरुपयोगसहितको कार्यबाट आफू वा कसैले केही प्राप्त गरेको र अरु कसैलाई क्षति / नोक्सानी भएको अवस्थालाई ठगी मानिन्छ । यसरी कुनै कार्यलाई ठगी मान्नका लागि मनसाययुक्त बेइमानीबाट आफू वा कसैलाई लाभ र अरुलाई हानि पुगेको अवस्थाको विद्यमानता भएको हुनुपर्दछ । प्रस्तुत मुद्दासँगको विवादमा जाहेरवालाले आफू र आफ्नो छोरीको नाममा रहेको जग्गा रजिस्ट्रेसन पास गरी दिइसकेको जग्गाबापत केही रकम नगद प्राप्त गरी बाँकी रकमका लागि खातामा रकम नै नभएको बैंक अफ काठमाडौंको चेक दिई ठगी गरेकोले सजाय गरी बिगो भराइपाउँ भन्ने अभियोग दर्ता भएको देखिन्छ । प्रथमतः जाहेरवालाको मुख्य दाबी केही नगद प्राप्त गरी केही बाँकी रहँदै जग्गा रजिस्ट्रेसन पास गरिदिएको बेहोरा विश्वसनीय देखिँदैन । जग्गा रजिस्ट्रेसन पास गरी लिँदा दिँदा मालपोत कार्यालयका अधिकारीले लिनुदिनु भयो भएन भनी लिने दिने दुवै पक्षलाई सोधखोज गरी लिए दिएको रकम बेहोरा रजिस्ट्रेसनको लिखतमा उल्लेख

गरी राजस्व बुझीएको नामको जग्गा अर्काको नाममा हक हस्तान्तरण हुनेहुँदा बिक्री लेनदेनबापतको रकम लिन दिन बाँकी रहेको भनाइ भरपर्दो देखिँदैन।

९. मालपोत कार्यालयमा राजिखुसीसाथ गई मिति २०६२।७।११ मा रजिस्ट्रेसन पास गरी जग्गा बिक्री गर्दा प्राप्त गरेको रकम राजीनामाको कागजमा उल्लेख गरी राजस्व दस्तुर बुझाई लिनु दिनु भएको बेहोरा अड्डामा स्वीकारिसकेपछि सोहीबापत केही रकम लिन बाँकी रहेको र सोबापत उपलब्ध गराएको २०६२।७।१४ को चेक भुक्तानी हुन नसकेको हुँदा प्रतिवादीले जाहेरवालालाई ठगी गरेको हुँदा ठगीमा सजाय गरिपाउँ भनी अगाडि सारिएको रु. ४,८४,०००।- को चेक सोही जग्गा किनबेचबापतको बाँकी रकमको लागि हो भन्न सक्ने अवस्था जाहेरवालाले मालपोतमा लेनदेन भई बिक्री गरेको राजीनामाको रजिस्ट्रेसन लिखतबाटै खण्डन भइसकेको छ। त्यसबाट प्रतिवादीले जाहेरवालालाई जाल प्रपञ्चमा पारी पूरा रकम भुक्तान नहुँदै सरकारी अड्डामा लगी निज र निजको छोरीको नामको जग्गा राजीनामा पास गराई लिए भनेर विश्वास गर्ने ठोस प्रमाणको अभावमा प्रतिवादीले ठगीजस्तो अपराधजन्य कार्य गरे भन्ने निष्कर्षमा पुग्न सक्ने अवस्था रहँदैन।

१०. जाहेरवाला गोपालप्रसाद घिमिरे र निजको छोरी पूर्णिमा घिमिरेले मिति २०६२।७।११ मा रजिस्ट्रेसन पास गरिदिएको जग्गाको रकम बाँकी भएको पुष्टि नभए पनि प्रतिवादीले जाहेरवालालाई बैंक अफ काठमाडौं मिति २०६२।७।१४ को रु. ४,८४,०००।- को चेक काटिदिएकोमा दुवै पक्षको मुख मिलेको देखिन्छ। बैंक अफ काठमाडौंले आफूलाई ओभरड्राफ्ट कर्जा उपलब्ध गराउने विश्वासमा आफूले जाहेरवालालाई ऋणी सापटीबापत चेक दिएको बेहोरा प्रतिवादीले आफ्नो लिखित प्रतिवादमा उल्लेख गरेको पाइन्छ। चेकबापतको रकम प्राप्त गर्न जाहेरवाला

बैंकसमक्ष उपस्थित हुँदा प्रतिवादीको खातामा रकम उपलब्ध नभएको तथ्यमा समेत दुवैको मुख मिलेको छ। यस्तोमा प्रस्तुत विवाद विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ ले सुव्यवस्थित गर्न चाहेको बैंकिङ कारोबार विरुद्ध चेक धारकको रकम भुक्तानी पाउनु पर्ने हक हननको विषय रहेको प्रस्ट देखिन आएकाले यस्तो विवादलाई ठगी भन्न मिल्ने देखिएन। अतः जाहेरवालालाई विनिमय अधिकार पत्र ऐन, २०३४ बमोजिम आफ्नो बिगो र सोको क्षतिपूर्तिको लागि सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम मुद्दा सकार गरी बिगो दाबी गर्ने हक सिर्जना हुने अवस्था रहेकोमा पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला मनासिब नै देखिएकोले ठगीअन्तर्गत नै कारबाही हुनु पर्ने भन्ने वादी नेपाल सरकारको र वादीले दाबी नै नलिएको कुरामा सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम मुद्दा सकार गरी बिगो दाबी गर्न नमिल्ने कानूनी व्यवस्थाविपरीत भई गरेको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको आदेश कानूनसम्मत नभई त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

११. तसर्थ, माथि विवेचित आधार र कारणसमेतबाट आफ्नो बिगो र सोको क्षतिपूर्ति ब्याजसमेततर्फ जाहेरवालाले मुद्दा सकार गर्न आए सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम गर्नुपर्नेमा सो नगरेको सुरु मोरङ जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी भई प्रस्तुत मुद्दामा जाहेरवालाले विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ बमोजिम मुद्दा सकार गरी प्रतिवादीउपर बिगोमा दाबी गर्ने हकसम्म सिर्जित हुने र ठगीतर्फको पुनरावेदन जिकिर पुग्न नसक्ने गरी पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट मिति २०६९।१२।१५ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत

मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी प्रस्तुत फैसलाको विद्युतीय प्रति अपलोड गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृत : माधव भण्डारी
इति संवत् २०७६ साल मङ्सिर ११ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. १०४२७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
माननीय न्यायाधीश श्री सुष्मालता माथेमा
आदेश मिति : २०७६।३।१५
०६७-WO-०१२८

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : वीरध्वजको नाति अंगतबहादुर थापाको
छोरा सोलखुम्बु जिल्ला, नेले गा.वि.स. वडा
नं.५ बस्ने पूर्व प्र.ना.नि. भविन्द्रबहादुर थापा
विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- आफ्नो मूल कर्तव्यप्रति नै प्रतिकूल हुने गरी साथमा रहेको हतियार हराउनुलाई

कर्तव्यप्रति पूर्ण सचेत रहेको, कर्तव्य पूर्ण रूपले पालन गरेको र संवेदनशील रहेको नदेखिने ।

(प्रकरण नं.६)

- सजाय गर्नको लागि कानूनले नै विभिन्न आधारहरू तोकी सजाय गर्ने अधिकारीलाई स्वविवेकीय अधिकार दिएको अवरस्थामा तोकिएको आधारहरूमध्ये जुनसुकै आधारमा पनि उपल्लो हदको सजाय गर्नुलाई स्वविवेकीय अधिकारको भावना र मर्मसँग मेल खाएको मान्न नसकिने ।
- कानूनले दिएको स्वविवेकीय अधिकारको औचित्यतापूर्ण तरिकाले प्रयोग गर्नुपर्ने ।
- पहिलो पटकमै उपल्लो हद तथा अन्तिम सजाय तोकिनुलाई न्यायोचित मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
शेरबहादुर के.सी. र विद्वान् अधिवक्ता श्री
रामचन्द्र पौडेल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री
सोमकान्त भण्डारी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- प्रहरी नियमावली, २०४९

आदेश

न्या.पुरुषोत्तम भण्डारी : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) तथा नेपालको संविधानको धारा ४६ एवं धारा १३३(२) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त विवरण यसप्रकार छ:

निवेदन बेहोरा

म निवेदक नेपाली नागरिक भई देशको सेवा गर्ने आकांक्षा भई निर्धारित प्रहरी ऐन नियममा तोकिएको सर्त पूरा गरी मिति २०४९।१।१९ गतेदेखि प्रहरी सहायक निरीक्षक पदमा सुरु भर्ना भई आफ्नो क्षमताले भ्याएसम्म इमान्दारीपूर्वक कार्यरत रही सेवारत रहेकोमा मिति २०५६।५।२४ बाट लागू हुने गरी प्र.ना.नि. पदमा बढुवा भई आफ्नो सेवामा सेवारत रहिआएको र पछिल्लो समयमा तत्कालीन राजपरिषद् स्थायी समितिको सभापति परशुनारायण चौधरीज्यूको निजी सुरक्षामा खटिई सेवारत रहेको थिएँ। यसरी आफ्नो सेवामा सेवारत रहिरहेको अवस्थामा मिति २०६२।७।२९ गते आफ्नो डिउटी सकी घरतर्फ जाने क्रममा राजपरिषद् स्थायी समितिका सम्माननीय सभापतिज्यूको चालक, म निवेदकको कमान्डर राजेन्द्र रेग्मीसमेत भई चण्डोल स्थित खाजा घरमा खाजा खाई घर जाने क्रममा अचानक बिरामी परी मसँग रहेका पेस्तोल र सोमा लोड भएको ६ राउन्ड म्याग्जिन जडित गोली मैले थाहा नपाई हराउन गएको र खोजतलास गर्दा फेला नपरेकोले २०६२।८।१ गते प्रहरी प्रधान कार्यालय सुरक्षा महाशाखामा सत्य तथ्यसहितको यथार्थ रूपले प्रतिवेदन पेस गरेको थिएँ। यसरी म निवेदक आफ्नो सेवामा सेवारत रहिरहेको अवस्थामा आफूले आफ्नो क्षमताले भ्याएसम्म सेवामा सेवारत रहेको अवस्थामा अचानक उक्त घटना घट्न गई घटनालाई यथार्थ रूपमा समयमा नै आफ्नो कार्यालयमा प्रतिवेदन पेस गरेकोमा तत्कालीन प्र.म.नि. श्यामभक्त थापाज्यूले कथित छानबिन समितिको २०६२।८।१० गतेको प्रतिवेदनलाई उद्धृत गरी म निवेदकले पदअनुकूलको आचरण नगरेको भनी प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (ड) को कसुरमा ऐ. नियमावलीको नियम ८४ को देहाय (ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी सेवामा अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने भनी मिति २०६२।९।२०

मा निर्णय गर्नु भएकोले उक्त निर्णयमा मेरो चित्त नबुझी नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयमा पुनरावेदन गरेकोमा नेपाल सरकारका माननीय गृहमन्त्री भीम रावलबाट मिति २०६७।२।२० मा तत्कालीन प्र.म.नि. ज्यूको निर्णय सदर गर्ने गरी भएको निर्णयको जानकारी मेरा एकाघरका दाजु खुन्सबहादुर थापाले मिति २०६७।३।१४ गते बुझी जानकारी हुन आएकोले सो निर्णयमा मेरो चित्त नबुझी उक्त दुवै निर्णय बदर गराई माग्ने अन्य वैकल्पिक र प्रभावकारी उपचारको व्यवस्था नभएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०(२) अन्तर्गत प्रस्तुत निवेदन लिई उपस्थित भएको छु।

माथि उल्लिखित आधार कारणहरूबाट म निवेदकलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी भएको प्र.म.नि. ज्यूको मिति २०६२।९।२० को निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गर्ने गरी भएको माननीय गृह मन्त्रीज्यूको मिति २०६७।२।२० को निर्णय नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(घ), १३, १८, १९, प्रहरी ऐन, २०१२, प्रहरी नियमावली, २०४९ साथै सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट ने.का.प.२०५२ स्वर्ण जन्म महोत्सव विशेषाङ्क पृ.१३८, ने.का.प.२०६०, पृ.६७४, नि.नं.७२६१, ने.का.प.०४४, पृ.८३१, ने.का.प.०४५, पृ.४६८, ने.का.प.०५३, पृ.४६७ नि.नं.६२०६ समेत विपरीत भएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०(२) अन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेशबाट मिति २०६२।९।२० मा भएको प्र.म.नि. ज्यूको निर्णय र सोलाई सदर गर्ने गरी भएको मिति २०६७।२।२० को मा. गृहमन्त्रीज्यूको निर्णय बदर गरी म निवेदकलाई पूर्ववत् सेवामा बहाल गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरी न्याय इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतमा दायर हुन आएको रिट निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको

मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु। लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतबाट मिति २०६७।५।३ मा भएको आदेश।

प्रहरी ऐन, २०१२ तथा प्रहरी नियमावली, २०४९ ले तोकेको आचरण तथा कर्तव्य पालना गर्नु प्रत्येक प्रहरी कर्मचारीको कर्तव्य हो। विपक्षी निवेदक प्र.ना.नि. जस्तो पदमा बसेर कानूनको परिधिभन्दा बाहिर गई पदीय जिम्मेवारी र मर्यादाको ख्याल नगरी आफू जिम्मामा रहेको हातहतियारको सुरक्षा गर्न नसकी जिम्मेवारी बहन गर्न नसक्ने कार्य गरेकोले प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (ड) को कसुरमा ऐ. नियमावलीको नियम ८४ को देहाय (ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट हटाउने गरी भएको निर्णयलाई अन्यथा भन्न सक्ने अवस्था नै छैन। यसरी कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी कानूनबमोजिम गरेको कार्यलाई अन्यथा भनिरहन पर्ने अवस्था नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी गृह मन्त्रालय र आफ्नोतर्फबाट समेत गृहमन्त्रीको लिखित जवाफ।

प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को खण्ड (ड) बमोजिम आफ्नो पदको जिम्मेवारीअनुसार आचरण नगरेमा त्यस्तो प्रहरी कर्मचारीलाई सजाय दिने अधिकारीले नोकरीबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्नेसम्मको सजाय गर्न सक्ने प्रावधान छ। प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८४ को देहाय (ज) मा उचित र पर्याप्त कारण भएमा प्रहरी कर्मचारीलाई

भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। विपक्षी निवेदकले प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (ड) बमोजिमको कसुर गरेको अवस्थामा ऐ. नियमावलीको नियम ८४ को देहाय (ज) बमोजिम सजाय गर्ने गरी अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट निर्णय भएको र सोउपर निज विपक्षीको पुनरावेदन परी नेपाल सरकार, मा. मन्त्री स्तरीय निर्णयबाट निजलाई नोकरीबाट हटाउने गरी भएको सुरूको निर्णयलाई नै सदर गर्ने गरी भएको काम, कारबाही एवं निर्णयलाई कानूनबमोजिमको निर्णय मान्नु पर्ने भई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन। यसरी पुनरावेदन तहबाट समेत अन्तिम भइसकेको विषयमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुन सक्दैन। अतः अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट भएको निर्णय प्रहरी ऐन, २०१२ तथा नियमावली, २०४९ ले प्रदान गरेको अधिकारको पालना गरी भएको कानूनबमोजिमको निर्णय भएको हुँदा विपक्षी निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ। खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका तर्फबाट ऐ.को सचिव त्रिलोचन उप्रेतीको लिखित जवाफ।

विपक्षी रिट निवेदक तत्कालीन राजसभा स्थायी समितिका सभापति सम्माननीय परशुनारायण चौधरीको व्यक्तिगत सुरक्षा अधिकृतको रूपमा संवेदनशील कार्य सम्पादन गर्न खटिएकोमा ड्युटी संवेदनशीलता, आफ्नो साथमा रहेको संवेदनशील हातहतियार तथा सञ्चार उपकरण, पदीय जिम्मेवारी र मर्यादालाई बेवास्ता गर्दै मिति २०६२।७।२९ गते होटलमा बसी अत्यधिक मात्रामा मादक पदार्थ सेवन गरी अनियन्त्रित अवस्थामा पुगी आफ्नो साथमा भएको सरकारी धनमाल हातहतियार खरखजना हराई नेपाल सरकारलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याएकोले निजको उक्त कार्य प्रचलित प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम

८८ को देहाय (ड) को कसुर भएकोले ऐ. नियमावलीको नियम ८४ को देहाय (ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने विभागीय सजाय प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण सोधी विपक्षी रिट निवेदकलाई सफाइको मौकासमेत प्रदान गरिएकोमा निजले पेस गरेको जवाफ सन्तोषजनक नभएको तथा निजले प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (ड) को आफ्नो पदको जिम्मेवारी अनुसार आचरण प्रतिकूल कसुर गरेको ठहरेकोले ऐ. नियमावलीको नियम ८४ को देहाय (ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने भनी प्रहरी महानिरीक्षकबाट मिति २०६२।९।२० मा भएको निर्णय कानूनसम्मत छ । यसरी “आफ्नो जिम्मामा रहेको हतियार तथा गोलीगड्ढाको ख्यालै गर्न नसकी हराएको कार्यलाई पदको जिम्मेवारीअनुसारको आचरण पूरा गरेको भनी मान्न सकिने अवस्था रहेन । साथै पुनरावेदन गर्दाको अवस्थामा थप अन्य कुनै प्रमाणसमेत पेस गर्न नसकेकोले यस्तो अनुशासनहीन प्रहरी कर्मचारीलाई सेवामा राखिरहन मनासिब नहुने भएको हुँदा निजलाई प्रहरी महानिरीक्षकबाट मिति २०६२।९।२० को निर्णय मनासिब देखिएकोले सदर हुने ठहर्छ” भनी पुनरावेदन तह गृहमन्त्रीस्तरबाट मिति २०६७।२।२० मा भएको पुनरावेदन तहको निर्णयसमेत न्यायोचित नै छ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल, ऐ. कार्यालयको सुरक्षा महाशाखा र आफ्नो हकमा समेत प्रहरी महानिरीक्षक रमेश चन्द ठकुरीको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकतर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शेरबहादुर के.सी. र विद्वान् अधिवक्ता श्री रामचन्द्र पौडेलले

प्रचलित प्रहरी नियमावलीमा उल्लिखितअनुसारको उपयुक्त कार्यविधि पालना नगरी व्यक्तिको कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रतालाई खलल हुने गरी भविष्यमा सरकारी सेवामा अयोग्यसमेत ठहरिने गरी पदबाट निलम्बन गरेको निर्णय कानूनसम्मत नदेखिँदा निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्छ भनी तथा विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री सोमकान्त भण्डारीले यी रिट निवेदक संवेदनशील कार्य सम्पादन गर्न खटिएकोमा ड्युटी संवेदनशीलता, आफ्नो साथमा रहेको संवेदनशील हातहतियार तथा सञ्चार उपकरण, पदीय जिम्मेवारी र मर्यादालाई बेवास्ता गर्दै होटलमा बसी अत्यधिक मात्रामा मादक पदार्थ सेवन गरी अनियन्त्रित अवस्थामा पुगी आफ्नो साथमा भएको सरकारी धनमाल हातहतियार खरखजना हराई नेपाल सरकारलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याएकोले निजको उक्त कार्य प्रचलित प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (ड) को कसुर भएकोले ऐ. नियमावलीको नियम ८४ को देहाय (ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने विभागीय सजाय प्रस्ताव गरी स्पष्टीकरण सोधी विपक्षी रिट निवेदकलाई सफाइको मौकासमेत प्रदान गरिएकोमा निजले पेस गरेको जवाफ सन्तोषजनक नभएको तथा निजले प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (ड) को आफ्नो पदको जिम्मेवारीअनुसार आचरण प्रतिकूल कसुर कार्य गरेको अनुसन्धानबाटै पुष्टि भइसकेको हुँदा निज निवेदकलाई कानूनबमोजिम भएको सजाय मानसिब नै देखिँदा रिट निवेदकको मागदाबी खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

२. उल्लिखित बहस जिकिरसमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निज रिट निवेदकले आफूले इमान्दारीपूर्वक कार्यरत रही सेवारत रहेको र ड्युटीको क्रममा आफू अचानक बिरामी परी साथ रहेको पेस्तोल

र सोमा लोड भएको ६ राउण्ड म्याग्जिन जडित गोली थाहा नपाई हराउन गएको र पछि खोजतलास गर्दासमेत फेला पार्न नसकेको सत्यतथ्य बेहोरा खुलाई समयमै प्रतिवेदनसमेत पेस गरेको आधारलाई गौण बनाई आफूलाई पदीय जिम्मेवारी बहन गर्न असक्षम घोषित गरी तथा उक्त जिम्मेवारीमा लापरवाही गरेको भनी कथित अनुसन्धानको प्रतिवेदनअनुसार भविष्यमा सरकारी सेवामा अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने निर्णयबाट आफ्नो पेसा रोजगारको स्वतन्त्रताको हकबाट वञ्चित गरिएको भनी निवेदन जिकिर लिई पूर्ववत् सेवामा बहाल गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदन माग गरेको देखियो ।

३. निवेदन माग दाबीसम्बन्धमा विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा यी रिट निवेदक प्रहरी सेवामा कार्यरत रही सुरक्षा अधिकृत जस्तो संवेदनशील कार्य सम्पादन गर्न खटिएकोमा ड्युटीको संवेदनशीलता, आफ्नो साथमा रहेको संवेदनशील हातहतियार, पदीय जिम्मेवारी र मर्यादालाई समेत ख्याल नगरी बेवास्ता गरी सरकारी धनमाल हातहतियार खरखजाना हराई नेपाल सरकारलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याएको र तत्सम्बन्धमा निजसँग स्पष्टीकरण माग गर्दा निजले पेस गरेको स्पष्टीकरण जवाफ सन्तोषजनक नभएको हुँदा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८४(ज) बमोजिम निजलाई भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने गरी निर्णय गरिएको देखिन्छ ।

४. उल्लिखित सन्दर्भमा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ हेर्दा बराबर अनुशासनहीनताको काम गरेमा, आफ्नो पदको जिम्मेवारीअनुसार आचरण नगरेमा, आचरणसम्बन्धी नियमहरू बराबर उल्लङ्घन गरेमा नोकरीबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने ऐ.नियमावलीको नियम ८४ मा उचित र पर्याप्त कारण भएमा प्रहरी कर्मचारीलाई

देहायको सजाय गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

नियम ८४ -

- (क) नसिहत दिने ।
- (ख) शारीरिक थकाइ हुने (फटिक) सजाय गर्ने वा गारदमा नजरबन्द राख्ने ।
- (ग) चालचलनसम्बन्धी प्रतिवेदनमा प्रतिकूल राय लेख्ने ।
- (घ) तलब वृद्धि वा पदोन्नति रोक्का गर्ने ।
- (ङ) तल्लो पद वा तल्लो टाइम स्केल वा त्यही टाइम स्केलको तल्लो स्केलमा घट्टुवा गर्ने ।
- (च) लापरवाही वा नियम आदेशको पालना नगर्नाले नेपाल सरकारलाई हुन गएको नोक्सानी सम्पूर्ण वा आंशिक रूपमा तलब भत्ताबाट कट्टी गरी असुल गर्ने ।
- (छ) भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य नठहरिने गरी नोकरीबाट हटाउने ।
- (ज) भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने ।

५. यस्तो अवस्थामा यी रिट निवेदकलाई सरकारी धनमाल हातहतियार खरखजाना हराउने जस्तो संवेदनशील तथा गम्भीर कसुरमा नियमानुसार स्पष्टीकरण सोधी सजायसमेत प्रस्ताव गरी प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ (ङ) को कसुरमा ऐ. नियम ८४(ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने निर्णय गरेको देखिन्छ । उक्त निर्णय हुँदा निवेदकले गरेको कार्यबाट राज्यलाई पर्न गएको असरसमेत उल्लेख गरी हुन सक्ने सजायको प्रस्तावसमेत गरी प्रतिवाद गर्ने मौकासमेत प्रदान गरी स्पष्टीकरण सोधिएको अवस्था देखिन्छ । यसरी कानूनबमोजिम प्रक्रिया पूरा गरी सफाइ पेस गर्ने पर्याप्त मौका अवसर दिएपछि कानूनबमोजिम निर्णय भएको

देखिँदा प्राकृतिक न्यायको विपरीत निर्णय भएको भन्ने अवस्था देखिन आएन । कुनै सजायसमेत उल्लेख नगरी सफाइ पेस गर्ने मौकासमेत नदिई निर्णय यस्तो अवस्था देखिँदैन ।

६. निवेदकले गर्नुपर्ने कार्यको प्रकृतिलाई विचार गर्दा राज्यका उच्च पदस्थ व्यक्तित्वको निजी सुरक्षाको लागि खटिएको देखिन्छ । V.V.I.P. तथा V.I.P. को सुरक्षा गर्नुपर्ने राज्यको दायित्व रहेकोमा सुरक्षा संवेदनशीलतालाई समेत विचार गरी P.S.O. तोकिएको हुन्छ जसको कर्तव्य V.I.P. को सुरक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ । V.I.P. को सुरक्षा गर्ने अधिकारीले नै लापरवाही गरी, होस नपुऱ्याई, हेलचेक्राई गरी V.I.P. को सुरक्षार्थ आफ्नो साथमा रहेको हतियार र गोलीसमेतको सुरक्षा गर्न नसकी हराएको अवस्था देखिन्छ । जुन उद्देश्यको लागि आफू खटिएको कर्तव्य निर्वाह गर्ने कुरामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी सुरक्षार्थ प्रयोग हुने हतियारसहित खाजाघरमा गएको अवस्थामा हतियार हराएको अवस्था देखिन्छ । निश्चय पनि त्यस्तो हतियार लिई आफ्नो कर्तव्य पूर्ण नगरी खाजा खाने भनी रेस्टुरेन्टमा पसेको देखिन्छ । यद्यपि सो खाजाघर भनेकोमा कस्तो खाजाघर हो खुल्न आएको पाइँदैन । तथापि हतियार र गोलीसमेत हराएको थाहा नपाउने गरी हराउनुबाट सामान्य अवस्था रहन गएको देखिँदैन । आफू रेस्टुरेन्टमा पसी खाएपछि असामान्य अवस्था परेको र आफ्नो साथमा सुरक्षितसाथ राखेको हतियार र गोली नै हराएको देखिन्छ । हतियार जस्तो घातक वस्तुमा सावधानी नपुऱ्याई लापरवाही गरी आफ्नो कर्तव्यप्रति पूर्ण निष्ठावान् नरही गैरजिम्मेवारीपूर्ण भएबाट आफ्नो साथमा रहेको हतियार हराएको देखिन्छ । हतियार यस्तो वस्तु हो जुन चिज सावधानीपूर्वक सचेत संवेदनशील रहेको अवस्थामा सुरक्षा प्रदान गर्न सक्छ भने लापरवाही गरी गैरजिम्मेवारी भई संवेदनशील नभएको, असावधानी भएको अवस्थामा घातक पनि हुन सक्छ । त्यसरी

घातक हुने गरी जिम्मेवार अफिसरले असावधानी तथा लापरवाही गर्नु औचित्यपूर्ण मान्न सकिँदैन । आफ्नो मूल कर्तव्यप्रति नै प्रतिकूल हुने गरी साथमा रहेको हतियार हराउनुलाई आफ्नो कर्तव्यप्रति पूर्ण सचेत रहेको र कर्तव्य पूर्ण रूपले पालन गरेको र संवेदनशील रहेको देखिन आएन अर्थात् रिट निवेदकले प्रहरी आचरणविपरीत कार्य गरी प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८(ड) अनुसार कसुर गरेको देखिन आएकोले प्रहरी नियमावलीको नियम ८८ अनुसार नोकरीबाट हटाउने गरी यस्तो निर्णयलाई अन्यथा भन्न मिलेन ।

७. तर कुनै पनि कसुरमा सजाय गर्दाको अवस्थामा सजाय गर्ने अधिकारी ज्यादै सतर्क संयमित रहन पर्न हुन जान्छ । सजाय गर्दाको अवस्थामा कसुरअनुसारको सजाय गर्नुपर्ने र यस्तो सजाय न्यायिक मन प्रयोग गरी न्यायोचित रूपले सजाय गर्न न्यायसङ्गत हुन जान्छ ।

८. उल्लिखित तथ्य तथा कानूनी व्यवस्था हेर्दा यी रिट निवेदकले प्रहरी आचरणविपरीत कार्य गरी प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८(ड) अनुसारको कसुर गरेको देखिए तापनि ऐ नियमावलीको नियम ८८ को नोकरीबाट हटाउने वा बर्खास्त गर्ने आधारहरू हेर्दा नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट अभियोग प्रमाणित भएमा भन्नेसम्मको नैतिक पतन वा समाज विरुद्धको अपराधसम्मलाई समेटेको देखिन्छ भने ऐ. नियम ८४(ज) भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी नोकरीबाट बर्खास्त गर्ने अधिकतम सजायको व्यवस्था गरेको देखिन्छ ।

९. यसरी उल्लिखित नियम ८४ को (छ) र (ज) को सजायको लागि नियम ८८ मा विभिन्न आधारहरू तोकी स्वविवेकाधिकार दिएको हुँदा त्यस्तो सजाय गर्नुपूर्व स्वविवेकीय अधिकार प्रयोग गर्ने अधिकारीले उक्त आधारहरूलाई पनि मनन गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रस्तुत

विवादमा प्रहरी आचरण उल्लङ्घन गरेको आरोपमा भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य ठहरिने गरी सेवाबाट हटाउने उपल्लो हदको सजाय निर्धारण गरेको देखिन्छ। सामान्यतः कुनै पनि कर्मचारीलाई भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य ठहरिने गरी बर्खास्त गर्नेसम्मको उपल्लो हदको सजाय गर्नुपर्दा निजले नैतिक पतन देखिने वा समाज विरुद्धको गम्भीर प्रकृतिको कसुर अपराध गरेको स्पष्ट आधार र कारण देखिनु पर्ने हुन्छ। सजाय गर्नको लागि कानूनले नै विभिन्न आधारहरू तोकी सजाय गर्ने अधिकारीलाई स्वविवेकीय अधिकार दिएको अवस्थामा तोकिएको आधारहरूमध्ये जुनसुकै आधारमा पनि उपल्लो हदको सजाय गर्नुलाई स्वविवेकीय अधिकारको भावना र मर्मसँग मेल खाएको मान्न सकिँदैन र यस्तो अवस्थामा कानूनले दिएको स्वविवेकीय अधिकारको औचित्यतापूर्ण तरिकाले प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ भने पहिलो पटकमै उपल्लो हद तथा अन्तिम सजाय तोकिँदा न्यायोचित मान्न सकिँदैन।

१०. प्रस्तुत विवादमा यी निवेदकलाई सजाय गरिएको कसुर नैतिक पतन देखिने वा समाज विरुद्धको अपराध वा गम्भीर प्रकृतिको अपराध नभई प्रहरी आचरण विपरीतको कसुर तथा मानवीय त्रुटिसम्म भएको हुँदा यस्तो अवस्थामा नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसुर वा समाज विरुद्धको अपराधमा जस्तो भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य ठहरिने गरी सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरेको उपल्लो हदको सजाय गर्नु न्यायोचित र विवेकसम्मत मान्न सकिँदैन।

११. यस्तो अवस्थामा यी निवेदकलाई उल्लिखित प्रहरी नियमावलीको नियम ८४(ज) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको निमित्त सामान्यतः अयोग्य ठहरिने गरी बर्खास्त गर्नेसम्मको आधार र प्रमाण पुष्टि हुन सकेको र उपल्लो हदको सजाय तोक्ने गरी भएको कसुरसमेत नदेखिँदा भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य ठहरिने

गरी नोकरीबाट हटाउने गरेको विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल काठमाडौंको निर्णय र सोलाई सदर गर्ने गरेको नेपाल सरकार गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंको निर्णयमा “**भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य ठहरिने**” भन्ने हदसम्म मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म बदर गरिदिएको छ।

१२. सोबाहेक अन्य हदसम्म यी रिट निवेदकले माथि उल्लिखित तथ्य र कानूनानुरूप प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को (ड) अनुसारको कसुर गरेको तथ्य स्थापित भएको देखिँदा यी निवेदक भविन्द्रबहादुर थापालाई नोकरीबाट हटाउने गरी गरेको विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल काठमाडौंको मिति २०६२।१।२० को निर्णय र सोलाई सदर गर्ने गरेको नेपाल सरकार गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंको मिति २०६७।२।२० को निर्णय बेरितको नदेखिँदा उक्त दुवै निर्णय बदर गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन। तसर्थ यी निवेदक भविन्द्रबहादुर थापाको निवेदन मागबमोजिम नोकरीबाट हटाउने गरेको निर्णयसमेत उल्टी हुने गरी पूर्ववत् सेवामा बहाल गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको आदेश जारी गर्न मिलेन। केवल कसुरको मात्राअनुसार सजाय नगरी भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि समेत अयोग्य ठहरिने गरी त्यस्तो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा “**भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य ठहरिने**” भन्ने शब्दहरूसम्म बदर हुने ठहर्छ। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई मिसिल नियमानुसार गर्नुहोला।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.सुष्मालता माथेमा

इजलास अधिकृत: मन्दिरा शाही

इति संवत् २०७६ साल असार १५ गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. १०४२८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
माननीय न्यायाधीश डा. श्री मनोजकुमार शर्मा
आदेश मिति : २०७६।३।१०
०६९-WO-०३४७

विषय: उत्प्रेषण/परमादेश

निवेदक : वासुदेव ढकालको छोरा का.जि.का.म.पा.
साबिक वडा नं. ३४ बस्ने वर्ष ६२ को
उपेन्द्रप्रसाद ढकाल

विरुद्ध

विपक्षी : भौतिक योजना तथा यातायात व्यवस्था
मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- जबसम्म कर्मचारीको सेवाको सर्त र सुविधालाई कुनै निश्चित कानूनले व्यवस्थित गरेको हुँदैन, त्यस्तो परिस्थितिमा रोजगारदाता र कर्मचारीबिचमा भएको करारीय सम्बन्धलाई हेर्नुपर्ने।
- रोजगारदाता र कर्मचारी / श्रमिकको सेवा, सर्त र सुविधाको सम्बन्ध पनि एकप्रकारको करारीय दायित्व नै हो। यस्तो करारीय दायित्व करारका पक्षहरूलाई कानूनसरह नै लागू हुन्छ। कानूनसम्मत भएको करारको सर्त उल्लङ्घन गर्ने पक्षले कानूनी दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं. ६)

- सरकारी सेवामा निरन्तर काम गर्ने अवसर पाएका कारणले मात्र फरक फरक सर्त लागू

हुनेगरी भएका अलग अलग नियुक्तिलाई सुविधा प्राप्त गर्ने प्रयोजनको लागि सेवाको निरन्तरता भएको मान्न नसकिने।

(प्रकरण नं. १०)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपाने

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री सोमकान्ता भण्डारी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- निजामती सेवा ऐन, २०४९

आदेश

न्या.पुरुषोत्तम भण्डारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को (च), धारा १३ को उपधारा (२) र धारा १९ द्वारा प्रदत्त मौलिकहकको प्रचलनका लागि ऐ. को धारा ३२ र धारा १०७ को उपधारा (२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र इजलासको ठहर यसप्रकार छ :-

निर्माण तथा यातायात मन्त्रालय, सडक विभागको मिति २०३०/१०/२९ को निर्णयानुसार प्रचलित निजामती सेवा ऐन नियमबमोजिम सेवा सुविधा पाउनेगरी सो विभागअन्तर्गत रा.प.अनं.द्वितीय श्रेणीको नायब लेखापाल पदमा अस्थायी नियुक्ति भई म्याद थप हुँदै सो पदमा मिति २०४२/०८/१६ सम्म र तत्कालीन पञ्चायत तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको मिति २०४२/०८/१७ को पत्रानुसार सोही मन्त्रालयअन्तर्गतको सस्पेन्सन ब्रिज डिभिजनको रिक्त रा.प.तृतीय श्रेणीको प्रशासकीय अधिकृत पदमा योजना अवधिभरका लागि अस्थायी नियुक्ति भई अविच्छिन्न रूपमा कामकाज गरी आएकोमा घरायसी

कारणले मिति २०६७/०८/०१ देखि लागू हुनेगरी पदबाट राजीनामा दिएको र निवेदकको मागबमोजिम भनी मिति २०६७/०८/०१ देखि लागू हुनेगरी राजीनामा स्वीकृत भएकाले लगातार ३७ वर्ष नेपाल सरकारको सेवा गरी मेरो अवकाश भएको हो।

राजीनामा स्वीकृत भएपश्चात् निवेदकले नियमानुसार पाउने उपदान, औषधी उपचार, सञ्चित घर बिदा एवं बिरामी बिदाबापतको रकम भुक्तानीका लागि विपक्षी आयोजना निर्देशनालय (ए.डि.बि.) मा निवेदन दिएकोमा सोको लेखापढी हुँदै जाँदा निवेदकले मिति २०३०/१०/२४ देखि मिति २०६७/०७/३० सम्म अटुट रूपमा सेवा गरेकोले, अर्थ मन्त्रालयको मिति २०६७/०२/३१ को परिपत्रअनुसार २० वर्षभन्दा माथिको सेवा अवधिको लागि आखिरी तलबको अढाई महिना बराबरको उपदानसमेत गरी निवेदकले रु.१७,९६,८९१.०० (सत्र लाख छयानब्बे हजार आठसय एकानब्बे रूपैयाँ) भुक्तानी पाउने हुँदा सो रकम निकासको लागि भनी विपक्षी भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयले मिति २०६७/९/२२ मा विपक्षी अर्थ मन्त्रालयमा पत्राचार गरेको थियो। विपक्षी भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयले नै मिति २०६८/०२/२५ र मिति २०६८/११/२८ मा अर्थ मन्त्रालयलाई छुट्टाछुट्टै पत्र लेखी निवेदकलाई उल्लिखित शीर्षकको रकम क्रमशः रु.२,४६,९५५।०० (दुई लाख छयालीस हजार नौसय पचपन्न रूपैयाँ) र रु.२७,४६०.०० (सत्ताइस हजार चार सय साठी रूपैयाँ) भुक्तानीका लागि निकास दिन भनी पत्र लेखेको अवस्था छ। विपक्षी अर्थ मन्त्रालयले महालेखा नियन्त्रक कार्यालयलाई रकम निकासको विषयमा लेखेको मिति २०६९/०५/२५ को पत्रमा निवेदकलाई भुक्तानी दिन रु.२७,४६०/- (सत्ताइस हजार चार सय साठी रूपैयाँ) मात्र निकास भएको बेहोरा उल्लेख भएको भन्ने जानकारी पाई के भएको रहेछ भनी बुझ्न जाँदा म निवेदको मिति २०३०/१०/२४

देखि मिति २०४२/०८/१६ सम्मको अटुट सेवा अवधि गणना नगरेको, निवेदक ५८ वर्षका कारण मिति २०६५/०२/२० मा अनिवार्य अवकाश हुनुपर्नेमा मिति २०६७/०७/३० सम्म सेवा गरेको कारण बढी सेवा अवधिको भनी मैले कामकाज गरी भुक्तानी लिएको पारिश्रमिकको रकम म निवेदकबाट असुलउपर गर्ने भन्नेसमेत निर्णय भएको बेहोरा जानकारी भयो।

योजना अवधिभरका लागि अस्थायी नियुक्ति भई सेवा अविच्छिन्न गरेका कर्मचारीहरूले पाउने सुविधाका सन्दर्भमा विपक्षी अर्थ मन्त्रालयको मिति २०६७/०२/३१ को परिपत्रमा २० वर्षभन्दा बढी अटुट अस्थायी सेवा गरेका कर्मचारीहरूलाई खाईपाई आएको आखिरी तलब स्केलको अढाई महिनाका दरले हुनआउने रकम उपदानबापत भुक्तानी दिने तथा सञ्चित बिदा एवं औषधी उपचारको रकम निजामती सेवा नियमावलीबमोजिम पाउने भन्ने उल्लेख भएबाट निवेदकले गरेको ३७ वर्षको अविच्छिन्न सेवा अवधिको पछिल्लो तलब स्केल अर्थात् प्रति महिना रु.१६,३९०/- का हिसाबले निवेदकलाई रकम भुक्तानी गर्नुपर्नेमा अर्थ मन्त्रालयको मिति २०६७/०२/३१ को परिपत्रअनुसार विपक्षीहरूले निवेदकको अविच्छिन्न सेवा अवधि गणना नगर्ने, निवेदकको सेवा सुविधाबापत भुक्तानी दिन भनी अर्थ मन्त्रालयसँग कहिले रु.१७,९६,८९१/- मागगर्ने, कहिले रु.२,४६,९५५/- निकास माग गर्ने जस्तो गैरजिम्मेवारपूर्ण र स्वेच्छाचारी काम कारबाही गर्ने अधिकार विपक्षीहरूलाई कुनै कानूनले प्रदान गरेको छैन। विपक्षीको काम कारबाही अर्थ मन्त्रालयको मिति २०६७/०२/३१ को परिपत्रविपरीत छ। निवेदकलाई काममा लगाउने, अस्थायी सेवालार्इ अटुट सेवा हो भनी प्रमाणित गर्ने र त्यस्तो आफैँले प्रमाणित गरेको सेवाबापत पाउनुपर्ने सुविधाको रकम निवेदकलाई भुक्तानी नदिने भन्ने अधिकार विपक्षीलाई छैन, विपक्षी योजना निर्देशनालयले निवेदकलाई दिनुलिनु पर्ने

हिसाबको मिति २०६८/११/०१ मा तयार गरेको कच्वारी विवरणअनुसार निवेदक २००६/०२/२१ को जन्ममितिका आधारले मिति २०६४/०२/२० मा ५८ वर्ष उमेर पुगी अनिवार्य अवकाश हुनुपर्नेमा ३ वर्ष ५ महिना १० दिन बढी सेवा गरेको भनी निवेदकको सेवा अवधि २९ वर्ष १० महिना १६ दिन मात्र कायम गरी निवेदकले ५८ वर्ष उमेरपछि सेवा गरेको तलब भत्ताको रकम निवेदकले पाउने उपदान, बिदा एवं औषधी उपचारको रकमबाट कट्टा गर्ने भन्नेसमेत उल्लेख छ । निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम २८ को उपनियम (१) मा कर्मचारीले प्रत्येक महिना भुक्तान भएपछि तलब र भत्ता पाउने भए भत्तासमेत पाउने भन्ने व्यवस्थाअनुसार निवेदकले विपक्षी कार्यालयमा कामकाज गरी महिना भुक्तान भएपछि नियमानुसार भुक्तानी लिएको तलब भत्ताको रकम कट्टा गर्ने अधिकार विपक्षीलाई छैन । सोही नियमावलीको नियम २८(२) ले कर्मचारीले पकाएको तलब भत्ता निज जुनसुकै बेहोराबाट सेवामा नरहेमा पनि पाउने छ भनिएकोले निवेदकले खाईपाई सकेको तलब कट्टा गरी असुल गर्ने अधिकार विपक्षीहरूलाई छैन । कार्यालयले तोकेबमोजिमको कामकाज गरी नियमानुसार भुक्तानी लिएको तलब भत्ता फिर्ता गर्नु कर्मचारी माथिको शोषण हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ को उपधारा (१) ले प्रत्येक व्यक्तिलाई शोषण विरुद्धको हक प्रत्याभूत गरेको छ । कसैले पनि कसैलाई पारिश्रमिक नदिई काममा लगाउन मिल्दैन । निवेदकले विपक्षी कार्यालयमा गरेको सेवाबापत भुक्तानी लिएको पारिश्रमिकको रकम कट्टा / फिर्ता गर्ने विपक्षीहरूको काम कारबाही एवं निर्णयहरू निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम २८ को उपनियम (१)(२) एवं नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २९(१) को विपरीत भई बदरभागी छ । अविच्छिन्न ३७ वर्ष नेपाल सरकारको सेवा गरेको राष्ट्रसेवक कर्मचारीलाई नियमानुसार पाउनुपर्ने

सुविधाको रकम नदिने, बढी कामकाज गरी भुक्तानी लिएको पारिश्रमिकको रकमसमेत निवेदकबाट असुल गर्ने गरेको विपक्षीहरूको गैरकानूनी काम कारबाहीबाट अन्याय भएकोले विपक्षीहरूको उल्लिखित काम कारबाही एवं निर्णय बदर गराउने अन्य प्रभावकारी कानूनी उपचारको बाटो विद्यमान नभएकोले असाधारण अधिकार क्षेत्र गुहार्नु परेको छ ।

निवेदकले ५८ वर्ष उमेर पुगेपछि बढी गरेको सेवा अवधिको तलब फिर्ता / कट्टा गरेको भन्ने विपक्षीको भनाइ कपोलकल्पित हो । मिति २०४२/०८/१७ मा निवेदकलाई दिएको नियुक्तिपत्रमा योजना अवधिभरका लागि अस्थायी नियुक्ति गरिएको भन्ने उल्लेख भएकोले निवेदकको हकमा ५८ वर्षको उमेर पनि लागु हुनुपर्ने अवस्था छैन । निवेदक कार्यरत रहेको विपक्षी सडक विभागअन्तर्गतको आयोजना निर्देशनालय (ए.डि.वि.) यथावत् सञ्चालनमा रहेको र विपक्षीको आ.व.०६७।०६८ को स्वीकृत अस्थायी दरबन्दी विवरणको देहाय ६ मा निवेदक कार्यरत रहेको रा.प.तृतीय शाखा अधिकृत पद-१ कायम भएको कारणले पनि निवेदकको हकमा ५८ वर्ष उमेरको हद लाग्न सक्तैन । विपक्षीहरूले निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १२९ (क) को देहाय (४) अनुसार वढी सेवा अवधिको भुक्तानी लिएको तलब भत्ता कट्टा / फिर्ता गरिएको भनिएको छ । निवेदक योजना अवधिभरका लागि नियुक्ति भएको हुँदा कार्यरत आयोजना कायम रहेसम्म निवेदकले काम काज गर्न पाउने भएपनि घरायसी एवं शारीरिक कारणले मिति २०६७/०८/०१ देखि राजीनामा दिएको हुँ । निवेदकलाई ५८ वर्ष उमेरको हद लाग्ने भए ३/३ वर्षसम्म विपक्षी निकाय मलाई अवकाश नदिई किन चुप लागी बस्यो, निवेदकको हकमा अवकाशको लागि ५८ वर्ष प्रावधान नलाग्ने तथ्य विपक्षीलाई समयमै थाहा थियो । लाग्ने नसक्ने सर्त निवेदकलाई लगाई कामकाज गरी खाएको पारिश्रमिक निवेदकले

पाउने उपदानको रकमबाट कट्टा गरी असुलउपर गर्न पाउने अधिकार विपक्षीलाई छैन। कर्मचारीले अनिवार्य अवकाश पाउने अवधिपछि पनि कामकाज गरी खाएको पारिश्रमिक कट्टा गर्न मिल्दैन भनी ने.का.प. २०६५, नि.नं., ने.का.प. २०६५, नि.नं. ७९५६, सर्वोच्च अदालत बुलेटिन वर्ष १८, अंक १, पृष्ठ ६ एवं ने.का.प. २०६९, नि.नं. ८८१० मा सिद्धान्त स्थापित भएकोले निवेदकले बढी गरेको सेवा अवधिको खाईपाई सकेको तलब कट्टा गर्ने भन्ने विपक्षीहरूको निर्णय उल्लिखित नजिरको विपरीत भई बदरभागी छ।

उल्लिखित तथ्य तथा कानूनका आधारमा विपक्षीहरूको कार्यले म निवेदकको माथि उल्लिखित कानूनी हक र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ (३) (च), धारा १३(२) एवं धारा १९ को हनन् भएकोले ऐ. को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी आयोगना निर्देशनालय ए.डि.वि.को मिति २०६७/०८/२९ को पाना ४ को टिप्पणीले म निवेदकलाई रु.१७,९६,८९१/- दिने निर्णय गरी उक्त रकम अर्थ मन्त्रालयसँग मिति २०६७/०९/२२ को पत्रबाट माग गरेकोमा उक्त रकम नदिई रु.२७,४५९/- मात्र दिने अर्थ मन्त्रालयको मिति २०६९/०५/२५ को निर्णय, सोसँग सम्बन्धित पत्रलगायत मलाई असरपर्ने निर्णय बदर गरी मिति २०६७/०८/२९ को आयोगना निर्देशनालयको पाना ४ को टिप्पणी र मिति २०६७/०९/२२ को पत्रबमोजिम दिन तय भएको रु.१७,९६,८९१/- र उक्त मितिदेखि आजसम्मको ब्याजसमेत दिनु भन्ने परमादेशको आदेश वा अन्य उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदक उपेन्द्रप्रसाद ढकालले मिति २०६९/०६/०७ मा यस अदालतमा पेस गरेको निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने भए रीतपूर्वकको लिखित जवाफ र निवेदकको व्यक्तिगत फायलसमेत

विपक्षीहरूबाट झिकाई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९/०६/०८ र मिति २०७५/०२/०८ को आदेश।

सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको 'म्यादीतर्फको सेवा अवधि गणना गरी अवकाशपछि पाउने सुविधा दिन नमिल्ने, सो कटाई बाँकी अवधिको सुविधा दिन सकिने' भन्ने मिति २०६९/०९/२० को राय, नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६९/०३/१० को अस्थायी कर्मचारीको सेवा सुविधासम्बन्धी निर्णय र भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको मागबमोजिम निर्णय भई निवेदकलाई अवकाशपछिको सेवा सुविधाबापत रु.२७,४५९/७० (सत्ताइस हजार चार सय उनान्सठ्ठी रूपैयाँ पैसा सत्तरी) निकास दिने निर्णय भएको हुँदा रिट खारेज हुनुपर्छ भनी विपक्षी अर्थ मन्त्रालयको तर्फबाट मन्त्रालयका सचिवले मिति २०६९/०६/१८ मा पेस गरेको लिखित जबाफ।

निजामती सेवा ऐन, नियमले अस्थायी कर्मचारी अवकाश भएपछि उपदान र निवृत्तिभरण दिने भनेको छैन। अस्थायी कर्मचारीले कानूनमै नभएको सुविधा माग गर्न मिल्ने होइन। निवेदक निजामती सेवा ऐनमा भएको व्यवस्थाअनुसार ५८ वर्ष उमेर पुगेपछि मिति २०६४/०२/२० मा अनिवार्य अवकाश हुनेपर्नेमा ढाँटछल गरी ३ वर्षभन्दा बढी समय अतिरिक्त सेवा गरेकोले सोही आधारमा सुविधा माग गरी अतिरिक्त लाभ लिन खोजेको हो। सहुलियत माग्दा निजामती सेवा ऐनअनुसार माग गर्ने तर सोही कानूनअनुसार आयोगनाको कर्मचारी भएकोले आफ्नो हकमा निजामती सेवा ऐनमा भएको उमेरको लागू हुँदैन भन्नु नै विरोधाभासपूर्ण जिकिर हो। आफूलाई फाइदा हुनेगरी सुविधा लिन मिल्ने होइन। उक्त माग अर्थ मन्त्रालयको मिति २०६९/३/१९ को परिपत्रको विपरीत छ। उमेरको हद ५८ वर्ष पूरा भएपछि निवेदक स्वयंले अवकाश लिनुपर्नेमा त्यसो नगरी लिएको बढी अवधिको पारिश्रमिक कट्टा गरियो

भन्ने जिकिर तथ्यसम्मत छैन । रिट खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बेहोरा उल्लेख गरी विपक्षी भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको तर्फबाट मन्त्रालयका सचिव र विपक्षी सडक विभागको तर्फबाट विभागका महानिर्देशकले पेस गरेको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

निवेदकले सुरुमा मिति २०३०/१०/२१ मा रा.प. अनंकित पदमा अस्थायी नियुक्ति पाई म्यादीतर्फ सेवा प्रवेश गरेको र निवेदकको नियुक्तिपत्रमा नै 'पेन्सन र उपदान नपाउने' भन्ने उल्लेख भइसकेको छ । मिति २०४२/०८/१६ मा अर्को निर्णय भई रा.प. तृतीय श्रेणीको पदमा अस्थायी नियुक्ति पाएकोले म्यादी पदमा गरेको सेवालार्इ अस्थायी सेवातर्फ जोडी अटुट सेवा रहेको भन्न मिल्दैन । यसरी सेवा गणना गरी उपदान र अन्य सुविधा कानूनतः प्राप्त गर्न सकिने हुँदैन । निवेदक स्वयम् प्रशासन फाँटको प्रमुख भई काम गर्दा पनि कार्यालयलाई गुमराहमा राखी निजामती सेवा ऐन नियममा भएको व्यवस्थाविपरीत सेवा गर्न पाउने उमेरहदभन्दा बढी समय काम गरी अवकाशपछिको सुविधा माग्न नमिल्ने हुँदा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १२९क. को उपनियम (४) बमोजिम निजले पाउने उपदान रकमबाट कट्टा गरी बाँकी रकम भुक्तानी दिने निर्णय भएको हो । विपक्षी निवेदकले लिएको दाबी कानूनसम्मत नभएकोले रिट खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बेहोराको विपक्षी सडक विभाग, आयोजना निर्देशनालय (ए.डि.बि.) ले मिति २०६९/०७/१४ मा पेस गरेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल अध्ययन गरी विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो । निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपानेले कर्मचारीलाई काम गरेको अवधिको तलब र सुविधाबाट वञ्चित गर्न मिल्दैन ।

काम गराइसकेपछि पछिबाट सुविधा कटौती गर्ने कुरा श्रमको सरासर शोषण हो, त्यसो गर्न पाइँदैन । श्रमको शोषण गर्ने कुरा संवैधानिक व्यवस्था र अन्तर्राष्ट्रिय श्रम अभ्यासको मान्यता प्रतिकूल छ । आफैँले सुविधा निर्धारण गरी निकासको लागि एकपटक अर्थ मन्त्रालयमा पठाइसकेपछि पुनः कर्मचारीलाई मर्का पर्नेगरी सुविधा घटाउने अर्को निर्णय गर्ने र कम सुविधा कायम गरी निकासका लागि साधिकार निकायमा पत्राचार गर्ने छुट विपक्षीलाई कानूनले दिएको छैन । यस्तो कार्य स्वेच्छाचारीसमेत हो । नियुक्ति पत्रमै आयोजना अवधिभरको लागि नियुक्ति गरिएको भन्ने उल्लेख भएकोले निवेदकको हकमा अवकाश हुने ५८ वर्षको अवधि लागू हुँदैन । निजामती कर्मचारीले काम गरिसकेपछि जुनसुकै बेहोराले सेवामा नरहे पनि कानूनले पाउनुपर्ने सुविधा पाउनुपर्ने हो । यससम्बन्धी कानूनी सिद्धान्तहरू पनि प्रतिपादन भएको सन्दर्भमा मेरो पक्षले दाबी लिएको माग सम्बोधन हुने गरी रिट जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । त्यस्तै, विपक्षीहरूको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्नुहुने विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री सोमकान्ता भण्डारीले श्रमको मूल्य भन्नु र सुविधा भन्नु फरक कुरा हो । रिट क्षेत्रमा प्रवेश गर्दा निवेदकको के कानूनी हकमा आघात पुगेको हो र त्यसको न्यायिक उपचार के हो भन्ने कुरा खुलाउनुपर्छ । कानूनले नचिनेको सुविधा राज्यले प्रदान गर्ने होइन । विपक्षी निवेदकको तर्फबाट पेस भएका नजिरहरूको तथ्य निवेदन दाबीसँग मेल खाँदैन । निवेदकको दाबीमा कानूनी आधारको अभाव भएकोले रिट खारेज हुनुपर्छ भन्ने बहस जिकिर लिनुभयो ।

मिसिल अध्ययन गरी विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिरसमेत सुनिसकेपछि निवेदक नेपाल सरकारको तत्कालीन भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयअन्तर्गत रहेको सडक विभाग, आयोजना निर्देशनालय (ए.डी.बी.) को अस्थायी कर्मचारी रहेको कुरामा विवाद देखिएन । निवेदकले

रोजगारदाताका तर्फबाट के कस्तो सुविधा पाउने भन्ने सम्बन्धमा विवाद केन्द्रित रहेको पाइएकोले सोसँग सम्बन्धित निम्न तथ्यगत र कानूनी प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही विवादको न्यायिक निरूपण गर्नुपर्ने देखियो :-

१. निवेदक निजामती सेवाका कर्मचारी हुन् होइनन् ? निवेदक कर्मचारीको अनिवार्य अवकाशका लागि लागू हुने उमेरहदलगायत निजको सेवा सुविधा र सर्तका सम्बन्धमा निजामती सेवा ऐन नियममा भएको व्यवस्था लागू हुन्छ, हुँदैन ?
२. निवेदक कर्मचारीले ५८ वर्ष उमेर पूरा भएपछि गरेको सेवालार्ई निजले पाउने पारिश्रमिक र अवकाशपछि पाउने सुविधाका लागि गणना गर्न मिल्छ मिल्दैन ?
३. निवेदक कर्मचारीलाई अवकाशपछि के कस्तो सेवा सुविधा प्राप्त हुने हो ? अवकाशपछिको सुविधा दिने प्रयोजनका लागि निवेदकले पहिलेको गरेको सेवा पछिल्लो सेवामा जोडी सेवा अवधि कायम गर्न मिल्छ मिल्दैन ?
४. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ?

२. निवेदक निजामती सेवाका कर्मचारी हुन् वा होइनन् भनी निरूपण गर्नुपर्ने विवादित पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा, कर्मचारीको नोकरीसँग सम्बन्धित विवरणहरू परीक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ । निवेदक उपेन्द्रप्रसाद ढकालले श्री ५ को सरकार, निर्माण तथा यातायात मन्त्रालय, सडक विभागको मिति २०३०/१०/२९ को निर्णयानुसार सोही विभागको सस्पेन्सन ब्रिज डिभिजनको रिक्त नायब लेखापाल पदमा काम गर्नेगरी ६ महिनाका लागि म्यादी नियुक्ति पाई ६/६ महिनाको म्याद थप हुँदै मिति २०४२/०८/१६ सम्म सो पदमा रही सेवा गरेको र तत्कालीन पञ्चायत तथा स्थानीय विकास

मन्त्रालयको मिति २०४२/०८/१७ को पत्रानुसार सस्पेन्सन वृज डिभिजनको रिक्त प्रशासकीय अधिकृत (रा.प. तृतीय) पदमा योजना अवधिभरको लागि अस्थायी नियुक्ति पाएको भन्ने देखिन्छ । उल्लिखित पहिलो नियुक्तिपत्रमा निवेदक कर्मचारीको सेवाको सर्त सुविधा र दायित्व हाल भइरहेको र पछि हुने निजामती सेवा ऐन नियम र निजले गरेको कबुलियतअनुसार हुने भनी उल्लेख गरिदिएको अवस्था छ । साथै, सोही नियुक्तिपत्रमा निवेदकले निजामती सेवा नियमावली, २०२१ मा भएका 'उपदान' र 'उपचार खर्च' लगायतका सुविधा नपाउने भनी प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थासमेत उल्लेख गरिदिएको देखिन्छ भने उल्लिखित दोस्रो नियुक्तिपत्रमा निजको सेवा सुविधा र सर्त के हुने हो भन्ने केही उल्लेख गरिएको पाइँदैन ।

३. निवेदक कर्मचारीले पाएको पहिलो नियुक्तिलाई हेर्दा सो नियुक्ति म्यादी रहेको, सेवाको सर्त र दायित्व कबुलियतअनुसार हुने भन्ने उल्लेख भएको तथा निजामती सेवा ऐन नियममा भएका केही सुविधा पाउने र केही सुविधा नपाउने भनी स्पष्टसाथ किटिदिएको अवस्था हुँदा निजको पहिलो नियुक्ति रोजगारदाता र निवेदक कर्मचारीबिचको नोकरीको सम्बन्ध करारीय प्रकृतिको देखिन्छ । नियुक्तिपत्रमै यस्तो सर्त तोकिनुको कारण निजले निजामती सेवाको पदमा नियुक्ति पाएको नभई निजलाई लागू हुने सेवा, सुविधा र सर्तका सम्बन्धमा निजामती सेवा ऐन नियममा भएका व्यवस्थालाई मानकको रूपमा ग्रहण गरिएको भन्ने देखिन आउँछ । यदि निवेदकलाई निजामती सेवाको पदमा नियुक्त गरिएको भए निजको लागि समेत तत्काल प्रचलनमा रहेको निजामती सेवा ऐन नियममा तोकिएका सेवा सर्त र सुविधा स्वतः लागू हुने अवस्था रहन्छ, ऐनले तोकेका सुविधामध्ये कुनै सुविधा पाउने र कुनै सुविधा नपाउने भनी तोकिएका सुविधामध्ये केहीलाई बाहेक गर्नुपर्ने भन्ने अवस्था नै हुँदैन । ऐनका केही सुविधालाई बाहेक गरी म्यादी

नियुक्तिबाट पाएको नोकरीलाई निजामती सेवाको नोकरी हो भन्न मिल्ने देखिएन ।

४. त्यस्तै, निवेदकले श्री ५ को सरकार, पञ्चायत तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको मिति २०४२/०८/१७ को पत्रानुसार 'सस्पेन्सन' वृत्त डिभिजनको रिक्त प्रशासकीय अधिकृत (रा.प.तृतीय) पदमा योजना अवधिभरको लागि अस्थायी नियुक्ति पाएको भन्ने देखिन आउँछ । निजको मिति २०४२/०८/१७ को अस्थायी नियुक्तिपत्रमा सेवाको सर्त, सुविधा तथा नियुक्तिको कानूनी आधार केही उल्लेख भएको पाइँदैन । यस्तो अवस्थामा प्रस्तुत नियुक्तिबमोजिम निवेदकलाई प्राप्त अस्थायी कर्मचारीको सो पद निजामती सेवाको हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय गर्नुपूर्व निजामती सेवा ऐन नियममा भएका सेवा सर्तका जरियाबाट विवाद उत्पन्न भएको देखिँदा उक्त ऐनमा भएका सम्बद्ध व्यवस्थाहरू उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक हुने देखियो । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २(क) मा 'निजामती सेवा' भन्नाले दफा ३ बमोजिम गठित निजामती सेवा सम्झनुपर्छ भनी निजामती सेवालार्इ र दफा २(ख) मा 'निजामती कर्मचारी' भन्नाले निजामती सेवाको पदमा बहाल रहेको व्यक्ति सम्झनुपर्दछ भनी निजामती कर्मचारीलाई परिभाषित गरिएको छ । सोही ऐनको दफा ३ को देहायमा उल्लेख गरी निजामती सेवाभित्र रहने विभिन्न १० प्रकारका सेवाहरू, दफा ५ मा ती सेवामा रहने पदहरू, दफा ६ को उपदफा (४) मा ऐ. को दफा ३ बमोजिम गठित सेवामा तोकिएबमोजिम विभिन्न समूह तथा उपसमूहहरू रहने भन्ने उल्लेख छ । यसबाट कुनै सरकारी सेवामा रहेको कर्मचारी 'निजामती' हो भन्नका निमित्त त्यस्तो कर्मचारीले ग्रहण गरेको पद निजामती सेवा ऐनको दफा ३ अनुसार वर्गीकृत 'सेवा' र तोकिएको सेवाअन्तर्गत रहने दफा ६ अनुसारको समूहमा 'समूहीकृत' भई योग्य भएको हुनुपर्दछ । निवेदकले पाएका नियुक्तिपत्र तथा मिसिल संलग्न अन्य कागजातको अध्ययन गर्दा निजको

कार्यालय र पद उल्लेख भएपनि निवेदकले नियुक्ति पाएको पद निजामती सेवाअन्तर्गत रहने कुन सेवाको कुन समूहअन्तर्गतको हो भन्ने उल्लेख भएको पाइँदैन । ऐनको सो प्रावधानअनुसार निजामती सेवामा कार्यरत कर्मचारीको 'सेवा समूह' खुलेको हुनुपर्दछ । कानूनले नै निजामती कर्मचारी हुनका लागि त्यस्तो कर्मचारीले पाएको पद, सेवा समूह खुल्ने गरी परिभाषित हुनुपर्ने स्पष्ट योग्यता तोकिएको अवस्थामा निजामती सेवा ऐनको उल्लिखित प्रावधानअनुसारको अवस्था पूरा नगरेको निवेदक कर्मचारीको मिति २०४२/०८/१७ अनुसार नियुक्त भएको तत्कालीन पदलाई निजामती सेवाको पद र निवेदक कर्मचारीलाई निजामती कर्मचारी भनी मान्न सकिने अवस्था रहेन । निवेदकले आफू निजामती कर्मचारी भएपनि योजना अवधिभरको लागि सो पदमा नियुक्त भएकोले ५८ वर्षे अवकाशको उमेरहद आफूलाई लागू हुँदैन भन्ने जिकिर लिएको सन्दर्भ तथा निजको सो अस्थायी नियुक्तिपत्रमा योजना अवधिभरका लागि नियुक्त गरिएको भन्ने उल्लेख भएकोले पनि सो पद निजामती सेवाको होइन भन्ने अर्थ लाग्ने गरी आधार खडा हुन्छ । निजामती सेवाको पदमा नियुक्ति पाएको कर्मचारीलाई सो ऐनका केही सर्तहरू लागू हुने र केही नहुने भन्ने अवस्था रहँदैन । नियुक्तिमा उल्लेख भएको यस्तो अवस्थाले पनि निजको पछिल्लो नियुक्तिसमेत करारीय प्रकृतिको सेवासँग सम्बन्धित रहेको देखिन आउँछ ।

५. कुनै कर्मचारी सरकारी सेवामा भएको, त्यस्तो कर्मचारीको पद र सेवा सुविधा निजामती सेवाको ऐन नियमसँग मिलेको वा करारबाट सिर्जना हुने हक र दायित्व निजामती सेवा ऐनद्वारा व्यवस्थित सर्त र सुविधासरह हुने भनेकै कारणबाट त्यस्तो कर्मचारीलाई निजामती सेवाको कर्मचारी हो भन्न मिल्ने अवस्था हुँदैन । निजामती कर्मचारी हुनका लागि त्यस्तो कर्मचारीको नियुक्तिमै निजको पद निजामती सेवाको दफा ३ भित्र पर्ने कुन सेवाअन्तर्गतको हो भन्ने स्पष्ट

रूपमा उल्लेख भएको हुनुपर्दछ भन्ने सिद्धान्तसमेत यस अदालतबाट प्रतिपादन भइसकेको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा तत्कालीन सरकारी सेवामा रहेका निवेदक निजामती कर्मचारी हुन् भनी अर्थ गर्न मिल्ने देखिन आएन । निजामती सेवामै नरहेको कर्मचारीलाई अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक स्वतः निजामती सेवा ऐन नियममा भएका सर्त र सुविधा लागू हुन्छ भन्नु कानूनसङ्गत हुने देखिँदैन । यसप्रकार, निजामती सेवा ऐन नियममा भएका अवकाशको उमेरहदलगायतका सेवाका सर्त र सुविधाहरू निवेदकको हकमा निरपेक्ष रूपमा लागू हुने भन्ने अवस्था देखिन आएन ।

६. निरूपण गर्नुपर्ने दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा, निवेदक मिति २०६४/०२/२० मा ५८ वर्ष पुगी सोही मितिमा अनिवार्य अवकाश हुनुपर्नेमा निजले सोपछि गरेको बढी सेवा अवधि (३ वर्ष ५ महिना १० दिन) को तलब भत्ताको रकम निजले अवकाशपछि पाउने उपदान, बिदा एवं औषधी उपचारको रकमबाट कट्टा गरी बाँकी रहेको सुविधा मात्र दिने गरी विपक्षीहरूबाट सोहीअनुसारको काम कारबाही भएको भन्ने लिखित जवाफ रहेको छ । निवेदक निजामती कर्मचारी भएको नदेखिँदा निजामती सेवाका कर्मचारीलाई लागू हुने अनिवार्य अवकाशको उमेरहद लागू नहुने कुरा अधिल्लै प्रकरणमा विवेचना गरिसकियो । निवेदकले नियुक्तिपत्रमै योजना अवधिभरका लागि अस्थायी पदमा नियुक्ति पाएको उल्लेख हुनुका साथै निवेदक कर्मचारीले स्वेच्छाले दिएको राजीनामा मिति २०६७/०८/०१ देखि लागू हुनेगरी स्वीकृत भएको भनी विपक्षी सडक विभागको मिति २०६७/०७/२३ को पत्रबाट खुलेको देखिँदा विपक्षी स्वयंले नै निवेदक कर्मचारीले उक्त मितिसम्म गरेको सेवालार्थ वैधता प्रदान गरिदिएको अवस्था छ । निवेदकको नोकरी निजामती सेवाभित्र नपर्ने, निजको लागि नोकरीको उमेरहद तोकिएको भन्ने सर्त खुलेको प्रमाणपेस भएको नदेखिएको तथा योजना अवधि कायमै

रहेको देखिँदासमेत निज निवेदकले ५८ वर्षपछि गरेको सेवालार्थ अवकाश हुने उमेरभन्दा बढी सेवा गरेको भनी मान्न मिलेन । जबसम्म कर्मचारीको सेवाको सर्त र सुविधालाई कुनै निश्चित कानूनले व्यवस्थित गरेको अवस्था हुँदैन, त्यस्तो परिस्थितिमा रोजगारदाता र कर्मचारीबिचमा भएको करारीय सम्बन्धलाई हेर्नुपर्ने हुन्छ । रोजगारदाता र कर्मचारी / श्रमिकको सेवा, सर्त र सुविधाको सम्बन्ध पनि एक प्रकारको करारीय दायित्व नै हो । यस्तो करारीय दायित्व कानूनी परिसमाभित्र करारका पक्षहरूलाई कानूनसरह नै लागू हुन्छ । करार यदि कानूनसम्मत भएको छ भने करारको सर्त उल्लङ्घन गर्ने पक्षले कानूनी दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने हुन जान्छ । यसर्थ, योजना अवधिभरको लागि निवेदकलाई अस्थायी पदमा नियुक्ति दिई स्वेच्छाले दिएको राजीनामा स्वीकार गरी लागू हुने मितिसमेत खुलाई राजीनामा स्वीकृत गरिसकेको अवस्थामा राजीनामा स्वीकृत हुनुभन्दा अगाडिको सेवा अवधि भयो भन्ने विपक्षीको तर्क स्वयम् नै खण्डनीय छ । यसकारण, निवेदक कर्मचारीको राजीनामा जुन मितिदेखि लागू हुनेगरी स्वीकृत गरिएको हो, निजको सो मितिसम्मको नोकरी कायम रहन्छ । यसैको आधारमा निजको सेवावधि कायम गरी पाउने सुविधा दिनुपर्ने हुन्छ । अन्यथा, भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

७. अब, निर्णय गर्नुपर्ने तेस्रो प्रश्न, निवेदक आफूले अर्थ मन्त्रालयको मिति २०६७/०२/३१ को पत्रानुसारको अवकाश सुविधा पाउने भन्ने जिकिर लिएको सम्बन्धमा उक्त पत्रको व्यवस्था हेर्दा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०६७/०२/१० मा निर्णय हुँदा सो पत्रबमोजिमको उपदान सुविधा नेपाल सरकारद्वारा गठित विकास समितिमा कार्यरत कर्मचारीको लागि लागू हुने भन्ने देखिन्छ । विकास समितिहरू विकास समिति ऐनअन्तर्गत गठन हुने अस्थायी प्रकृतिका कार्यालय

भएकोले निवेदक तत्काल कार्यरत रहेको आयोजना विकास समितिअन्तर्गत गठन भएको भन्ने तथ्य स्थापित हुन सकेको नदेखिँदा निवेदकको हकमा उक्त पत्रानुसारको उपदान सुविधा उपलब्ध हुने कानूनी आधार देखिँदैन। पुनश्च: अर्थ मन्त्रालयको उक्त पत्रमा विकास समितिमा कार्यरत कर्मचारीले उपचार सुविधा पाउने कुरा उल्लेख गरिएको पाइँदैन। निवेदकले उपदान र उपचार खर्च सुविधा दुवै दाबी गरेको अवस्थामा एउटै हैसियतको कर्मचारीले कुनै सुविधा कुनै कानूनी व्यवस्था र अर्को सुविधा अर्कै कानूनी व्यवस्थाअन्तर्गत पाउनुपर्ने भनी लिएको दाबी आफूलाई फाइदा हुने गरी सुविधा माग गर्ने प्रवृत्ति सन्निकट देखिएको कारणबाट समेत यस दाबीलाई युक्तिसङ्गत मान्न सकिएन।

८. अवकाशप्राप्त निवेदक कर्मचारीले के कस्तो सुविधा पाउने हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदक मिति २०३०/१०/२१ मा विपक्षी सडक विभागको रिक्त रहेको लेखापाल पदमा म्यादी नियुक्ति पाई मिति २०४२/०८/१६ सम्म सो पदमा बहाल रही कामकाज गरेको र तत्कालीन पञ्चायत तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको मिति २०४२/०८/१७ को पत्रानुसार प्रशासकीय अधिकृत पदमा योजना अवधिभरका लागि अस्थायी नियुक्ति पाई मिति २०६७/०८/०१ देखि लागू हुने गरी राजीनामा स्वीकृत नहुँदासम्म उक्त पदमा बहाल रही सेवारत रहेको देखिन्छ। नेपाल सरकारका कार्यालय वा आयोजनामा कार्यरत अस्थायी कर्मचारीले के कस्तो सुविधा प्राप्त गर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६१/०३/१० मा भएको निर्णय यस विवादसँग सम्बन्धित रहेको देखिँदा त्यसतर्फ विचार गर्नुपर्ने देखियो। उक्त निर्णयमा मिति २०६०/०६/०८ अघि श्री ५ को सरकारका कार्यालय वा आयोजनामा लगातार वा पटकपटक नियुक्ति पाई अविछिन्न रूपमा कार्यरत अस्थायी कर्मचारीले अवकाश हुँदाका अवस्थामा उपदान र औषधी उपचार

सुविधा पाउने उल्लेख गरी सोहीको प्रकरण (क) मा सुविधा पाउने आधारहरू खुलाइदिएको अवस्था छ। उक्त प्रकरण (क)(१) मा “अविछिन्न रूपमा अस्थायी कार्यरत रहेकालाई मात्र यस प्रयोजनको लागि सुविधा दिने। बिचमा नोकरी टुटेको भए सुविधा दिने प्रयोजनार्थ त्यस्तो नोकरी जोड्न नपाइने” वाक्यांश तथा सोहीको प्रकरण (ख)(१) र (ख)(२) मा निश्चित सूत्रका आधारमा उपदान र औषधी उपचार खर्च पाउने भनी उल्लेख गरिएको छ।

९. मन्त्रिपरिषद्को उल्लिखित निर्णय निवेदक कर्मचारीको हकमा लागू हुने नहुने सम्बन्धमा हेर्दा मन्त्रिपरिषद्को प्रस्तुत निर्णयमा उल्लिखित सर्तहरू निजको हकमा पूरा भएको छ छैन भनी हेर्नुपर्ने हुन्छ। सो निर्णयानुसार उपदान र औषधी उपचार खर्च पाउनका लागि कर्मचारीको नियुक्ति (२०६०/०६/०८ भन्दा पहिले) भएको हुनुपर्ने, ‘श्री ५ को सरकारको कार्यालय वा आयोजनामा काम गरेको’ हुनुपर्ने, त्यस्तो कर्मचारी ‘अस्थायी’ हुनुपर्ने, ‘एकैपटक वा पटकपटक नियुक्ति पाएको’ र ‘सेवा अविछिन्न रहेको’ सर्तहरू पूरा भएको हुनुपर्ने भन्ने देखियो। निवेदकले मिति २०४२/०८/१६ मा नेपाल सरकारको आयोजनामा काम गर्नेगरी अस्थायी नियुक्ति पाई मिति २०६७/०८/०१ देखि लागू हुने गरी राजीनामा स्वीकृत गराई सेवाबाट अवकाश लिएको देखिँदा निजले मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६१/०३/१० को निर्णयानुसार अवकाश सुविधा प्राप्त गर्न उल्लिखित सर्त पूरा गरेकै अवस्था छ। यस्तो अवस्थामा निवेदकले उपदान र औषधी उपचार खर्च नपाउने भन्न मिलेन। अर्थ मन्त्रालयको मिति २०६१/०३/११ को पत्रानुसार नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को उल्लिखित मिति २०६१/०३/१० को निर्णयको आधारमा निवेदकले उपदान र उपचार खर्चको सुविधा पाउने नै देखिन आयो।

१०. निवेदकले मिति २०३०/१०/२१

मा पहिलोपटक 'म्यादी' र मिति २०४२/८/१७ मा दोस्रो पटक 'अस्थायी' नियुक्ति पाएको देखिन्छ । सुविधा पाउने प्रयोजनको लागि निवेदकले मिति २०४२/८/१७ मा अस्थायी नियुक्ति पाउँदा निजले मिति २०३०/१०/२१ मा पाएको म्यादी नियुक्तिअनुसार गरेको सेवा पछिल्लो सेवामा जोडिन्छ वा जोडिँदैन वा यी दुई नियुक्तिअनुसार निवेदकले गरेको सेवाका बिचमा के कस्तो अन्तरसम्बन्ध छ भनी विवेचना गर्नु मनासिब हुन्छ । मिति २०३०/१०/२१ मा निवेदकलाई दिइएको नियुक्ति पत्रमै 'म्यादी' भनी उल्लेख गरी सेवाको सर्त र सुविधासमेत खुलाइदिएको पाइन्छ भने मिति २०४२/०८/१७ मा भएको नियुक्तिपत्रमा 'योजना अवधिभरका लागि' 'अस्थायी' नियुक्ति गरिएको भनी लेखिएको छ । म्यादी नियुक्तिको मुख्य सर्त नै अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट म्याद थप नगरिएको खण्डमा त्यसबाट सृजित पदीय दायित्व र अधिकारको स्वतः समाप्त हुन्छ भन्ने हो । तथ्य हेर्दा निवेदकको पहिलो नियुक्ति एकपटकमा ६ महिनाको लागि मात्र वैध हुने प्रकृतिको भई म्याद थप हुँदै मिति २०४२/८/१६ सम्म कायम रहेको देखिन्छ । निजको पछिल्लो नियुक्ति अधिल्लो नियुक्तिबाट सृजित पदीय हैसियतका कारण भएको हो भन्नकालागित्यसकोवस्तुनिष्ठअधारखुलेकोवानिश्वित कानूनद्वारा त्यस्तो कुरा व्यवस्थित भएको देखिनुपर्छ । यसर्थमा, निवेदकको मिति २०३०/१०/२१ र मिति २०४२/८/१७ मा भएको नियुक्तिलाई एकअर्कामा अन्तरसम्बन्धित रहेको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने देखिएन । सरकारी सेवामा निरन्तर काम गर्ने अवसर पाएका कारणले मात्र उल्लिखित फरक फरक सर्त लागू हुनेगरी भएका अलग अलग नियुक्तिलाई सुविधा प्राप्त गर्ने प्रयोजनको लागि सेवाको निरन्तरता भएको भनी मान्न सकिने स्थिति हुँदैन । यी दुवै नियुक्तिहरूले स्वतन्त्र अस्तित्व ग्रहण गरेको देखिन आउँछ । निजामती सेवा नियमावलीमा भएको व्यवस्थालाई हेर्ने हो भने

पनि निश्चित अवस्थाहरूमा मात्र पहिले गरेको सरकारी सेवा जोडी सुविधा लिनसक्ने भन्ने व्यवस्था छ तर त्यस्तो व्यवस्थासमेत निःसर्त रहेको अवस्था छैन ।^३ यसर्थमा पनि पहिले गरेको सेवाले सबै प्रयोजनको लागि निरन्तरता पाउँछ भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने । यद्यपि, निवेदक निजामती कर्मचारी नै नरहेको भन्ने तथ्य स्थापित भइसकेको अवस्थामा त्यसतर्फ थप विवेचना गरिरहनै परेन । विज्ञता र अनुभवको प्रयोजनको लागि निजले गरेको सरकारी सेवा २०३०/१०/२१ देखि राजीनामा स्वीकृत हुनुअघिसम्म निरन्तर रहेको भए पनि अवकाशपछि सुविधा प्राप्त गर्ने प्रयोजनार्थ यी दुई नियुक्तिअनुसार गरेको सेवालालाई निरन्तर हो भन्न मिल्ने स्थिति भएन । निवेदकले मिति २०४२/८/१७ मा पाएको नियुक्तिको अस्तित्व नै स्वतन्त्र तरिकाले सिर्जना भएको भन्ने विवेचित सन्दर्भको पृष्ठभूमिमा निजले मिति २०३०/१०/२१ देखि गरेको सरकारी सेवा अटुट नभएका कारण निजले नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्बाट मिति २०६१/३/१० मा भएको निर्णयअनुसारको अवकाश सुविधा पाउने होइन भन्ने किसिमले पनि अर्थ गर्न मिल्ने किनकि, मिति २०४२/८/१७ मा निवेदकले पाएको नियुक्तिले पहिलेको नियुक्तिसँग सरोकार राखेको छ भन्ने तथ्य विवेचित आधार कारणबाट स्थापित हुन सकेको अवस्था छैन । निवेदकले मिति २०४२/८/१७ मा अस्थायी नियुक्ति पाई नेपाल सरकारको आयोजनाको कर्मचारीको रूपमा निरन्तर सेवा गरेके देखिन्छ । निवेदकको हकमा निजको अस्थायी सेवा अवधि मिति २०४२/८/१७ मा नियुक्ति पाई हाजिर भएको मितिदेखि स्वीकृत राजीनामा लागू हुने मिति २०६७/८/१ को अधिल्लो दिनसम्म निरन्तर रहेको मान्नुपर्ने ठहर्छ ।

११. अब निरूपण गर्नुपर्ने अन्तिम प्रश्न, निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने नहुने भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, निवेदकले आफूले अवकाशपछि

3 निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १२३

पाउने सुविधा विपक्षी आयोजना निर्देशनालय (एडीबी) को मिति २०६७/०९/२२ को पत्रानुसार निकास माग गरिएको रु. १७,९६,८९१/- हुनुपर्नेमा मैले काम गरेको अवधिको तलबभत्तासमेत कटाई विपक्षी अर्थ मन्त्रालयको मिति २०६९/०५/२५ को निर्णयानुसार अवकाश सुविधाबापत मैले रु.२७,४५९/- पाउने भनी गरेको निर्णय कानूनसम्मत छैन । मलाई मर्का पर्नेगरी भए गरेका सो निर्णयसँग सम्बन्धित सबै निर्णय र पत्रहरू बदर गरी मैले मिति २०६७/९/२२ को एडीबीको पत्रानुसार माग गरिएको रु.१७,९६,८९१/- रूपैयाँ र सोको ब्याजसमेत पाउनुपर्छ भनी दाबी लिएको देखिन्छ ।

१२. विपक्षीहरूको लिखित जवाफ र निर्णयसँग सम्बन्धित कागजात हेर्दा निवेदक कर्मचारीको सेवा अवधि निजको अस्थायी नियुक्ति भएको मिति २०४२/८/१७ देखि ५८ वर्ष उमेर पुग्ने मिति २०६४/०२/२० सम्म कायम गरी निजले मिति २०६४/०२/२० पछि गरेको सेवा अवैध ठहर्‍याई सो अवधिमा गरेको सेवाबाट पाएको पारिश्रमिक र सुविधा कटाई बाँकी रहन आउने रकमसम्म अवकाशपछिको सुविधाबापत उपलब्ध गराउने गरी विपक्षीहरूबाट निर्णय भएको देखिँदा माथि विवेचित आधार कारणबाट विपक्षीहरूको उक्त निर्णय त्रुटिपूर्ण देखिन आयो । विपक्षी अर्थ मन्त्रालयको मिति २०६९/०५/२५ को निर्णयानुसार निवेदकलाई अवकाशपछिको

सुविधाबापत रु.२७,४५९/- उपलब्ध गराउने भनी भएको निर्णय र सो निर्णयसँग सम्बन्धित विपक्षीहरूबाट भएका अन्य निर्णय एवं पत्रहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुन्छ ।

१३. साथै, निवेदक कर्मचारीले अवकाशपछि सुविधा पाउने प्रयोजनको लागि निजको सेवा अवधि अस्थायी नियुक्ति पाएको मिति २०४२/०८/१७ देखि स्वीकृत राजीनाबाट अवकाश पाएको मितिसम्म कायम गरी, निजले सेवागरी पकाएको पारिश्रमिक र सुविधा नकटाई, सञ्चित बिदाबापत पाउनुपर्ने रकम तथा अर्थ मन्त्रालयको को.च.नं. ३१४८ मिति २०६९/०३/१९ को पत्रमा उल्लेख भएको सूत्रका आधारमा उपदान र औषधी उपचार सुविधा निवेदकको राजीनामा स्वीकृत हुँदाको आखिरी तलबबाट निर्धारण गरी भुक्तानी लिन बाँकी रकम यी निवेदकलाई भुक्तानी गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ ।

१४. यो आदेश कार्यान्वयनका लागि आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

प्रस्तुत रायमा सहमत छु ।

न्या.डा.मनोजकुमार शर्मा

इजलास अधिकृत: ताराप्रसाद डाँगी

इति संवत् २०७६ आषाढ १० गते रोज ३ शुभम् ।